

Acta Albaruthenica

KATEDRA BIAŁORUTENISTYKI
UNIwersYTETU WARSZAWSKIEGO

25 ♦ 2025

Acta Albaruthenica

Rada Naukowa

Nina BARSZCZEWSKA (Polska, Uniwersytet Warszawski) – *przewodnicząca Rady*
Katarzyna KONCZEWSKA (Polska, Instytut Języka Polskiego PAN)
Anna ŻEBROWSKA (Polska, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu)
Beata SIWEK (Polska, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II)
Liudmila SINKOVA (Białoruś, Białoruski Uniwersytet Państwowy)
Ina KALITA (Czechy, Instytut Białoruski w Pradze)
Susanne FRANK (Niemcy, Uniwersytet Humboldta w Berlinie)
Jan Patrick ZELLER (Niemcy, Uniwersytet w Oldenburgu)
Viktoria LIASHUK (Słowacja, Uniwersytet im. Mateja Bela w Bańskiej Bystrzycy)
Anna RAKITYANSKAYA (USA, Uniwersytet Harvarda)

Навуковая Рада

Ніна БАРШЧЭЎСКАЯ (Польшча, Варшаўскі ўніверсітэт) – *старшыня Рады*
Катажына КАНЧЭЎСКАЯ (Польшча, Інстытут польскай мовы ПАН)
ГАННА ЖАБРОЎСКАЯ (Польшча, Універсітэт імя А. Міцкевіча ў Познані)
Беата СІВЕК (Польшча, Люблінскі каталіцкі ўніверсітэт Яна Паўла II)
Людміла СІНЬКОВА (Беларусь, Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт)
Іна КАЛІТА (Чэхія, Беларускі інстытут у Празе)
Сусанна ФРАНК (Германія, Берлінскі ўніверсітэт імя Гумбальта)
Ян Патрык ЦЭЛЕР (Германія, Ольдэнбургскі ўніверсітэт імя Карла фон Асецкі)
Вікторыя Ляшук (Славакія, Універсітэт Мацея Бела ў Банска-Бістрыцы)
Ганна РАКІЦЯНСКАЯ (ЗША, Гарвардскі ўніверсітэт)

Editorial Board

Nina BARSZCZEWSKA (Poland, University of Warsaw) – *Board Chair*
Katarzyna KONCZEWSKA (Poland, Institute of the Polish Language, PAS)
Anna ŻEBROWSKA (Poland, Adam Mickiewicz University in Poznań)
Beata SIWEK (Poland, John Paul II Catholic University of Lublin)
Liudmila SINKOVA (Belarus, Belarusian State University)
Ina KALITA (Czech Republic, Belarusian Institute in Prague)
Susanne FRANK (Germany, Humboldt University in Berlin)
Jan Patrick ZELLER (Germany, Carl von Ossietzky Universität Oldenburg)
Viktoria LIASHUK (Slovakia, Matej Bel University in Banská Bystrica)
Anna RAKITYANSKAYA (USA, Harvard University)

KATEDRA BIAŁORUTENISTYKI
UNIwersYTETU WARSZAWSKIEGO

КАФЕДРА БЕЛАРУСІСТЫКІ
ВАРШАЎСКАГА ўНІВЕРСІТЭТА

DEPARTMENT OF BELARUSIAN STUDIES
UNIVERSITY OF WARSAW

Acta Albaruthenica

Tom • Том • Volume **25**

Warszawa • Варшава • Warsaw 2025

Redaktor naczelny ♦ Галоўны рэдактар ♦ Editor-in-Chief
Radosław Kaleta ♦ Радаслаў Калета
Uniwersytet Warszawski ♦ Варшаўскі ўніверсітэт ♦ University of Warsaw

Redaktorzy tematyczni i językowi ♦ Тэматычнае і моўнае рэдагаванне ♦ Associate Editors

Mirosław Jankowiak ♦ Міраслаў Янковяк
Uniwersytet Warszawski ♦ Варшаўскі ўніверсітэт ♦ University of Warsaw
(językoznawstwo ♦ мовазнаўства ♦ Linguistics)
Katarzyna Drozd-Urbańska
Uniwersytet Warszawski ♦ Варшаўскі ўніверсітэт ♦ University of Warsaw
(literaturoznawstwo ♦ літаратуразнаўства ♦ Literary Studies)
Natasha Kadlec ♦ Наташа Кадлец
Uniwersytet Harvarda ♦ Гарвардскі ўніверсітэт ♦ Harvard University
(język angielski ♦ англійская мова ♦ English Copyediting and Proofreading)

Sekretarze redakcji ♦ Сакратары рэдакцыі ♦ Managing Editors
Volha Tratsiak ♦ Вольга Трацяк, Maryla Chaustowicz ♦ Марыля Хаўстовіч
Uniwersytet Warszawski ♦ Варшаўскі ўніверсітэт ♦ University of Warsaw

Projekt okładki ♦ Праект вокладкі ♦ Cover Design
Anna Gogolewska ♦ Ганна Гагалеўская

Fotografia na okładce ♦ Фота на вокладцы ♦ Cover Photo
Mir, Białoruś ♦ Мір, Беларусь ♦ Mir, Belarus
Shutterstock

Publikacja dofinansowana przez Uniwersytet Warszawski
Выдадзена дзякуючы фінансавай падтрымцы Варшаўскага ўніверсітэта
Published with the financial support of the University of Warsaw

Adres redakcji ♦ Адрас рэдакцыі ♦ Editorial Office Address
Katedra Białorutenistyki
Uniwersytetu Warszawskiego
ul. Dobra 55, 00-312 Warszawa
tel. (0 22) +48 22 55 34 252
<http://www.albaruthenica.uw.edu.pl>
e-mail: actaalba@gmail.com

Redaktor prowadząca ♦ Вядучы рэдактар ♦ Commissioning Editor
Anna Kołtunowska ♦ Ганна Калтуноўская

Redakcja językowa ♦ Рэдагаванне і карэктурa ♦ Copyediting and Proofreading
WUW

ISSN 1898-8091
e-ISSN 2720-698X

© Copyright © by Authors, 2025
Publication under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 PL (CC BY-NC 4.0 PL)
license (full text available at: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>)
Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego
02-678 Warszawa, ul. Smyczkowa 5/7
www.wuw.pl; e-mail: wuw@uw.edu.pl
Dział Handlowy WUW: tel. (48 22) 55 31 333; e-mail: dz.handlowy@uw.edu.pl

Skład i łamanie ♦ Вёрстка ♦ Typesetting
Dariusz Górski ♦ Дарыюш Гурскі

Druk i oprawa ♦ Друк і пераплёт ♦ Print and Binding
POZKAL

Pamięci Profesora Mikołaja Timoszuka (1944–2025) –
Redaktora czasopisma „Acta Albaruthenica” w latach 2007–2017
i Kierownika Katedry Białorutenistyki UW w latach 2004–2009

Памяці прафесара Мікалая Ціماشука (1944–2025) –
рэдактара часопіса “Acta Albaruthenica” ў 2007–2017 гг.
і загадчыка кафедры беларусістыкі
Варшаўскага ўніверсітэта ў 2004–2009 гг.

In memory of Professor Mikołaj Timoszuک (1944–2025) –
Editor of the journal *Acta Albaruthenica* in 2007–2017
and Head of the Department of Belarusian Studies
at the University of Warsaw in 2004–2009

IN MEMORIAM

Nina Barszczewska

Uniwersytet Warszawski, Polska

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0483-0549>

e-mail: nbarszcz@uw.edu.pl

Profesor UW Mikołaj Timoszek (15.06.1944 – 21.08.2025)

Sierpień – ostatni miesiąc lata już zawsze będzie kojarzył się z odejściem Pana Profesora Mikołaja Timosza – wieloletniego pracownika Wydziału Lingwistyki Stosowanej, gdzie przez szereg lat pracował na rzecz rozwoju najpierw Instytutu Rusycystyki, a od 2004 r. – Katedry Białorutenistyki. Był znakomitym leksykologiem i leksykografem, badaczem socjolektów rosyjskich, przekładów literatury religijnej na język białoruski oraz wschodniosłowiańskich dialektów Białostocczyzny.

Mikołaj Timoszek urodził się 15.06.1944 r. w Wojszkach (woj. podlaskie). Po ukończeniu III Liceum Ogólnokształcącego w Białymstoku został przyjęty na I rok studiów (kierunek – filologia rosyjska) na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Warszawskiego. Po II roku studiów w UW został skierowany na Uniwersytet Moskiewski im. M. Łomonosowa celem kontynuowania nauki. Studia rusycystyczne ukończył w Moskwie w 1968 r.

Po powrocie do kraju odbył roczny staż w Instytucie Rusycystyki UW. W następnym (1969) roku został zatrudniony na etacie asystenta, a po dwóch latach – na stanowisku starszego asystenta. W 1978 r. obronił pracę doktorską z zakresu słowotwórstwa rosyjskiego, napisaną pod kierunkiem prof. Przemysława Zwolińskiego. Rozprawę habilitacyjną o rosyjskich czasownikach onomatopeicznych przedłożył Radzie Wydziału Rusycystyki i Lingwistyki Stosowanej w 1995 r. W tym samym roku po kolokwium habilitacyjnym na wniosek Rady Wydziału i po zatwierdzeniu tego wniosku przez Centralną Komisję Kwalifikacyjną uzyskał tytuł doktora habilitowanego.

Prof. Mikołaj Timoszek z Wydziałem Lingwistyki Stosowanej był nieprzerwanie związany niemal przez 50 lat. Od ukończenia studiów (tj. od 1968 r.) do września 2004 r. pracował w Zakładzie Języka Rosyjskiego Instytutu Rusycystyki UW (od 1.05.2000 na stanowisku profesora UW). Od września

2004 r. na własną prośbę został przeniesiony do Katedry Filologii Białoruskiej (obecnie Katedra Białorutenistyki).

Postawa naukowa prof. Mikołaja Timoszuka dowodziła nie tylko jego zaangażowania, oddania i pracowitości, lecz także elastyczności i wszechstronności, dzięki którym z równym powodzeniem pełnił przez lata funkcje kierownicze na Wydziale Lingwistyki Stosowanej Uniwersytetu Warszawskiego. W latach 1979–1982 był kierownikiem Zakładu Dydaktyki Języka Rosyjskiego, w latach 1991–2003 – kierownikiem Studium Zaocznego Filologii Rosyjskiej, a w latach 2004–2009 – kierownikiem Katedry Białorutenistyki. Wszystkie wspomniane funkcje wypełniał wzorowo i wprowadzał kierowane przez siebie jednostki na drogę dynamicznego rozwoju.

Zainteresowania naukowe prof. Mikołaja Timoszuka dotyczyły szerokiego spektrum rusycystycznych i białorutenistycznych zagadnień językoznawczych z zakresu historii i stanu współczesnego języków rosyjskiego i białoruskiego. Opublikowany dorobek naukowy liczy ok. 100 pozycji. Międzynarodowemu środowisku akademickiemu jest znany przede wszystkim jako autor przeszło 10 słowników, 2 książek i szeregu artykułów dotyczących zagadnień leksykografii, leksykologii, słowotwórstwa języka rosyjskiego oraz historii języka białoruskiego. Przez ostatnie lata swojej aktywności zawodowej prof. Mikołaj Timoszek zajmował się przekładami „Pisma Świętego” na współczesny język białoruski oraz studiował język religijnych zabytków staroukraińskich i starobiałoruskich. Wyniki swych badań prezentował na licznych międzynarodowych konferencjach oraz publikował je w różnych czasopismach naukowych. Wykaz osiągnięć w pracy naukowo-badawczej prof. Mikołaja Timoszuka został opublikowany w monografii dostępnej na stronie Katedry Białorutenistyki UW pt. „Зь зычливості ку моеу отчизне”: *Tom pamiątkowy dedykowany Profesorowi Mikołajowi Timoszkowi*, pod redakcją Niny Barszczewskiej i Mikołaja Chaustowicza, Warszawa 2017, s. 11–15.

Prof. Mikołaj Timoszek brał aktywny udział w projekcie naukowym *Kulturowo-językowe dziedzictwo Podlasia* realizowanym w Katedrze Białorutenistyki UW w latach 2013–2016 dzięki uzyskaniu grantu finansowanego w ramach programu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki”. Był współredaktorem naukowym 3-tomowego wydania *Kulturowo-językowe dziedzictwo Podlasia* (wspólnie z prof. UW Niną Barszczewską i prof. Mikołajem Chaustowiczem) oraz opracował rozdział *Wschodniosłowiańskie gwary podlaskie* (s. 151–281) do 1 tomu *Kulturowo-językowe dziedzictwo Podlasia. Opis socjolingwistyczny regionu na tle uwarunkowań historycznych*, w którym analizowany materiał przedstawił w trzech częściach: „część pierwsza ukazuje osobliwości fonetyczne i morfologiczne dialektu okającego, część druga prezentuje fonetykę i najważniejsze cechy morfologiczne w dialekcie akającym, natomiast ostatnia

część omówienia jest poświęcona ogólnej charakterystyce słownictwa i jego przedstawieniu w słowniku sporządzonym dla całego regionu wschodniosłowiańskich gwar Białostoczczyzny” (s. 154).

Prof. Mikołaj Timoszuik przez lata współpracował z Wydawnictwami Szkolnymi i Pedagogicznymi jako recenzent podręczników do nauki języka białoruskiego, a także pełnił funkcję redaktora działu rusycystycznego w periodyku Centralnego Ośrodka Doskonalenia Nauczycieli „Języki obce w szkole”, dzięki czemu można go nazwać jednym z promotorów nauczania języków wschodniosłowiańskich w Polsce. Opiniował również inne prace z zakresu lingwistyki i nauczania języków obcych. Przez wiele lat współredagował również czasopismo „Język Rosyjski”. Dzięki pełnej poświęcenia pracy redakcyjnej prof. Mikołaja Timoszuika w latach 2006–2017 ukazywały się także kolejne tomy naukowego czasopisma białorutenistycznego „Acta Albaruthenica”, które współredagował wraz z prof. Mikołajem Chaustowiczem (obecnie redaktorem naczelnym jest prof. UW Radosław Kaleta).

W okresie niemal 50-letniej pracy na Wydziale Lingwistyki Stosowanej UW prof. Mikołaj Timoszuik dał się poznać jako wyróżniający się organizator życia naukowego i doskonalenia procesu dydaktycznego. Był znakomitym pedagogiem i dydaktykiem. Jako nauczyciel akademicki cieszył się uznaniem studentów, których kształcił w zakresie historii i współczesnego stanu języków rosyjskiego i białoruskiego. Z godną uwagi pasją zachęcał młodych adeptów nauki do zgłębiania swej wiedzy w zakresie gramatyki języka staro-cerkiewno-słowiańskiego, zagadnień współczesnej lingwistyki słowiańskiej i różnych aspektów wykorzystania języków wschodniosłowiańskich. Jego wyjątkowe kompetencje, wynikające w równym stopniu z doświadczenia, co i z wykształcenia, które uzyskiwał w Warszawie i w Moskwie, przez lata gwarantowały Jemu szacunek ze strony studentów, którego najdobitniejszym dowodem jest fakt, iż w swej wieloletniej praktyce dydaktycznej wypromował kilkudziesięciu magistrów filologii rosyjskiej i jednego doktora nauk humanistycznych. Aktywnie uczestniczył też w opiniowaniu prac magisterskich i doktorskich.

Prof. Mikołaj Timoszuik jest znakomitym przykładem człowieka, który całe swoje życie poświęcił nauce. Dzięki ludziom takim jak On polska rusycystyka, a później także białorutenistyka przez lata szczyły się międzynarodowym uznaniem i mogły swobodnie konkurować z dorobkiem kolegów zza wschodniej granicy. Pełna oddania, poświęcenia i profesjonalizmu praca prof. Mikołaja Timoszuika była niezwykle ceniona zarówno w środowisku akademickim Wydziału Lingwistyki Stosowanej Uniwersytetu Warszawskiego, jak i w naukowym środowisku białorutenistycznym i rusycystycznym na całym świecie.

Bardzo nam będzie brakowało Pana, Panie Profesorze. Na zawsze pozostanie Pan w naszej pamięci jako wybitny uczony, sprawiedliwy kierownik, znakomity kolega i przyjaciel oraz dobry człowiek.

STUDIA I ARTYKUŁY
ДАСЛЕДАВАННІ І АРТЫКУЛЫ
STUDIES AND ARTICLES

Jadwiga Kozłowska-Doda

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Polska

Maria Curie Skłodowska University in Lublin, Poland

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7567-178X>

e-mail: jadwiga.kozlowska-doda@mail.umcs.pl

Obrzędowe i codzienne pożywienie w polszczyźnie północnokresowej (na podstawie narracji dawnych mieszkańców wsi na pograniczu białorusko-litewskim)

*Ritual and Daily Dishes in the Polish Language of the Northern Borderlands
(Based on the Narratives of Former Villagers on the Belarusian-Lithuanian
Border)*

*Абрадавая і штодзённая ежа ў паўночным варыянце польскіх
перыферыяльных гаворак (на матэрыяле наратываў былых вясковых
жыхароў на беларуска-літоўскім памежжы)*

ABSTRACT: Many articles and books have been devoted to the cuisine of the borderlands, but new recordings collected by researchers contain vocabulary and recipes that supplement previous studies and are therefore valuable. The article presents a dictionary of culinary vocabulary, i.e. ritual dishes and everyday foods, as well as verbs naming cooking actions, in the Polish spoken by residents of former peasant villages and noble areas in the vicinity of Eishishkes, Nacha and Radun, where, in addition to bread, which was baked in every house, *slodukha*, *zatsirka*, *machanka* (gravy), *bliny* or *wątrobianka* (saltisone with liver) were prepared. On Christmas Eve, meat broth, *syta* (mead), *gruca* (kasha), *uszki* (a kind of dumpling), *śliżyki* (a kind of cake) and other dishes were prepared; a total of 12 dishes was traditionally prepared, representing the number of apostles. Meanwhile, bread kvas, sauerkraut or beetroot were prepared in large oak barrels. This culinary vocabulary was selected from narratives recorded by the author at the turn of the 20th and 21st centuries from the residents of the Belarusian-Lithuanian borderland in the Belarusian region of Voranava. This publication contributes to knowledge of the former Eastern borderlands and contributes to documentation of north-eastern Polish peripheral dialects.

KEYWORDS: borderland cuisine, ritual dishes, everyday dishes, Belarusian-Lithuanian borderlands, Polish language of the Northern borderlands, Belarus.

Wstęp

Pożywienie nie tylko zapewnia potrzeby biologiczne człowieka. Jest obecne w obrzędowości (rodzinnej i dorocznej) oraz w spotkaniach, które towarzyszą człowiekowi w życiu codziennym, więc ma także wymiar społeczny. Osobne produkty oraz potrawy charakteryzują się bogatą symboliką, co czyni je ważnymi w aspekcie kulturowym [por. Kostecka-Sadowa 2022: 186]. Zainteresowania kuchnią, nazwami potraw poszczególnych regionów, motywacją kulturową i słowotwórczą oraz innymi aspektami żywienia w ostatnim czasie zaowocowały licznymi publikacjami¹, także na materiale polszczyzny kresowej [Rutkowska 1999; Zachutska 2018; Domitrak 2018 i 2020; Konczewska 2022; Kostecka-Sadowa 2022 i 2023; Marszałek 2022 itd.²], oraz konferencjami³ i wykładami otwartymi⁴.

Głównym celem niniejszego opracowania było pokazanie bogactwa leksykalnego z zakresu nazewnictwa potraw obrzędowych i codziennych, a także czynności, związanych z przyrządzaniem posiłków w języku polskim w dawnych wsiach chłopskich i szlacheckich z terenu Białorusi północno-zachodniej. Pośrednio poprzez przytoczenie wypowiedzi rozmówców zwrócono uwagę na kulturowy (różnice społeczne w przyrządzaniu potraw, zwyczaje obowiązujące przy gotowaniu, sposoby przygotowania żywności, żywotność i kontynuacja dawnych zwyczajów obecnie itd.) i społeczny (nazewnictwo spotkań rodzinnych i okolicznościowych) aspekt pożywienia. Dodatkowo przedstawiony słownik ilustruje zapożyczenia z języków wschodniosłowiańskich i języka litewskiego, zachowanie w gwarze archaizmów oraz obecność poświadczonych nazw na innych terenach.

¹ Szczegółową literaturę na temat polskiego słownictwa kulinarnego można znaleźć w wielu pozycjach książkowych [Kowalska-Lewicka, Szromba-Rysowa 1976; Falińska 1991; Borejszo 1994 i 2007; Markowski 1994; Bohdanowicz 1996; Źarski 2003; Witaszek-Samborska 2005; Smyk, Pudłocki, Wodzińska (red.). 2017 itd.].

² Niniejszy wykaz uzupełniają publikacje materiałowe i słownikowe: AGWB 1980, Kurz 1993, SPGL 2006, Słownik braśławski 2009, SPGB 2014, KJD Podl 2016, SMPP 2017, Jank Leks 2022 itd., w których czytelnik znajdzie fragmenty poświęcone np. pieczeniu chleba lub nazwy tradycyjnych potraw z pogranicza bałtycko-słowiańskiego.

³ Podczas konferencji pt. *Słownictwo związane z pożywieniem w języku ogólnym i odmianach regionalnych*, 11–12 czerwca 2021 r., z okazji jubileuszu 90-lecia urodzin prof. B. Falińskiej oraz 70 rocznicy badań gwaroznawczych w pow. ostrowskim, zorganizowanej przez Towarzystwo Kultury Języka wygłoszono wiele referatów także nt. pożywienia na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim.

⁴ W dn. 20 marca 2024 r. na otwartym zebraniu Zakładu Językoznawstwa IS PAN Dorota Rembiszewska wygłosiła referat pt. *Kulturowe motywacje nazw potraw w mowie mieszkańców Polski północno-wschodniej*.

Baza materiałowa

Nazwy potraw zaczerpnięto z obszernej bazy danych, zgromadzonej podczas badań terenowych na przełomie XX i XXI w. na pograniczu białorusko-litewskim w rejonie werenowskim na Białorusi. Odpytano wówczas kwestionariusz morfologiczny, a także zebrano teksty ciągłe, dotyczące tożsamości mieszkańców, ich zwyczajów, losów oraz języka [Kozłowska-Doda 2021], a zagadnienia pożywienia nie były głównym tematem rozmów. Niemniej jednak pozyskano bogaty materiał, opisujący zarówno przygotowania do Świąt Bożego Narodzenia, Wielkanocy, Zesłania Ducha Świętego (popularne Zielone Świątki) i in., jak i imprez towarzyskich: wesel, chrzcina, swatania, pogrzebów itd. oraz codziennych posiłków w domu lub podczas prac polowych⁵.

Mieszkańcy (AR22, BJ20, BW31, CA23, CJ18, CK44, CW18, GK25, HF39, JW22, JS28, KA37, KK19, ŁK26, MP15, NMT27, PM31, RW22, SJ29, SM29, WB29, WM35, Zn20, cyfrą oznaczono rok urodzenia)⁶, których relacje na temat gotowania i pożywienia wówczas nagrano, urodzeni są w latach 1914–1944. Jest to pokolenie już w większości nieżyjące. Fonetykę i fleksję polszczyzny na Werenowszczyźnie opisano szczegółowo w monografii [Kozłowska-Doda 2021: 261–442].

Pożywienie mieszkańców dawnych wsi chłopskich i okolic szlacheckich w okolicach Ejszyszek, Naczy i Radunia nie były przedmiotem osobnego studium. Wyjątek stanowi wydany ponad sto lat temu przyczynek, dotyczący zwyczajów przy wypiekaniu chleba w powiecie lidzkim archeologa Wandalina Szukiewicza, wówczas mieszkańca Naczy. W publikacji znajdziemy także krótki opis przyrządzania *sołoduchy* i *blinów* [Szukiewicz 1912: 571–574].

Dokonując podziału materiału leksykalnego wzorowano się na publikacji Oksany Zakhutskiej [2018: 329–346], jednak z przyczyn technicznych odbiega on nieco od pierwowzoru. Wprowadzenie zmian konieczne było głównie z uwagi na zebrany materiał.

Na podstawie bazy powstał słownik ilustrowany materiałem gwarowym, osobne hasła wymagały szerszego kontekstu i, nieraz, komentarza. Słownik nie wyczerpuje leksyki kulinarnej na badanym terenie. Słownictwo rodzime, występujące w tym samym znaczeniu obecnie (nawet jeżeli zdradza cechy fonetyczne gwar białoruskich), opatrzone krótkim cytatem. Leksykę archaiczną, regionalną, powstałą pod wpływem języków sąsiadujących, oznaczono gwiazdką. Zestawiono ją z wybranymi słownikami: słownikiem gwar

⁵ Baza liczy blisko 60 znormalizowanych stron tekstów ciągłych (108 tys. znaków ze spacjami).

⁶ Zamieszkali w miejscowościach: Lubiańce, Czyżuny, Korkuciany, Raduń, Gaworskie, Jeńcze, Powiańce, Gierwielańce, Raubiszki, Jurele oraz Werenów, Pohorodno i Stare Śmilginie.

białoruskich Białorusi północno-zachodniej i jej pogranicza [SPZB 1979–1986], słownikiem kulturalnego dialektu północnokresowego [Kurz 1993], jednym ze słowników polszczyzny gwarowej na Brzławszczyźnie [SPGB 2014] oraz wybranym studium na temat leksyki na pograniczu polsko-wschodniostoniańskim [PPW 2021]. Inne prace leksykograficzne pominięto, mimo że są one niezwykle cenne, ponieważ wydłużyłoby to i tak bardzo obszerne opracowanie.

W przypadku zapożyczeń wskazano wyraz ze znaczeniem w języku, z którego pochodzi (jeżeli znaczenie w gwarze jest odmienne). Cytaty podano w transkrypcji półfonetycznej, uzupełniają je inicjały oraz rok urodzenia rozmówcy. W nawiasach okrągłych zapisano pytania badacza oraz znaczenia niektórych regionalizmów lub dialektyzmów, w kwadratowych – komentarz niezbędny do zrozumienia wypowiedzi mieszkańców.

I. Żywność i wyżywienie (pojęcia ogólne)

1. Ogólne nazwy żywności, posiłków

bludo* n 'danie'. *Nu tradycyjne, te dwanaście bludów ('dan') robi się* CK44, SPGB 2014: 64, ros. *блюдо*

jedzenia n 'jedzenie'. *Tylko na zima zostawić jedzenia* JW22

kolacyja ż 'kolacja'. *Kolacyja zawsze gotowała się, plity ('kuchnia węglowa') takie byli, plity. Dwa sagany stawi się. Kolacyja. A jak nie, to prosza pani, na piecy stanął się takie dynarki, postawił sagan tutaj, podłożył trocha i kolacyja gotowała się, na takich dynarkach* CJ18, *wieczoram gotujo kolacyja, prosza pani, to jest zapach, że kolacyja* CJ18

obiad m 'ts.'. *Przyjdzie on wzięść sobia obiad tam czy śniadanko, to ja zawsze już poczyszykują, coś lepiej dam* CW15

pasiorki*/pusiorki lmn 'posiłek połączony z odpoczynkiem na polu'. *Ja paczsa, kiedy tu obiad beńdzie, a kiedy, jak mówili, pusiorki ('posiłek na polu') nu przed obiadam taki, nazywali pasiorki, pujudzo trocha, odpoczno* BJ20, brus. *nycepk* 'przerwa w pracy', lit. *pusryčiai, pusrytis* 'śniadanie' [SPZB, 1984 (4): 191]

posiłek m 'ts.'. *W końcu już wtedy zaczynamy posiłki przyjmować* ŁK26

potrawa ż 'ts.'. *Na wigilija tam już potrawau owasz... Jezus siadał, to było dwanaście apostołów, to czszeba, żeby dwanaście potraw było* NMT27

śniadanko n 'ts.', por. obiad

uczta ż 'ts.'. *Teraz, to różności wyrabiają, nu prawda, taka uczta, że czego na świecie nie 'ma, to jest* RW22

zakąska 1. ż 'jedzenie, poczęstunek'. *Zaszli do mieszkania, prawda, on zakonska zrobili dobra, jego żona zrobiła... potym on mnie podprowadził na wakzal ('dworzec')* CW15, SPGB 2014: 295, brus. i ros. *zakuska*

zakąska 2. ż 'potrawy do alkoholu'. *Dał ja im i wódki, dał zakonska, „Tylku paczszajcie, – mówia, – talierzau nie pabijcie i żeby draki ('bójki') nie byłob żadnej!”* BW31

2. Spożywanie żywności

głodny 'ts.'. *Przekąsić zrobia dla was, bo wy głodna jesteścia* CW15

głodować ndk 'ts.'. *Teraz już jakoś można przeżyć, nie głoduję, nie powiem, że to głodne* JW22

jeść ndk 'ts.'. *Wtenczas już świencone siadamy jeść* AR22, *czterdzieście dni nicht nie jed miensa* JŽ15, *Pani, taki chlieb, jak my jemo chlieb, ja'ho za polskich czasów nikt nie jad* CJ18

karmić 1. (dzieci) ndk 'ts.'. *Ja chlieba nie bende miała dzieci karmić* BJ20

karmić 2. (zwierzęta) ndk 'tuczyć'. *Świniam dawali, prosiuki karmili* KK19

pić ndk 'ts.'. *Sucharki wrzucamy tam [do słodkiej wody] i pijemy* AR22

podkarmiać* (pszczoły) ndk 'dokarmiać'. *Pokaża pani te karmuszki ('karmniki'), z których podkarmiać te [pszczoły], daja jeść* JW22, brus. *надкармливаць*

pogryźć dk 'ts.'. *Była wnuczka, co ona za to kwasio (kwaśne owoce)? Przecież jeszcze oni ani... musi po para na jabłeni było jabkow, to pozrywała i pogryzła te jabka* JW22

pojaść* dk 'zjeść'. *Staruszek, pasia krówki na okolonii. My: „Dzień dobry panu! Dzień dobry panu! Powiedz pan, czy u pana nie można byłob zakończyć trocha, coś pojaść?” On powiada: „To idźcie, żołnierzy kochana, tam synowa w domu. Powiecia, to ona zrobia dla was pojleść”* CW15, brus. *наецць*, ros. *ноець*

pokosztować* dk 'skosztować'. *Jest jakie masło ... Może krowa ta doi się, alie to już zbiera, bije i ...nie pokosztujesz* NMT27, *Przyjechałab późniam, to miodu mielib, pokosztowałib miodu* JW22, brus. *накашмаваць*

posmoktać* ndk 'possać'. *Jak o teraz ja liubia cukierak wzięć o taki smak'tun, córka drugi raz kupuja – to tatku smak'tun! Ja drugi raz i tak posmokcza albo z harbatko posmokcza ten cukierak* CJ18, brus. *насмактаць*

pościć ndk 'ts.'. *I przed wojną my tak obchodzili, i teraz tak obchodzimy. Robimy wigilia to wszystko i pościm ten dzień. Nic, tylko raz w dzień* AR22

przyjmować (posiłek) ndk 'ts.'. *W końcu już wtedy zaczynamy posiłki przyjmować* ŁK26

wyhodować* (na wodzie) 'wychować niemowlę bez mleka'. *Nu, tu daj wody, jak nia ma mleczka! O tak, na wodzie wyhodowała się* ŁK26, Kurz 1993: 361; SPGB 2014: 112, brus. *выгадаваць*

zgłodniały 'ts.'. *Moje żołnierze, alie tylko, jak zgłodniałe jesteście, to dużo nie jećcie, bo do domu nie dojdziecie wtedy* CW15

zjeść dk 'ts.'. *Zjeść wigilie* AR22

żarc* ndk 'żreć'. *Teraz daj samogonka milicyjanieru, daj, czort wie co, cybulia, beńdzie żarc i pić* CJ18, prawdopodobnie jako wyrównanie do form czasu przeszłego oraz rzeczownika *zarcie*; nie można odrzucić i wpływów języka białoruskiego [Kurz 1993: 276; Kozłowska-Doda 2021: 394; SPZB1980 (2): 154].

3. Przyjmowanie gości, organizowanie przyjęcia

bal m 'impreza'. *Bo teraz, to już, jeżeli bal – czszy butelki wypiwali, a kiedyś nie, kiedyś tego nie było* CJ18

chrzciny lmn 'ts.'. *Wódka na stół i huliamo, uo takie i chrzciny; dziecko to do kościoła zwożo, ochrzczco, przywiozo dziecko, nu takie i hulanie* GK25

gościna ż 'ts.'. *Jeżeli do nas przyjechali gości, to ja mam butelka, to najwyżej na dobre gościny, to stawiała sie jedna butelka wódki* CJ18

gość niespodziewany m 'ts.'. *Pani dzisiaj przyszła, gość niespodziewany i wszystko* CJ18

gość zaproszony m 'ts.'. *A jeżeli zaproszone byli w gości, byli w gościnie, byli proszone... Zaproszone byli tam do Czapliow ci tam do Jundziłow, ci tam do kogo innych byli... Pogościli dobrze, wypili troszkie. Tam było piwo, była wódka...* CJ18

konsolacja ż 'stypa'. (Jak nazywa się poczęstunek po pogrzebie?) *Nu mówio, jakż to... konsolacyja* MP15, Kurz 1993: 733

obiad m 'stypa'. *A później wracajo do domu, do tego człowieka, dzie umarły i obiad dajo* RW22, por. *żałobny obiad* [SPGB 2014: 308]

przyjęcie n 'ts.'. *Jeden tam dwa te gości, nu to jakby ugoszczenie jakie, a jak wiecej gości, to chyba jakieś przyjęcia... Nu, czy ja wiem, i coś na zimno, i coś na ciepło, nu i kawa, i wódka, nu i takie przyjęcie* WM35

swad'ba ż 'wesele'. *Ksiądz Antoni osowski mówi: Kto pójdzie na bezszlubne swad'by i wisielników pogrzeby nie beńdziem rozgrzeszać* MP15, ros. *свадьба*

swaty lmn. 'ts.'. *Tam niedużo u szliachtow jeździli w te swaty... tylko takie przyjęcie. I to po wioskach co, po wioskach takich, ja wiem, prościejszych, u tych prostych takich ludzi, tu wieźli wódka. Swat z młodym to oni wieźli wódka swoja, ja nie widziała, alie mówili tak, że przyjeżdżajo, jak zachodzo do mieszkania, to stawio tam litr czy tam dwa na stół wódki i chyba chusteczko nakrywajo jeszcze. Jak już przyszykujo ta zakonska, to nie wiem chto to odkrywa, ta wódka, i tam naliewajo i zaczynajo już mówić. A u szliachtów, tu nic nie wieźli, nic nie wieźli, przyjeżdżali tak, z niczym. Tylko jakieś to musiało być zapytanie, to tak zwykly robili przyjęcie takie i tam nu rozmawiali* WM35

ugoszczenie n 'ts.', por. przyjęcie, ros. *угощение*, SPGB 2014: 274

wasele n 'ts.'. *Pani, u nas było sto osób jakich na waseliu, córka oddawli, siostra oddawali zamuz i tyko było dwadzieścia litry wódki i czszy litry spirtu [spiryтусu], i dość było wódki, a było sto osób* CJ18, brus. gw. *васэле* [SPZB 1979 (1): 288]

zabawa balowa ż 'zabawa na zaproszenia'. *Zabawa balowa to znaczy taka, tam już nia ido, kto niaproszony. Tam kto zaproszony i wtedy młodziaż składa sia. Nu beńdziam my robić balowa zabawa, nu składamo sia* KK19, por. zabawa [SPGB 2014: 292]

II. Produkty i przetwory spożywcze – składniki potraw i napojów codziennych

1. Zboża i produkty zbożowe

1.1. Ziarno zbóż

groch m 'ts.'. Świeran nazywali, to tam sypało sie przeważnie zboża: owios, jeńczmien, porozgradzano, takie zasieki byli, prosza pani, tam jeńczmien sypana, tam owios sypany, tam żyto sypane, tam groch sypany Cj18

gryczany/hryczany (blin) 'ts.'. My ...gryczane bliny piekli Cj18, kasza z hryczanych krup MP15

jeńczmienny (blin) 'jęczmienny'. Jeńczmienne bliny piekli Cj18

jeńczmień m 'ts.'. jeńczmieniu trocha, ...jeńczmieniu posiawszy i o tak teraz... JW22

mąka (pszenna) ż 'ts.'. Teraz my kupujem pszenna mąka w magazynach ('sklepach'), to walcowana, przecież to przez walcy idzie Cj18

mąka (żytnia) ż 'ts.'. Mąka tylko żytnia, chlieb tylko z żytniaj NMT27

owies m 'ts.'. Biały [kisiel], to z owsa, teraz owsianka bioro, a kiedyś owies NMT27

owios* m 'owies', por. groch, owies, SPGB 2014: 185, brus. авёс, ros. овёс

owsianka* ż 'płatki owsiane (górskie)'. Zob. owies, brus. аўсянка 'ts.'

pęsak / pensak m 'pęczak/pęczak'. Wo, jak 'u nas i w Montwiliškach, to tam ni jednego domu nie ma, żeby nieprzezwany byłby. Za to przezywajoń sio, że Pransewiczów bardzo dużo było. Jak ksiądz po koleńdzia jeździł, to pytał sia, to jak to nażwiska, to jak ten nażwiska? Pransewicz i Pansewicz, i Pansewicz! Mówi: „Pensak i Penska, a kiedy ż ten Krupnik beńdzia?” Nu przyjechał do nas kolidować: „A jak tu nażwiska?” Ojciec mówi: „Sinkiewicz.” „A nu dzienki, już dwa nażwiski mam – Balinski i Sinkiewicz, a tak wszystkie Pansewicz”. Pensak, tu po polsku, to takie krupnik, taki wielki nazywa sia pensak. (...) Żeby odróżniać, bo nawet nie rozliczali sia. „Dzie idziesz?” – „Do Pansewicz!” – „Dzie idziesz?” – „Do Pansewicz!” A do jakiego? Już jak po przeżwisku, to Szpak, to tak, to tak...Jak po przeżwisku powiesz, nu tu i wiedzo, jaki to Pansewicz, który... WB29, brus. панцак, пансак, пэнцак [SPZB 1982 (3): 392], SPGB 2014: 191

perłówka* ż 'kasza jęczmienna'. Z perłówki i z grochem czy z fasolką. O taka kasza AR22, ros. перловая крына, перловка (pot.)

pszenica ż 'ts.'. Pszenica walcowali, a to [jęczmień] szatrowali Cj18

siemienie* n 'siemię lniane'. *Olej swój robili. Słonecznik, siemienia wycyścili. Nu wozili tam, koło Radunia Waszkieli, tam człowiek robił, on sam piek. Tam powiozo te siemienia, tam słonecznik i tam on piec pali, tam smaży, a potem tam jak gotuja, a potem wyciska. Takie zrobiwszy... worek, wyciska i wychodziła olej, już nie tak jak oliwa, już olej* (Ile trzeba było siemienia, by zrobić 1 litr oleju?) *Jak to ilar? Kiedyś swój lien mieli, to j worek siemienia i ilia chcesz. Wiencej powieziesz, to wiencej wypeńdzisz, tak jak samohonka ta* KK19, SPZB 1986 (5): 69, SPGB 2014: 238, brus. *сяменя, сямення*, nie można wykluczyć wyrównania do polskich przypadków zależnych, por. D lp *siemienia* itd.

słonecznik m 'ts.'. *Tam powiozo te siemienia, tam słonecznik i tam on piec pali, tam smaży, a potem tam jak gotuja, a potem wyciska. Takie zrobiwszy... worek, wyciska i wychodziła olej, już nie tak jak oliwa, już olej* KK19

wysiewka z 'wysiewki, poślad, plewy, którymi karmiono zwierzęta, np. świnie'. *Nu tu do młyna wozili, a jak kiedy, tu i w żarnach mleli, tu sitki mieli takie genste. Te przetaki, jak nazywali sia, tu wysiejo, to tam z te dlia prosiuka, wysiewka jaka tam ci co* NMT27, SPZB 1979 (1): 369, brus. *высеўкі, высаўкі* 'ts.'

zboże n 'ts.'. *Młócarko młóci sie, arfo arfuje sie, zboże sypie sie gorsze i czszy gatunki i tam takie szczyty postawione, przez te szczyty pierwsze wychodzi zboże lepsze, gorsze i tak dalej* CJ18

żyto m 'ts.', zob. groch

1.2. Pieczywo i wyroby mączne

bułka z 'białe pieczywo'. *Bułki piekli w piecy* NMT27

chleb m 'ts.'. *Bywało jeździli, i ja sama jeździła aż do Wilnia po ten chleb* NMT27

kanapka z 'ts.'. *Masłam posmarować można [chleb] i wiendliny położyć można. Kanapka beńdzie* JW22

krupnik* m 'kasza jęczmienna', por. pęsak

krupy lmn 'kasza'. *Mienso, kasza z hryczanych krup, to wiem* MP15, Kurz 1993: 378; SPGB 2014: 140

łusta* z 'kromka chleba'. (Jak chleb podzielimy na?..) *łusteczki, na łusty. Można j rozłamać* JW22, Kurz 1993: 386, por. *skiba, łusta* [SPGB 2014: 240]

łusteczka* z zdr. 'kromeczka'. *Jego odkroisz, on taka ładna łusteczka, odkroisz* NMT27

okrajczyk* (chleba) m 'pierwsza kromka chleba, przylepka'. *Nie ma chleba... nu tam skorynka czy okrajczyk na stolia czy w szafca* (Jak zaczynamy chleb kroić, to pierwsza łusta chleba?) *okrajczyk* JW22, Kurz 1993: 399, por. *okrajec, okrajuszek* [SPGB 2014: 182]

skorynka* (chleba) z 'skórka chleba/bułki'. *I ajer, co koło rzeki, natto pachnia ładnia, A pachnie chlieb, skorynka spodu, pachnie!* NMT27 por. *okrajczyk*, Kurz 1993: 429; SPGB 2014: 241, brus. *скарынка*

2. Warzywa i owoce, grzyby

2.1. Warzywa, grzyby

bob m 'bób'. *Bob kiedyś raz była posadziwszy, alie ja jego nie lubia, nie sadza. Fasol gotowali, alie co my gotowali? Tak o zgotują i tak. Łuska ta źbie-ram, ściongne i tak i jedli. Ja nie lubia, jedli, tam bywa i posolo, kiedyś, jak mój mówi, to ichna matka, ja nie była, to mówi zgotują i słoducha zrobi, to my jak najemoń sio tego bobu ze słoducho w poście przeci Wielkanocy, alie ja nie lubiła* JW22, *Bob sadzili* CW15

bruczka* ż 'brukiew'. *I bruczkę, i rzodkiew sadzili* CW15, Kurz 1993: 338, brus. *бручка*

buraczki lmn. zdr. 'ts.'. *Buraczki sadzili, marchewka i cybulka, i ogóreczki, i kapustka, to wszystko do użycia szedła, wszystko sadziło sia* CW15

burak czerwony m 'ts.'. *Jak moja mamuśka robiła, buraki obiera tak, na czysto obiera i kwas* CJ18, *Sadzim buraki, na nasiona tam i te białe buraki, to czerwone buraki sobie* CJ18

cybula ż 'cebula', zob. żarć, por. także brus. *цыбуля*

cybulka ż zdr. 'cebulka'. Zob. buraczki, por. także brus. *цыбуля*, zdr. *цыбулька*

czosnak m 'czosnek'. *A tam już te, takie o mienso, na wendlina, już te polendwicy, to posolim, nu tam już jak wendlina, to tam i czosnak, tam i pierac, tam i cukru...* JW22

czostak m 'czosnek'. (Czosnek, nie ma czego?) *czostku czy jest czostak, nie ma czostku* JW22

fasol m 'fasola'. *Fasol gotowali* JW22, por. *fasol, fasola* [SPGB 2014: 102]

fasolka ż zdr. 'ts.'. Zob. perłówka, por. fasol

grzyb m 'ts.'. *Nu jagody gotuje sia na zima, grzyby* CA23

kapusta ż 'ts.'. *Co majo, mienso tam gotowane, kapusta nawet* RW22

kapustka ż zdr. 'ts., kapuśniak'. *Nu to jak dzie do czego pokroić i ułożyć, czy tam do kapustki, czy do jakiej zupki* JW22

kartofla ż 'ts.' (powszechne). *Posadzim kartofli trocha* JW22, SPGB 2014: 123

mak m 'ts.'. *Bywało mak zeczszo, poślodzo [w poście]* NMT27

marchew ż 'ts.'. *Kartoflia sypio, wszystko, co majo, ...marchew, wszystko* NMT27

marchewka ż zdr. 'ts.'. Zob. buraczki

ogórak / ogórek m 'ogórek'. *Łusta chlieba czy łusta bułki, coś takiego, łusteczka ogórka* JW22, *Kapusta jakato, tuż nia tak, ogórak jaki tam* NMT27

ogóreczek m zdr. 'ts.'. Zob. buraczki

pomidor m 'ts.'. *A jak pomidory ona robi ot smaczne, i sok ('zalewę')* wypijem CA23

radys m 'rzodkiewka'. *Z rzodkiewki czy sałatka z radysu* JW22, ros. *редис*, brus. *радыска*

rzodkiew ż 'ts.'. Zob. bruczka

rzodkiewka ż zdr. 'ts.'. Zob. radys

ziemniak m 'ts.' (okazjonalne użycie w odpowiedzi na pytanie o ziemniaki). *O w ta komora sypali ziemniaki* CJ18

2.2. Owoce

agrest m 'ts.'. *Mieli i porzeczeki, i agrest, i jak to mówi te smrodzina* [czarna porzeczeki] *taka, czarne te, i truskawki, pełno było w tym sadzia. Drożki tam poobsadzana wszystko tymi jagodami* NMT27

czereśnia ż 'ts.'. *Wiśni, czereśni jest* CW15

gruszka ż 'ts.'. (babka, bera, muszkatawka) *Gruszki, tam i bery, i musztakawki, a lichu jego wie* NMT27, *Gruszki, musi pieńć gruszek jest... te o nazywają się babki, tam bery, tam druga też bera, a tam taka un wienksza musztakawka, majo, każda nazwa ma* CW15

jabłoń / jabień (cukrówki, antonówki, papiarówki, popinki, grabsztyna, czarnoguzy, antonówka, winówka) ż. *Owocowe to byli jabłonia, tam rozmaitych, ... To jabłoni mówio ta... jak oni tam, tu cukrówki jakie, antonówki, i potem papiarówki, tam i zapomnisz jakie tam... popinki, tu tam litewskie jakie nazywali... Tu jaka tam grabsztyna ci tam czarnaguzy. Było rozmaitych* NMT27, *u mnie jest jabłeni antonówki, grabsztyny, jak u nas nazywają ich. Potem słodkie jabki, winówka* CW15

jagoda ż 'ts.'. *W jagody pójdziesz do lasu. To chodzi i zbanki bije, ż jagodami, nu tu jagody j posypion się. Już i jagód w lesie nie można było zebra* JW22

kostka ż 'pestka'. *Śliwki, to robić powidło, to można zrobić i z tego, alie to pani musisz kostka wylanczać, a tak, jak kostak nie wylączysz, to co z tego* CW15, por. *kosteczka* [SPGB 2014: 136], brus. *костачка*, ros. *косточка*

malina szczapowa ż 'malina ogrodowa powstał metodą szczepienia' *I jagody tam szczapowe rozmaite, byli powysadzane 'całymi tymi... Malina szczapowa, to już takie już prost, musi woźmisz jakich cztery-pieńć maliny, tu cała szklanka i było* NMT27

porzeczeki / purzeczeki ż 'ts.', zob. agrest, *purzeczeki jest swoja, nie czszeba kupywać* CW15

smrodzina* ż 'czarna porzeczeki', zob. agrest, brus. dial. *смуродзіна*, *смуродзіны* [SPZB 1984 (4): 507], por. *smorodzina*, *smoroda*, *porzeczeki* [SPGB 2014: 243], ros. *смородина*

śliwka ż 'ts.'. *Jest, jest śliwki takie rańnie, oni takie słodkie, słodkawa, o tutaj. A tam, za mieszkania, a tam jest takie kwasna, alie oni tak jak czarna, takie czarne, jak dośpiejo* CW15

truskawka ż 'ts.', zob. agrest

wiśnia ż 'ts.'. *Wiśni, czereśni jest* CW15

3. Mięso i produkty

baranina ż 'ts.'. *Nagotowano j baraniny, bracia!* CW15

farsz m 'mięso mielone'. *Nu j na farsz, jak u nas idzia i wendlina tamaj i te poliendwiczk i na różne jakie ruliety ('rolady'), nu o tak* JW22, brus. i ros. *фарш*

gęś m 'ts., ż'. *Kura można, zakroić kura, zakroić gęsia* CJ18, brus. *зусь* m 'ts.'

kaban* m 'wieprz'. *Kabany karmiła w domu, naniesie, naniesie, kabany karmi* CW15, Kurz 1993: 365; SPGB 2014: 119; PPW 2021: 96–101

kaczka ż 'ts.'. *Zakroić, czszeba kura zakroić czy tam zarqbać czy tam kaczka i zakroić, i zarqbać, bo już rqbać, to siekiero czszeba, a kroić nożam* JW22

kiłbasa ż 'kiełbasa'. *Bywało, jak zakolia ci co, ...to tam jak robili wendlina, jak już to i kiłbasa. Nu a pany, oni tam wendzili to wszystko* NMT27

kiełbasa ż 'ts.'. *Nu kielbasa, słonina, wiendlina tam ci szynka jakaś...* JW22

kiełbaska ż zdr. 'ts.'. *Kto co ma, jajka, chleb, kiełbaski jaki kawałeczak [na święconkę]* AR22

kiszka ż 'jelito'. *Wielia kiszak mam, to w kiszki* JW22, por. *kiszki* SPGB 2014: 127, brus. *kiuwka*, ros. *кушка*

kość (hrzbiećnia) ż 'kość grzbiećowa'. *Jak te żaberki, ja bardzo lubia żaberki i ta hrzbiećnia kość, tu ja w banki ('słoiki') bu wiadomo tak, czasami późno czy ciepło, to ja w banki, to oni tak, jak świeża* JW22

kumpiaczek* m zdr. 'szyneczka'. *Zachodzim z kościoła do szwagra swego, a u jich tych barannych kumpiaczkow stoł nałożony, taka o kucza ('stos')* CJ18

kumpiak* m 'szynka'. *Jak w Powiśłancach, to mówio kum'piak, my tu szynka nazywamy, a tam kumpiak* JW22, *O takie o kuczy ('stosy') tych kumpiakow, tych baranich nałożo* CW15, brus. dial. i ros. dial. *кумняк* 'udzieć wieprzowy, szynka; biodro', lit. *kumpis* [Kurz 1993: 380; SPGB 2014: 143]

kura ż 'ts.', por. gęś

mięso n 'ts.'. *Każdy, jak już zaczął pościć, to, prosza pani, czszy dni pościli z mlikiem, a czszy dni z miensem i tylko raz w dzień można było mienso jeść* CJ18

owca ż 'ts.'. *Kto co miał [dawali żebrakom]. I jajki, j piniendzy, j masła, j baranina, kiedyś owca czszymali, j chto skwarki ('słoniny')* JW22

parsiuczek m 'prosię'. *Buraczki sadziła parsiuczkom* MP15, por. Kurz 1993:402; SPGB 2014: 188

połędwica ż 'ts.'. *Potym roźbierajo, roździeliajo, słonina osobno, polendwicy tam, szynki na wendlina* JW22

połędwiczka ż zdr. 'ts.'. Zob farsz

prosiuk* m 'prosię'. *Wskarmim prosiuka, JW22, krówka majo, sobie mlika, tam prosiuka jakiego skarmio i tak o siedzo* CW15

skwarka ż 'słonina'. *Czy skwarka jaka, czy kawałak miensa, zabrali i ponieśli* CW15, brus. *скапка*

słonina ż 'ts.'. *Bywało, jak zakolia ci co, to takie koszy byli, złoży wszystko i na górze j wisi tam, nu j co, bywało żółtknie ta aż słonina, już jak ciepło* NMT27

szynka ż 'ts.'. *Kto ma miensa jakiego tam, szynki jakiej tam, jajki te* KK19

świnia ż 'ts.'. *Wyszła tam świnia – wyszed na droga, wyszed zaszczelił* CW15

tłuszcz m 'smalec'. *Tłuszcz można jeść, ile razy chcesz* CJ18, *Tłuszcz topim* JW22, brus. *тлущч*

wątróbka ż 'ts.'. *Potym roźbierajo, ...wontrobka na wantrobiana* JW22

żaberki lmn 'zeberka', por. kość

4. Nabiał

jajko n 'ts.'. *Nu j tam jajki, to toż była taka wielka radość, ach Boża! Całen tydzień, jak nas było to wielia tam kur i mama wyznaczyszy każdemu dzień. „Ot twój dzień, wiele beńdzie jajek, to twoje”. To już tak my chcemo, żeby na ten dzień czym najwiecej kur było z tymi jajkami. Taka by'ła radość! Latali, dzie pójdo do chaty, a tam jajko! A radość! A teraz ja myśla, a Matańko Świenta, ani w głowa te jajka. Jak te czasy zmieniajo się* NMT27

masło n 'ts.'. *Masło, dajmy na to, jeżeli mnie zostawała sia śmietana niepotrzebna, biliśmy masło i przedawali na rynku* CW15

mleczko n 'ts.'. *Mama, mleczka! – Nu, tu daj wody!, jak nia ma mleczka!* ŁK26

mleko (kwaśne) n 'ts.'. *Proszą pani, robili kwaśne mlieko. Potym robili na twarok i mnie, dajmy na to, lisznie mlieko było, to syr woził w Ejszyszki czy do Werenowa na rynek, przedawał* CW15

mleko (słodkie) n 'ts.'. *A nam starym swoje mlieko* JW22

syrowatka* ż 'serwatka'. *Nu tu chlieb taki j dobry, bywało, to kto na syrowacce, tam leje, żeby on prendzej kis* NMT27, brus. *сыроватка*, SPGB 2014: 255

śmietana 1. ż 'kwaśna śmietana'. *Zob. masło*

śmietana 2. ż 'śmietanka'. *My tam wozili te mlieko, a on płacił, zbierał tłuszcz, brał proba tłuszcz i poopłacał. Jeśli tłuste mlieko – drożej, jeśli chuczsze – taniej. Mój brat tam pobił sia raz, wiał śmietana do tej butelki, rozumie pani, i ten Grygieliewicz przychodzi do mego ojca, znaczy mówi: „Pan Czaplia, wiesz co, jeśli po tym mnie a'nalizie zapłacić, to mnie czszeba złot litar płacić, bo tamaj jedna śmietana!* CJ18

twarog / tworag m 'twaróg'. *Kiedys pościli, kiedys, mama mówi, mama nie da, mówi, moja nawet kubeczka mleka zjeść w poście. Ni w jedyn dzień. Zbierajo, twarogu beczi ponabierajo, tak on zgnije, mówi, ten tworag* AR22, brus. *твароз*, ros. *творог*

5. Ryby

ryba (przyrządzona z mrożonek) ż 'ts'. *Na stola ryba, kisiel biały, kisiel czerwony, śledzi, o takie coś* AR22

rybka ż zdr. 'ts'. *Pani, jak kiedy, co mam tam. To rybka jakaś kiedyś bywa, w tym roku, to już ja i nie kupowała, bo czszeba siedymset rubli dać, kila jej* GK25

szprotki lmn 'ts'. *To już my to śledzi, szprotków była kupiwszy, pośnie takie przyprawy tam* GK25

śledź m 'ts'. *Śledzi była różnych, jakich chcesz, i droższych, i tańszych... wozili do chaty, te Żydzi wozili, i za kartoflia, i za zboża, i za pieniendzy, na miejscu... Do chaty przywożo* KK19

6. Dodatki

cukier m 'ts'. *Tymi szczypcami bierze sie cukier [w kostkach]* CJ18

cynamon m 'ts'. *A potem już, jak ona [szynka] upieczy sie w chlebia... na bliacha, cynamonam posypio i w piec* JW22

dokład* m 'dodatek'. *To jest pszczolinny, rzeczywisty miód bez żadnych dokładow. Bo bywajo, dajo cukier dla lich i oni ten miód przemiesza z cukram, już on wtedy goryczy tej nie ma, tylko sama słodycz* CW18

maliza ż 'melisa'. *Jest taka trawa, maliza ('melisa'), przyniosa zara, jej jak posmarujo, oni [pszczoły] strasznia lubio. Raz o tut, o na gruszka, zroili sia i tu siedli. Co mnie zrobić? Szczęśli, oni zwalili sia ('spadły'), ja ta maliza, gałęńdzi te podłoża, i oni tak ido na ta maliza* JW22, brus. gw. *маліза, маліца* [SPZB 1982 (3): 24]

miód m 'ts'. *I te pszczoły siadajo, nabierajo i potym nioso do wosku, przeliewajo miód* CW15, zob. pokosztować

ocet m 'ts'. *Ja lepiej lubia z beczki, jak jeżeli z słoikow. Tam ocet liany, tam wszystko, a tam bez octu* CA23

olej* m 'olej lniany'. Zob. siemienie, brus. *алеў* 'tłuszcz z nasienia lnianego lub z nasion konopi' [SPZB 1979 (1): 77], por. *olej, posne masło* [SPGB 2014: 206], por. oliwa

oliwa* ż 'olej słonecznikowy'. *Tak, tylko mak, oliwa, śledź [w poście]* NMT27, *Tam była w pościa tylko oliwa* KK19, brus. *алиба* według SPZB jest to 'olej', choć w kolejnych przykładach stwierdza się, że „oliwa jest smaczniejsza niż olej” [1979 (1): 78], por. olej

pieprz m 'ts'. *Nie, w sol tak o maczam ('obtaczam') i pieprzu troszeczeko, a tak żadnych nie daje zapachow, żadnych wiencaj, zatym, że ono też szkodzi, tylko pieprzu i soli, tak o pomaczała, pomaczała, włożyła i wsio. Ja i o tak, jeżeli w baczak ('baniak') jaki, to rosołam ('zalewa') nie zaliewam* JW22

pierac* m 'pieprz'. Zob. czosnak, brus. *непая*

sacharyna ż 'ts.'. *Sacharyna kupowali, cukier, postłodzi się* CJ18, *Cukru kiedyś było mało, to ta sacharyna kupowali, łożyli, żeby czuć* JW22

saletra ż 'ts.'. *Jak wendlina, to tam i... salietra, co sypio, żeby oni byli czerwona* A *u nas nie ma, tylko ta salietra, co po poliu sieje..., a tak nie ma u nas, tu cukiar i to samo, alia jak za dużo, nu j salietry za dużo, to ona będzie wtenczas ciemna* JW22

sol ż 'sól'. Zob. pieprz, brus. соль (ż), ros. соль (ż)

solka ż zdr. 'sól'. *Na Wielkanoc moje wnuki, córki o Maks, to nios [na cmentarz] chleba kroszki świenconego, solki trocha j dwa jajki* JW22

zapach m 'przyprawa'. *Żadnych nie daje zapachow, żadnych wiencaj, zatym, że ono też szkodzi* JW22

7. Słodyczne

cukierak m 'cukierek', zob. posmoktać

czekolada ż 'ts.'. *Był taki majątek [w Jaworze], oni zabrali pod rząd, stali Niemcy. Tut młócili, tu stąd z tej wioski pandzali ludzi, i my tam, jak na miejscu żyli. Ja sama pamientam, przyniosa mnie, siostra jeszcze starsza była ta ma'ja, ona na robota, ja jasz'cze taka nie... To przynosili myć mnie tu szkarpetki, tu to, tu to, tam wszystko. Tu jedyn tam rozumiał trocha. Tu przynieśli, ale wiadomo takie j brudne byli, szszyte j wszystko. Ja myje, on przyniosł mnie za to, że ja myje, że ja już pomyła, kawałeczek czekoliady, jak mydła kawałeczek czekoliady. Ja już mówia: „Ja nie benda brać, ja nie benda, – pokazuje mydło – ja swoim pomyje, ja nie chcem”. A on śmieje się, paczszy, że to ja nie rozumiem, a potem drugi przyszed i mówi tak, znał, ja'ki Austry'jak był ci jak, dość po polsku znał i mówi tak: „Bierz, to czekolada. Bierz, bierz, za to, że ty pomyła, on tobie dał”* NMT27

III. Potrawy i napoje, ich przygotowanie

1. Nazwy potraw obrzędowych i codziennych

blin* m 'rodzaj grubego naleśnika z mąki (pszennej, jęczmiennej lub gryczanej) na serwatce z sodą (tak się gotuje dziś)'. *Wie pani, co to blin piecze się ze spodu i z wierzchu on zapieka się od razu, jak w piecu* CJ18, *Jeńczmienne bliny piekli...* CJ18, brus. блин, ros. блин [Kurz 1993: 335]. Kiedyś, jak zaznacza W. Szukiewicz, były pieczone „z roszczyynu chlebnego już ukwaśniałego z dodatkiem ziemniaków lub mąki gryczanej” [1912: 573]. Por. *blin, blinek, bliny* [SPGB 2014: 64]

blin z tłuszczem m 'sposób podania blina'. *To my po blinu, prawda, patelnia taka nie miała, to my po blinku z tłuszczem żjedli, a potem po blinku sa smiatano i dosyć, wiencej już nie jemo, lienkamo się też* CW15

blin ze śmietaną m 'sposób podania blina', por. blin z tłuszczem

blinek m zdr. 'rodzaj małego placka (ziemniaczanego lub mącznego)'. *To blinki jakie pieczesz* NM43, *To blinek jaki pięknie się* GK25, por. blin

bob ze słoducha 'sposób podawania bobu', por. bob, słoducha

bonda* ż 'rodzaj postnego pieczywa z tartych ziemniaków (i mąki?), na słodko'. *Takie nazywali się bondy z tego, z kartofli. Takie nalewają, tarkują kartoflia i nalewają takie, nie j pieko w piecy. Nu takie bondy nazywali my. Nu tu te jedne te z kartofli, nu tu mak zeczszo, zasłodzi o tak* NMT27, SPZB 1979 (1): 203 znaczenie 4, ESBM 1978 (1): 369: brus. *бонда* 'bochen chleba' < lit. *bondà*; PPW 2021: 18–21

bulonik* m 'wywar mięsny, zupa na tym wywarze; zupa ziemniaczana'. *Jak marchewka gotujam bielioną, taka zabielić, tu na tarca takiej, co duża, co buraczki tarkują się. Do bielonej tak, a tak, to kroim, do bulioniku czy...* JW922, brus. *булѣн* 'niczym nieprzyprawiony wywar mięsny, zupa ziemniaczana z dodatkiem podsmażanych skwarek', brus. gw. *булѣн* 'zupa ziemniaczana', ros. *бульон* 'wywar mięsny' [SPZB 1979 (1): 236]

bułka ż 'pieczywo drożdżowe z mąki pszennej na mleku bez jajek lub z jajkami'. *Tam bułka piekli* [na Wielkanoc lub inną okazję] NMT27

ciasto n 'ts.'. *Ugościłam tam kawo, nu co, kawa tam, jeśli jakieś tam ciasto czy jakie cukierki, to do kawy* WM35

galareta ż 'ts.'. (Co robi się z nosa, ogona?..) *galareta, galareta gotują się. Galareta zgotujesz i z głowy, tam czasami, jak ja, to j głowa weźma, zgotują i czasami, jak mam powiedzieć, nu takie sprzedają się paczki ('woreczki do pakowania'). Odgotują się dobrze, przekroi się i w ten paczak, nu różnych tamaj dokładów ju z tam, zawionża i potem naciśna, ona zastygnie i potem nożem kroj, bardzo smacznie (Jak nazywa się galareta tutaj?) tak, galareta i kwaszanina mówio* JW22, por. kwaszenina

gołąbek m 'ts.'. *A ludzi wieprza bijo, bułki pieko, ot i ruletów ponarobio, i kielbasy, i gołąbków, i kotletów* MP15

gruca* ż 'kasza obrzędowa gotowana na wigilię Bożego Narodzenia z kaszy jęczmiennej z grochem i/lub fasolą'. *Jak u nas nazywa się kasza, jak tak ja słyszała po temu... niektóra nazywają gruca czy jak* CK44, *Kasza taka, gruca kiedyś nazywali taka kasza. Z perłówki i z grochem czy z fasolką. O taka kasza* AR22, por. kasza, brus. *zpyuła* [SPZB 1979 (1): 488], pol. *gruca* < niem. *Grütze* 'ts.' [ESBM 1985 (3): 108]

jajka farbowane lmn 'jaja malowane'. *Na Wielkanoc, jak zwykle też, już tam jajki te farbuje. Farbo i malowali w tych buteleczkach takich. Już ta pani, to on/a już tam namaluje, to już takie ładne* NMT27

jajka malowane, por. jajka farbowane

kapusta, kapustka ż 'kapuśniak'. (Marchewkę?..) *nu, skrobać* (Co dalej z nią się robi?..) *nu to jak dzie do czego pokroić i ułożyć, czy tam do kapustki, czy do jakiej zupki* JW22

kartofla z mlekiem 'sposób podania kartofli'. *Dzie kartofli jakiej tam z mlekiem ci co. Nie każdy raz i chlieb był. Jedli a/by co* NMT27

kartofle z mundurami lmn 'w mundurkach'. *Jeść nie ma cza/ho, sol i kartoflia... gotowili ('gotowali') kiedyś z mundurami* SM29

kasza 1. ż 'kasza gotowana na Wigilię Bożego Narodzenia'. *A kasza gotuje sie, tak* NM43, *To blinek jaki pieknie się, to kasza jaka z grochu tam* GK25, *Kasza taka, gruca kiedyś nazywali taka kasza. Z perłówki i z grochem czy z fasolko. O taka kasza* AR22, por. gruca

kasza 2. ż 'kasza gotowana na chrzciny, podawana przez babę/babkę, która przyjmowała poród'. *Baba kasza przynosi (I później jakieś pieniądze składają?) tak, składają babci za ta kasza. Na tą kaszę dają, jak kiedyś, po trzy rubli j po dwa rubli, j po rublu, jak kto może* JS28

kisiel biały (owsiany) m 'ts.'. *Biały, to z owsa, teraz owsianka biero, a kiedyś owies. Piec popalo, owies ten przynoszo i suszym w worku na piecy, tak mieszamo, a potym takie cebry byli i takie o jak siakaczy, obsiakali jego, żeby on tak obsiekał się i potym w żarnach tych, co żarna mieli i mielo. Zmieli, wysieli, wszystko tam jego. Taka tylko sama ta mąka i potym roszczyniali i gotowali. Teraz, tu biero owsianka, wtedy już tylko tak, bywało dużo nagotujo, liubili* NMT27, por. *biały kisiel* [SPGB 2014: 127]

kisiel czerwony m 'ts.'. *I ten już czerwony kisiel. Ten czerwony kupowali* NMT27, por. *kisiel* [SPGB 2014: 127]

kotlet m 'ts.'. *Tylku to, już nie wyrobiali, nawet my byli, to my nie mieli pojeńcia, co to kotliet? Ich nikt nie robił, może tam panowie te* NMT27, *Nie było tam żadnego nic takiego. Nijakiego kotlieta* NMT27

kwaszienina* ż 'galareta'. *My galiareta przewaźnia, alie ja słysha, że mówio, tam zgotowała kwaszanina, a my, u nas galiareta. Tyko słysha tak, że mówio kwaszanina, my nazywamy galiareta* JW22, por. galareta, Kurz 1993: 382, brus. *квашенина* 'galareta z różnych mięs lub z nówek'; SPZB 1980 (2): 453; SPGB 2014: 144; PPW 2021: 66–69

łap'sza 'rodzaj makaronu typu wstążki, podawany przez prawosławnych w dniu ku czci zmarłych'. *To oni nioso makaron jakiś, oni mówio łap'szu, w talerzu nakrywszy ręcznikiem, ładnym nakrywszy* MP15

maczanka* ż 'rodzaj sosu z mąki i mleka na skwarkach lub mięsie gotowanego do blinów'. *Już w niedziela, to mama tam piecze bliny i tam już coto zrobisz z miensa, taka jak my mówim maczanka* NMT27, brus. *мачанка* 'ts.' [SPZB 1982 (3): 51]

makarony lmn. 'makaron'. *Makarony bywało swoja robili. Kaczali z mąki, z jajak, kaczali, rościelio tak na obrus... Makaronuw żaż nie było, nie pamien-tam, owszem, nie kupowali, nu robili swoje* NMT27

marchewka bielona ż 'zupa mleczna z młodej marchwi i kartofli'.
Zob. bulonik

naleśnik m 'ts'. *Nalieśniki nazywali, takie zawiwali, co to ci jakie walenie* ('konfitury') *jest* NMT27

oładka* ż 'rodzaj placaka z mąki na drożdżach lub sodzie'. *Takie oładki, jakto nazywali się* NMT27, brus. *аладка* 'ts', Kurz 1993: 400

opłatka ż 'opłatek'. *Nabierało się, i chlieb liczył się i te śliżyki takie, i woda ta słodka, j ryby, i śliedzi, i opłatka i wszystko* NMT27, SPGB 2014: 183, brus. *анлатка*

pierożki (z kapustą) lmn 'pierogi z kapustą'. *Z maka... pirożki takie, z kapusty pirożki robim i z maka* AR22

pierożki (z makiem) lmn 'pierogi z makiem', por. pierożki (z kapustą)

pirog m 'bułka' *Piro'gi pieczem, bułki takie, piro'gi nazywają się* AR22, ros. *пирог*, brus. *nipor* 'ts', Kurz 1993: 405

pisanka ż 'ts'. *Jak pisanki, jak ubierają to... Ma kredki takie, wie, i te rozmaite tam kwiatuszki, rozmaite... wypisuje, pisanki nazywali* CA23

rosoł / rosół* m 'wywar grzybowy z zakwasem (rosołem) z buraków i zeszlkoną cebulką i przyprawami gotowany na Wigilię Bożego Narodzenia'. *Dwanaście potraw robia, bywa i śliedzi, i uszki z makiem, uszki z jabkami, uszki z grzybami, grzyby, rosoł, opłatki kupują idą do księdza... (Jak rosoł się gotuje?) Jak rosoł, nu grzybow, wszystko z pośnią, pośnie wszystko* Zn20, brus. *расол* 'zakwas z buraczków' [SPZB 1984 (4): 280, 2. znaczenie]

ru'let m 'rolada'. Zob. farsz, brus. i ros. *пылем*, por. SPGB 2014: 233

ser (biały z twarogu) m 'biały ser'. *Też tam i Zielone Świątki byli, tu też wtenczas i bułki pieko, i masło, żeby żbić już było, i ser, żeby zrobić i tam jaka... makarony same robili, już takie rocznie święto, to już starali się, żeby już to było* NMT27

skwareczki lmn zdr. 'topiona słonina'. *Tłuszcz topim i słonina, która taka tłusta bardzo, też topim. Skwareczki, potem te skwareczki o do czegoś włożyć* JW22

skwarka* 1. ż 'wytopiona słonina'. *Tłuszcz można jeść ile razy chcesz, skwarak nie wolno było jeść* CJ18

skwarka* 2. ż 'solona słonina jedzona na surowo'. *A kto ż kiedyś liatem skwarka miał? Nikt nie miał* SJ29

słoducha* ż 'rozczyń słodko-kwaśny przyrządzany z mąki żytniej (potrawa postna)'. *Roszczyń się, gotuje się, wysypie się tam garść ci dwie żytniej mąki, to przygotowuje się... Nu taka dzieżka jest ili w tej samej dzieżce, co i chlieb pieknie się, prosza pani, kwasi się, sacharyna kupowali, cukier, pośłodzi się, kartofelka, słoducha i wsio* CJ18, *Słoducha robili, nazywała się słoducha, z żytniej mąki* NMT27, *Słoducha robili, zgotują się ta już w sagania, potem zimną wody leją, żliawo i zakrywają, ona przykłada. A jaka smaczna, jaka smaczna i dobra!* NMT27. W. Szukiewicz pisał: „Mąkę żytnią zaparzają wrzątkiem w garnku, a następnie rozprawdają zimną wodą

na rzadko i wstawiają do gorącego pieca, z którego jednak często wyjmują i mieszają dokładnie rozczyn, co trwa dopóty, dopóki nie nabierze smaku słodkawego. Gdy to nastąpi, jeżeli masa zgęstniała, wlewają do niej znów i wszystko to wylewają na noc do dzieży do zakwaszenia. Nazajutrz jedzą taką „sołoduchę” z chlebem, lub z ziemniakami gotowanymi, na zimno lub po silnem zagrzaniu” [1912: 573]. Kurz 1993: 431, brus. *calađyxa*, por. *sołoducha*, *sołoduszka* [SPGB 2014: 244]

śłonina ż ‘solona słonina’. Zob. słonina (Mięso i produkty)

śłoninka ż zdr. ‘solona słonina’. *Kiedys to ż wszystko swoja było, swoja... Nu j ważym ilia, kto śłoninki, kto jajki, kto to* KK19

suchareczki lmn ‘rodzaj małych drożdżówek’. *Takie suchareczki pieczem* AR22, brus. *cyxapki*, [SPZB 1986 (5): 26]

syr (szwajcarski) m ‘ser żółty’ *potym tam w Poraduniu taka mlieczarnia była, nawet szwajcarskie syry robili* CJ18, *Dajesz mleko, on opłacywał nu j robił tam syry takie. 'U nas nazywali szwajcarski syr. On tut i był aż do wojny, ten Żyd* JB30, brus. i ros. *сыр*, SPGB 2014: 254

szynka pieczona w chlebie ż ‘ts.’. *Szynka na Wielkanoc zawsze w chlebia piekli (W środku?..) Tak, w środku, i tym ciastam wywija się, to jasz'cze ja w domu byłam, przy mamia. A potym już, jak ona upiecha się w chlebia, te skóryнки odejmo i tego... na bliacha, cynamonam posypio i w piec. Ot smaczna!* JW22

śliżyki lmn. ‘rodzaj ciastek pieczonych na Wigilię Bożego Narodzenia’, *A już na Wigilia, to tak o wszystko z maku, tam takie śliżyki piekli* NMT27, por.: *śliziki* ‘pieczone kluski drożdżowe (na Boże Narodzenie)’, ‘drobne ciastka z pociętych wałków, zalane słodką wodą i pieczone na wigilię’, Kurz 1993: 437: *ślizyk*, por. brus. gw. *слижык < слижы* ‘klocki, ciastka na Boże Narodzenie’ [SEBM 2008 (12): 183–184], por. *śliziki* ‘pieczone kluski drożdżowe (na Boże Narodzenie)’ [SPGB 2014: 261]

uszki z grzybow lmn ‘uszka z grzybami’. *Nu potrawy takie, jak ja i mówiła, ...tak o z pośniego, grzyby, o uszki z grzybow* NMT27, *uszki, gotujesz to juszki tam* NM43

uszki z jabkami lmn ‘uszka z jabłkami’. Zob. rosoł

uszki z makiem lmn ‘uszka z makiem’. Zob. rosoł

wantrobiana / wontrobiana / watrobiana* ż ‘salceson czarny przygotowywany z kawałków mięsa wieprzowego i podrobów z przyprawami w osłonce z jelita grubego’. *Wantrobka na wantrobiana* JW22 (Z wątroby, z nerek?..) *A to zgotujęm ta watrobiana, wontrobiana gotujęm... Nu tu wontrobiana w te [pofałdowane jelita], nu to co, obgotujęm potym i naciśnięm* JW22, brus. *вантрабянка* ‘ts.’ [SPZB 1979 (1): 281]

wendlina ż ‘wędlina’. Zob. kiłbasa, *Polendwicy tam, szynki, na wendlina, ...to tam i czosnak, tam i pierac, tam i cukru, cukru eta salietra, co sypio, żeby*

oni byli czerwona... A potym jaki tydzień-półtora poczszymali i dostajam, nawliakamy, ...w kiszki. W kiszki, nu a potym w kiszkach tych dobrza pokopcić troszeczeko ich. (Te wędliny pani potem suszy się w tych kiszkach?) tak suszym, w mieszkaniu bywa, jak to powiedzieć, pali się plita ('piec z kuchenką do gotowania'), to tam już duch ('gorące powietrze') i to idzia, w mieszkaniu suszym JW22

wietrobianka* ż 'salceson czarny', por. wantrobianka. *Zakłuli, zrobili jakieto kiłbasy jakieto, jak my mówim, nie wiem, jak pani, wietrobianka ta NMT27*

zacirka ż 'zacierka'. *Bywało j chleba nie było, tu co nie zgotuje. Jak mama mówiła, tu mąki jakiej, to jaka to zacirka zgotują NMT27, SPGB 2014: 293, brus. зацірка*

zupa (z buraków) ż 'ts.'. *Bo te budnie dni, tu i kartoflia, jaka zupa tam z buraków, o takie o NMT27*

zupka ż 'ts.'. *Pokroić i ułożyć, czy tam do kapustki, czy do jakiej zupki JW22*

2. Przygotowanie potraw

2.1. Przygotowanie potraw z mąki (pieczywo, makaron, bliny itd.)

ajer m 'ts.'. *Pościola sie klonowy list ci ajar na ta łopata, buch do pieca. Na toku, to było podeślane tym ajerami li tym klonowym, I ajer, co koło rzeki, natto pachnia ładnia NMT27*

ciasto n 'ts.'. *W piecy, ciasto gotowe, trzeba upiec chlieb. W piecy pieczysz chlieb CJ18*

czerstwieć (o chlebie) ndk 'ts.'. *On tak prentko nie czerstwiał NMT27*

kaczać* (np. ciasto na makaron) ndk 'wałkować'. *Zob. makarony, Makarony robili, to kaczali, potym wie, zaścielie sie prześcieradło na łóżko, na poduszki i składa sie CA23, por. Kurz 1993: 366 (kaczać (się)); SPGB 2014: 120; PPW 2021: 102-108*

kisnąć ndk 'ts.'. *Nu tu chlieb taki j dobry, bywało, to kto na syrowacce, tam leje, żeby on prendzej kis NMT27, on kiśnie, jak on u'kis, potym bioro mąki i mieszo. Zamiesili, postavili, on potchodzi ten chlieb NMT27*

list / liść m 'ts.'. *List klonowy CJ18, Te klianowe liścia NMT27, por. ajer*

kroić (chleb) ndk 'ts.'. *Nakrojony chlieb, kroić czszeba chlieb, weż, nakrój chlieba CA23*

łamać się (opłatkiem) ndk 'ts.'. *Łamiemy sie opłatkiem składamy życzenia jedyn drugiemu ŁK26*

mielić (zboże) ndk 'ts.'. *Zob. kisiel biały*

miesić* (ciasto) ndk 'wyrabiać'. *On [chleb] kiśnie, jak on u'kis, potym bioro mąki i mieszo. Zamiesili, postavili, on potchodzi ten chlieb NMT27, Ciasto, nu ciasto nazywamo ... miesić, miesić JW22, brus. м'ясиць, SPGB 2014: 157*

mleć ndk 'ts.'. *Każdy dlia siebie piek chlieb, bo nigdy nie kupowali chlieba. Alia każdy... mlieli w żarnach, mlieli, już tu przeważnie, tu w żarnach mlieli, wysiewali potym, roszczyniali ten chlieb* SJ29

nawalcować dk 'zmielić pszenicę i przesiać mąkę'. *Pojedziem do młyna, nawalcujem tej pszennej mąki* CJ18, por. walcować

obsiekać (zboże) ndk 'posiekać?'. Zob. kisiel biały

odkroić dk 'ts.'. *Jego [chleb] odkroisz, on taka ładna łusteczka, odkroisz* NMT27

odłamać (chleba) dk 'ts.'. *A natto ajar był, tut o ros, a on pachnia... Tu tym ajeram zaścielim, tu ja natto lubiła, tu jasz'cze ta skorynka obłamam, bu pachnia ten ajar* JW22

pachnieć (o pieczywie) ndk 'ts.'. *Zapach był, jak podjeżdżasz pod Ejszyski, to tylko pachli bułki* CJ18, *I ajer, co koło rzeki, natto pachnia ładnia, ... A pachnie chlieb, skorynka spodu, pachnie!* NMT27

piec ndk 'ts.'. *Takie suchareczki pieczem* AR22, *Piro'gi pieczem, bułki takie* AR22, *Tam bułka piekli* NMT27

piekć ndk 'piec'. *To blinek jaki pięknie się* GK25, wyrównanie do form czasu przeszłego, SPGB 2014: 192

podchodzić (o cieście chlebowym) ndk 'rosnąć'. *On kiśnie, jak on u'kis, potym bioro mąki i mieszo. Zamiesili, postawili, on potchodzi ten chlieb* NMT27, Kurz 1993: 407

podesłać (ajer) dk 'ts.'. *Na toku, to było podesłane tym ajerami ci tym klionowym* CJ18

podkwaśić dk 'zostawić w ciepłym miejscu, by się zakwasiła'. *Nazywała sia słoducha, z żytniej mąki. Ona to była j smaczna, alia z kartoflo i tak podkwaszo jej* NMT27

pokrzązać* ndk 'łamać na kawałeczki, kruszyć'. *U nas nie pokruszyli, pokrządzali: wy pokrządzacia ten chlieb, ja pokrzążam* JW22, Kurz 1993: 377

pomaścić dk 'posmarować masłem'. (Chleb masłem co robią?) *nu szmarujo na masło. U 'nas smarujo, a jak mój po'wie pomaści* JW22

posmarować (chleb masłem) dk 'ts.'. Zob. kanapka

posypać (mąką) dk 'oprószyć'. *Napalić piec, żeby ona już była dobrze napalona i potym taka łopata, z takim tronkiem i tu taka krągła. Tut posypali mąko i tut bioro na ta łopata i tak bioro bochanak...* NMT27

pożyczyć (chleba) dk 'ts.'. *Poż'ycz chlieba, bu nie stało* ('zabrakło') NMT27

przepiec się (o chlebie nieudanym) dk 'powstanie zakalec'. *Jak kiedy przepiecze sie, mówi: „Chlieb nie udał sia, kot pad skarynku* ('pod skórkę') *schawau sia!” Bo odstanie dużo jak przepiecze sia, to odstanie...* SJ29

rozczyńać* (biały owsiany kisiel, ciasto na chleb, na bułki) ndk 'wyrabiać rozczyn'. *Byli takie... dzieżka, jak nazywała sie, j roszczyniajo ciepło wodo,*

jaszce bioro moża kartoflia, jak chto, znaczy sie wytłucza kartofli trochi, kto miał tak, taki mientki ten chlieb NMT27, SPGB 2014: 229

rozesłać (ajer) dk 'ts.'. *Ajer położy, tak o, goronce porozastali, mąko posypali, potym odstajo... I ajer, co koło rzeki, natto pachnia ładnia, Nu tu pójdziem, tu potym ten ajar tak rozesłali NMT27*

rozkaczać* (ciasto) 'rozwałkować'. *Pokaczać, pokaczać ciasta czy co, to rozka'czaj ciasto czy rozkaczajcia ciasto JW22, por. kaczać, brus. packaчaць 'ts.', ros. packaчaть*

sadzić (chleb do pieca) 'włożyć do pieca'. *Robili taki bochanak chlieba, pierś zawsze żegnali krzyżam i do pieca sadzili SJ29*

skwaśnić (o rozczywie) dk 'ts.'. *Woda i mąka rozczywni sie, żeby trocha skwaśniałoby CJ18*

suszyć (zboże) ndk 'ts.'. *Piec popalo, owies ten przynoszo i suszym w worku na piecy, tak mieszamo NMT27, Zboża suszyli na polu, żeby to już te ziarno było takie już suchie. Teraz już na tych suszyłkach ('suszarnie'), teraz i na Litwie tak czyszamajo, pokont nie wyschnie NMT27*

szmarować* ndk 'posmarować'. *Nu szmarujo na masło. U 'nas smarujo, a jak mój po'wie pomaści JW22*

ukisnąć dk 'ts.', por. kisać. *Nu i zaroszczyniajo, on kiśnie, jak on u'kis, potym bioro mąki i mieszo NMT27*

upać (o chlebie) 'spaść na ziemię, podłogę'. *Kiedyś my dziećmi byli, pani, to tak, jeżeli chleba kawałczak upad, to musisz przeżegnać sie i chlieb ten podjońć i pocałować. Tak mówili nasze rodzicy, nas tak uczyli SJ29, ros. yнacьмь*

utuszyć się* dk 'udusić się, usmażyć się pod przykryciem (o potrawie)'. *Nu mąka żytnia zamieszasz, do piecy, ona utuszy sia JW22, Kurz 1993: 443, por. tuszyć, utuszyć [SPGB 2014: 271], brus. yмышыць, ros. ymyшumь*

walcować (mąkę pszenną) ndk 'przepuścić przez walce, tj. odseparować kilka gatunków mąki'. *Pszenica walcowali, a to [jęczmień] szatrowali. ... (Jak się walcuje?) To takie w młynie specjalne walcy. Ot i teraz ... my kupujem pszenna mąka w magazynach, to walcowana, przecież to przez walcy idzie... Jeśli mielem, to tylko kamień, a potym, prosza pani, ido takie sita, sita jeszcze raz tą monka czyszczą. I ot ona wychodzi pszenna mąka, wychodzo czszy gatunki. Czszeći gatunek czarna. Pierwszy gatunek sypie sie tu, drugi tutaj, czszeći tamaj. Ot tak oddzielno CJ18*

wymiesić dk 'wyrobić ciasto rękami'. *Wymiesi sie kułakami ('pęciami'), tak wymieszis dobra, a potym podejdzie aż prost przez ta beczka wychodzi CA23, por. miesić*

wymieść (piec) dk 'ts.'. *Te piecy napalili dobrze, potym z sosny był wienik ('miotła'), żeby jej wymieść SJ29*

wyrumienić się* dk 'zapiec się na złoty kolor'. *Patelnia i z blinam, a na jedna strona tylko piekło sie. Ładnie wyrumieni się CA23*

wysiać (zmielone zboże) dk 'przesiać'. *W żarnach tych, co żarna mieli i mielo. Zmieli, wysieli, wszystko tam* NMT27

wysiewać ndk 'przesiewać'. *Mieli w żarnach, mlieli, już tu przeważnie, tu w żarnach mlieli, wysiewali potem, roszczyniali ten chleb* SJ29

zakwitnąć (o chlebie) dk 'ts.'. *Pani, nu gdzie ż on nie był czerstwy, j zakwitnie, nie tylko czerstwy* SJ29

zamiesić (ciasto) dk 'wyrobić'. *On [rozczyń] kiśnie, jak on u'kis, potem bioro mąki i mieszo. Zamiesili, postavili, on potchodzi ten chleb* NMT27

zapiekać się ndk 'ts.'. *Wie pani, co to blin piecze się ze spodu i z wierzchu on zapieka się od razu, jak w piecu* CJ18

zapleśnieć (o chlebie) dk 'ts.'. *Nu gdzie ż on dwa tygodni nie może być chleb ten czerstwy? Nawet i zapleśnieje ten chleb* SJ29

zarozczyniać* dk 'wyrobić rozczyń'. *Taka dzieża wielka, nu j zaroszczyniajo ż wieczora* CJ18, *Tam zaroszczyniajo wszystko ta mąka, ona ustaja się w tej... dzieżka, co chleb piekli, nazywała się dzieżka. Potem ten szczoteczek zasłodzi j z kartoflo jedli* NMT27, brus. *заращываць* 'ts.' [SPZB 1980 (2): 248], por. rozczyńać

zastać (ajerem piec) dk 'podłożyć pod ciasto'. Zob. obłamać

zawiać* (naleśniki) ndk 'zawijać nadzienie'. Zob. naleśniki

2.2. Przygotowanie innych pokarmów (zup, dań głównych itd.)

bić (masło) ndk 'ts.'. *Moża krowa ta doi się, alie to już zbiera, bije [masło] i wszystko, i nie pokosztujesz* NMT27, SPGB 2014: 63

brać (cukier) **na przykąska** ndk 'odgryźć kawałeczek cukru i popić herbata'. *Potem było takie szczypcy, w rodzaju o tak o, i bierze się cukier, prosza pani, tak rozchilało się tut czuć, alie to bardzo mało i tymi szczypcami bierze się cukier, kawałeczki i do szklanki łoży się ... bili na cztery kawałeczki ten cukier, na przykonska brali do szklanki herbaty* CJ18

cedzić (mleko po dojeniu) (Wydoi się krowę, a potem?..) [mleko] *czszeba cedzić czy ja już precedziła. Ty masz zanieść mleko* JW22

cedzić (ugotowane ziemniaki) ndk 'ts.'. (Trzeba ugotować ziemniaki, co się z nimi robi?) *cedzić* CJ18

dojrzeć (o owocach) dk 'ts.'. *Śliwka można zjeść jak ona dojrzała* CW15

dośpiać* (o owocach) dk 'dojrzeć'. Zob. śliwka, Kurz 1993: 438 i 350; SPGB 2014: 92

farbować (jajka) ndk 'ts.'. *Na Wielkanoc, jak zwykle też, już tam jajki te farbujo* NMT27

gotować (np. kisiel, wodę, jedzenie) ndk 'ts.'. *Czemu wy tak go'tujecie razem i tym, i te jedzenie i wszystko* NMT27

kłuć (świnie, prosiuka) ndk 'zabijać'. *Nu jak ona [świnia] tłusta, to wtenczas... czszeba kłuć* JW22, brus. *калоуць* 'kłuć, przebijać, zabijać, zrzynać, rozłupywać drzewo', por. **kłuć**² SPGB 2014: 129

kroić (wędlinę, warzywa) ndk 'ts.'. *Jak na kanapki robi się, nu krojo, jak komuś* JW22, *Kartoflia czasami tam kroisz na jakąś zupa* JW22

kwasić (buraki, kapustę, mleko) ndk 'ts.'. *Moja mamuśka robiła, buraki obiera tak, na czysto obiera i kwasi, buraki kwaszone. Ot potem kroi się burak kwaszony i tam słodki... Z łuski jego obierało się, łożyło się, takie mieli beczowki niaduże, posoli. Całe buraki i kwasili* CJ18

malować (jajka) ndk 'ts.'. *Na Wielkanoc, ... tam jajki te farbujo. Farbo i malowali w tych buteleczkach takich. Już ta pani, to on'a już tam namaliuje, to już takie ładne* NMT27

mielić ndk 'ts.'. *Mak mielem* AR22

naciskać ndk 'ts.'. *Ser robili tak, topili mleko, takie o klinki te o szyli, tak nazywał się – klinak. I żliwali i wszystko, i ściecze, wymieszo ten twaróg, naciskali i wszystko. Tak i teraz, i teraz ja taksamo robia, jak i kiedyś* NMT27

obierać (buraki, ziemniaki) ndk 'ts.'. *Moja mamuśka robiła, buraki obiera tak, na czysto obiera i kwasi* CJ18, (Jak się nazywa, kiedy ziemniaki trzeba ze skórki?..) *obierać* JW22

obsmalic* (zabitą świnie) dk 'spalić sierść zabitego zwierzęcia'. *Smalili kiedyś, jak nie było, to smalili. I lnem smalili. Jak świnia leży, położysz na nio i wtenczas podpalisz i obsmalia się, potem już bierzesz w renka i pali się ściśnięta i ten ogień i tym lnem wodzisz, dzie nie obsmaliona, nożam zaskrobiesz, to tam podkładasz. I słomy nakładali, jak jest. Różnia smalili* JW22, por. *osmalic* SPGB 2014: 183

odgrzewać (mleko) ndk 'stopniowo podgrzewać bez gotowania do robienia twarogu'. *Ja pale plita, ... i popaliwszy stawie mleko odgrzewać* MP15, brus. gw. *адаграваць малако*

peǳić (bimber) ndk 'ts.'. *Pod studnio peǳi wódka... „Sznaps, sznaps? Gut, gut! Daj pokosztować!” Wódka dobra, gut, gut, pieńć, pieńć* CJ18

pokroić dk 'ts.', por. *kroić*. *To jak dzie do czego pokroić i ułożyć, czy tam do kapustki, czy do jakiej zupki* JW22

pośłodzić dk 'ts.'. *Bywało mak zeczszo, pośłodzo...* MNT27

przecedzić, por. *cedzić*. [Mleko] *czszeba cedzić czy ja już przecedziła* JW22

przepęǳić (mleko przez wirówkę mleczarską) dk 'oddzielić tłuszcz od mleka'. (Żeby oddzielić mleko od śmietany?..) *czszeba przepeǳić mleko przez.. po polsku przez centryfuga. Odlączyć smietana* CJ18

przesmażyć dk 'ts.'. *Taki i jedli, cybulia, oleja, przesmażysz, zaskwarysz* KK19

przetopić (masło) dk 'gotując masło na małym ogniu, sklarować go', por. *topić*. *Chco na zima nabrać [masła], to przetopili, przegotowali to, wylieli, już ona może stać ...i nie puśło się* NMT27, por. *topić*

przyszykować (stoły, przyjęcie) dk 'ts.'. *Przyszykujno wszystkie stoły* GK22, *Zawsza cośkolwiek przyszykuje sie dla tych gości* WM35,

psuć się ndk 'ts.'. *Ona [masło] może stać niewiadoma i nie psuło sie. Nabierali bywało na zima* NMT 1927

rozbierać (świnie) ndk 'ts.'. Zob. polędwica

skrobać (marchewkę, młode kartofle) ndk 'ts.'. (Co trzeba zrobić z marchewką, by można było użyć do jedzenia?) *chyba oczyścić jej, skrobać, jak mówili, wtedy pomyć, pokroić* JW22

smalić ndk 'opalać sierść', por. obsmalić. *Smalili kiedyś, jak nie było, to smalili. I lnem smalili* JW22

spalić (kogoś przez alkohol) 'zatruc się alkoholem na śmierć'. *Tam żyli takie Krywonosy i nagle zmarła żona, spaliła samogona* BJ20

suszyć (sery) ndk 'ts.'. *Sery robili... Sery suszyli, suszo, a potem cała zima ma* KK19

szatkować (kapustę) ndk 'ts.'. *Nożam, bywa, u nas, to nie ma, alia majo szatkownicy i szatkujo, a my nożam szatkujem* JW22

szatrować (jęczmień) ndk 'w młynie lub żarnach ścierać łuskę z ziarna i mleć grubo'. *Jeńczmień szatrowali, jeńczmień szatrowali na bliny* CJ18, brus. *шатраваць* 'ts.'. [SPZB 1986 (5): 470]

szykować (przyjęcie, jedzenie) ndk 'ts.'. *Zaproszone gości. Jeżeli zaproszone, to już człowiek spodziewa sie, cokolwiek szykuje sie, żeby byłob* CJ18, *Już z miensa szykuje się wiencej* AR22

ściec dk 'odsączyć się'. *Ser robili tak, topili mleko, takie o klinki te o szyli, tak nazywał sie – klinak. I żliwali i wszystko, i ściecze, wymieszno ten twaróg, naciskali i wszystko* NMT27

tarć* 'trzeć'. *Mak tarć, pieprz tarć, jakieś orzechy tamaj czy co, ci cukiar starć...* JW22, wyrównanie do czasu przeszłego, SPGB 2014: 265

tarkować* (buraczki, marchewkę) ndk 'trzeć na tarce'. *Tarkujno kartoflia* NMT27, *Jak marchewka gotujam bieliona, taka zabielić, tu na tarca takiej, co duża, co buraczki tarkuja sia* JW22, brus. *тарткаваць*

tluć (kartofle, kaszę 'piure') ndk 'ts.', por. wytłuc. (Co można tłuc?) *kasza, ja tłuka kasza, a ty tłucz kasza. Tamaj jak u nas ta wnuczka Iwona, Iwona, stłucz kasza* JW22

topić* (masło) ndk 'klarować'. *Topili te masło, żeby ono nie popsulo się. Kiedyś jak nie było, to nabioro, ot chco na zima nabrać, to przetopili, przegotowali to, wylieli, już ona może stać niewiadoma i nie psuło sie. Nabierali bywało na zima, jak było masła tego, to topili* NMT27, brus. *manić* 'zrobić płynnym (masło, słoninę); z kwaśnego mleka wytworzyć twaróg' SPZB 1986 (5): 86

topić* (mleko) ndk 'stopniowo podgrzewać, nie doprowadzając do wrzenia'. *Ser robili tak, topili mleko, takie o klinki te o szyli, tak nazywał sie – klinak. I żliwali i wszystko* NMT27, Kurz 1993: 416

ubierać (stoły) ndk 'nakrywać'. *Wtedy stoły ubieramo, a j bufet zakazamo* ('zamawiamy'), *który już to bufet z magazynu* ('ze sklepu') KK19

ubrać (stół) dk 'nakryć'. *Przed wigilio stół jest ubrany* AR22

ugościć dk 'ts.'. Zob. ciasto

wędzić / wandzić ndk 'ts.'. Zob. kiłbasa

wpuścić (mleko do studni) dk 'w celu schłodzenia, odseparowania mleka i słodkiej śmietanki' *Wpuścić mleko do studni* CJ18, *On żasz mówi: „Musi czszeba wpuskać mleko do studni?”* JW22

wybierać (miód) ndk 'przeprowadzać miodobranie'. *Już tam poczontak czerwca czszeba bieńdzia paczszac ich, która ich miód wybierac* JW22

wygnąć (wódkę) dk 'wypędzić bimber'. *Wygnali wodki* CW15, brus. *выгнаць (водку)*

wygotować się (o gotującej się wodzie, zupie) dk 'ts.'. *Czasami trzeba do zupy doliac, że wygotowała się, nu j czszeba zagotować, woda syrowa* JW22

wymieszać dk 'ts.'. *Wymieszo ten twaróg, naciskali i wszystko* NMT27

wyrabiać ndk 'gotować'. *Na Wielkanoc już z miensa wszystko wyrabiamy* AR22

wytluc (kartofle) dk 'rozgnieść za pomocą tłuczka'. *Wytlucza kartofli trochi* NMT27

zagotować dk 'ts.'. *Zagotowac najwięcej, do'lliac wody i zagotować ci mleka do'lliac, o tak* JW22

zakazać* (bufet) dk 'zamówić'. *Wtedy stoły ubieramo, a j bufet zakazamo, który już to bufet z magazynu* ('ze sklepu') KK19, brus. *заказаць, ros. заказать* 'ts.'

zakłuć (prosiuka) dk 'zabić'. (Do czego służyła piwnica?) *Nu czszymali, czemu, ...to zakolo, co to majo tam* NMT27

zalewać (mak) ndk 'ts.'. *Zalewamy wodo gotowano* AR22

zaskwarzyć* dk 'zalać tłuszczem ze skwarkami'. *Taki i jedli, cybulia, oleja, przesmażysz, zaskwarysz...* KK19, brus. *заскварыць* 'ts.' [SPZB 1980 (2): 252]

zasłodzić* (mak) dk 'posłodzić'. *Mak zeczszo, zasłodzi o tak* NMT27, SPGB 2014: 300

zbrzyzgnąć* (o mleku) dk 'sfermentować'. *Moża brzyzgła czy skwaśniato, może brzyzgła mleko. Już ona niesmaczna mleko, to zbrzyzgło, skwaśniato, wabszcze ('w ogóle') tak, skwaśniata, a tak takie jasz'cze ono rzadkie, alie już niesłodkie, nu to zbrzyzgło, o tak mówi się* JW22, brus. *збрызнуць* 'ts.' [SPZB 1980 (2): 279], por. *obrzyzgły* [Kurz 1993:396]

zebrać (jagody) dk 'ts.'. *Już i jagód w lesie nie można było zebrać* JW22

zebrać (jajka) dk 'ts.'. *Ja z sama bywało żbiora jakich tam dziesięć tych jajek, ida do Ejyszyszak, żeby sprzedać* NMT27

zetrzeć (mak) dk 'ts.'. *Bywało mak zeczszo* NMT27

zgnić (o jedzeniu) dk 'ts.'. *On zgnije, mówi, ten tworag* AR22

zgotować (mięso) dk 'ugotować'. *Mama upieczty tam bułka zwykła, tu tam mienso zgotujesz, wszystko* NMT27, brus. *згатаваць*, SPGB 2014: 304

zliwać* (stopione kwaśne mleko) ndk 'zlewać'. *Ser robili tak, topili mleko, takie o klinki te o szyli, tak nazywał sie – klinak. I żliwali i wszystko, i ścięcze, wymieszto ten twaróg, naciskali i wszystko* NMT27, brus. *зливаць*, SPGB 2014: 305

zmienić (zapach) dk 'ts.'. *Już on zmieni, zapach drugi* AR22

zrobić (kiełbasy) dk 'ts.'. *Zakłuli, zrobili jakieto kiłbasy jakieto* NMT27

zrobić dk 'ts.'. *Z buraczków cokolwiek zrobisz* AR22

zżółknąć dk 'nabrać żółtej barwy'. *Zob. słonina (Mięso i produkty)*

3. Właściwości żywności

chudszy (np. mleko) st. wyższy **chudy**. *Zob. śmietana 2.*

chudy (np. mięso) 'ts.'. *Ja naszykował dwie bułeczki i swareczki, mienisa j przygotowanego już takiego, j chudego* CW15

czerstwy (np. chleb) 'ts.'. *Pani, jedli jaki on jest. To nie teraz, szto tam czerstwy, a tam przywieźli do magazyna ('sklepu'), nie chcemy* NMT27

czysty 'niezanieczyszczony'. *Tam wtenczas było, on jak to ten czysty był ten chlieb. Mąka ta żytnia czysta* NMT27

fajny 'dobry'. *Mama pójdzia, tu śliedzcie takie już fajne, takie smaczne* NMT27

gęsty 'ts.'. *I tem miod, prosza pani, bioro, on tam taki niegensty, rzadziej, rzadszy* CW15

gorzki *Wzionść pani, tylko że nie ma teraz takiego miodu, on prost gorzki* CW15

gotowany (mięso, woda) 'ts.'. *Mak mielem, zalewamy wodo gotowano i nazywali kiedyś syta* AR22, por. kapusta

iskustwienny (np. miód) 'sztuczny'. *Kupujo ten, jak u nas nazywajo isku-stwianny miod i tem miod, prosza pani, bioro, on tam taki niegensty, rzadziej, rzadszy* CW15, ros. *искусственный*

kupiony (np. chleb) 'ts.'. *Ten chlieb kupiony to on pach, zapach jego był* C]18

kwaszony (np. burak) 'ts.'. *Potym kroi się burak kwaszony* C]18

miaszany (np. miód) 'z dodatkiem cukru'. *Już on [miód] miaszany, już on nie jest taki na lekarstwo, nie jest taki dobry* CW15

miękki 'ts.'. *Czszeba pomyć, wody gorącej, dobrze gorącej, to potym skórka ta mienka* JW22

miętki 'miękki'. *Wytlucza kartofli trochi, kto miał tak, taki mientki ten chlieb* NMT27, SPGB 2014: 157

nadziewany (np. śledź) 'ts.'. *Mama takie tam ślodzi nadziewane robiła, i zaliewane ślodzi* NMT27

niedobry (np. zapach) *Jeżeli robi rosół [zalewa], zaleja, już spraktykowawszy ja, zapach potym, już niedobry zapach* JW22

palcy lizać fraz. 'zachwycać się czymś smacznym'. *A kiedyś, jak zgotuje hryczana kasza, jeszcze, jeżeli z mleka, to palcy lizać, dzieci karmili* MP15

podwendzony (np. wędliny) 'ts.'. *Blacha taka i potym takie ruczki, tu oni zaczępliali, zaczęplio i wisieli te kiłbasy, wendlina tam podwendzona* NMT27

pośny 'postny'. *Na Wielkanoc już z miensa szykuje się wiencej, a wigilia, to wszystko pośnie* AR22, por. *posny* [SPGB 2014: 206]

przepiaczony (np. chleb) 'przetrzymany w piecu'. (Jeżeli zbyt długo chleb znajdował się w piecu?..) *Przepiek sie, prze'piek sie, znaczy przepiaczony czy tam przepiek sie, jak długo* JW22

przypalony (W ziemniakach woda się wygotowała, co z nimi się stało?) *przypalili sie* JW22; (Jak chleb się przypali też tak się nazywa czy inaczej?..) *Czemu, mówio. Mówi się, że skorynka przypaliona, nawet o jak weźmiem z tego, kupujem i przypalona, to j mówim, że przypaliona skorynka* JW22

rzadszy (miód) st. wyższy **rzadki** 'ts.'. *On [miód] tam taki niegensty, rzadziej, rzadszy* CW15

rzadzianki 'rzadki'. *Ona [słoducha] rzadzianka taka* NMT27, brus. *рэдзянькі 'rzadki'* [SPZB 1984 (4): 329; por. *rzadzieńki* SPGB 2014: 234]

rzeczywisty (np. miód) 'niesztuczny, prawdziwy'. Zob. *dokład*

skromny (obiad) 'niewystawny'. *Wracajo do domu, do tego człowieka, dzie umarły i obiad dajo. Taki skromny obiad. Co majo...* WR22

słodki (np. burak, kapusta) 'niekwaszony/-a'. *U nas, to komora, ... Tam i buraki na zima zostawały sie słodkie* CJ18

smaczny 'ts.'. *Ślędzie takie już fajne, takie smaczne, bu ż poscili* NMT27, *Nazywała sia słoducha, z żytniej mąki. Ona to była j smaczna* NMT27

spalony (o bimbrze) 'negatywne określenie'. *Przyniós on samogony, a takiej spalionej, smiedzoncej, hatkiej* CJ18

spleśniały (np. chleb) 'ts.'. (Jak się nazywa chleb zepsuty?) *spleśniały, chleb spleśniały* CJ18

stęchły (np. mąka) 'ts.'. *Mówi się, stęchła mąka* CJ18 (Co to jest?) *Ona zepsuta mąka (Dlaczego się zepsuła?) Długo była moża mokra, za to zepsuła się. Niadobra* CA23

surowy (np. chleb, woda) 'ts.'. *Ci on [chleb] surowy moża, wiadomo?* CJ18

syrowy 'surowy'. *Teraz, pani, i chleb przywożo syrowy* CA23, *Czasami trzeba do zupy doliac, że wygotowała sia, nu j czszeba zagotować, woda syrowa* JW22, Kurz 1993: 434; SPGB 2014: 255

świeży 'ts.'. *Ja bardzo liubia żaberki i ta hrzbietnia kość, ...to ja w banki, to oni tak, jak świeża* JW22

tłusty 'ts.'. *Jeśli tłuste mleko – drożej, jeśli chuczsze – taniej* CJ18

twardy 'ts.'. *Czasami zimno wodo pomyć, to twarda skórka [na słoninie], jej ugryźć nie można* JW22

zalewany (śledź) 'w zalewie'. *Mama takie tam śledzi nadziewane robiła, i zaliewane śledzi* NMT27

zaskwarzony 'z dodatkiem tłuszczu i skwarek'. *Pieko bliny, robio maczanka, jeszcze co-to zgotuje takiego, jeśli miensa je ci co, to zaskwarzone* NMT27 brus. *заскварэаць, заскварыць* 'przyprawić usmażonymi skwarkami' [SPZB 1980 (2): 252]

zatruty (np. nawozami) 'ts.'. *Teraz wszystko zatrute, i woda zatruta, i zboze zatrute, i kartoflia zatruta* AR22

zimny 'ts.'. *Słoducha robili, zgotują się ta już w sagania, potym zimnaj wody liejam* Zn20

4. Napoje codzienne, alkoholowe i obrzędowe

braha* z 'zaczyn do pędzenia wódki; produkt uboczny przy pędzeniu samogonu'. *Wynkali wodki, a żytniówka, jak to kiedyś żytko jeschcz'e mieli swoja, a ta zytniówka, braha, beczka taka wielka do składzika takiego, a potem świn-kam brali przynosili* CW15, Kurz 1993: 337; SPGB 2014: 68

cykoria z 'ts.'. *Kiedyś kawy tak nie było, była kawa cy'koryja* CJ18

herbata z 'ts.'. *Ot musi, żeby herbata z imbryczka tego nie popadła, to takie sitko* CJ18

herbatka / harbatka z zdr. 'ts.'. *Herbatka niech postawi czajnik, niech gotuje, ugościm tut pani. Choć kawa, choć harbatka* CJ18

kawa z 'ts.', por. cykoria. Zob. ciasto

kompot m 'ts.', por. napitok

kompot z jabłek m 'wigilijna potrawa z suszonych jabłek'. *O taka kasza. Kompot z jabłek... I wszystko, co można zrobić na wigilia* AR22

kwias m 'ts.'. *Dzieżka kwasu stała na łóżku, jakto dzieci wrzucili te storubliowe takie i w tym kwasie pobyła i wyschła i taka sama ta storubliówka ładna. To chyba dobre, z dobrego papieru byli* AR22

napitok m. 'oranżada'. *Nu i co dla tych śpiewaków, żeby mieli co zapić, czy kompot jaki, czy napitok* HF39

piwo n/ż 'ts.'. *O przyjeżdża ta bufeczczycza i z tawaram. Tam i piwa, tam i wódka... Kiedyś tak nia pili, jak teraz pijo, kiedyś butelka wódki, tu kilkanastu wypijo* KK19

rosoł m 'zalewa w postaci solanki'. *Ja i o tak, jeżeli w baczak ('baniak') jaki, to rosołam nie zaliewam, jak o ten...* JW22, SPZB 1984 (4): 280, 1. znaczenie

samogona* z 'bimber, samogon'. *Tam żyli takie Krywonosy i nagle zmarła żona, spaliła samogona* BJ20, *Przyniós on samogony, a takiej spalionej, smiedzoncej, hatkiej* CJ18, *Ona [młodzież] nic nie widzi, ona tylko nachlieje się tej samogony* CJ18

samogonka ż zdr. neutr. 'bimber', zob. żarć, SPGB 2014: 235

sok 1. (np. do herbaty) m 'ts.'. *Sok taki robiło się, tego, z wiszeń, tak jak jest ci czareśni tamaj* CA23

sok 2. (np. z ogórków // pomidorów konserwowych) m 'zalewa octowa'. *Mama, jak teraz o Zosia robi ten ogórek, ten i sok smaczny, i pomidory te* CJ18

spirt m 'spirytus'. Zob. wasele, ros. *cnupm*

syta ż 'gotowana woda z tartym makiem i cukrem lub miodem', por. słodka woda, ros. i brus. *сыма*, archaizm [Kurz 1993: 435], SPZB 1986 (5): 58

słodka woda (z makiem) 'woda z tartym makiem i cukrem lub miodem' *Mak, to z makiem to syta... a to jest woda gotowana i tego...* CK44, ...*mak tarty i cukier* NM43, por. syta

szczółek / szczółuk m 'płyn w zupie'. *Tu jaszcz'e słoducha, to ja nie powiem, czasami tak popić, tu wezma i popija tego szczółuka* JW22, brus. *шчолук*, SPZB 1986 (5): 517, znaczenie I3.

szczóleczek m zdr., por. szczółek. *Tam zaraszczyniajo wszystko ta mąka, ona ustaja sia w tej... dzieżka, co chlieb piekli, nazywała sia dzieżka. Potym ten szczóleczek zastodzo j z kartoflo jedli* NMT27, SPZB 1986 (5): 517

wino n 'ts.'. *Nie było mody, jak teraz, to tam czszeba to wino, to czszeba wódka, żeby była* NMT27

woda ż 'ts.'. *Nu, tu daj wody, jak nia ma mleczka! – O tak, na wodzie wyhodowała się* ŁK26

wódka ż 'ts.'. Zob. wino, *Wygнали wodki* CW15

żytniówka ż, por. braha

5. Przetwory

ogórki solone lmn 'ts.'. *Beczka ogórków, beczka kapusty* CA23, Łozo *Solone ogórki, tam dembowy list łożyli j ogórki te twarde* CJ18

kapusta kwaszona ż 'ts.'. *Śledzi jedli, kapusta tam posnia* JŻ15, (Nożem kroili i na kwaszenie też?) *nożam, proszam pani. Kto miał szatkownica taka ... Deseczka, potym tam noży byli i tut skrzyneczka taka dlia kapusty, tak o, i cięga się po tych nożach i szatkują, a tak, to nożam* CA23

buraki kwaszone lmn 'ts.'. Zob. kwasić

powidło n 'ts.'. Zob. kostka

warenie n 'konfitury'. Zob. naleśnik, brus. gw. *варяне*, SPGB 2014: 278

6. Porcje, miary

bieżmien 'bezmian, tj. dawna waga przesuwnikowa'. *Przychodzi, znaczy sie: „Po'życz chleba, bu nie stało!” Nu tu chto bież'mien ma, chto na siekierze... zawionże tut sznureczak. I tak jak stanu równo, na tym sznureczku, że ta siekiera*

i ten chlieb, nu tu po ten zarzneli tak o, rąbeczak, taki znaczak NMT27, brus. *бязмен*, ros. *безмен*, Kurz 1993: 334, por. *bezmen* [SPGB 2014: 62]

bochanak m zdr. 'bochenek chleba'. *I tak biero bochanak taki...* NMT27

bochen 'ts.'. *Potym robi sie bo'chen* CA23

buchanka* ż 'bochenek chleba'. *Buchanka chleba* NMT27

bułeczka* ż zdr. 'bochenek chleba', por. buchanka, *Bochanak biero na ta łopata i tak biero bochanak taki o. I pierwsza bułeczka, jak sadzo, tu krzyż, przeżegnajo, nu j do piecy* NMT27, *On bułka taka wielka clieba, to on tej bułki połowa odkroił, ...dlia nas już na droga dał* CW15 *Żeby sprzedać i kupić moża choć bułeczka jaka chleba* NMT27, por. bułka

bułka* ż 'bochen chleba'. *Ciasto [na chleb] położy sia, zagładzi sia bułka, jeszcze pierwsza bułka, to krzyż robi sia* JW22, Kurz 1993: 339, SPGB 2014: 71

butelka (np. wódki) ż 'ts.'. *Kiedyś butelka wódki, tu kilkanastu wypijo* KK19

ćwiartka (np. alkoholu) ż 'ts.'. *Ćwiartka weźmie, we czczech ćwiartki pijo* CJ18

ćwiartoczak* (np. alkoholu) m 'ćwiartka'. *Pani, kiedyś pójdziem na jakaś zabawa, to ćwiartoczak kiedy wypijo chłopcy* BJ20, brus. *чвярточак*

flakon m 'karafka, butelka?'. *Pobie'siedawali ('pogawędzili') cała noc, popili wódka, nia szkliankami, alia fliakonami pili wódka* CW15

garniac / garc m 'miara, jednostka objętości np. zboża'. *Tut Żyd jedzia, tut prandzej tam jemu garniac, takie garcy byli, prosza pani, taka kubarka ('pojemnik'). Przeplecioną, tam ilie tam garcow jemu, tam dwa-czszy zboża wyspiesz, on da nam śliedzia* CJ18, SPGB 2014: 104

garstka ż 'ts.'. *Cała garstka ziarnków* AR22, SPGB 2014: 105

głowa sera ż 'blok okrągły'. *On zawiezie, to zawsze głowa przywiezie syra, sera, a my we dwóch z ojcem tylko żyli...* CA23

głowka kapusty ż 'główka'. *U nas, to komora, tam, dzie ja mieszkał. Tam i buraki na zima zostawały sie słodkie, kilka głowak kapusty zostawało sie na słotka* CJ18

kawałeczak cukru m 'kostka'. *I tymi szczypcami bierze sie... kawałeczki i do szklianki łoży się* CJ18

kawałeczak czekolady m 'kostka, tabliczka?'. *Zob. czekolada*

kawałeczak m 'kawałeczek, fragment'. *wendliny jaki kawałeczak* AR22, *Kawałeczak chleba* CW15, *W Ejszyszkach daze chleba kawałeczka nie dostaniesz* NMT27

kila ż 'kilo, kilogram'. *Jeżeli kilia kietbasy kosztuje milion* WM35

kroszki lmn 'okruszki'. *Chleba kroszki* JW22, *Przywieziesz tylku jedne kroszki* NMT27, brus. *kpowki*, SPGB 2014: 139

litrówka ż 'ts.'. *Ja litrówka ta i zakonska, nie jedna, wzioł dwie litrówki, wypili, zakońsili, ja przyszed do domu* CW15

łyżeczka cukru ż 'ts.'. *Albo i łyżeczkou do szklanki, cukier brało się łyżeczkaj* CJ18

na siekierze 'sposób odmierzenia na trzonku siekiery pożyczanego chleba', zob. bieżmien

para jajek ż 'kilka'. *Para jajek bioro poświeńcić* CW15, SPGB 2014: 188

pół litra (alkoholu) 'ts.'. *Za polskich czasów, ja mówia, ... półlitra na czterech, wypili, to j wesoło idziem, rozmawiamy* CJ18, *We czszech, we czterech najwyżej wypijem pół litra, nie teraz jak tak butalkami* CJ18

szklanka ż 'ts.'. Zob. malina

trocha 'trochę'. *Solki trocha* JW22

worek / worak m 'worek, 50 kg'. *Był worak cukru czterdzieście rubli* WM35, *Za pięć kapiejek cały worek przyniesie butłkow* AR22

7. Naczynia do przenoszenia, przechowania, przyrządzania, podawania potraw

baczak* m 'baniak'. *Ja i o tak, jeżeli w baczak jaki, to rosołam nie zaliewam, jak o ten...* JW22, brus. бачок, ros. бочок

bańka / banka* ż 'słoik'. *Tylko beczki, bańki, dajmy na to, chyba nicht nie zakładał* CJ18, *Żaberki i ta hrzbietnia kość, tu ja w banki, bu wiadomo tak, czasami ciepło, to ja w banki, to oni tak, jak świeża* JW22, SPGB 2014: 61, ros. банка

beczka 1. (do kwaszenia, solenia warzyw, do przyrządzania kwasu, solenia, przewożenia śledzi) ż 'ts.'. *Beczki tam z kapusto i ogórkami stali* CA23, *Śledzi takie beczki postawio i wiozo* NMT27

beczka 2. okazjonalne użycie 'dzieża' *Wymiesz sie kułakami, tak wymiesz dobra, a potym podejdzie, aż prost przez ta beczka wychodzi* CA23

beczowka ż zdr. 'mała beczka'. *Niaduże takie mieli, beczowki niaduże, posoli. Tylko beczki mieli, a słoiki, nie było tego* CJ18,

biton* m 'baniak poj. 30 lub 40 litrów'. *Bitony takie duże z mlikiem z wozu, z syrowatko na wóz* AR22

blacha ż 'ts.'. *Potym, wie, na łopatach kiedyś robili, wysciłali, a potym już w blachach piekli* CA23

blaszka ż 'ts.'. *Bu teraz jak piekli (chleb) ostatnia, tu na tych, na blaszkach, a kiedyś, to łopata* JW22

bla'chan* m 'baniak 30- lub 40-litrowy'. *Blia'chan wódki, czyszydzieście litry* BW31, *A teraz, jak u mnie waselia było, bliachany robimy i tak jeszcze nie chwataje ('nie wystarcza').* CJ18, brus. бляхан [SPZB 1979 (1):198]

ceber m 'ts.'. Zob. kisiel biały

cukiernica ż 'ts.'. *Taka o cukiernica* CA23

denko* n 'deska do krojenia'. *Jak denko, to naciskamo, denko, a potym kamień czy coś takiego* CA23 – *ciśnia sia ser, robi sia ser, wtedy, kiedy robi sia,*

to robioń sie takie dwa denki i naciska sie kamieniam CJ18 – *jedna pod 'spod łoży sia, potym ten kninak z tym, z twarogiam, a potym na wierch drugi ten... denko i wtedy kamiań i on uciska sie. Wtedy wyjmuje sie, jak on uciśnie* CA23, Kurz 1993: 348; SPZB 1980 (2):116

dzban m 'ts.'. *Kiedys ta kołyska na pliecy, ... te dziecko, sierp, dzban wody czy tam jakiej saładuchi i paszou na polie j cały dzień żniesz* SJ29

dzieża ż 'ts.'. Zob. zaroszczyńać

dzieżka ż zdr. 'ts.'. *Dzieżka już tam nie wyskrobywała sie tak czysto* CJ18, zob. kwas

garnek m 'ts.'. *Garnkami kartoflia gotowała w takiej kuchni* AR22, [Zupa jest] *w garku, w kastrulca* JW22

imbryczek m zdr. 'ts.'. *Wstawuje sie w nim imbryczek, prosza pani, o tut nie ma imbryczka takiego* CJ18

karzinka* ż 'koszyk'. *Karzinki, sumki ('torby') takie duże [biorą na święconkę]* JW22, por. Kurz 1993: 368; SPGB 2014: 136

kastrula* 'garnek emaliowany lub aluminiowy'. *Garnki, to wie, takich kastruliow nie było* CA23, *Kupowali kiedyś tam... tych takich jak teraz kastrulki nia by'ło, nu takie liminowe nazywali sie sagany te, liminowe takie, nia było tych kastrulkuw, tylko w tych saganach* NMT27, SPGB 2014: 124, brus. *кастрыля*, ros. *кастрюля*

kieliszeczek m zdr. 'ts.'. *Stawiała sie jedna butelka wódki, bardzo malutkie kieliszeczki, herbatka, kiełbaska, coś takiego* CJ18

kosz m 'ts.'. *Jak zakolia ci co, to takie koszy byli, złoży wszystko i na górzy ('poddaszu') j wisi tam* NMT27, *Jedne śpiewajo, a drugie te koszy nioso, całe ż jajkami* NMT27

koszyczak m zdr. 'koszyczek'. *Musi czszy razy te kropidło maczał i moczył jej ten koszyczak* CW15, *Mój ojciec, jak kiedyś, ja pamientam, położy sia przy oknia z koszyczkiem jajkow i dawał jajki [śpiewakom]* CA23

koszyk m zdr. neutr. 'ts.'. *Kiedyś, tu pamientam, mama jajak jak nafarbuja koszyki* KA37

krobka ż 'naczynie plecione ze słomy'. *Dziad nasz woził w krobce takiej ze słomy plecionej i wszystko im [żebrakom] rozdzielał* MP15, Kurz 1993:377

kufar m ironicznie 'ts.'. *Kiedys cały kufer ładujo [jedzenia do poświęcenia na Wielkanoc]* CW15

łyżka ż 'ts.'. *Łyżki, tu byli drzewianne, wszystkie drzewianne. Ja pamientam, tylko my jedli z drzewiannych łyżek. Kupowali tam, na tych rynkach. ... Jak wymyjo, jasz'cze jak wyczyszczzo, to oni żółcieńkie takie, jeść u ich nie gorąco, bo te żeliazne i goronce* NMT27

maślenica ż 'maselnica, maselniczka'. *Było, o prawda j maślienica* CA23, SPGB 2014: 155

miseczka ż zdr. 'ts.'. *Pani, byli takie miski, miseczki takie byli* NMT127

miska ż 'ts.'. *Wszystko to samo, co i teraz. I talierzyki, i miski* CJ18

naczynie n 'ts.'. *Jeżeli w poście, dziatki, ...naczyni wymywali* JŻ15

naczynie na śledzi n 'półmisek na śledzie'. *Było też i naczynia tak sama jak i teraz, i na śledzi było oddzielne takie* CJ18

necka* ż 'niecka'. *Tu składzik taki mam, tam skwareczka postawiona w te płasmasowa [plastikowe] takie jak noczóweczki (jak co?) jak necka, alie to plasm'asawa* CW15, Kurz 1993: 393, SPGB 2014: 169

noczóweczka* ż 'niecka'. *Takie jak noczóweczki (jak co?) jak necka, alie to plasm'asawa [plastikowa]* CW15, brus. *начоўка* [SPZB 1982 (3): 197]

półmisek m 'ts.'. *Półmiski jeszcze ładniejsze, takie ogromne, wie* CA23

sagan m 'ts., kocioł'. *Sagany, jak wie, może wie takie, krągłe takie, z uszkami takie byli, byli pobieliana we środku, takie białe* CA23, *Pobieliane we srodku, tak jak przypuszczalnie, jak kastrulia teraz, sagan taki był* CJ18

salaterka ż 'ts.'. *Saliaterki takie byli, pani* CJ18

samowar m 'ts.'. *Liuciuś, nie zapomnij, wykluczysz samowar. Ja żliatam, krowa zerwała się, nawionża* GK25 – *To idź, ja benda widzieć, jak beńdzia gotować się* ŁK26, ros. *самовар*

siewenka* ż 'pleciony pojemnik na zboże wykorzystywany podczas siewu'. *Kiedyś, to dużo świeńcili, ludzi w tych siewienkach wiozo świeńcić* AR22, SPZB 1986 (5): 63

słoik m 'ts.'. *Tylko beczki mieli, a słoiki, nie było tego* CJ18

sumka* ż 'torba'. *Karzinki, sumki takie duże* JW22, brus. i ros. *сумка*, SPGB2014: 253

szcypcy lmn 'szczypce'. *Zob. brać na przykąska*

szklanka ż 'ts.'. *Ja z kawałeczkiem cukru wypilem czszy szkianki herbaty* CJ18

talerzyk m 'ts.'. *Wszystko to samo, co i teraz. I talierzyki, i miski* CJ18

torebka ż 'ts.'. *Teraz, to tam w torebkach czy w takich małych takich koszyczkach* JW22

wałeczak m zdr. 'wałek'. *(Czym kaczali ciasto?) taki, wie, specjalny taki wałeczak był do... Taki cięki, o taki o wielczyn'i (jednakowej grubości?) nie, nie, po srodku grubszy troszeczek* CA23

widelec m 'ts.'. *Alie tak naczynia, prosza pani, talierzyki i widelcy, i wszystko* CJ18

woreczak m zdr. 'woreczek'. *Nabierze woreczak [chleba]* CW15

worek m 'ts.'. *Dawali kiedyś liudzi, ajej sami pacierzy musi nie umieli mówić, wynajmowali paciornika. Worki nakładała – paciary mówiła* CW15, *Owies ten przynoszo i suszym w worku na piecy* NMT27

zbanek* m 'dzbanek'. *Chodzi i zbanki bije ż jagodami, nu tu jagody j posypion się* JW22, brus. *збан, збанок* 'ts.' [SPZB 1980 (2): 275]

zbanuszak* m 'dzbanuszek'. *Zbanuszak taki ładny parce'lianawy był* CA23, por. zbanek

8. Urządzenia do gotowania, przechowywania, ich części, inny sprzęt

arfa ż 'sito ogrodnicze'. Zob. zboże

bojeczka* (do bicia masła) ż zdr., por. bojka. Kupowali tam, na tych rynkach. Też tam wszystko, żaż tam takie j bojeczki drzwiewianne NMT27

bojka* ż 'maselnica do ręcznego wytwarzania masła'. (W czym bije się masło?) *bojka, bijem masło, bili masło* CA23, SPZB 1979 (1): 200, SPGB 2014: 66

chaładzilnik* m 'lodówka'. *Teraz chaładzilniki te jest, wtenczas żaż nie było* NMT27, *Nie było tych chaładzielników, prosza pani* CJ18, ros. *холодильник*

dynarki lmn 'dynarek, trójnóg'. *Dynarki stojo takie, patelnia i z blinam, a na jedna strona tylko piekło sie. Ładnie wyrumieni się* CA23, SPGB 2014: 96, por. kolacja, trynożki

gaz m 'kuchenka gazowa'. *Rozpaliła gaz* [kuchenkę gazową] JW22, SPGB 2014: 105

kipiecilnik m „grzałka”. *Czasami najwyżaj ten, co do wody wkłada się, to mówim kipiecilnik do wody, to o zakipiecieleli, a tak to zagotowana wszystko* JW22, ros. *кипятильник*

klinak (na ser) m 'klinek, chusta serowarska'. *Ser robili tak, topili mleko, takie o klinki te o szyli, tak nazywał sie – klinak* NMT27, (Co zrobić z kwaśnym mlekiem?) *czszeba stopić i zlać do klinka, żeby occiekłoby i ser nacisnoń czy twarog zrobić* CA23, brus. *клінок* [SPZB 1980 (2):477]

łopata ż 'ts.'. *Potym, wie, na łopatach kiedyś robili, wysciłali, a potym już w blachach piekli* CA23, por. posypać, SPGB 2014: 150, brus. gw. *ланата*

młócarka ż 'ts.'. Zob. zboże

piec ż 'ts.'. *Piec popalo* NMT27, *Byli takie chlebne piecy, jeść gotowali tam i chleb piekli i wszystko* NMT27, *Jedna to była i kuchnia, i pokój i wszystko. Duża piec stała, jak mówio, ruska pieczka, pani, chleb piekli sami w tej piecy. (Zawsze mówili „ruska pieczka”?) nie, nie, nie zawsze, wielka piec i wsio* SJ29

plita ż 'kuchnia z żelaznym blatem, kuchenka'. *Plity byli przeważnie, piec to już chlebowa piec, wiencej gotuje sie tam świniom – sagany zasunońć i bliny piekli. Wie pani, co to blin piecze sie ze spodu i z wierzchu on zapieka sie od razu, jak w piecu* CJ18, *rozpaliła gaz* [kuchenkę gazową], *plita, piec* JW22, SPGB 2014: 195, brus. *пліта*, , ros. *плита*

polica (na naczynia, łyżki) ż 'półka'. *Takie policy byli te z dziureczkami, pomyje bywało mama tam powtyka te łyżki, a ja prost widelca, tu j nie pamien-tam. Nu my renkomo wszystko brali, tu j znaczy sie nie było* NMT27, SPGB 2014: 203, brus. gw. *налица*

policzka (na chleb) ż zdr. 'półeczka'. *Czszymali, jak te parobkowskie byli te komory, tu bywało tatuś był przybiwszy taka puliczka, tam zastawszy ta, i tam położy na ta policzka. I kłali te buchanki* NMT27, por. polica

przetak m 'rodzaj sita'. Zob. wysiewka, por. *przetak* [SPGB 2014: 218]

siakacz m 'siekacz'. *Takie o jak siakaczy, obsiakali jego, żeby on* [owies] *tak obsiekał się* NMT27, por. *siekacz* [SPGB 2014: 238]

sitko n 'ts.'. *Sitko ot musi, żeby herbata z imbryczka tego nie popadła, to takie sitko* CJ18

sito n 'ts.'. *Potym, prosza pani, ido takie sita, sita jeszcze raz tą mąka czyszczą* CJ18

szafa ż 'ts.'. *Szafy takie byli postawiona. Nie było tych chaładzielników, prosza pani, do szafy ten chlieb, nie czerstwieje. Położy, dwa tygodni leży ten chlieb* CJ18

szafka ż zdr. 'ts.'. *Tak jak kamora, jak składzik taki, prosza pani, nu to tam też taka szafka zrobiona i tam chlieb, tam składali* CJ18

szatkownica ż 'ts.'. (Co się robi z kapustą?) *szatkują sia, oczyści sia* (Czym się szatkuje?) *nożam, jak o na raz zgotować, to nożam szatkujemy, a tak, to szatkownica jest. Córka tut jakaś kupiwszy takie rozmaite* CA23

tok m 'palenisko w piecu chlebowym'. *Wymieciysz te piec, tok, żeby czysty był* CA23, brus. *mok* [SPZB 1986 (5): 103, znaczenie 4.; SPGB 2014: 268 (2. znaczenie); PPW 2021: 276–284 (brak znaczenia 'palenisko w piecu']

tronak m 'trzonek'. *Specyjálny był wienik ('miotła') taki na tronku* CA23

trynożki lmn „trójnóg”. *Jak my nazywamy trynożki, o'ni na trzech nogach, nu a tut takie o krzyżaczki, potym garnak stawić* JW22, por. dynarki; brus. *трыножак* 'ts.' [SPZB 1986 (5): 138]

wienik m 'miotła'. *Wymiecie się, specyjálny był wienik taki na tronku, wymieciysz te piec, tok, żeby czysty był* CA23, brus. *венік* 'ts.', SPGB 2014: 281

żarna lmn 'ts.'. *Do młyna wozili, a jak kiedy, tu i w żarnach mleli* NMT27, *Żarna byli, żarny, suszyło się zboża i potym tak'ija kamieni i potym tak o kreñci sja o tak o, tam wysoka taka, wiel'ka pałka i tu do kamienia tego... Tak o kreñci sja. Tut taka dziureczka niewielka, nasypał i zmielesz* CA23

9. Pomieszczenia // miejsca do przechowania, przetwarzania, gotowania

góra ż. 'strych, poddasze'. Zob. słonina (Mięso i produkty), brus. *za'pa* [SPZB 1979 (1): 421, 2. znaczenie]

komora ż 'ts.'. *Komora jest o tutaj, jakby we środku, tak jeden koniec był pokój, kuchnia, a tu pośrodku taka komora była* CJ18, *Nu tu mieli takie, dzie zimna tam, te komory, jak kiedyś nazywali się, te zimniejsze tam* NMT27

komorka / komórka ż zdr. 'ts.'. *Taka komora nazywała się, dzie kartoflia ssypali, ci jaki masz bu'rak, to tam zrobiona taka jak komorka* NMT27

kopiec (A ziemniaki jak przechowywali?) *Wie pani, w kopcy zasypywali, jak i teraz kopce* CJ18

mleczarnia ż 'ts.'. *Mleko za polskich... my wozili do Paleckiszek, tam była mleczarnia w Paliackiszkach* CJ18

młyn m 'ts.'. *Do młyna wozili, a jak kiedy, tu i w żarnach mleli* NMT27

piekarnia ż 'ts.'. *W takich Ejszyszkach za polskich czasów może było jakich piętnaście tych, jak sie mówi, piekarniów* CJ18

piwnica ż 'ts.'. (Do czego służyła piwnica?) *Nu czyszumali, czemu, to kartoflia sypio, wszystko, co majo, buraki tam, marchew, wszystko. Jak kiedyś tam nie czyszumali, to zakolo, co to majo tam... Nu a pany, tu mieli żaż takie piwnicy* NMT27, por. sklep, piwnica SPGB 2014: 240

sklep m 'ziemianka ze sklepieniem do przechowywania żywności'. *Czasami skliep jest taki* CA23, *U ciebie, to był skliep, u nas, to komora, tam, dzie ja mieszkał* CJ18, Kurz 1993: 429; SPZB 1984 (4): 452; SPGB 2014: 240

składzik m zdr. 'komora'. Zob. necka, SPZB 1984 (4): 451

stodoła ż 'ts.'. *Wszystkie zboża przywoziło sie z polia do stodoły* CJ18

suszyłka ż 'suszarnia'. *Zboża suszyli na polu, żeby to już te ziarno było takie już suchie. Teraz już na tych suszyłkach [w kołchozach]* NMT27, ros. сушылка, brus. сушылка, SPGB 2014: 253

świeran / **świran*** m 'spichlerz'. *Świeran nazywali, to tam sypało sie przeważnie zboża...* CJ18, *Każdy miał świran i każdy swoje zboża sypał, my ż nie byli, o tu wioska, a my byli tam [przy majątku]* NMT27, Kurz 1993: 439; brus. сверан, свіран [SPZB 1984 (4): 395], SPGB 2014: 264

wędlarnia* ż 'wędzarnia'. *Świran taki mieli, a dzie wandzili, oni musi nie wozili wandzić, ja nie wiem, nie widziała tej wendliarni. Ja musi nie była czy moża już nie pamientam* NMT27, Kurz 1993: 446

zasiiek m 'zagródka w spichlerzu, w stodole'. *W wioska, to mieli takie świrny, zasieki, nu i sypali, to już zboża suszyli na polu, żeby to już te ziarno było takie już suchie* NMT27, SPZB 1980 (2): 251, SPGB 2014: 299, brus. gw. засек, засяк.

Symboliczny aspekt pożywienia (wybór)

1. Symbol dostatku (mleko dla dzieci, chleb – dla wszystkich)

Chleb żytni był traktowany na terenie badań jako podstawa żywieniowa. Więcej tego, był to w rozumieniu ludu „dar Boży”, stąd chleb był darzony nie tylko szacunkiem, ale i czcią [Szukiewicz 1912: 573]. Tę cześć można dostrzec także w nagranych narracjach: *Kiedyś my dziećmi byli, pani, to tak, jeżeli chleba kawaleczak upad, to musisz przeżegnać sie i chleb ten podjąć i pocałować. Tak mówili nasze rodzicy, nas tak uczyli* SJ29.

Podczas pieczenia chleba pierwszy bochenek zawsze oznaczano znakiem krzyża: *ciasto położy sia, zagładzi sia bułka, jeszcze pierwsza bułka, to krzyż robi sia* JW22; *I pierwsza bułeczka, jak sadzo, tu krzyż, przeżegnajo, nu*

j do piecy... NMT27; robili taki bochanak chleba, piersz zawsze żegnali krzyżam i do pieca sadzili SJ29 itd.

Nie mieć chleba wymownie znaczyło 'być biednym': *Dużo biednych, którym chleba, jak ten mówił, nie było. Jak rodzina wielka, a gospodarka... Tam ot u nas, koło nas, ... dąbrowa taka i tam piaszczysta ziemia, tam kłosek ten wyrośnie jak paluszek i tam chleba ludzi nie mieli WR22; biedne byli, nu tu im i trudno było, przychodzili chleba prosić JW22. Puścić na lepszy chleb (CJ18) oznaczało 'zapewnić komuś lepsze życie', a *chleb znaleźć* (MP15) – 'zatrudnić się, mieć środki materialne': *kiedyś po czternaście mieli dzieci i wyhodowywali, i żaden z głodu nie umar i wszystkie znaleźli chleb.**

Chleb święcono w dniu św. Agaty (5 lutego) w przekonaniu, że chroni on domostwa przed ogniem. To wierzenie jest nadal żywe. W. Szukiewicz zanotował także inne zwyczaje miejscowej ludności, które były wówczas praktykowane [1912: 573–574].

Podstawowym pokarmem niemowląt i małych dzieci było, z kolei, mleko. Trudne warunki w założonych po wojnie kołchozach, m.in. odebranie mieszkańcom bydła, spowodowały braki tego pokarmu, por.: *Córka urodziła się tu o, krowa ostatnia zabrali. – Mama, mleczka! – Nia ma, – mówi – balszawi'ki zabrali. – Nu, tu daj wody!, jak nia ma mleczka. O tak, na wodzie wyhodowała się ŁK26.*

2. Dwanaście potraw wigilijnych jako symbol dwunastu apostołów

Mieszkańcy są przekonani, że liczba potraw wigilijnych musi być stała, tj. 12 potraw: *Na wigilija tam już potrawau owasz... Jezus siadał, to było dwanaście apostołów, to czszeba, żeby dwanaście potraw było NMT27.*

3. Składanie ofiary za dusze zmarłych

Miejscowa ludność dawniej wierzyła, że zbawienia zmarli dostąpią po złożeniu ofiary Bogu, por.: *Kiedyś jeszcze, pani, za czasy polskie... Na zaduszny dzień był ja w kościele. Zachodzim z kościoła do szwagra swego, a u jich tych barannych kumpiaczkow stoł nałożony, taka o kucza ('stos'). O, mówi, szwagier, paczsz'aj, głupia ludzia nanieśli, naskładali, a my, mówi, jemy i pojaść trudno. [...] Mówi, to nanieśli ofiara dla Pana Boga. A czy Pam Bóg widzi? Że tylko sługi księdzowskie i ksiądz! A wiencej chto? [...] Ofiara za nieboszczyków swoich! CW15*

4. Jedzenie na grobach na Wielkanoc

Miejscowi mieszkańcy obecnie ulegają wpływom ludności prawosławnej, której na terenie badań jest niewiele, ale, obserwując w telewizji jej obrzędy

ku czci zmarłych, zaczynają sądzić, że i zmarłym katolikom zostawione na grobach jedzenie „nie zaszkodzi”. Por. nagranie: *Niektóra, dzie prawosławna, to jak dzieci mówili, to jajki nioso, to świeczki palo, żeby im światło było. (Katolicy zostawiają coś na grobach?) Nie. Tylko w kwiatach jednych, to bywa, że jak ktoś, to j para cukierkow położy, a tak tylko świecy j kwiaty. Na Wielkanoc moje wnuki, córki o Maks, to nios chleba kroszki świenconego, solki trocha j dwa jajki, na Wielkanoc. (Ale to na cmentarz?) Na cmentarz, na cmentarz, na mogiła ta i położym. Nu tu kto tam, dusza beńdzia jeść?* JW22.

5. Chleb/bułki jako podziękowanie żebrakom za modlitwę za zmarłych

Dawano też żebrakom jedzenie lub pieniądze i proszono o modlitwę za dusze zmarłe, por.: *Byli kiedyś takie, połuczonstka ziemi mieli, dziesięć hektary i matka żabrowała, pod bramko siedziała. Nazbiera worak chleba tam i bułak, to j do chaty nie dójdzie, alie ciągnie do mieszkania swego., kabany karmiła w domu, naniesie, naniesie, kabany karmi. Szto niedzie-lia posiedzi, nabierze woreczak. Dawali kiedyś ludzi! Ajej sami pacierzy musi nie umieli mówić, wynajmowali paciornika, worki nakładała, paciary mówiła* CW15

Wnioski końcowe

Kuchnię i potrawy regionalne należy uznać za materialne dziedzictwo regionu. W związku z powyższym wskazana jest dokładna dokumentacja zarówno słownictwa kulinarnego, jak i receptury tradycyjnych potraw gotowanych w danym regionie (w przypadku terenów wielojęzycznych powinno dotyczyć wszystkich języków). Miejskowa kuchnia buduje tożsamość mieszkańców pogranicza, pozwala przetrwać tożsamości regionalnej w warunkach globalizacji.

Warto śledzić wzajemne wpływy językowo-kulturowe w zakresie nazewnictwa potraw i ich składników. Na terenie badań potwierdzono, że większość leksyki kulinarnej ma charakter ogólnopolski (*naleśniki, szynka, zupa* itd.). Znotowano także wyrazy, które w polszczyźnie ogólnej wyszły z użycia. Nieraz się zdarza, że podobne/identyczne dania noszą w różnych kulturach inne nazwy i, odwrotnie, te same nazwy kryją w sobie zupełnie inne posiłki, np. *rosół/rosół* na Werenowszczyźnie jest gotowany na Wigilię Bożego Narodzenia, jest to 'zupa na zakwasie z buraków i wywarze z suszonych grzybów'. Archaiczne słownictwo prezentuje np. *gruca* 'krupy, kasza' (< niem. *Grütze*). Wiele wyrazów występuje zarówno w języku polskim, jak i białoruskim (*зацірка* i *zacierka*; *саладыха* i *słoducha*; *сліжыкі* i *śliżyki*; *кілбаса*

i *kiełbasa*; *ушкі* i *uszka*, *вантрабянка* i *wątrobianka*⁷ itd.). Nie wyklucza to istnienia w rejonie werenowskim sporej części leksyki o proveniencji wschodniosłowiańskiej (głównie, białoruskiej lub białoruskiej i rosyjskiej, np. *bliny*, *kwaszanina*, *maczanka*, *aładki/oładki*, *ru'let* itd.). Obecność lituanizmów na terenie pogranicza litewsko-białoruskiego i szerzej bałto-słowiańskiego nie powinno dziwić, choć takich wyrazów utrwalono w relacjach bardzo mało⁸: *bonda*, *kumpiak*, *kumpiaczek*, *pasiorki/pusiorki*.

Interesujące wydają się zmiany językowe, zachodzące w nominacjach kulinarnych, np. *gruca* > *kasza*, *syta* > *woda makowa/woda z makiem/słodka woda* itd. oraz różnice społeczne, np. w dawnych okolicach szlacheckich mówiono *galareta*, *kasza* ('danie wigilijne z kaszy jęczmiennej, grochu i/lub fasoli'), *wigilia*, tymczasem w dawnych wsiach chłopskich – *kwaszenina/kwaszanina*, *gruca*, *kucia*.

Zebrany materiał prezentuje wiele potraw, które albo zostały zapomniane, albo są gotowane tylko przez najstarsze osoby, np. *słoducha*, *gruca*, *syta*, *śliżyki/sucharki*, *marchewka bielona* (badań nad nazewnictwem potraw na niniejszym terenie wcześniej nie prowadzono). Istnienie stołówek szkolnych i kołchozowych, zmiany roli kobiety w społeczeństwie, która już nie zajmowała się wyłącznie domem i nie zawsze gotowała dla rodziny, tylko pracowała zawodowo, zepchnięcie na drugi plan tradycyjnych przepisów kulinarnych dawniej gotowanych dań poskutkowało ich zapomnieniem w kolejnych pokoleniach mieszkańców. Dziś dawne potrawy zastępują zapożyczone z innych kuchni. To są dania zaczerpnięte z kulinarnych rubryk gazet i czasopism, kulinarnych książek oraz internetu.

W perspektywie należałoby badania te kontynuować. Warto uzupełnić słownik o wyrazy, które w relacjach polskojęzycznych nie wystąpiły, oraz utrwalić równolegle funkcjonujące nominacje, prowadząc rozmowy z mieszkańcami w języku białoruskim (ewentualnie też litewskim) w celu rekonstrukcji dawnych tradycji kulinarnych na badanym terenie. W przyszłości można przeprowadzić podobne badania nad językiem kolejnych pokoleń mieszkańców, żeby pozyskać dane do pokazania zmian zarówno w nazewnictwie, jak i preferencjach kulinarnych.

⁷ Choć ich znaczenie może być odmienne: brus. *вантрабянка* oznacza 'salceson czarny', tymczasem na terenie Polski *wątrobianka* jest to 'kiełbasa pasztetowa'.

⁸ Niewątpliwie inna byłaby liczba w dawnych wsiach litewskojęzycznych. Autorce znane są z autopsji m.in.: *cepiliny* 'klocki z mięsem' (< lit. *cepilinaĩ*), *wiada'ry* 'kiszka ziemniaczana' (< lit. *vederaĩ*), *skiar'stuwia* 'częstowanie świeżym mięsem po zabiciu świni' (< lit. *skerstùves* 'zakłucie wieprza, poczęstunek ze świeżego mięsa dla sąsiadów i rzeźnika').

References

- AGWB 1980 = Glinka Stanisław, Obrębska-Jabłońska Antonina, Siatkowski Janusz (red.). 1980. *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny*. T. I. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich.
- Bohdanowicz Janusz. 1996. *Pożywienie. Zbieractwo – Pożywienie głodowe*. W: *Komentarze do Polskiego Atlasu Etnograficznego*. T. III: *Pożywienie i sprzęty z nim związane*. Red. Janusz Bohdanowicz. Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze. 10–21.
- Borejszo Maria. 1994. *O nazwach napojów i potraw w poznańskich lokalach gastronomicznych*. „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza I (XXI): 92–107.
- Borejszo Maria. 2007. *Staropolska leksyka kulinarna*. „Prace Filologiczne” LIII: 37–48.
- Domitrak Julia. 2018. *Słownictwo kulinarne w gwarach ukraińskich*. „Naukovі праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Філологічні науки” вип. 46: 82–91 [„Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Філологічні науки” вип. 46: 82–91].
- Domitrak Julia. 2020. *Co jedzą i jak gotują Polacy na Brzławszczyźnie? Słownictwo i słowotwórstwo gwarowe*. „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” LXVIII: 31–54.
- Falińska Barbara. 1991. *Z badań nad regionalizmami w słownictwie kulinarnym*. W: *Regionalizmy w języku familijnym (zbiór studiów)*. Red. Kwiryna Handke. Wrocław–Warszawa–Kraków: Ossolineum. 79–88.
- Jank Leks 2022 = Jankowiak Mirosław. 2022. *Leksyka gwar białoruskich na Litwie. Dziedzictwo językowe pogranicza bałtycko-słowiańskiego*. Praha: Slovanský ústav AV ČR, v.v.i.
- KJD Podl 2016 = Barszczewska Nina, Chaustowicz Mikołaj, Timoszuć Mikołaj (red.). 2016. *Kulturowo-językowe dziedzictwo Podlasia*. T. II. *Człowiek. Rodzina. Dom*. Opr. Mikołaj Chaustowicz, Nadzieja Panasiuk. Warszawa: Katedra Białorusinistyki Uniwersytetu Warszawskiego.
- Konczewska Katarzyna. 2022. *Nazwy pożywienia w gwarach grodzieńskich świadectwem historycznej wielojęzyczności subregionu*. „Prace Filologiczne” 77: 167–183.
- Kostecka-Sadowa Anna. 2022. *Nazwy potraw w mowie mieszkańców dawnych kresów południowo-wschodnich (na przykładzie kilku wsi z obwodu lwowskiego)*. „Prace Filologiczne” 77: 185–199.
- Kostecka-Sadowa Anna. 2023. *Nazwy wyrobów z mąki w mowie mieszkańców dawnych Kresów Południowo-Wschodnich (na przykładzie kilku wsi z obwodu lwowskiego)*. „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica” 18: 169–180.
- Kowska-Lewicka Anna, Szromba-Rysowa Zofia. 1976. *Pożywienie ludności wiejskiej*. W: *Etnografia Polski. Przemiany kultury ludowej*. T. I. Red. Maria Biernacka, Bronisława Kopczyńska-Jaworska, Wanda Paprocka. Wrocław: Zakład Narod. Ossolińskich. 353–376.
- Kozłowska-Doda Jądwigą. 2021. *Tożsamość, losy i język najstarszych mieszkańców okolic Dociszek na Białorusi (na podstawie badań terenowych z przełomu XX i XXI w.)*, Lublin: Wydawnictwo Werset.
- Kurz 1993 = Kurzowa Zofia. 1993. *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI–XX w.* Warszawa – Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Markowski Andrzej. 1994. *Kuchnia w języku, czyli o nazwach produktów kulinarnych*. W: *Wokół stołu i kuchni*. Wyb. i opr. Maja i Jan Łozińscy. Warszawa: TenTen. 129–141.
- Marszałek Marek. 2022. *Z radzieckiej kuchni północnokresowej. Unifikujące oddziaływanie języka rosyjskiego na polską, litewską i białoruską frazematykę kulinarną*. „Poradnik Językowy” 9: 48–61.
- PPW 2021 = Rembiszewska Dorota, Krystyna, Siatkowski Janusz. 2021. *Pogranicze polsko-wschodniosłowiańskie. Studia wyrazowe*. Cz. 2. Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.

- Rutkowska Krystyna. 1999. *Słownictwo zimowych obrzędów dorocznych na Wileńszczyźnie*. W: *Język polski dawnych Kresów Wschodnich*. T. 2. Red. Janusz Rieger. Warszawa: Semper. 27–46.
- SEBM 2008 = Cyhun Genadź (rèd). 2008. *Sloŭnik ètymalagičny belaruskaj movy*. T. 12. 2008. Minsk: Belaruskaja navuka [Цыхун Генадзь (рэд.). 2008. *Слоўнік этымалагічны беларускай мовы*. Т. 12. Мінск: Беларуская навука].
- Sloŭnik gavorak paŭnočna-zahodnâj Belarusi i âe pagraniča*. 1979–1986. T. 1–5. Minsk: Navuka i tэхnika [Слоўнік гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе паграніча. 1979–1986. Т. 1–5. Мінск: Навука і тэхніка].
- Słownik brasławski 2009 = Budźko Iryna, Guszczewa Olga, Kazancewa Helena, Smułkowa Elżbieta. 2009. *Brasławszczyzna. Pamięć i współczesność*. 2009. T. 2. *Słownictwo dwujęzycznych mieszkańców rejonu (Słownik brasławski)*. Red. Elżbieta Smułkowa. Konsultacja lituanistyczna: Nijola Birgiel. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- SMPP 2017 = Grek-Pabisowa Iryda, Ostrówka Małgorzata, Jankowiak Mirosław. 2017. *Słownik mówionej polszczyzny północnokresowej*. Warszawa: IS PAN. Na prawach rękopisu.
- Smyk Katarzyna, Pudłocki Tomasz, Wodzińska Izabela (red.). 2017. *Puszcza sandomierska od kuchni. Między tradycją a współczesnością*. Kolbuszowa: Muzeum Kultury Ludowej w Kolbuszowej.
- SPGB 2014 = Rieger Janusz. 2014. *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Brasławszczyźnie*. Oparte głównie na zapisach Anny Stelmaczzonek-Bartnik, Barbary Jasinowicz, Wiktora i Elżbiety Minksztyków, Natalii Ananiewej i kartoteki Wacławsza Werenicza. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa.
- SPGL 2006 = Rieger Janusz, Masojć Irena, Rutkowska Krystyna. 2006. *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie*. Warszawa: Wydawnictwo DiG.
- SPZB 1979–1986 = Mackevič Juzėfa (rèd.). 1979–1986. *Sloŭnik belaruskix havorak paŭnočna-zahodnâj Belarusi i jae pahraničča: u 5 t*. Minsk : Navuka i tэхnika [Мацкевіч Юзэфа (рэд.). *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: у 5 т*. Мінск: Навука і тэхніка].
- Szukiewicz Wandalin. 1912. *Zwyczaj przy wypiekaniu chleba w pow. Lidzkim*. „Ziemia. Tygodnik krajoznawczy illustrowany” III(35): 571–574.
- Witaszek-Samborska Małgorzata. 2005. *Studia nad słownictwem kulinarnym we współczesnej polszczyźnie*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Zakhutska Oksana. 2018. *Słownictwo kulinarne gwary polskiej wsi Dorohań w Żytomierskiem*. „Slavia Orientalis” LXVII(2): 325–349.
- Żarski Waldemar. 2003. *Nazwy zup w języku polskim*. „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego” XXIX: 157–161.

STRESZCZENIE: Kuchni kresowej poświęcono wiele artykułów i książek, jednak nowo powstałe nagrania przynoszą słownictwo i przepisy, które uzupełniają wcześniejsze opracowania i dlatego są cenne. Artykuł przedstawia słownictwo kulinarne z zakresu nazewnictwa potraw obrzędowych i codziennych oraz czynności związanych z przyrządzaniem posiłków w języku polskim mieszkańców dawnych wsi chłopskich i szlacheckich z okolic Ejszyszek, Naczy i Radunia, gdzie, poza chlebem, który pieczono w każdym domu, przyrządzano m.in. *słoduchę, zacirkę, maczanę, bliny* lub *wątrobiankę*. Na Wigilię Bożego Narodzenia gotowano *rosoł, sytę, grucę, uszki, śliżyki* i inne potrawy, aby w sumie było ich dwanaście, jak liczba apostołów. Kwas chlebowy, kapustę kwaszoną lub buraki przyrządzano w dużych dębowych beczkach. Słownictwo kulinarne wyekscerpowane zostało z narracji utrwalonych przez autorkę na przełomie XX i XXI w. od mieszkańców pogranicza białorusko-litewskiego w rejonie werenowskim na Białorusi. Artykuł

wzbogaca wiedzę na temat dawnych Kresów Wschodnich oraz bazę materiałową polszczyzny północnokresowej.

SŁOWA KLUCZOWE: kuchnia kresowa, potrawy obrzędowe, potrawy codzienne, białorusko-litewskie pogranicze, polszczyzna północnokresowa, Białoruś.

АНАТАЦЫЯ: Кухні ўсходніх ускраін былой Рэчы Паспалітай прысвечана шмат артыкулаў і кніг, аднак у новых запісах даследчыкаў знойдзем лексіку і кулінарныя рэцэпты, якія дапаўняюць ранейшыя публікацыі і таму з’яўляюцца каштоўнымі. Артыкул прадстаўляе слоўнік кулінарнай лексікі, г. зн. абрадавых страў і штодзённай ежы, а таксама дзеясловаў, якія называюць дзеянні па прыгатаванні ежы, у польскай мове жыхароў былых сялянскіх вёсак і шляхецкіх ваколіц у наваколлі Эйшышак, Начы і Радуні, дзе, акрамя хлеба, які пяклі ў кожнай хаце, гатавалі ў тым ліку *саладуху, зацірку, мачанку, бліны* або *вантрабянку*. На калядную вячэру рыхтавалі *расол, сыту, груцу, ушкі, сліжыкі* і іншыя стравы; важна, каб іх было дванаццаць, як апосталаў. Хлебны квас, квашаную капусту або буракі ставілі ў вялікіх дубовых бочках. Кулінарная лексіка выбіралася з наратываў, якія аўтарка запісала на мяжы XX і XXI стст. ад жыхароў беларуска-літоўскага памежжа ў Воранаўскім раёне Беларусі. Публікацыя ўзбагачае веды на тэму даўніх усходніх ускраін былой Рэчы Паспалітай, а таксама запісы паўночна-ўсходніх польскіх перыферыяных гаворак.

КЛЮЧАВЫЯ СЛОВЫ: кухня, абрадавыя стравы, штодзённая ежа, беларуска-літоўскае памежжа, паўночна-ўсходнія перыферыяныя гаворкі, Беларусь.

Віктар Корбут ♦ Viktor Korbut

незалежны даследчык ♦ independent researcher

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6848-1160>

e-mail: v.korbut@uw.edu.pl

Назвы дзён тыдня ў газеце “Наша Ніва” (“Наша Ніва”), у сучаснай беларускай літаратурнай мове і дыялектах

*The Names of Days of the Week in the Newspaper „Nasza Niwa” („Naša Niwa”),
in the Contemporary Belarusian Literary Language and in Dialects
Nazwy dni tygodnia na łamach gazety „Nasza Niwa” („Naša Niwa”),
we współczesnym białoruskim języku literackim oraz w gwarach*

ABSTRACT: This article examines the names of days of the week (*панядзелак*, etc.) in the pages of the second Belarusian-language newspaper „Nasza Niwa” („Naša Niwa”), published in Vilna (Vilnius) in 1906–1915 (from December 1906 to January 1913 it was the only Belarusian-language newspaper in the world). The article focuses in particular on the first year of publication of this newspaper. Materials from the subsequent years of publication of this newspaper are also used for comparison. This data is compared with dialect materials from the second half of the 19th – early 21st centuries and with dictionaries of the modern Belarusian literary language. The article uses data from Polish, Old Russian, Church Slavonic, and other languages for diachronic and areal analysis.

The aim of the article is to compare all lexical units that functioned in „Nasza Niwa” and in dialects in order to determine which forms were appropriate for the literary language of the early 20th century and what application they have in contemporary literary Belarusian.

The issues raised in the article have not yet been considered in scholarly work. This study uses the following research methods: linguistic description, the retrospective method (in reconstructing vocabulary from the turn of the 19th and 20th centuries), the statistical method (in analyzing extensive material from newspapers), etc.

Based on the analyzed material, this article concludes that, in general, the names of the days of the week in the Belarusian literary language of the early 20th century coincide with the norm of the early 21st century, despite the fact that, both in „Nasza Niwa” and in the dialects, there were variants of the names of the II (*аўторак – уторак*), IV (*чацвер – чэцвер*) and V (*пятніца – пяток*) days of the week. On the other hand, the variants of the name of the VI (*субота*) day

of the week – *сыбота, сабота* – present in the dialects were not found in the pages of „Nasza Niwa” or in academic dictionaries of the early 21st century.

KEYWORDS: „Nasza Niwa”, Belarusian language, literary language, dialects, days of the week.

Уступ

Да беларускай лексікі, якая абазначае розныя адрэзкі часу, даследчыкі звярталіся нячаста, можна нават сказаць, спарадычна. Гэта датычыць як прац па гісторыі (старабела)рускай мовы [Булыка 1980: 157; Булыка і інш. 1988: 303], так і сучаснай [Waniakowa 1998]. У прыватнасці, дагэтуль грунтоўна не прааналізавана гэта катэгорыя лексікі на старонках першых беларускамоўных газет “Наша Доля” і “Наша Нива”: яна або ўвогуле спецыяльна не разглядалася (за выключэннем назваў месяцаў) [параўн.: Крамко, Юрэвіч, Яновіч 1963: 137–152; Prenner 2016], або ёй прысвячалася недастаткова ўвагі [Анісім, Крыўко 2005: 228–230]. Трэба дадаць, што не ўсе лексемы адлюстраваны ў *Слоўніку мовы “Нашай Нівы”*, што стала зразумела пасля прааналізаванага ў гэтым даследаванні матэрыялу непасрэдна з газеты і пры супастаўленні з даным лексікаграфічным выданнем. Гэта актуалізуе патрэбу больш уважлівага вывучэння мовы другой беларускай газеты¹, у прыватнасці ў названым лексіка-семантычным полі. А між тым, менавіта на старонках вышэйназваных перыядычных выданняў пачаўся працэс фарміравання норм сучаснай беларускай літаратурнай мовы.

Для разумення, з якіх крыніц насычалася лексіка беларускай літаратурнай мовы, вельмі важна супаставіць яе з дыялектнымі матэрыяламі. Але і ў гэтым выпадку ў некаторых спецыялізаваных выданнях даная катэгорыя слоў нават не выдзяляецца [параўн.: *Праграма па вывучэнню беларускіх гаворак...* 1950: 88–97]. Хаця такая задача ўжо ставілася [*Інструкцыя па збіранню матэрыялаў...* 1959: 12–13], але толькі ў нязначнай ступені была ажыццёўлена [ДАБМ 1963; ДАБМУ 1963: карты № 21, 219, 220; ЛАБНГ, 2: карты № 1, 12–16; ЛАБНГ, 3: карты № 281–283; ЛАБНГ, 5: карты № 157–159]. У апошні час з’явіліся мовазнаўчыя [AGWB 1980: 104–106; AGWB 1999: 208–217; mapy Nr 285–288; Jankowiak 2022: 78 і наст.] і гістарычныя [Paharely 2021: 201–249] працы, дзе гэта тэма займае больш месца, аднак яны не маюць непасрэдных адносін да мовы першых беларускіх газет.

¹ Гэта публікацыя ў метадалагічным плане з’яўляецца працягам працы аб гісторыі назваў месяцаў на старонках першых беларускамоўных газет “Наша Доля” і “Наша Нива” (“Наша Ніва”) [Korbut 2024: 285–305].

У гэтай працы ўпершыню комплексна аналізуюцца лексемы з тэматычнага поля назваў дзён тыдня, што функцыянавалі ў 1906–1907 гг. на старонках “Нашай Нивы”, а таксама пазней – у “Нашай Ніве” (“Нашай Ніве”). Супастаўляючы газетныя і дыялектныя варыянты, варта адзначыць, што мова “Нашай Нивы” (“Нашай Нівы”) базавалася пераважна на гаворках ваколіц Мінска і Вільні [Крамко, Юрэвіч, Яновіч 1963: 153–154], аднак дыялектных слоўнікаў гэтага арэалу ў той час яшчэ не было. Выкарыстаныя ў данай працы дыялектныя матэрыялы другой паловы XIX – пачатку XX ст. паходзяць з усходняй часткі беларускай моўнай тэрыторыі. Аднак па храналогіі яны набліжаны да мовы першых беларускіх газет. Да таго ж, мова гэтых тэрыторый у 1920–1930-я гг. стала адыгрываць большую ролю, чым у 1900–1910-я гг., у працэсе фарміравання літаратурнай нормы [Крамко, Юрэвіч, Яновіч 1963: 182–332; Запрудскі 2013]. Норма, якая склалася к нашаму часу, і таксама прапануецца тут у якасці ілюстрацыйнага матэрыялу – на прыкладзе слоўнікаў 2002–2013 гг. Гэта дазваляе вызначыць дынаміку літаратурнай нормы за апошнія стагоддзі і, у прыватнасці, правесці назіранні над функцыямі сінанімічных лексем, што, у сваю чаргу, “важна ў тых выпадках, калі ў межах сінанімічнага рада ўзнікаюць праблемы моўнай нормы” [Анісім, Крыўко 2005: 227].

Корпус назваў дзён тыдня ў мове “Нашай Нивы” (“Нашай Нівы”)

Назвы дзён тыдня ў мове “Нашай Нивы” ў 1906–1907 гг. прадстаўлены наступнымі варыянтамі (для параўнання ў пачатку прыводзяцца сучасныя літаратурныя формы, а затым – даныя “Нашай Нивы” (“Нашай Нівы”) за 1908–1915 гг.):

I – панядзелак: *paniedziela* [NN 1907, 16]; *U paniedziela* [NN 1907, 6]; *na paniedziela* [NN 1907, 12]; *ў paniadziela* [NN 1907, 15]; *da paniadziela* [NN 1907, 22]; параўн.: *paniadziela* [NN 1910, 4; СМНН 2015, 3: 196]; *У панядзелак* [НН 1912, 17; СМНН 2015, 3: 196]; *Ў панядзелак* [НН 1908, 13; СМНН 2015, 3: 196];

II – аўторак: *U toj utorak* [NN 1907, 2]; параўн.: *aŭtorak* [NN 1910, 15];

III – серада: *ў sieradu* [NN 1907, 15]; *ў sieredu* [NN 1907, 32]; параўн.: *У сераду* [НН 1910, 22; СМНН, 4: 45–46]; *у сераду* [НН 1913, 11; СМНН 2019, 4: 46];

IV – чацвер; чацвярговы: *ў czaćwier* [NN 1907, 13]; *чацьверговы кірмаш* [НН 1907, 13; СМНН 2019, 4: 549]; параўн.: *у чэцьвер* [НН 1913, 11; СМНН 2019, 4: 576]; *У чэцьвер* [НН 1914, 21–22, 32; СМНН, 4: 576]; *U čećwier* [NN 1911, 24; СМНН 2019, 4: 576];

V – пятніца: *U piatok na tydzień pierad Piatrom* [NN 1907, 25]; *У пятюк на тыдзень перад Пятром* [НН 1907, 25; СМНН 2015, 3: 498]; параўн.: *ў пятніцу* [НН 1908, 3; СМНН 2015, 3: 498]; *у пятніцу* [НН 1913, 9; СМНН 2015, 3: 498];

VI – субота: *ŭ subotu* [NN 1906, 4]; параўн.: *у суботу* [НН 1913, 11; СМНН 2019, 4: 177]; *pradawać harelku ŭ suboty* (мн. л.) [NN 1911, 4; СМНН 2019, 4: 177];

VII – нядзеля: *ŭ niadzielu* [NN 1907, 4, 7, 32]; *Ŭ niadzielu* [NN 1907, 36]; *Ŭ niadzielu raniusieńka* [NN 1907, 9].

У назвах **I і III дзён** тыдня ў 1907 г. пераважала форма з неабазначэннем акання (якання) у першым складзе перад націскам (*paniedzielaŭ, ŭ sieredu*), аднак урэшце пераважыў правапіс з адлюстраваннем акання (якання) (*paniadzielaŭ, ŭ sieradu*), які і сёння з’яўляецца нарматыўным. Як і назвы I, III дзён, так і **VI** (*ŭ subotu*), **VII** (*ŭ niadzielu*) з 1907 г. засталіся нязменнымі ў літаратурнай мове.

У выпадку назвы **IV дня** ў 1907 г. яна выкарыстоўвалася ў форме, што супадае з сучаснай літаратурнай (*czwórty*). Аднак у пазнейшы перыяд фіксуецца варыянт (*čecwier*), што цяпер не з’яўляецца літаратурнай нормай. Прыметнік *чацвёрговы*, што супадае з цяперашняй нормай *чацвярговы* [ТСБЛМ 2002: 746], вядомы ўжо з 1907 г.

Назва **II дня** ў 1907 г. вядома ў форме без прыстаўнога *a-* (*ŭtorak*), аднак з часам стала пераважаць лексема (*aŭtorak*), што замацавалася як нарматыўная ў сучаснай беларускай літаратурнай мове.

Назва **V дня** тыдня ў 1907 г. фігуруе ў форме (*У пяток*), якая не замацавалася ў якасці літаратурнай і ўжо ў 1908 г. саступіла месца агульнапрынятай і цяпер (*ў пятніцу*). Параўн. таксама аналагічныя формы: укр. *п’ятниця*, ст.-рус. *пятъница* [ЭСБМ 2005, 10: 317].

Марфалогія, лексікалогія і этымалогія назваў дзён тыдня ў мове “Нашай Нивы” (“Нашай Нівы”)

У 1907 г. у літаратурную мову ўвайшлі з рознай ступенню марфалагічнай і правапіснай стабільнасці (варыянтнасці) лексем, якія абазначаюць усе дні тыдня, апрача V.

Сярод назваў дзён тыдня, выкарыстаных у 1907 г., з польскім моўным уплывам могуць быць звязаны формы I, II, V, VII назваў дзён тыдня: *paniedzielaŭ, paniadzielaŭ* (пол. *poniedziałek*), *ŭtorak* (пол. *wtorek*), *piatok* (пол. *piątek*), *ŭ niadzielu* (пол. *niedziela*).

Звяртае на сябе ўвагу суфікс *-ак* лексем, што абазначаюць I, II, V дні тыдня, які супадае з польскім *-ek*. Аднак варта параўнаць інша-славянскія формы: укр. *понеділок*, чэш. дыял. *pondělek*, славац. *pondeľok*, серб.-харв. *понедељак*, славен. *pon(e)déljek* [ЭСБМ 1993, 8: 153]; рус. дыял. *авторок*, але: *авторник*, славац. *utorok*, чэш. *úterek*, славен. *vtórek*, серб.-харв. *уторак*, але: *уторник* [ЭСБМ 1978, 1: 208]; укр. *пяток*,

Табліца “Назвы дзён тыдня ў «Нашай Ніве» («Нашай Ніве») (1906–1908, 1910–1915 гг.), дыялектных слоўніках другой паловы XIX – пачатку XXI ст. і сучаснай беларускай літаратурнай мове”²

“Наша Нива” (1906–1907 гг.)	“Наша Нива” (“Наша Ніва”) (1908, 1910–1915 гг.)	Словарь белорусского наръчія Івана Насовіча (1870 г.)	Дыялектныя слоўнікі першай паловы XX ст.		Слоўнікі сучаснай беларускай літарату- рнай мовы (2002–2013 гг.)
			Дыялектныя слоўнікі другой паловы XX – пача- тку XXI ст.		
rapiadziełak; й rapiadzie- łak; da rapia- dziełku	Ў панядзе- лак (1908 г.); rapiadziełak (1910 г.); У панядзе- лак (1912 г.)	понедзельнок; понедзельное печиво хльба	понеделок [ваколіцы Рагачова], ў панедзельак [Тарасайка, зах. Браншчына]		панядзельак; да панядзелька (р. скл., адз. л.); панядзе- лавы
			панядзельак; панядзелькам ‘у панядзельак’ [Кіралі, Шчучынскі раён], панідзельак [Беластоцкае ваяводства, Польшча]		
			у понядзельнік [Смаленская губ.]		
			У панядзельнік [Саланое, Вілейскі раён]		
ўторак		Гетого вторку; Вторковый хльбъ			

² Складзена паводле: СМНН 2003, 1: 175; СМНН 2015, 3: 74–75, 196, 498; СМНН 2019, 4: 45–46, 177, 549, 576; СБН 1870: 2, 75, 330, 467, 543, 620, 698; дыялектныя крыніцы першай паловы XX ст.: СОС 1914: 4, 90, 763, 886, 984; Карскі 1955: 261; Карскі 1956: 36; Расторгуев 1973: 44, 174, 194; Касцяровіч 1927: 27, 211, 344; Шатэрнік 1929: 60, 307; Бялькевіч 1970: 75, 405, 425, 489; дыялектныя крыніцы другой паловы XX – пачатку XXI ст.: ДАБМ 1963; карта № 21 «Галосны на месцы «у» ў слове субота»; ДАБМУ 1963: 357–358; СБГПЗБ 1982, 3: 245, 393–384; СБГПЗБ 1984, 4: 224, 414; СБГПЗБ 1986, 5: 50, 419; АГВВ 1980: 105–106; Janowski 2022: 142; нарматыўныя даведнікі па сучаснай беларускай літаратурнай мове: ЭСБМ 1978, 1: 208; ЭСБМ 2005, 10: 317–318; ЭСБМ 2010, 13: 12; ТСБЛМ 2002: 74, 395, 530, 595, 634, 746 (нама лексем панядзельак; панядзелькавы [sic!]; хаця ў [ТСБЛМ 1979, 3: 672] ёсць панядзельак); БРС 2012, 2: 850 (лексемы панядзельак; панядзелькавы); ГСН 2013: 656, 707, 847, 952, 1011, 1177.

“Наша Нива” (1906– 1907 гг.)	“Наша Нива” (“Наша Ніва”) (1908, 1910– 1915 гг.)	Словарь българусскаго наръчїя Івана Насовїча (1870 г.)	Дыялектныя слоўнікі першай паловы XX ст.	Слоўнікі сучаснай беларускай літаратуранай мовы (2002–2013 гг.)
		Въ авторокъ	Дыялектныя слоўнікі другой паловы XX – пачатку XXI ст.	
	айторак (1910 г.)	Въ авторокъ	аўторак [ваколіцы Вілейкі, Слуцка; Мглінскі пав., Чарнігаўская (Гомельская) губ.; Рудня, Азярышчанскі раён; Гарадок, Віцебская акруга], айторек [ваколіцы Навагрудка], оўторок [ваколіцы Лепеля, Мінска], у аўторык [Слаўнае, Мсціслаўскі раён], авторка (р. скл., адз. л.) [Смаленская губ.]	
			воўторок [ваколіцы Свянцян], ўаўторок [ваколіцы Мінска], ўаўторык [ваколіцы Ігумена]	
			гаўторак [Ваўкавыскі раён; Беластоцкае ваяводства], ваўторак [Беластоцкае ваяводства]	
			аўторник [Мглінскі пав., Гомельская губ.]	
ў sieradu; ў sieredu	у сераду (1910, 1913 гг.)	коло чецверга	сіріда [Галічы, Мілашавіцкі раён, Магілёўская акруга]	серада; [у] сераду (в. скл., адз. л.); мн. л.: сэрады; (з лічэбнікамі два, тры, чатыры): серады; сэрад, сэрадам, сэрадамі, сэрадах; няма прыметніка
			серада [Збляны, Лідскі раён; Беластоцкае ваяводства], У сераду [Кудзялянцы, Шальчынскі раён, Літва], серадоў у сераду [Ахрэмаўцы, Браслаўскі раён; Гемзы, Шальчынскі раён]	
ў szacwier; чацвёрговы		коло чецверга	чацвер [Рудня, Азярышчанскі раён; Стаішча, Чашніцкі раён, Віцебская акруга]; я бачыла ў чацвер [Юшкі, Мсціслаўскі раён], А ў чацвер я с пахмельліка	чацвер; [у] чацвер (в. скл., адз. л.); чацвярга (р. скл.,

<i>U piatok;</i> <i>У пяток</i>	<i>U česćwier</i> (1911 г.); <i>у чэцьвер</i> (1913–1914 гг.)	<i>чэцьвэръ;</i> <i>чэцьвѣръ</i> ‘Четвертокъ’	<i>ліжала</i> [усход Магілёўскай акругі], <i>четвѣръ</i>, <i>читвѣръ</i> ‘корова, телившаяся въ четвергъ’ [Ельнінскі павет, Смаленская губ.]; <i>чацьвер</i> [Беластоцкае ваяводства], <i>Гэты было ў чацьвер</i> [Вялікія Баяры, Шчучынскі раён], <i>чацьваргом</i> [Кіралі, Шчучынскі раён], <i>чэцьвергом</i> [Дзераўное, Стаўбоўскі раён] <i>У чацьверг</i> [Рагулішкі, Даўгаўпілскі раён, Латвія]	адз. л.); <i>чацьваргі</i> (н. скл., мн. л.); <i>чацьварговы</i>
	<i>ў пятніцу</i> (1908 г.); <i>у пятніцу</i> (1913 г.)	<i>пятковый</i> ‘Пятничный’	<i>чэцьвѣръ</i> [Гарадок, Віцебская акруга], <i>чэцьвѣр</i> [Галічы, Мілаславіцкі раён, Магілёўская акруга], <i>У еты чэцьвѣр</i> [в. Старына, Смілавіцкі раён] <i>У чэцьвар</i> [Асавец, Вілейскі раён; Рудня, Чэрвеньскі раён], <i>у чэтьвер</i> [Саланое, Вілейскі раён] <i>čvartak</i> [ваколіцы Вільнюса, Літва]	<i>пятніца</i>; [у] <i>пятніцу</i> (в. скл., адз. л.); <i>пятнічны</i>
			<i>piatók</i> [ваколіцы Лагойска] <i>piontak</i> [ваколіцы Вільнюса]	
			<i>пятніца</i> [ваколіцы Ашмян], <i>Подъ пятницу</i>; <i>пиридъ пятницю</i> [в. Тананыкіна, Рослаўскі павет, Смаленская губ.]	
			<i>пятніца</i> [Беластоцкае ваяводства], <i>Я была ў пятніцу</i> [Ахрэмаўцы, Браслаўскі раён], <i>сем пятніц</i> [Малі, Астравецкі раён], <i>пятніцаю</i> ‘у пятніцу’ [Вялікія Баяры, Шчучынскі раён]	
			<i>пятинка</i> [Смаленская губ.], <i>А ў пяцінку буйна голыва балела</i> [усход Магілёўскай акругі]	
			<i>пяценка</i> [ваколіцы Лоева]	

“Наша Нива” (1906– 1907 гг.)	“Наша Нива” (“Наша Нiвa”) (1908, 1910– 1915 гг.)	Словарь бѣлорусскаго наръчiя Івана Насовiча (1870 г.)	Дыялектныя слоўнікі першай паловы XX ст. Дыялектныя слоўнікі другой паловы XX – пача- тку XXI ст.	Слоўнікі сучаснай беларускай літарату- рнай мовы (2002–2013 гг.)
й subotu	у суботу (1913 г.); й subotu (мн. л.) (1911 г.)	Эй суботніка заробишъ ‘Субботнее наказаніе за нѣскольکو про- ступковъ’	Суббота, субботній [Смаленская губ.], у суботу [Нізькі, Касцюковіцкі раён; Хвёдарайка, Краснапольскі раён], У вялікоднaю суботу [в. Старына, Смілавіцкі раён], Суботухна нядзелюхні гадзіла [усход Магілёўскай акругі]	субота; [у] суботу (в. скл., адз. л.); [у] суботы (в. скл., мн. л.); суботні
			субота [рознныя раёны Беларусі; Беластоцкае ваяво- дства]	
			сыбота [Веярэзчы, Пухавіцкі раён; міжрэччы Нёмана і Шчары, ніжняй Бярэзіны і Сожа, Лані, Слуцы і Пцічы, вярхоўі Нёмана і Свіслачы (бярэзінскай); ваколіцы Вільнюса, Гродна, Віцебска, Оршы], сыбѣта [Ваўкавыскі, Лоеўскі раёны], Дзяжу ў сыботу мылі [Дарава, Ляхавіцкі раён], ад сыботы [Кураполле, Пастаўскі раён], сыботаю ‘у суботу’ [Пацаўшчына, Дзятлаўскі раён]	
			у сымботу [паміж Мінскам і Маладзечнам] сабота [Кіралі, Шчучынскі раён], сабота [Беластоцкае ваяводства]	
й piadzielu	ў нядзелю (1915 г.); й piadzielu (1908 г.)	Въ недзѣлю; У недзѣлю	у неделю [Вайценкі, зах. Браншчына], сем нядзель [Пустыр, Сіроцінскі раён, Віцебская акруга]	нядзеля; [больш] нядзелі (р. скл., адз. л.); [у] нядзелю (в. скл., адз. л.); [праз] нядзелі (в. скл., мн. л.); нядзельны
			Я ў недзелю паеду [Саланае, Вілейскі раён], У нідзелю [Солы, Смаргонскі раён], нідзеля [Беластоцкае ваяводства], нядзелю ‘у нядзелю’ [Вялікія Баяры, Шчучынскі раён]	
			у скрысенна (в. скл.) [Смаленская губ.]	

чэш. *pátek*, славац. *piatok*, в.-луж. *pjatk*, н.-луж. *pětk*, славен. *pétek*, серб.-харв. *пѣтак*, балг. *пѣтък*, макед. *петок* [ЭСБМ 2005, 10: 318]. Іншаславянскія паралелі не адмаўляюць польскага ўплыву, а пацвярджаюць заходні (паўднёва-заходні) кірунак запазычання вышэй-названых форм, якія, аднак, маглі развіцца скарэй у мясцовых умовах у выніку ўзаемадзеяння з тутэйшым варыянтам польскай мовы [Kurzowa 1993], чым у выніку запазычання лексем з карэннай польскай моўнай тэрыторыі. У той жа час назва IV дня тыдня адрозніваецца ад польскай суфіксам. Гэта дазваляе паставіць пытанне аб розных умовах і кірунках замацавання назваў дзён тыдня ў беларускай літаратурнай мове ў пачатку XX ст. Наяўнасць у сучаснай беларускай гаворцы ў каталіцкім рэгіёне пад Вільнюсам формы *čvartak* (з пол. *czwartek*), аднак, дае падставу меркаваць, што ў выпадку пранікнення ў літаратурную мову ў пачатку XX ст. яна магла б замацавацца і ў якасці нормы.

Ужо ў XVI ст. у (старабела)рускіх пісьмовых крыніцах сустракаюцца формы: *в понедѣлокъ* [Карский 1956: 36]; *на ѡвторокъ, ѡвѡторокъ* [Карский 1955: 261], *пятюкъ* [ЭСБМ 2005, 10: 318]. А паколькі тагачасная мова адчувала значны польскі ўплыў (прычым часам гэта закранала і кірыліцкую сістэму пісьма), то датаваць узнікненне аналагічных польскім беларускіх форм можна не пазней як даным перыядам, калі не звязваць са ст.-слав. *въторѣкъ* [ЭСБМ 1978, 1: 208], *пѣтъкъ* [ЭСБМ 2005, 10: 318] (параўн. ст.-слав.: *понедѣльникъ* [ЭСБМ 1993, 8: 153], *въторѣникъ* [ЭСБМ 1978, 1: 208]).

Ёсць меркаванне [ЭСБМ 1993, 8: 63], што назвы **I і VII дзён** тыдня (параўн. ст.-слав. *недѣльмъ*) маглі быць утвораны пад уплывам народна-лацінскай мовы ў Маравіі: *feria secunda* > *po + nedělja* > **ponedělje*; *feria* > *nedělja* ‘свята; вольны ад работы дзень’, ‘стан нядзеяння’ [ЭСБМ 1993, 8: 63, 153]. Як і ў выпадку лексем *панядзелак* і *нядзеля*, *пятніца* (*пятюк*) таксама звязана са славянскай царкоўнай тэрміналогіяй і місіяй Мяфодзія ў Маравіі. Назва звязваецца з пятым па ліку днём тыдня (< ст.-слав. **рѣтъ*) і, магчыма, лічэнне дзён тыдня ад панядзелка ўвёў менавіта гэты царкоўны дзеяч. Паводле візантыйскай царкоўнай традыцыі тыдзень адлічваўся ад нядзелі, параўн. н.-грэч. *πέμπτη* ‘чацвер’ [ЭСБМ 2005, 10: 317]. У гэтым кантэксце думаецца, што назіранне ўкраінскага мовазнаўца Васіля Німчука ў адносінах укр. *пятюк* аб тым, што гэта лексема “запазычана са стараславянскай і падтрымлівалася польскім уплывам”, можа быць распаўсюджана і на назвы іншых дзён тыдня [ЭСБМ 2005, 10: 318]. Назва **II дня** тыдня этымалагічна ўзыходзіць да ст.-слав. прыметніка *вътор* ‘другі’ [ЭСБМ 1978, 1: 208]. Беларуская лексема *серада*, трэба меркаваць, як і укр., рус. дыял. *середа*, узыходзіць да ст.-рус. *середа*, што, у сваю чаргу, да ст.-слав. *срьда* (праслав. **serda*

‘сярэдзіна’, параўн. лац. *seřde*) [ЭСБМ 2008, 12: 60–61]. Назва **III дня** тыдня звязваецца з народналац. *media hebdomas*, а таксама ст.-в.-ням. *Mittawēcha* [ЭСБМ 2008, 12: 60]. I, урэшце, паводле адной з этымалогій назвы **VI дня**, ст.-слав. *сабота / собота* з’яўляецца маравізмам, які можа паходзіць ад с.-лац. *sabbata*, балк.-лац. **sambata*, ад грэч. дыял. **σάμβατον* (узыходзіць да ст.-яўр. *šabbāt* ‘дзень пасля шасці працоўных дзён’) [ЭСБМ 2010, 13: 12–13].

Улічваючы сувязі мараўска-панонскіх славян (яшчэ ў дзяржаве авараў) у апошняй чвэрці I тыс. як з носьбітамі лацінскай і грэчаскай моў (на паграніччы з былымі ўсходнерымскімі правінцыямі і візантыйскім светам), так і з германскімі мовамі (у кантактах з германскімі плямёнамі і дзяржавамі, у прыватнасці, з франкамі), нельга ігнараваць моўна-культурнага ўплыву з гэтых кірункаў на царкоўна-славянскую традыцыю ў перыяд хрысціянізацыі Кірылам і Мяфодзіем Маравіі і стварэння там славянскай царквы і царкоўнаславянскай мовы [Paszkiwicz 1996: 48–59; Urbańczyk (red.) 1997: 23–57, 65–96, 143–190; Urbańczyk (red.) 2006; Urbańczyk 2015: 21–65; Curta 2001; Curta 2022; Pohl 2000: 86–115; Pohl 2002: 94–127; Popowska-Taborska 2014; Трубочев 2017]. Бадай, назвы дзён тыдня маглі быць сканструяваны для патрэб славянскай царквы ў Маравіі, а не ўзяты з жывой мовы. Адпаведна, ва ўсіх славянскіх мовах яны б мелі царкоўна-кніжнае паходжанне, звязанае з увядзеннем разам з хрысціянствам рымска-грэчаскага календара. Значыць, сапраўды назвы дзён тыдня на сучасную тэрыторыю беларускай мовы маглі быць запазычаны з заходне- і паўднёvasлавянскага арэалаў.

З разгледжанага вышэй матэрыялу даводзіцца зрабіць вывад, што ў дыялектах беларускай мовы назвы дзён тыдня не звязаны з рэаліямі штодзённага жыцця яе носьбітаў. У сувязі з гэтым, бадай, не варта шукаць іх вытокаў на ўласнабеларускай глебе. Аднак розныя варыянты на беларускай глебе ўзніклі ў выніку як адаптацыі стараславянскіх, старажытнарускіх, польскіх форм, так і ў выніку працэсаў унутры гаворак.

Назва **I дня** тыдня *панядзелак* у літаратурнай мове замацавалася з часоў “Нашай Нивы” і магла ў яе трапіць з дыялектаў, у якіх фіксуецца з другой паловы XIX ст.³ Выключэннем у гаворках з’яўляецца форма з рус. *понедельникъ*, распаўсюджаная на тэрыторыях, дзе ў апошнія стагоддзі адчуваўся значны велікарускі культурны ўплыў

³ Мы не маем дыялекталагічных матэрыялаў па (старабела)руускай мове, каб супаставіць іх з дыялектамі XIX ст. Таму прасачыць лёс нават аднаго слова ў адным населеным пункце з XVI да XX ст. немагчыма. І хаця ў гэтай працы прасочваецца перш за ўсё непасрэдным шляхам лексем у мову “Нашай Нивы” (“Нашай Нівы”), аднак гістарычны фон можа быць карысны для асэнсавання ўсяго матэрыялу ў больш шырокай перспектыве.

(Смаленская губ.) або назіралася яго інтэнсіфікацыя ў апошнія дзесяцігоддзі (Вілейскі раён).

Утварэнне формы назвы **II дня** тыдня *аўторак*, найбольш распаўсюджанай у гаворках, звязана са з’яўленнем прыстаўнога *а-* перад формаю *ўторак*, якую ёсць падставы лічыць больш ранняй. Аднак прыстаўнога *-а* лічыцца “характэрнай з’явай у паўночна-ўсходніх гаворках” [ЭСБМ 1978, 1: 208]. Абедзве лексемы фіксуюцца як у слоўніку І. Насовіча, так і ў “Нашай Ніве” (“Нашай Ніве”). Тэндэнцыя да з’яўлення ў некаторых паўночна-заходніх і цэнтральных гаворках дадатковага прыстаўнога *-з, -в* або *-ў* (*гаўторак, ваўторак, ўаўторак*) не знайшла адлюстравання ў літаратурнай мове.

Звяртае на сябе ўвагу адсутнасць варыянтаў назвы **III дня** тыдня *серада* як у “Нашай Ніве”, так і ў гаворках, але разам з тым не зафіксаваны ўтвораны ад яе прыметнік, што вылучае гэта слова сярод іншых назваў дзён тыдня.

Лексема *чацвер*, што азначае **IV дзень** тыдня, з націскам на другім складзе пераважае ў народнай мове, аднак у некаторых цэнтральных і паўночна-ўсходніх гаворках функцыянавала і лексема *эцвер* з націскам на першым складзе. Гэта варыянтнасць пацвярджаецца як данымі слоўніка І. Насовіча, так і узусам “Нашай Нівы” (“Нашай Нівы”).

V дзень тыдня пад назваю *пяток* сустракаецца як у слоўніку І. Насовіча, так і ў “Нашай Ніве”, а ў гаворках першай паловы XX ст. – пад Лагойскам. У асноўным у дыялектах і ў “Нашай Ніве” функцыянавала лексема *пятніца*, а на ўсходзе – *пяцінка, пяценка*.

VI дзень тыдня і ў слоўніку І. Насовіча, і ў “Нашай Ніве” (“Нашай Ніве”) супадае з сучаснай літаратурнай – *субота*. Гэта ж лексема пераважала і ў дыялектах. У гаворках другой паловы XX ст. на захадзе і ўсходзе досыць часта сустракалася лексема *сыбота*. Фанетычныя формы *сы-* / *со-* / *са-* могуць тлумачыцца распадабненнем перад губнымі зычнымі, параўн. апрача беларускіх дыялектных форм: *су-*: ст.-рус., укр. *субота*, рус. *суббота*, серб.-харв. *субота*, палаб. *sūbota*; *со-*: пол., в.-луж., н.-луж., чэш., славац. *sobota*, славен. *sobóta*; *са-*: балг. *събота*, макед. *сабота* [ЭСБМ 2010, 13: 12–13].

Вывады

Разгледжаны вышэй матэрыял дазваляе сцвярджаць, што ў асноўных рысах назвы дзён тыдня ў беларускай літаратурнай мове аформіліся ў “Нашай Ніве” (“Нашай Ніве”) у 1906–1907-м і ў наступныя гады і базаваліся на дыялектнай мове другой паловы XIX – пачатку на XX ст. Нязначная марфалагічная і лексічная варыянтнасць была абумоўлена:

- 1) уплывам гаворак беларускай мовы;
- 2) гістарычнымі традыцыямі, якія ўзыходзяць да (старабела)рускай, старажытнарускай, царкоўнаславянскай і польскай моў.

Пытанне аб гістарычных лёсах назваў дзён тыдня ў мінулым у больш шырокай храналагічнай і геаграфічнай перспектыве на падставе больш глыбокага аналізу помнікаў старажытнай пісьменнасці можа быць цікавым працягам гэтай працы.

References

- AGWB 1980 = Glinka Stanisław, Obreńska-Jabłońska Antonina, Siatkowski Janusz (red.). 1980. *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny*. T. I. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich.
- AGWB 1999 = Maryniakowa Irena (red.). 1999. *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny*. T. VII. Leksyka 3. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Anisim Alena, Kryŭko Mikalaj. 2005. *Leksičnaja sinanimija*. U: Valjancina Lemcjuhova (rèd.). *Mova "Našaj Nivy" (1906–1915). Varyjantnasc'. Sinanimija*. Minsk: Belaruskaja navuka. 163–235 [Анісім Алена, Крыўко Мікалай. 2005. *Лексічная сінанімія*. У: Валянціна Пятроўна Лемцюгова (рэд.). *Мова "Нашай Нівы" (1906–1915). Варыянтнасць. Сінанімія*. Мінск: Беларуская навука. 163–235].
- Bejlin A. 1925. *Z revaljucyjnux uspaminaŭ*. U: M. Šul'man (rèd.). *1905 hod u Belarusi. Zbornik artykulaŭ, uspaminaŭ i materyjalaŭ*. Minsk: b. v. 74–80 [Бейлин А. 1925. *З рэвалюцыйных успамінаў*. У: М. Шульман (рэд.). *1905 год у Беларусі. Зборнік артыкулаў, успамінаў і матэрыялаў*. Менск: б. в. 74–80].
- Bjal'kevič Ivan. 1970. *Kraëvy sloŭnik usходnjaj Mahilëŭščyny*. Rèd. Mikalaj Biryła, Aljaksandr Kryvicki. Minsk: Navuka i tэхnika [Бялькевіч Іван. 1970. *Краёвы слоўнік усходняй Магілёўшчыны*. Рэд. Мікалай Бірыла, Аляксандр Крывіцкі. Мінск: Навука і тэхніка].
- BRS 2012 = Lukašanec Aljaksandr (rèd.). 2012. *Belaruska-ruski sloŭnik = Belorussko-russkij slovar*. U 3 t. T. 2. *Z–P*; vyd. 4-e, перапрац. і дап. Minsk: Belaruskaja Ęncyklapedyja [Лукашанец Аляксандр (рэд.). 2012. *Беларуска-рускі слоўнік = Белорусско-русский словарь*. У 3 т. Т. 2. *З–П*; выд. 4-е, перапрац. і дап. Мінск: Беларуская Энцыклапедыя].
- Bulyka Aljaksandr. 1980. *Leksičnyja zapazyčanni ŭ belaruskaj move XIV–XVIII stst*. Minsk: Navuka i tэхnika [Булыка Аляксандр. 1980. *Лексічныя запазычанні ў беларускай мове XIV–XVIII стст*. Мінск: Навука і тэхніка].
- Bulyka Aljaksandr, Žuraŭski Arkadz', Kramko Ivan, Svjažynski Uladzimir. 1988. *Mova belaruskaj pis'mennasci*. Rèd. Arkadz' Žuraŭski. Minsk: Navuka i tэхnika [Булыка Аляксандр, Жураўскі Аркадзь, Крамко Іван, Свяжынскі Уладзімір. 1988. *Мова беларускай пісьменнасці*. Рэд. Аркадзь Жураўскі. Мінск: Навука і тэхніка].
- Curta Florin. 2001. *The Making of the Slavs: History and Archeology of the Lower Danube Region, c. 500–700*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Curta Florin. 2022. *Slavs in the Making. History, Linguistics, and Archeology in Eastern Europe (ca. 500 – ca. 700)*. London – New York: Routledge.
- DABM 1963 = Avanesaŭ Ruben, Atraxovič Kandrāt (Krapiva Kandrāt), Mackevič Juzėfa (rèd.). 1963. *Dyjalektalahičny atlas belaruskaj movy*. Minsk: Vydavectva Akademii navuk BSSR [ДАБМ 1963 = Аванесаў Рубен, Атраховіч Кандрат (Крапіва Кандрат),

- Мацкевіч Юзэфа (рэд.). 1963. *Дыялекталагічны атлас беларускай мовы*. Мінск: Выдавецтва Акадэміі навук БССР].
- DABMU 1963 = Avanesaŭ Ruben, Atrachovič Kandrat (Krapiva Kandrat), Mackevič Juzėfa (rėd.). 1963. *Dyialektalahičny atlas belaruskaj movy. Ustupnyja artykuly, davedačnyja matėryjaly i kamentaryi da kart*. Minsk: Vydavectva Akademii navuk BSSR [ДАБМУ 1963 = Аванесаў Рубен, Атраховіч Кандрат (Крапіва Кандрат), Мацкевіч Юзэфа (рэд.). 1963. *Дыялекталагічны атлас беларускай мовы. Уступныя артыкулы, даведачныя матэрыялы і каментарыі да карт*. Мінск: Выдавецтва Акадэміі навук БССР].
- ÈSBM 1978 = Martynaŭ Viktar (rėd.). 1978. *Ètymalahičny sloŭnik belaruskaj movy*. Т. 1. А–В. Minsk: Navuka i tėchnika [ЭСБМ 1978 = Мартынаў Віктар (рэд.). 1978. *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*. Т. 1. А–Б. Мінск: Навука і тэхніка].
- ÈSBM 1988 = Martynaŭ Viktar (rėd.). 1988. *Ètymalahičny sloŭnik belaruskaj movy*. Т. 4. К–Каята. Minsk: Navuka i tėchnika [ЭСБМ 1988 = Мартынаў Віктар (рэд.). 1988. *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*. Т. 4. К–Каята. Мінск: Навука і тэхніка].
- ÈSBM 1989 = Martynaŭ Viktar (rėd.). 1989. *Ètymalahičny sloŭnik belaruskaj movy*. Т. 5. К–Л. Minsk: Navuka i tėchnika [ЭСБМ 1989 = Мартынаў Віктар (рэд.). 1989. *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*. Т. 5. К–Л. Мінск: Навука і тэхніка].
- ÈSBM 1993 = Martynaŭ Viktar (rėd.). 1993. *Ètymalahičny sloŭnik belaruskaj movy*. Т. 8. Н–Р. Minsk: Navuka i tėchnika [ЭСБМ 1993 = Мартынаў Віктар (рэд.). 1993. *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*. Т. 8. Н–П. Мінск: Навука і тэхніка].
- ÈSBM 2005 = Mal'ko Raisa i inš. (ukl.). 2005. *Ètymalahičny sloŭnik belaruskaj movy*. Т. 10. Р. Minsk: Belaruskaja navuka [ЭСБМ 2005 = Малько Раіса і інш. (укл.). 2005. *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*. Т. 10. П. Мінск: Беларуская навука].
- ÈSBM 2010 = Малько Раіса і інш. (укл.). 2010. *Ètymalahičny sloŭnik belaruskaj movy*. Т. 13. S–Т. 2010. Minsk: Belaruskaja navuka [ЭСБМ 2010 = Малько Раіса і інш. (укл.). 2010. *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*. Т. 13. С–Т. Мінск: Беларуская навука].
- HSN 2013 = Rusak Valjancina (rėd.). 2013. *Hramatyčny sloŭnik nazoŭnika*. 2-е vyd. Minsk: Belaruskaja navuka [ГСН 2013 = Русак Валянціна (рэд.). 2013. *Граматычны слоўнік назоўніка*. 2-е выд. Мінск: Беларуская навука].
- Instrukcyja pa zbirannju matėryjalaŭ dlja skladannja ablasnych sloŭnikaŭ belaruskaj movy*. 1959. Minsk: Akademija navuk Belaruskaj SSR [Інструкцыя па збіранню матэрыялаў для складання абласных слоўнікаў беларускай мовы. 1959. Мінск: Акадэмія навук Беларускай ССР].
- Jankowiak Mirosław. 2022. *Lexikum běloruských nářečí na Litvě. Jazykové dědictví balto-slovanského pomezí = Leksyka gwar białoruskich na Litwie. Dziedzictwo językowe pogranicza bałtycko-słowiańskiego*. Praha: Slovanský ústav AV ČR, v. v. i.
- Kamaroŭskij Jaŭhen. 1972. *Belaruskaja mova. Arfahrafija*. Minsk: Vyšėjšaja škola [Кама-роўскі Яўген. 1972. *Беларуская мова. Арфаграфія*. Мінск: Вышэйшая школа].
- Karskij Evfimij. 1955. *Belorusy. Jazyk belorusskogo naroda*. Vyp. 1. *Istoričeskij očerk zvukov belorusskogo jazyka*. Red. V.I. Borkovskij. Moskva: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR [Карский Евфимий. 1955. *Белорусы. Язык белорусского народа*. Вып. 1. *Исторический очерк звуков белорусского языка*. Ред. В.И. Борковский. Москва: Издательство Академии наук СССР].
- Karskij Evfimij. 1956. *Belorusy. Jazyk belorusskogo naroda*. Vyp. 2. *Istoričeskij očerk slovoobrazovanija i slovoizmenenija v belorusskom jazyke*. Vyp. 3. *Očerki sintaksisa belorusskogo jazyka*. Red. V.I. Borkovskij. Moskva: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR [Карский Евфимий. 1956. *Белорусы. Язык белорусского народа*. Вып. 2. *Исторический очерк словообразования и словоизменения в белорусском языке*. Вып.

3. *Очерки синтаксиса белорусского языка*. Ред. В.И. Борковский. Москва: Издательство Академии наук СССР].
- Kas'pjarovič Mikalaj. 1927. *Vicebski kraëvy sloŭnik (matar'jaly)*. Rėd. M.Ja. Bajkoŭ, B.I. Ėpimach-Šypila. Vıcebsk [Касьпяровіч Мікалай. 1927. *Віцебскі краёвы слоўнік (матар'ялы)*. Рэд. М.Я. Байкоў, Б.І. Эпімах-Шыпіла. Віцебск].
- Korbut Viktor. 2024. *Nazvy mesjacy na staronkax peršyx belaruskix hazet "Naša Dolja" i "Naša Nuva"*, (285–305), „*Studia Białorutenistyczne*” 18: 285-305 [Корбут Віктар. 2024. *Назвы месяцаў на старонках першых беларускіх газет "Наша Доля" і "Наша Нива"* (285–305), „*Studia Białorutenistyczne*” 18: 285-305].
- Kramko Ivan, Jurėvič Alena, Janovič Alena. 1963. *Historyja belaruskaj litaraturnaj movy*. T. II. Minsk: Navuka i tėchnika [Крамко Іван, Юрэвіч Алена, Яновіч Алена. 1963. *Гісторыя беларускай літаратурнай мовы*. Т. II. Мінск: Навука і тэхніка].
- Kurzowa Zofia. 1993. *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI–XX w.* Warszawa – Kraków: PWN.
- LABNH 1994 = Biryła, Mackevič Juzėfa (rėd.). 1994. *Leksičny atlas belaruskix narodnyx havorak*. U 5 t. T. 2. *Sel'skaja haspadarka*. Minsk: Fond fundamental'nyx dasledavannjaŭ Rėspubliki Belarus'; Kamitėt headėzii pry Savece Ministraŭ Rėspubliki Belarus' [ЛАБНГ 1994 = Бірыла Мікалай, Мацкевіч Юзэфа (рэд.). 1994. *Лексічны атлас беларускіх народных гаворак*. У 5 т. Т. 2. *Сельская гаспадарка*. Мінск: Фонд фундаментальных даследаванняў Рэспублікі Беларусь; Камітэт геадэзіі пры Савеце Міністраў Рэспублікі Беларусь].
- LABNH 1996 = Mackevič Juzėfa (rėd.). 1996. *Leksičny atlas belaruskix narodnyx havorak*. U 5 t. T. 3. *Čalavek*. Minsk: Fond fundamental'nyx dasledavannjaŭ Rėspubliki Belarus'; Ministėrstva arxitektury i budaŭnictva Rėspubliki Belarus' [ЛАБНГ 1996 = Мацкевіч Юзэфа (рэд.). 1996. *Лексічны атлас беларускіх народных гаворак*. У 5 т. Т. 3. *Чалавек*. Мінск: Фонд фундаментальных даследаванняў Рэспублікі Беларусь; Міністэрства архітэктуры і будаўніцтва Рэспублікі Беларусь].
- LABNH 1998 = Mackevič Juzėfa (rėd.). 1998. *Leksičny atlas belaruskix narodnyx havorak*. U 5 t. T. 5. *Semantyka. Slovaŭtvarėnne. Nacisk*. Minsk: Ministėrstva finansau Rėspubliki Belarus'; Kamitėt dzjaržaŭnyx znakaŭ [ЛАБНГ 1998 = Мацкевіч Юзэфа (рэд.). 1998. *Лексічны атлас беларускіх народных гаворак*. У 5 т. Т. 5. *Семантыка. Словаўтварэнне. Націск*. Мінск: Міністэрства фінансаў Рэспублікі Беларусь; Камітэт дзяржаўных знакаў].
- NN („Nasza Niwa”). 1906–1907.
- NN („Naša Niva”). 1907–1908 [НН (“Наша Нива”). 1907–1908].
- NN („Nasza Niwa”) 1910–1911.
- NN („Naša Niva”). 1912–1915 [НН (“Наша Нива”). 1912–1915].
- Paharely Aliaksandr. 2021. *Czynniki społeczno-kulturowe kształtowania się „wspólnoty moralnej” w świetle prasy Białoruskiej Chrześcijańskiej Demokracji okresu międzywojennego*. Rozprawa doktorska. Promotor: dr hab. Aliaksandr Smalianchuk. Białystok: Uniwersytet w Białymstoku.
- Paszkievicz Henryk. 1996. *Początki Rusi*. Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności.
- Pohl Walter. 2000. *Die Germanen*. München: R. Oldenbourg Verlag.
- Pohl Walter. 2002. *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567–822 n. Chr.*; Zweite, aktualisierte Auflage. München: Verlag C. H. Beck oHG.
- Popowska-Taborska Hanna. 2014. *Wczesne dzieje Słowian w świetle ich języka*. Warszawa: Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk.
- Prahrama pa vyučėnnju belaruskix havorak i zbirannju zvestak dla skladannja Dyjalektala-hičnaha atlasa belaruskaj movy. 1950. Minsk: Vydavectva Akadėmii navuk Belaruskaj

- SSR [Праграма па вывучэнню беларускіх гаворак і збіранню звестак для складання Дыялекталагічнага атласа беларускай мовы. 1950. Мінск: Выдавецтва Акадэміі навук Беларускай ССР].
- Pravily belaruskaj arfahrafi i punktuacyi. 2008. Minsk: Nacyjanal'ny cènt'r pravavoj infarmacyi Rèspubliki Belarus' [Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. 2008. Мінск: Нацыянальны цэнтр прававой інфармацыі Рэспублікі Беларусь].
- Prenner Maria Katarzyna. 2016. *Die Sprache der Zeitung Naša Niva im Zeitraum 1906–1915*. Masterarbeit. Betreut von: Ao. o. Univ.- Prof. Mag. Dr. Michael Moser. Wien: Universität Wien.
- Rastorguev Pavel. 1973. *Slovar' narodnyx govorov Zapadnoj Brjanščiny (materialy dlja istorii slovarnogo sostava govorov)*. Red. E.M. Romanovič. Minsk: Nauka i tehnika [Расторгуев Павел. 1973. *Словарь народных говоров Западной Брянщины (материалы для истории словарного состава говоров)*. Ред. Е.М. Романович. Минск: Наука и техника].
- SBHPZB 1979 = Mackevič Juzėfa (rėd.). 1979. *Sloŭnik belaruskix havorak raiŭnoŭna-zachodnjaj Belarusi i jae pahraničča*. U 5 t. T. 1: A–H. Minsk: Navuka i tėchnika [СБГПЗБ 1979 = Мацкевіч Юзэфа (рэд.). 1979. *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча*. У 5 т. Т. 1: А–Г. Мінск: Навука і тэхніка].
- SBHPZB 1980 = Mackevič Juzėfa (rėd.). 1980. *Sloŭnik belaruskix havorak raiŭnoŭna-zachodnjaj Belarusi i jae pahraničča*. U 5 t. T. 2: D–L. Minsk: Navuka i tėchnika [СБГПЗБ 1980 = Мацкевіч Юзэфа (рэд.). 1980. *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча*. У 5 т. Т. 2: Д–Л. Мінск: Навука і тэхніка].
- SBHPZB 1982 = Mackevič Juzėfa (rėd.). 1982. *Sloŭnik belaruskix havorak raiŭnoŭna-zachodnjaj Belarusi i jae pahraničča*. U 5 t. T. 3: M–P. Minsk: Navuka i tėchnika [СБГПЗБ 1982 = Мацкевіч Юзэфа (рэд.). 1982. *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча*. У 5 т. Т. 3: М–П. Мінск: Навука і тэхніка].
- SBHPZB 1984 = Mackevič Juzėfa (rėd.). 1984. *Sloŭnik belaruskix havorak raiŭnoŭna-zachodnjaj Belarusi i jae pahraničča*. U 5 t. T. 4: P–S. Minsk: Navuka i tėchnika [СБГПЗБ 1984 = Мацкевіч Юзэфа (рэд.). 1984. *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча*. У 5 т. Т. 4: П–С. Мінск: Навука і тэхніка].
- SBHPZB 1986 = Mackevič Juzėfa (rėd.). 1986. *Sloŭnik belaruskix havorak raiŭnoŭna-zachodnjaj Belarusi i jae pahraničča*. U 5 t. T. 5: S–Ja. Minsk: Navuka i tėchnika [СБГПЗБ 1986 = Мацкевіч Юзэфа (рэд.). 1986. *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча*. У 5 т. Т. 5: С–Я. Мінск: Навука і тэхніка].
- SBN 1870 = Nosovič" Ivan". 1870. *Slovar' bělorusskago narėččija*. Sanktpeterburg": Otd-nie Rus. jaz. i slovesnosti Imp. Akad. Nauk" [Носовичъ Иванъ. 1870. *Словарь бѣлорусскаго нарѣчія*. Санктпетербургъ: Отд-ніе Рус. яз. и словесности Импер. Акад. Наукъ].
- SMNN 2003 = Lemcjuhova Valjancina (rėd.). 2003. *Sloŭnik movy "Našaj Nivy". 1906–1915*. U 5 t. T. 1. A–D. Minsk: Tėchnalohija [СМНН 2003 = Лемцюгова Валянціна (рэд.). 2003. *Слоўнік мовы "Нашай Нівы". 1906–1915*. У 5 т. Т. 1. А–Д. Мінск: Тэхналогія].
- SMNN 2007 = Haponenka Iryna i inš. (ukl.). 2007. *Sloŭnik movy "Našaj Nivy". 1906–1915*. U 5 t. T. 2. D–N. Minsk: Tėchnalohija [СМНН 2007 = Гапоненка Ірына і інш. (укл.). 2007. *Слоўнік мовы "Нашай Нівы". 1906–1915*. У 5 т. Т. 2. Д–Н. Мінск: Тэхналогія].
- SMNN 2015 = Lemcjuhova Valjancina, Anisim Alena (rėd.). 2015. *Sloŭnik movy "Našaj Nivy". 1906–1915*. U 5 t. T. 3. N–R. Minsk: Tėchnalohija [СМНН 2015 = Лемцюгова Валянціна, Анісім Алена (рэд.). 2015. *Слоўнік мовы "Нашай Нівы". 1906–1915*. У 5 т. Т. 3. Н–Р. Мінск: Тэхналогія].
- SMNN 2019 = Lemcjuhova Valjancina, Anisim Alena (rėd.). 2019. *Sloŭnik movy "Našaj Nivy". 1906–1915*. U 5 t. T. 4. S–Ja. Minsk: Tėchnalohija [СМНН 2019 = Лемцюгова

- Валянціна, Анісім Алена (рэд.). 2019. *Слоўнік мовы "Нашай Нівы". 1906–1915.* У 5 т. Т. 4. С–Я. Мінск: Тэхналогія].
- SOS 1914 = Dobrovol'skij V.N. 1914. *Smolenskij oblastnoj slovar'*. Smolensk": Tipografija P. A. Silina [СОС 1914 = Добровольскі В.Н. 1914. *Смоленскіі областной словарь*. Смоленскъ: Типографія П. А. Силина].
- Šatèrnik Mikalaj. 1929. *Krajovy sloŭnik Červenščyny*. Pad rëdaksyja M. Ja. Bajkova i B. I. Ėpimaha-Šypily. Minsk: Vydan'ne Belaruskae Akadèmii Navuk [Шатэрнік Мікалай. 1929. *Краёвы слоўнік Чэрвеншчыны*. Пад рэдакцыяй М. Я. Байкова і Б. І. Эпімаха-Шыпілы. Мінск: Выданьне Беларускае Акадэміі Навук].
- Trubačev Oleg. 2017. *Ėtnogenez i kul'tura drevnejših slavân. Lingvističeskie issledovaniâ*. Otv. red. N.I. Tolstoj, otv. red. 3-go izd. A.K. Šapošnikov. Moskva: Akademičeskij proekt [Трубачев Олег. 2017. *Этногенез и культура древнейших славян. Лингвистические исследования*. Отв. ред. Н.И. Толстой, отв. ред. 3-го изд. А.К. Шапошников. Москва: Академический проект].
- TSBLM 2002 = Sudnik Michail, Kryŭko Mikalaj (rëd.). 2002. *Tlumačal'ny sloŭnik belaruskaj litaraturnaj movy*. 3-e vyd. Minsk: Belaruskaja Ėncyklapedyja imja P. Broŭki [ТСБЛМ 2002 = Суднік Міхаіл, Крыўко Мікалай (рэд.). 2002. *Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы*. 3-е выд. Мінск: Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі].
- Urbańczyk Przemysław. 2015. *Zanim Polska została Polską*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Urbańczyk Przemysław (ed.). 1997. *Origins of Central Europe*. Warsaw: Scientific Society of Polish Archaeologists; Institute of Archaeology and Ethnology of the Polish Academy of Sciences.
- Urbańczyk Przemysław (red.). 2006. *Nie-Słowianie o początkach Słowian*. Poznań – Warszawa: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk.
- Waniakowa Jadwiga. 1998. *Nazwy dni tygodnia w językach indoeuropejskich*. Kraków: Wydaw. IJP PAN.
- Zaprudski Sjarhej. 2013. *Belaruskae movaznaŭstva i razvicčë belaruskaj litaraturnaj movy: 1920–1930-ja hady*. Minsk: Belaruskі dzjaržaŭny ŭniversitèt [Запрудскі Сяргей. 2013. *Беларускае мовазнаўства і развіццё беларускай літаратурнай мовы: 1920–1930-я гады*. Мінск: Беларuskі дзяржаўны ўніверсітэт].

STRESZCZENIE: W artykule zbadano nazwy dni tygodnia (*панядзелак* itd.) na łamach drugiej białoruskojęzycznej gazety „*Nasza Niwa*” („*Naša Niwa*”), ukazującej się w Wilnie w latach 1906–1915 (od grudnia 1906 do stycznia 1913 r. to było jedyne na świecie pismo w języku białoruskim). Główną uwagę zwrócono na pierwszy rok wydania tej gazety. Dla porównania zostały wykorzystane również materiały z kolejnych lat wydania tego pisma. Wszystkie te dane zostały zestawione z materiałami gwarowymi z 2. połowy XIX – początku XXI w. oraz słownikami współczesnego białoruskiego języka literackiego. Do analizy diachronicznej i arealnej wykorzystano dane języków: polskiego, staroruskiego, cerkiewnosłowiańskiego i in.

Celem artykułu jest porównanie wszystkich jednostek leksykalnych, które funkcjonowały w „*Naszaj Niwie*” i gwarach w celu ustalenia, jakie formy były charakterystyczne dla języka literackiego początku XX w. i jakie zastosowanie one mają we współczesnej białoruszczyźnie literackiej.

Podjęta w artykule problematyka nie była dotychczas rozpatrywana w pracach naukowych, dlatego też stanowi zupełnie nowe badanie. Zastosowano w nim następujące

metody badawcze: opis lingwistyczny, metoda retrospektywna przy odtwarzaniu słownictwa z przełomu XIX i XX w., metoda statystyczna przy analizie obszernego materiału pochodzącego z gazet i in.

Przeanalizowany materiał pozwala stwierdzić, że w ogólnym ujęciu nazwy dni tygodnia i świąt w białoruskim języku literackim początku XX w. pokrywają się z normą początku XXI w., mimo że zarówno w „Naszaj Niwie”, jak i w gwarach, były obecne odmiany nazw II (*аўторак* – *уторак*), IV (*чацвер* – *чэцвер*) i V (*пятніца* – *пяток*) dni tygodnia. Z drugiej zaś strony, obecne w gwarach warianty nazwy VI (*субота*) dnia tygodnia – *сыбота*, *сабота* nie znalazły się zarówno na łamach „Naszaj Niwy”, jak i w słownikach akademickich początku XXI w.

SŁOWA KLUCZOWE: „Nasza Niwa”, język białoruski, język literacki, dialekty, dni tygodnia.

АНАТАЦЫЯ: У артыкуле разглядаюцца назвы дзён тыдня (*панядзелак* і інш.) у другой беларускамоўнай газеце „Наша Ніва” („Наша Ніва”), якая выдавалася ў Вільні ў 1906–1915 гадах (са снежня 1906 г. да студзеня 1913 г. гэта было адзінае ў свеце перыядычнае выданне на беларускай мове). Асноўная ўвага звернута на першы год выхаду гэтай газеты. Для параўнання выкарыстаны і матэрыялы наступных гадоў выдання. Усе гэтыя даныя супастаўляюцца з дыялектнымі матэрыяламі другой паловы XIX – пачатку XXI ст. і слоўнікамі сучаснай беларускай літаратурнай мовы. Для дыяхранічнага і арэальнага аналізу выкарыстаны прыклады з польскай, старажытнарускай, царкоўна-славянскай і іншых моў.

Мэта артыкула – параўнаць усе лексічныя адзінкі, што функцыянавалі ў „Нашай Ніве” („Нашай Ніве”) і дыялектах, каб вызначыць, якія формы былі „першасныя” ў літаратурнай мове пачатку XX ст. і якія ўжываюцца ў сучаснай беларускай літаратурнай мове.

Праблематыка, якая закранаецца ў артыкуле, дагэтуль не знаходзіла свайго адлюстравання ў навуковых працах, таму гэты артыкул – цалкам новая і арыгінальная работа. У ёй выкарыстаны наступныя метады даследавання: лінгвістычнае апісанне, рэтраспектыўны метады рэканструкцыі лексікі мяжы XIX–XX стст., статыстычны метады аналізу шырокага матэрыялу з газет і інш.

Прааналізаваны матэрыял дазваляе зрабіць вывад, што ў агульных рысах назвы дзён тыдня ў „Нашай Ніве” („Нашай Ніве”) і беларускай літаратурнай мове пачатку XXI ст. супадаюць, хаця на старонках газеты, як і ў гаворках, існавалі варыянты назваў II (*аўторак* – *уторак*), IV (*чацвер* – *чэцвер*) і V (*пятніца* – *пяток*) дзён тыдня. У той жа час прысутныя ў дыялектах варыянты назвы VI дня (*субота*) тыдня – *сыбота*, *сабота* – не фіксуецца ні на старонках „Нашай Нівы” („Нашай Нівы”), ні ў акадэмічных слоўніках пачатку XXI ст.

КЛЮЧАВЫЯ СЛОВЫ: „Наша Ніва”, беларуская мова, літаратурная мова, дыялекты, дні тыдня.

Mirosław Jankowiak

Slovanský ústav Akademie věd České republiky

Institute of Slavonic Studies of the CAS, Czech Republic

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6212-1463>

e-mail: miroslaw.jankowiak@slu.cas.cz

Granice zasięgu gwar białoruskich w świetle badań lingwistów. Część III: pogranicze białorusko-litewskie¹

*The Limits of the Range of Belarusian Dialects in Linguistic Research. Part III:
The Belarusian-Lithuanian Borderland*

Межы функцыянавання беларускіх гаворак у святле даследаванняў лінгвістаў. Частка III: беларуска-літоўскае памежжа

ABSTRACT: This article discusses the range of occurrence of Belarusian sub-dialects in the Belarusian-Lithuanian borderlands as presented in existing linguistic research. It analyzes selected publications covering the period from the mid-nineteenth century, the beginning of the twentieth century, the postwar Soviet period and the contemporary period, focusing on publications by Belarusian, Lithuanian and Polish scholars. The article finds that approaches to the linguistic borderlands have evolved over time, depending on the research methods used and the understanding of the terms “transitional/mixed dialect”, the development of linguistic geography, the progressing process of Russification and political/ideological factors. In the case of Belarusian dialects in Lithuania, there are two levels of analysis: first, the Belarusian-Lithuanian border, and second, Belarusian-Polish bilingualism. The issue of range limits of Belarusian dialects on the Belarusian-Lithuanian-Polish border has not yet been the subject of detailed analysis. This article also analyzes the range of the contemporary period (based on the author’s own field research from 2009–2025). The article introduces a critical approach to earlier studies on this topic, which were often conducted under the influence of political and ideological pressures.

KEYWORDS: dialectology, Belarusian dialects, Polish dialects, Baltic dialects, linguistic borderland.

¹ Niniejszy artykuł powstał w ramach grantu pt. „Dialect Contact on the West and East Slavonic Borderland”, finansowanego przez Agencję Grantową Republiki Czeskiej (GA ČR: 25–17089S).

Wprowadzenie

Przedstawiony Czytelnikowi artykuł jest trzecią publikacją z cyklu tekstów traktujących o językowych pograniczach Białorusi [zob. Jankowiak 2023a; 2024]. Zagadnienie to było badane i analizowane przez lingwistów oraz przedstawicieli innych dyscyplin (reprezentujących różne ośrodki naukowe) na Białorusi, w Rosji, na Litwie czy w Polsce. Odbywające się procesy geopolityczne wpłynęły w ostatnich latach na zintensyfikowanie dyskusji dotyczących nie tylko tożsamości narodowej, lecz także aspektów językowych, w tym zasięgu i rozpowszechnienia języków w różnych wariantach zarówno w granicach państw, jak i poza.

W pierwszym artykule [Jankowiak 2023] ukazano dyskusję na temat pogranicza białorusko-rosyjskiego, gdzie od lat 80. XX w. w językoznawstwie rosyjskim granicę administracyjną przyjęto za linię zasięgu gwar białoruskich i rosyjskich. Założenie takie, co zrozumiałe, idzie w sprzeczności z dawnymi uwarunkowaniami etnohistorycznymi. Drugi artykuł [Jankowiak 2024] traktuje o pograniczu białorusko-łotewsko-rosyjskim. Dyskusja o zasięgu gwar na pograniczu białorusko-ukraińskim wzmożła się z kolei po rosyjskiej agresji na Ukrainę w 2022 r. Widać to bardzo wyraźnie na przykładzie prac ukraińskich dialektologów, ukazujących zasięg narzeczy ukraińskich w swoich publikacjach (casus Podlasia oraz Polesia Zachodniego i Wschodniego)². Również w Polsce zasięg poszczególnych gwar wschodniosłowiańskich budzi sporo emocji – wśród białorutenistów, ukrainistów oraz w ostatnich latach także badaczy uznających gwary przejściowe pomiędzy białoruskimi i ukraińskimi za język podlaski [por. AGWB 2014: Mapa 1; Goral 2022: 70–74; Maksymiuk 2024; Hlibčuk, Kostiv 2023: 358–359].

Granice funkcjonowania gwar konkretnego języka względem narzeczy innego języka na pograniczach można analizować w różnoraki sposób. Punktem wyjścia mogą być rozważania teoretyczno-metodologiczne (np. doprecyzowujące terminy), dawne granice etnohistoryczne czy też podejście polityczno-ideologiczne.

Umiejscowienie gwar białoruskich na pograniczu białorusko-litewskim (de facto językowym pograniczu białorusko-polsko-litewskim) również jest zagadnieniem ważnym i ciekawym. Kwestie tożsamości narodowej i języka codziennego wykorzystywane są nierzadko w dyskusjach politycznych Warszawy, Wilna i Mińska. Z jednej strony gwary historycznej Wileńszczyzny odegrały ważną rolę w uformowaniu białoruskiego języka literackiego.

² W ukraińskich pracach lingwistycznych zazwyczaj uznaje się, że gwary ukraińskie sięgają po Narew, zachodnie Polesie na Białorusi, z drugiej strony nie uznaje się białoruskiego charakteru wschodniego Polesia (np. gwar północnej Czernihowszczyzny).

Z drugiej strony obszar ten był poddawany przez dziesiątki lat mocnej polonizacji i znacząca część mieszkańców jest w rzeczywistości dwujęzyczna (białorusko-polska), co komplikuje analizę. Większość z nich (około 90%) deklaruje przy tym pochodzenie polskie. Pracę dialektologa w tym zakresie wciąż utrudnia zarówno brak materiałów, przede wszystkim korpusów gwarowych, pełnych słowników ukazujących regiony pograniczne, jak i wciąż słabo rozwinięta białoruska dialektologia historyczna.

Narzecza białoruskie na terytorium Litwy nie stykają się bezpośrednio z rosyjskimi (z wyjątkiem staroobrzędowców mieszkających na północy), należy zatem ukazać ich zasięg względem miejscowości litewskojęzycznych. Innego podejścia metodologicznego wymaga drugi aspekt – spora część południowo-wschodniej Litwy jest de facto dwujęzyczna (białorusko-polska), co nastrocza problemów metodologicznych, tj., jak wyznaczyć zasięg białoruszczyzny względem języka polskiego. W przypadku południowo-wschodniej Litwy, która jest bilingwalna, jest to w zasadzie prawie niemożliwe.

W niniejszej publikacji przybliżone zostaną wybrane prace językoznawców z różnych okresów: carskiego, okresu międzywojennego (Białoruskiej SRR i II RP), lat powojennych oraz po rozpadzie ZSRR. Podsumowanie stanowi rozważania własne autora, przeprowadzone w oparciu o zorganizowane osobiście ekspedycje dialektologiczne na tym pograniczu.

Prace językoznawców okresu carskiego

Duże zasługi w wyznaczeniu granic etnosu białoruskiego w oparciu o zasięg gwar białoruskich miał lingwista Joachim Karski. Jako pracownik Carskiego Uniwersytetu Warszawskiego w 1903 r. przeprowadził ekspedycję dookoła ziem białoruskich. Efekty jego podróży można zobaczyć przede wszystkim w dwóch pracach – *Отчёт о поездке в Белоруссию в течение летних месяцев 1903 г.* [Karskij 1905] a także w I tomie monografii pt. *Белорусы* [Karskij 1903a]. Do książki tej załączył on mapę pt. *Этнографическая карта белорусскаго племени. Белорусские говоры* [Karskij 1903b]. W publikacji *Белорусы* podał szczegółowy zasięg funkcjonowania gwar białoruskich przełomu XIX i XX w. na tym pograniczu:

От Иллуksта граница белорусскаго наречия направляется к югу в Ковенскую губернию западнее озера Дрисвяты, захватывая часть Новоалександровского уезда. От озера Дрисвяты граница белорусов идет в южном направлении к Виленской губернии до р. Дисны; перерезав последнюю, она идет по Свенцяньскому уезду несколько ломаной линией на юг и запад около литовских волостей Тверечи, Годуцишек (на восток от их), Свенцянь, оставляя к югу белорусские волости Комай, Лынтупы, Кемелишки; затем, перейдя р. Жемайтянку, граница кривой линией идет

по Виленскому уезду на запад почти до Кернова, оставляя к северу литовские волости – Янишки, Гедройцы, Ширвинты, Мусники, а к югу белорусские волости – Неменчин, Подберезье, Корву, Мейшаголу. У Кернова белорусская граница переходит на левый берег р. Вилии и идет ломаной линией в южном направлении, захватывая в белорусскую область волости Евье и Троки, с запада д. Тальково, затем Межиречьи, оставляя к югу ст. Рудишки Санкт-Петербургско-Варшавской ж.д., а затем на восток и юго-восток, к границе Лидского уезда и даже переходя ее у Подборья, отсюда на восток по пограничной черте Лидского уезда, оставляя к северу белорусскую волость Солечники. Затем она переходит в Ошмянский уезд, причем литовская область с запада захватывает Бинякони, Конвалишки, Дзевенишки, Германишки (волость Седлиско), имея на север, как уже отмечено, белорусскую волость Большие Солечники, с востока Граужишки, Олышаны, а с юга – Гераноны.

Далее граница идет по северной части Лидского уезда от Геранон к юго-западу почти до ст. Бастуны Полесской ж.д. и далее до Заболотья. Отсюда граница идет на север, оставляя к западу д. Иелесу и литовскую волость Радунь; в белорусскую область тут отходят Нача, и Эйшышки. От Эйшишек граница идет на юго-запад к оз. Дуб, далее к пограничной черте Гродненской губернии до впадения речки Ротничанки у Друскеник в р. Неман. Западными соседями белорусов, как можно было видеть из предыдущего, в Ковенской и Виленской губерниях являются уже литовцы. Около Друскеник белорусская речь переходит в Сувальскую губернию [...] [Karskij 2006: 35–37].

Z opisu sporządzonego przez J. Karskiego i opracowanej przez niego mapy w 1903 r. widać dwie rzeczy. Po pierwsze, że na przełomie XIX i XX w. osoby białoruskojęzyczne zamieszkiwały spory obszar Wileńszczyzny znajdujący się obecnie w granicach Litwy – nie tylko ziemie położone na wschód od Wilna, lecz także spory obszar na zachód, tj. aż po miejscowość Troki. Z drugiej strony możemy zauważyć, że obszar pomiędzy Ejszyszkami a Woronowem i Żemłostawem był litewskojęzyczny. W pozostałych regionach ówczesna granica nieznacznie tylko różni się od współczesnego zasięgu gwar białoruskich. Carski lingwista w ogóle nie wspomina także nic o języku polskim, który wówczas funkcjonował już pomiędzy Kiernowem a Święcianami [por. Turska 1982]. Na językowe kontakty pogranicznych gwar białoruskich z polszczyzną północnokresową na przełomie XIX i XX w. oraz w okresie międzywojennym zwracało uwagę już wielu polskich badaczy, np. Wandalin Szukiewicz czy Cezaria Baudouin de Courtenay-Ehrenkreutz-Jędrzejewiczowowa, która przeprowadzała swoje badania w latach 1925–1930 [por. Konczewska 2024; Konczewska 2025: 56–66].

Zasięg gwar białoruskich opisany został także w pracy zbiorowej pt. *Опыт диалектологической карты русского языка* [Durnovo, Sokolov", Ušakov" 1915: 47–48]. Autorzy tak opisali pograniczne białorusko-litewskie:

Rys. 1. Fragment mapy J. Karskiego pt. *Etnograficzna mapa etnosu białoruskiego*, Warszawa 1903 r.

[...] круто повернувъ около г. Иллуksта, идетъ въ ю.-з. направленіи вдоль границы этого уезда съ Новоалександровскомъ у. Ковенской г.; пересѣкши этотъ послѣдній въ в. его части, она опять загибаетъ на Ю, на Ю-З и З, опять на Ю-З, Ю-В и В, описывая такимъ образомъ в Виленской г. почти кругъ въ бассейнѣ р. Вилии, а именно проходитъ по уу.: Свенцяньскому, Виленскому, Троцкому, западнѣе г. Трокъ, далѣе почти по границѣ Виленскаго у. съ Лидскимъ и входитъ въ в. направленіи въ Ошмянскій у. Здѣсь, немного не доходя г. Ошмянъ, граница еще разъ круто поворачиваетъ и въ обратномъ направленіи идетъ по Ошманскому у., пересѣкаетъ Лидскій у. сѣвернѣе г. Лиды, входитъ въ Гродненскую г., гдѣ идетъ почти по границѣ Гродненскаго у. съ Троцкимъ у. Виленской г. до р. Нѣмана, затѣмъ вѣрхъ по Нѣману, далѣе опять на З приблизительно по границѣ Августовскаго и Сейненскаго уу. Сувалкской г. [...] [Durnovo, Sokolov", Ušakov" 1915: 5].

Mapa została opracowana na podstawie ankiet przeprowadzonych kilka lat wcześniej wśród mieszkańców wsi. Jest ona nieco mniej szczegółowa niż ta sporządzona przez J. Karskiego, co wynika m.in. z faktu, że uwzględniła

bardzo duży obszar europejskiej części Imperium Rosyjskiego. W dużej mierze pokrywa się jednak z wynikami prac J. Karskiego. Poniżej zamieszczam fragment tej mapy, ukazujący pogranicze białorusko-bałtyckie.

Rys. 2. Fragment mapy *Опыт диалектологической карты русского языка*, opracowanej przez Moskiewską Komisję Dialektologiczną, 1915 r.

Okres międzywojenny

a) W granicach II Rzeczypospolitej

Zagadnieniem gwar białoruskich zajmowała się m.in. Halina Turska, która w 1939 r. oddała do druku swoją rozprawę pt. *O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie*. Przeprowadziła ona kompleksowe badania terenowe na Wileńszczyźnie oraz Smołwieńszczyźnie i w swojej pracy opisała liczne elementy białoruskie w miejscowej polszczyźnie wileńskiej, co pokazywało na kontakty białorusko-polskie tak języka wyższego (dawne zapożyczenia), jak i pomiędzy gwarami (młodsze kontakty) [Turska 1982: 83]. Badaczka stwierdza jednak, że:

Pochodzenie licznych elementów białoruskich w ludowym dialekcie polskim Wileńszczyzny wyjaśnia się w następujący sposób:

- Częściowo cechy białoruskie dostały się do naszego dialektu razem z polszczyzną warstw wyższych.
- Elementy białoruskie mogą być resztkami z substratu białoruskiego jedynie w wąskich pasach obszarów polskich na pograniczu białoruskim oraz w tej polszczyźnie, która jest drugim językiem ludności obok białoruskiego [Turska 1982: 85].

Badaczka zaznacza, że obszar południowo-wschodniej Litwy w przeszłości był bałtycki (litewski) a jego poszczególne regiony białorutenizowały się lub polonizowały. W przypadku Wileńszczyzny historycznej polonizacja, w zależności od miejsca, miała miejsce od XIX w. Zdaniem H. Turskiej, białorutenizacja Litwinów objęła tylko część obszaru, głównie bliżej współczesnej granicy białoruskiej. Na Kowieńszczyźnie czy północy Litwini polonizowali się bezpośrednio, bez przejściowej białorutenizacji [Turska 1982: 20]. Należy również podkreślić, że okres międzywojenny był niewątpliwie czasem wzmożonej polonizacji (polska administracja, edukacja itd.), co wpłynęło na fakt, że spora część ludności białoruskojęzycznej Wileńszczyzny stała się dwujęzyczna, tj. znająca także lepiej lub gorzej język polski.

W wyniku działań wojennych (I wojna światowa) a następnie tzw. akcji Żeligowskiego przeprowadzonej w 1920 r. Wilno wraz z Wileńszczyzną zostało zajęte przez wojsko polskie, a w 1922 r. przyłączone do Polski. Ziemie zamieszkałe przez ludność białoruskojęzyczną znalazły się w granicach II RP. Co zrozumiałe, ograniczało to możliwości badania tych zagadnień przez uczonych litewskich czy białoruskich. Niemniej jednak kwestie te były ważne dla białoruskich działaczy społeczno-politycznych. Odzwierciedlało się to chociażby w prasie białoruskiej i wypowiedziach działaczy społeczno-politycznych, np. Kastusia Jezawitawa.

W 1918 r. ukazała się w Berlinie *Mapa Białoruskiej Republiki Ludowej [Karta Belaruskaj Narodnaj Rėspubliki]*. Została ona zaprezentowana podczas konferencji paryskiej, gdzie ważyły się losy wielu regionów w Europie, w tym Polaków, Białorusinów czy Ukraińców. Chociaż jej autorzy nie przeprowadzali swoich badań, to w wielu momentach oparli się na wcześniejszych pracach, m.in. J. Karskiego czy Mitrofana Downar-Zapolskiego [więcej Mixaljuk 2017]. Mapa ta została, co oczywiste, przygotowana do celów politycznych i pod wieloma względami prezentowała zasięg granic, które widzieliby białoruscy działacze, i nie do końca odzwierciedlała ówczesną rzeczywistość językową. Obejmowała ona nie tylko Wileńszczyznę z Wilnem, do której po I wojnie światowej pretendowali poza Białorusinami także Litwini oraz Polacy, lecz także inne obszary. Granica, wg twórców mapy, powinna była przebiegać następująco: od Suwałk na wschód przez Sejny i Druskienniki, dalej na północ po Orany, Troki, Jewie i Muśniki, dalej na północny wschód, pozostawiając po białoruskiej stronie Podbrodzie, Święciany, na północ do granicy

z Łotwą, włączając do Białorusi Dukszty oraz Dyneburg. Jak widać, znacząco wykraczała poza linię stworzoną przez J. Karskiego czy Moskiewską Komisję Dialektologiczną, za to obejmowała ważne szlaki komunikacyjne (drogowe i kolejowe) o znaczeniu strategicznym.

Rys. 3. Fragment *Mapy Białoruskiej Republiki Ludowej*, ukazujący pogranicze białorusko-bałtyckie, Berlin 1918

Zagadnienia narodowościowe i językowe interesowały nie tylko lingwistów. Na przykład Seweryn Wysłouch przeprowadził analizę dostępnych materiałów, w tym ze spisów ludności, które pokazywały, na ile poszczególne miejscowości na Wileńszczyźnie czy w rejonie trockim miały charakter polski, białoruski czy mieszany. W swojej książce *Stosunki narodowościowe na terenie województw wschodnich* analizował m.in. statystyki dotyczące języka ojczystego i stwierdził, że w województwie wileńskim zamieszkiwało 205 509 osób, które zadeklarowały język białoruski [Wysłouch 1930–40/2013: 4, 8–10]. Autor podaje szczegółowe dane dla poszczególnych regionów i miejscowości, co daje lingwistom możliwość częściowego odtworzenia mozaiki językowej na tym obszarze.

b) W ZSRR

Zasięg granic gwar białoruskich na pograniczu białorusko-litewskim został ponownie ukazany przez J. Karskiego w jego podręczniku dla studentów pt. *Русская диалектология* [Karskij 1924], przy czym nie różni się on znacząco od mapy zaprezentowanej 21 lat wcześniej (lingwista pracował już wówczas w Leningradzie):

Северозападная граница, начиная от Августова, сначала ломанной линией идет на восток по Августовскому и Гродненскому уездам, затем по Лидскому и Ошмянскому б. Виленской губ., а далее, не доходя г. Вильны верст на 40 с юго-запада, запада (в Троцком у.) и севера (в Виленском у.), в Свенцяном у., переходит почти в северное направление, захватывая восточный угол Новоалександровского у. б. Ковенской губ. и восточную часть Илукстского у. б. Курляндской губ. [...] [Karskij 1924: 80].

Należy podkreślić, że po ustabilizowaniu się granic w 1922 r., tj. formalnym włączeniu do Polski zbrojnie zajętej Wileńszczyzny, granica II RP w dużej mierze przebiegała po linii, którą wyznaczyli białoruscy działacze społeczno-polityczni, tj. autorzy *Mapy Białoruskiej Republiki Ludowej* z 1918 r.

c) W granicach Republiki Litewskiej

Prace historyków i dane statystyczne Republiki Litewskiej z okresu międzywojennego potwierdzają, że zamieszkiwała tam ludność pochodzenia białoruskiego, w tym wiejska. Według spisu carskiego z 1897 r. ziemie, które po I wojnie światowej weszły w granice Litwy, zamieszkiwało ok. 70,3 tys. Białorusinów. Spis ludności sporządzony przez Litwinów w 1923 r. wykazał ich prawie 16-krotny spadek [Błaszczak 2017: 254–257]. Tylko 13,9% z nich stanowili mieszkańcy miast, co oznacza że pozostałe 86,1% to ludność wiejska, w większości zapewne posługująca się gwarą białoruską. Najwięcej Białorusinów mieszkało w przygranicznym z Polską powiecie trockim, w szczególności w gminach granicznych: Sumiliszki, Jewie czy Wysoki Dwór. Należy założyć, że były to gwary stanowiące przedłużenie tych z obszarów ówczesnej Rzeczypospolitej (Wileńszczyzna). Białorusini tworzyli jednak „wyspy” i w innych regionach międzywojennej Litwy, np. w powiecie szawelskim (gmina Tryszki), telszawskim (gmina Telsze), rosieńskim – gmina Betygoła, możejkowskim – gmina Wieksznie [Błaszczak 2017: 257]. Niestety brakuje publikacji lingwistycznych w tym zakresie i zagadnienie to wymaga pogłębionych prac.

Prace językoznawcze okresu Litewskiej SRR

Okres powojenny przyniósł szybki rozwój dialektologii (jej najważniejszego nurtu – geografii lingwistycznej), tworzenie atlasów, słowników i licznych

prac. Przeprowadzano kompleksowe ekspedycje dialektologiczne. Część z nich odbywała się w kooperacji krajów socjalistycznych. Przykładem jest tutaj pięciotomowy *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе награнічча* [SPZB 1979–1985]. Jak można przeczytać we wstępie do słownika [SPZB 1979: 7], pierwsza białorusko-litewska ekspedycja miała miejsce już w 1966 r. i objęła wsie rejonów: trockiego, orańskiego i wileńskiego. Badania powtórzono w tych samych rejonach w 1975 r., a w 1976 r. zbierano materiał u ludności białoruskojęzycznej w rejonie święciańskim i ignalińskim. Autorzy słownika podkreślają, że wielu respondentów było dwujęzycznych (tj. białorusko-polskich) lub wielojęzycznych [SPZB 1979: 8]. Materiał był zbierany przez: Elenę Grinaveckienę z litewskiej strony oraz z białoruskiej: Józefę Mackiewicz, Jaŭhienię Ramanowicz, Mikałaja Biryłę, I. Kawalczuk, Fiodara Klimczuka, Wasilija Staryczonka, Alienę Czabiaruk. Dialektolodzy podczas tych kilku ekspedycji zebrali materiał (potwierdzili tym samym funkcjonowanie tam gwar białoruskich) w następujących miejscowościach:

Rejon orański: Nowe Macale;

Rejon solecznicki: Biała Waka, Gemzy, Strelcy, Turgiele, Kudzialance, Rudniki, Degnie, Jodupka, Kalniszki, Kamionka;

Rejon wileński: Widauciszki, Grykeny, Lipniki, Suderwa, Szwedzy, Szumsk, Kaniuki;

Rejon trocki: Stare Troki, Strakisзки;

Rejon święciański: Rakowskie, Talejki, Czyczele;

Rejon ignaliński: Lajpuszki, Malkuny.

Zebrany obszerny materiał leksykograficzny posłużył przede wszystkim do stworzenia wyżej wspomnianego *Słownika*, ale powstało także kilka publikacji [np. Vidugirys, Klimčuk 1978]. Badacze ukazali w tym artykule zasięg występowania gwary białoruskiej na obszarze Litewskiej SRR. Stwierdzają oni, że na obszarze południowo-wschodniej Litwy aż po linię Bujwidze – Rudomino – Rudziszki – na zachód od Ejszyszek narzecza białoruskie dominują. Potwierdzili ponadto występowanie białoruszczyzny w okolicach Jeziorosów, Ignaliny, Święcian, Oran, Łoździejów, na centralnej Wileńszczyźnie oraz w okolicach Trok:

В настоящее время в Литовской ССР литовский язык контактирует с белорусским как вдоль литовско-белорусского пограничья, так и на более широкой территории юго-восточной Литвы.

В южной и северо-восточной части Литовской ССР, в пограничных с БССР сельсоветах Зарасайского, Игналинского, Швенчёнского, Варенского и Лаздийского районов белорусскими диалектами нередко владеет местное литовское население. В Швенчёнском и Игналинском районах имеются также островные белорусские говоры.

В юго-восточной Литве, т.е. в восточных частях Вильнюсского и Тракайского и на большей части Шальчининского районов приблизительно до линии

восточнее Буйвиджай – Рудамина – Рудишкес – западнее Эйшишкес белорусская диалектная речь во многих населенных пунктах является преобладающей. В этом регионе белорусский язык обычно называют „простой”, „тутэйшый”. Большинство его носителей (лица католического вероисповедания) осознают себя поляками. Сфера употребления белорусского языка здесь сужается, главным образом за счёт польского, в значительной степени за счет русского и литовского.

Далее на северо-западе в центральной части Вильнюсского, и в прилегающей части Тракайского районов (приблизительно) до линии южнее Буйвиджай и Неменчине, севернее Калинас, северо-западнее Сударве и Реше, западнее Тракай и Аукштадварис, восточнее Валькининкай, западнее Эйшишкес) белорусской диалектной речью владеют главным образом только представители старшего поколения [Vidugirys, Klimčuk 1978: 73–74].

Lingwiści zaznaczają dalej w swojej publikacji, że rozpowszechnienie języka białoruskiego w południowo-wschodniej Litwie obserwuje się od XVIII w., a w XIX w. posługiwano się nim już także w regionach położonych na zachód od Wilna, po Reszę i Suderwę, w sporej części rejonu trockiego i w północnej części rejonu solecznickiego po rzekę Wisincza [Vidugirys, Klimčuk 1978: 75].

Duże zasługi w badaniach nad wielojęzycznością południowo-wschodniej i wschodniej Litwy miał Walery Czekman, profesor Uniwersytetu Wileńskiego. Od 1969 do 2002 r. przeprowadził liczne badania nad: gwarami białoruskimi na obszarze Litwy, polszczyzną północnokresową, językiem rosyjskim staroobrzędowców oraz gwarami litewskimi. Gwary białoruskie nagrał w rejonach: trockim, wileńskim, solecznickim, orańskim, jezioroskim i ignalińskim [Meiliūnaitė, Morozova 2015: 274–277]. Na ten moment część archiwum znajduje się w Instytucie Języka Litewskiego i oczekuje na opracowanie. Efekty pracy W. Czekmana możemy zobaczyć w jego publikacjach [np. Čekman 1998].

Prace nad badaniem gwar białoruskich na Litwie kontynuował doktorant W. Czekmana – Mikoła Sawicz, który przeprowadził kilka ekspedycji i napisał parę niewielkich artykułów na ich temat. Opisał obszar występowania gwar białoruskich przełomu lat 80. i 90. XX w. w następujący sposób:

1. В юго-восточной Литве, т.е. в восточной части Вильнюсского и на большей части Шальчининского р-нов приблизительно до линии: севернее Лаворишкес, на Рудамину, Рудининкай – населённые пункты с преобладанием белорусской речи. На севере указанной территории до р. Висинчя сохранились только реликты традиционных литовских говоров и небольшие острова.
2. Южнее р. Висинчя в районе Эйшишкес наблюдаются активные контакты литовских и белорусских говоров. В ряде мест, особенно в районе Девянишкес, преобладает литовский язык. В центральной части Вильнюсского района белорусской речью владеют представители

старшего поколения. Территорию белорусскоязычного района в Литве очерчивают линией: Буйвиджяй, южнее Неменчине, севернее Калинас, северо-западнее Сударве и Реше, западнее Тракай, восточнее Валькининкай и Даржининкай, западнее Калеснинкай [Savič 1997: 30].

Mikoła Sawicz nie obronił swojej rozprawy doktorskiej poświęconej białoruskim gwarom Litwy i nie prowadził już dalszych badań w tym zakresie.

Współczesne badania nad gwarami białoruskimi na Litwie

Badania W. Czekmana i M. Sawicza doczekały się swoich następców i w późniejszym okresie, tj. już w latach dwutysięcznych. Duże zasługi na tym polu ma białorutenistka z Wilna Lilija Płyhauka, autorka dwóch monografii pt. *Беларуская мова ў Літве: сацыякультурны і лінгвістычны аспекты* oraz *Беларуская мова ў полікультурным рэгіёне (паўднёва-ўсходняя тэрыторыя Лімоўскай Рэспублікі* [Plyhaŭka 2009; 2015]. Lingwistka zbierała materiał gwarowy zarówno do pierwszej, jak i drugiej książki. W swojej drugiej publikacji pisze następująco:

На працягу 2011–2013 гг. аўтарам былі праведзены грунтоўныя палявыя даследаванні з мэтай высвятлення сацыялінгвістычнай крыніцы рэгіёна і арэала распаўсюджвання беларускіх дыялектаў у Літве. Запісаны аўдыяматэрыял складае 28,9 гадзіны ад 74 інфармантаў з агульнай колькасцю 114 [...]. Гэта дазволіла ўстанавіць межы распаўсюджвання беларускіх гаворак праз больш чым дваццаць гадоў пасля вывучэння лінгвістычнай сітуацыі Паўднёва-Усходняй Літвы групай навукоўцаў пад кіраўніцтвам прафесара В. Чэкмана.

Lingwistka pisze dalej:

Высветлена, што беларуская дыялектная мова ўжываецца практычна на ўсёй тэрыторыі ў межах рассялення беларусаў і трывала выступае ў якасці сродку камунікацыі з большай перавагай або нароўні з польскай мовай у сям'і, з блізкімі знаёмымі, суседзямі ў побытавых кантактах, і па словах інфармантаў, называецца «простай» [Plyhaŭka 2015: 66].

W oparciu o swoje badania oraz ekspedycje poprzedników L. Plyhauka wyznacza granice występowania gwar białoruskich w następujący sposób:

1. На ўсходзе Вільнюскага і на асноўнай частцы Шальчынінскага раёна знаходзяцца населеныя пункты з перавагай беларускай мовы.
2. На поўдзень ад р. Вісінча ў раёне Эйшышак назіраюцца актыўныя кантакты літоўскіх і беларускіх гаворак. У цэнтральнай частцы Вільнюскага раёна беларускай мовай валодаюць пераважна прадстаўнікі старэйшага пакалення. Беларускамоўны рэгіён акрэсліваецца лініяй: Буйвіджы – напоўдзень ад Немянчына – на поўначны захад

ад Сударве і Рэшы – на захад ад Тракай – на ўсход Даржынінкай – на захад ад Калеснікаў.

Беларускія дыялекты сканцэнтраваны суцэльным масівам уздоўж літоўска-беларускай мяжы і распаўсюджаны на ўсёй тэрыторыі паўднёвага ўсходу Літвы [Plyhaŭka 2015: 70].

Jak widać, białorutenistka w zasadzie powtarza zasięg występowania gwar białoruskich na Litwie za wynikami badań poprzednich lingwistów – Aloyzасem Vidugirisem, F. Klimczukiem i M. Sawiczem.

Na uwagę zasługuje niewątpliwie przeprowadzenie badań terenowych w ramach kilkuletniego projektu pt. *XXI a. pradžios lietuvijų tarmės: geolingvistikos ir sociolingvistikos tyrimas. Žemėlapiai ir jų komentarai*³, realizowanego przez Zakład Geolingwistyki Instytutu Języka Litewskiego w Wilnie [Mikulėnienė, Meiliūnaitė 2014]. W jego ramach przeprowadzono kompleksowe badania nad gwarami litewskimi, rosyjskimi, polskimi, białoruskimi i łotewskimi na terytorium Litwy. Białoruscy lingwiści z Wilna (Lilija Plyhaŭka i Alaksandr Adamkowicz) odwiedzili 22 gminy i nagrali gwarę białorską u 59 rozmówców, przede wszystkim w rejonie wileńskim i solecznickim, a także w kilku punktach w rejonie święciańskim i szyrwincskim. Wyniki zostały opublikowane w artykule pt. *Baltarusių kalbos dialektai*⁴ [Plygavka 2014]. Były to gminy: Niemenczyn, Bujwidze, Uosinki, Pietruliszki, Rudamina, Czapuryszki, Szumsk, Kosina, Kamionka, Žemaitėle, Jasiuny, Dajnawa, Taboryszki, Kurmele, Soleczniki, Mežione, Marciucie, Ejszyszki oraz Butrymańce.

Szczegółowe badania nad gwarami białoruskimi na Litwie prowadzone są przez autora niniejszej publikacji (spis przebadanych miejscowości w podsumowaniu):

- 1) 2008 r. – rejon wileński, miejscowości położone w okolicach Szumska;
- 2) 2014 r. – rejon: orański i ignaliński;
- 3) 2015 r. – rejon: święciański, wileński oraz okolice Dziewieniszek;
- 4) 2016 r. – rejon: święciański, wileński, solecznicki;
- 5) 2019 r. – rejon święciański;
- 6) 2023 r. – rejon orański;
- 7) 2024 r. – rejon: orański i solecznicki;
- 8) 2025 r. – rejon solecznicki.

Łącznie udało się nagrać około 130 h mowy prostej, a eksploracją objęty został prawie cały obszar funkcjonowania gwar białoruskich z wyjątkiem rejonu trockiego, którego przebadanie zaplanowane jest na 2026 rok. Teren przebadany w latach 2008–2025 prezentuje poniższa mapa.

³ Pol. *Gwary litewskie na początku XXI wieku: badania geolingwistyczne i socjolingwistyczne. Mapy i komentarze.*

⁴ Pol. *Dialekty języka białoruskiego.*

Rys. 4. Mapa ukazująca obszar objęty badaniami autora w latach 2008–2025.

W okresie późniejszym powtórzyłem ekspedycje terenowe na terenach badanych przeze mnie w latach wcześniejszych oraz przebadałem nowy areał – wsie położone od Bytrymań po Koleśniki. Na rok 2026 zaplanowałem przeprowadzenie kolejnych ekspedycji dialektologicznych w rejonach: trockim oraz wileńskim.

Kwestię gwar białoruskich poruszali poloniści przy okazji badania polszczyzny litewskiej. Można tutaj wspomnieć np. prace Haliny Karaś, która przy charakterystyce polszczyzny tak opisała region od Ejszyszek po Soleczniki:

najczęściej język „prosty” jako domowy, język polski jako oficjalny – język szkoły, Kościoła, rozmów z gośćmi z Polski, język litewski – podobnie jak na obszarze trocko-wileńskim był prawie nieznany, obecnie zmienia się jego rola i status jako języka urzędowego [Karaś 2002: 23].

Wnioski

Tematyka gwar białoruskich na pograniczu białorusko-litewskim od ponad stu lat interesuje lingwistów. Pod wieloma względami jest to niewątpliwie jedno z najciekawszych pograniczy Białorusi, ze względu na substrat

bałtycki, wielojęzyczność, migracje oraz rolę, jaką Wileńszczyzna odegrała w kształtowaniu się białoruskiego języka literackiego. Badania przeprowadzane w okresie carskim z jednej strony nie budzą wątpliwości co do granic pomiędzy dialektami języków słowiańskich (wszystkie te ziemie wchodziły w skład jednego państwa – Imperium Rosyjskiego, nie miały zatem znaczenia dla kreowania polityki ideologiczno-państwowej narodów, które nie miały swojej państwowości). Z drugiej strony można mieć pewne wątpliwości co do szczegółowości zebranych materiałów i realnego przebiegu granic. Okres międzywojenny zbiegł się z przynależnością tych ziem do II Rzeczypospolitej, co oznaczało ukierunkowanie badań głównie na tematykę polską. Wilno było jednak także mocnym ośrodkiem badań regionalnych, w tym zagadnień białoruskich. Czasy powojenne przyniosły z kolei kompleksowe badania gwar białoruskich (zarówno białoruscy, jak i litewscy lingwiści zajmowali się tą tematyką), które nie zatrzymały się w latach 90. i dwutysięcznych.

W okresie ostatnich kilkunastu lat autor niniejszego artykułu jest jedynym dialektologiem, który kompleksowo zajmuje się badaniem gwar białoruskich na terytorium Litwy. Od 2008 do 2025 r. udało się zebrać około 130 h nagrań z różnych rejonów Litwy. Wnioski wyciągnięte po licznych ekspedycjach terenowych nie zawsze pokrywają się z wynikami badań Wiaczesława Werenicza, M. Sawicza, L. Płyhauki czy Nijole Tuomienė. Zdaniem autora, w wielu rejonach (np. w solecznickim) gwary białoruskie zdecydowanie ustępują miejsca polszczyźnie (w mniejszym stopniu językowi rosyjskiemu i litewskiemu) i nie można mówić o ich powszechnym występowaniu, w innych rejonach są już z kolei w zaniku. Na podstawie opublikowanych prac oraz zebranych przeze mnie materiałów w ostatnich 16 latach można wysnuć następujące wnioski dla poszczególnych obszarów:

Obszar rejonu orańskiego – badania Wandalina Szukiewicza sprzed ponad 100 lat oraz autora z 2014 r. oraz lat 2023–2024 [por. Jankowiak 2023; Konczewska 2024] pokazały, że na obszarze wchodzącym obecnie w granice Litwy gwary białoruskie nie funkcjonowały powszechnie. Związane to było z uwarunkowaniami przyrodniczymi. Wzdłuż granicy znajduje się zaledwie kilkanaście wsi, które historycznie były bardziej związane z miejscowościami położonymi po białoruskiej stronie granicy. Z drugiej strony, bardziej na północ, znajdował (i znajduje) się obszar gęstych lasów puszczańskich, które oddzielały osadnictwo słowiańskie od bałtyckiego. Gwary białoruskie funkcjonują w kilkunastu miejscowościach (zob. niżej) i posługują się nimi osoby najstarszej generacji, co oznacza ich potencjalne zniknięcie w krótkiej perspektywie czasowej. W 2014 r. oraz w latach 2023–2024 gwara białoruska została przeze mnie nagrana w następujących miejscowościach: (Katra) Kotra, Paramok (Paramélis), Rudnia (Rudnia), Raki (Rakai), Bołboty (Balbutai), Kowalki (Kalviai), Dubicze (Dubičiai), Krzywile (Kriviliai) oraz

Kijucze (Kijučiai). W Katrze, Paramku i Rakach białoruskojęzyczna była większość mieszkańców starszego pokolenia, w pozostałych wsiach były to pojedyncze osoby. Miejscowości te są położone w odległości kilku – kilkunastu kilometrów od granicy z Białorusią.

Obszar od Koleśnik po Soleczniki – pas wzdłuż granicy białoruskiej najczęściej w literaturze opisywany był jako dwujęzyczny – mowa prosta, czyli gwara białoruska jako powszechny kod komunikowania się w sferze rodzinno-sąsiedzkiej oraz język polski (język oficjalny, Kościoła katolickiego, częściowo administracji). Moje badania przeprowadzone w latach 2015–2016 pokazały, że w większości wsi można było nagrać osoby białoruskojęzyczne (choć nie był to obszar powszechnego występowania narzeczy białoruskich), z kolei ekspedycje z lat 2024–2025, że znalezienie osoby posługującej się gwarą białorską nastrocza trudności. W przekonaniu autora na tym obszarze białoruszczyzna systematycznie jest wypierana przez język polski, a w dalszej kolejności przez rosyjski i dopiero potem litewski. Gwary białoruskie udało mi się nagrać w następujących miejscowościach: Dowgidańce (Daugidonys), Kalitańce (Kalitonys), Gierwiszki (Gerviškės), Koniuchy (Kaniūkai), ale wsi jest niewątpliwie więcej.

Obszar „półwyspu” dziewieniskiego – Dziewieniszki i okolice stanowią obszar wchodzący w Białoruś z niewielkim połączeniem z Litwą. Tworzy on swoistego typu enklawę. Jest to areal historycznie zamieszkały na przełomie XIX i XX w. głównie przez ludność bałtycką (litewską). Po 1945 r. napłynęło sporo ludności słowiańskiej. Obszar ten można by nazwać „skansenem” z zahibernowaną sytuacją socjolingwistyczną, architekturą, kulturą i gospodarką. Jest to areal z powszechniejszym występowaniem języka litewskiego (i jego dialektów), polszczyzną oraz w wielu wsiach gwary białoruskiej. Białoruszczyzna została przeze mnie nagrana w następujących miejscowościach: Dojlidy (Dailidės), Narwiliszki (Narviliškės), Narowlany, Rudnia (Rudnia), Milkuny (Milkūnai), Koczany (Kačėnai), Krakuny (Krakūnai), trzeba jednak zaznaczyć, że nie są to wszystkie miejscowości z białoruszczyzną. Z wypowiedzi respondentów wynika, że jest ich więcej.

Obszar od Solecznik po Turgiele – uchodzi za areal powszechnego występowania gwar białoruskich. Obecnie, obok wschodniej Wileńszczyzny, jest to teren o powszechniejszym występowaniu białoruszczyzny. W mniemaniu autora, nagranie gwary białoruskiej nie sprawia większych trudności, ale ustępuje ona miejsca językowi polskiemu, a w drugiej kolejności rosyjskiemu. W trakcie badań terenowych 2015–2016 oraz w 2025 r. udało mi się nagrać osoby białoruskojęzyczne w następujących miejscowościach: Bohusze Wielkie (Didioji Baušiai), Kamionka (Akmenynė), Wołokieniki (Valakininkai), Gołębszczyzna (Balandiškės), Turgiele (Turgeliai), Taboryszki (Tabariškės) oraz Juszki (Juškiai), ale, jak wynika z wypowiedzi respondentów, takich wsi jest niewątpliwie więcej.

Obszar rejonu wileńskiego – wsie położone na wschód oraz południowy wschód od Wilna były w dużej mierze białoruskojęzyczne lub bilingwalne (białorusko-polskie). Do dzisiaj jest to areał częstego występowania gwar białoruskich, które można nagrać prawie w każdej wsi. Najbardziej na zachód wysuniętą miejscowością z odnotowaną przeze mnie białoruszczyzną jest wieś Halina (Galiniai), położona parę kilometrów na zachód od drogi nr A15 prowadzącej z Wilna do Solecznik. W okresie od 2008 r. nagrałem rozmowy w gwarze białoruskiej w następujących miejscowościach: Halina, Ławaryszki (Lavoriškės), Mościszki (Mostiškės), Pietruliszki (Petruliškės), Świrany (Svironys), Chrestówka (Kryžiškės), Słoboda (Słabada), Szumsk (Šumskas), Gejbule (Geibuliai), Barwoniszki (Barvoniškės), Kosina Mała (Mažoji Kuosinė), Kosina Wielka (Didžioji Kuosinė), Leoniszki (Leoniškės), ale, jak wynika z wypowiedzi respondentów, wsi jest niewątpliwie więcej.

Rejon święciański – w przeszłości obszar zamieszkały przez ludność białoruskojęzyczną we wsiach położonych wzdłuż granicy. Obecnie zauważalne jest mocne wycofywanie się zarówno miejscowej polszczyzny, jak i gwar białoruskich na rzecz języka litewskiego. W latach 2015–2016 udało mi się nagrać zaledwie kilka osób białoruskojęzycznych mieszkających w następujących miejscowościach: Hoduciszki (Adutiškis), Rakowskie (Rakauskai), Kackany (Kackonys), Boćkinie (Bačkininkai) oraz Madziuny (Madziunai). Jak wynika z wypowiedzi respondentów, białoruszczyzna zapewne zachowała się jeszcze w kilku okolicznych wsiach.

Rejon ignaliński – obszar słowiański znajduje się w trójkącie Rymszany – Gajdy – Widze. Na obecność białoruszczyzny zwracali uwagę m.in. Kira Giułumianc i W. Czekman oraz Anna Zielińska, Vytautas Kardelis, Birutė Sinockina i Björn Wiemer [Giułumianc, Czekman 1971: 325; Kardelis, Sinoćkina, Wiemer, Zielińska 2003: 42–43]. W 2014 r. odwiedziłem 23 wsie, 8 było już niezamieszkałych⁵, a spośród pozostałych 16⁶ tylko w trzech udało się nagrać gwara białoruską: Mejkszty (Meikštai), Ramejki (Rameikos) i Strylungi (Strilūngiai). We wszystkich trzech pokoleniach dominuje język polski, a obszar słowiański zmniejsza się systematycznie na rzecz litewskiego. Większość prób porozmawiania po białorusku zakończyła się fiaskiem i wywiadami po polsku lub rosyjsku (z nielicznymi cechami białoruskimi). Tamtejsza gwara białoruska jest w zaniku.

⁵ Były to: Andreleny, Błotniszki, Borowka, Dawiedyny, Puczany, Puszeki, Tryczuny oraz Żybaki.

⁶ Były to: Czepukany, Gajdy, Gakeny, Gramuntiszki, Gryszkowszczyzna, Mejkszty, Mieliszki, Pruczany, Ramejki, Rymszany, Szmele, Strylungi, Szulany, Tryklotiszki, Waluny oraz Warniszki.

Rejon trocki – obszar niezbadany jeszcze przez autora. Na podstawie badań wcześniejszych lingwistów można założyć, że gwara białoruska funkcjonuje tam w niektórych wsiach.

Kowieńszczyzna – przedwojenna Kowieńszczyzna, znajdująca się w granicach ówczesnej Litwy, nie była dotychczas obiektem badań w tym zakresie. Z prac historyków wiadomo, że przy granicy z międzywojenną Polską (tj. Wileńszczyzną) znajdowały się wsie białoruskie, np. w gminach granicznych Sumiliszki, Jewie czy Wysoki Dwór [por. Błaszczak 2017: 257]. Obszar ten czeka na przeprowadzenie w nim badań, ale z dużym prawdopodobieństwem można założyć, że gwara białoruska tam się nie zachowała.

Badania przeprowadzone przez autora w ostatnich latach pokazują znaczący spadek liczby ludności posługującej się w życiu codziennym gwarą białoruską. Zmniejsza się także areał jej występowania. Ustępuje ona miejsca w pierwszej kolejności językowi polskiemu, a w dalszej rosyjskiemu i litewskiemu. Można wymienić tutaj kilka głównych czynników – niski prestiż gwar białoruskich, brak szkolnictwa białoruskiego (przy sporej liczbie szkół polskich na tym obszarze), pragmatyzm, brak wsparcia instytucjonalnego (podczas gdy w południowo-wschodniej Litwie administracja polska i instytucje są bardzo aktywne), czy brak napływu ludności z Białorusi w ostatnich latach. W przekonaniu autora trudno jest już mówić o powszechności występowania gwar białoruskich na obszarach, które za takie uchodziły w publikacjach poprzedników.

References

- AGWB 2014 = Glinka Stanisław, Obrębska-Jabłońska Antonina, Siatkowski Janusz (red.). *Atlas Gwar Wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny*. T 1. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk.
- Błaszczak Tomasz. 2017. *Białorusini w Republice Litewskiej 1918–1940*. Białystok: Białoruskie Towarzystwo Historyczne.
- Čekman Valeryj. 1998. Nad ètničnaj i moŭnaj mapaj Paŭdnėva-Usxodnjaj Litvy. U: Belarusy Baltŭi: učora, sėnnja, zaŭtra, sš. 1. Rėd. Siaržuk Vituška, Alieh Minkin. Vil'nja [Чэкман Валерый. 1998. Над этнічнай і моўнай мапай Паўднёва-Усходняй Літвы. У: Беларусы Балтыі: учора, сёння, заўтра, сш. 1. Рэд. Сяржук Вітушка, Алег Мінкін. Вільня. 17–24].
- Durnovo Nikolaj N., Sokolov" Nikolaj N., Ušakov" Dmitrij. 1915. *Opyt" Dialektologičeskoj karty russkago ŗyka v" Evrope s" priloženiem" očerka russkoj dialektologii*. Moskva: Sinodal'naâ Tipografîâ [Дурново Николай Н., Соколовъ Николай Н., Ушаковъ Дмитрий. 1915. Опытъ Діалектологической карты русскаго языка въ Европѣ съ приложеніемъ очерка русской діалектологии. Москва: Синодальная Типографія].
- Goral Agnieszka. 2022. *Polsko wschodniosłowiańskie pogranicze językowe w badaniach profesora Michała Sajewicza*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Giuhumianc Kira, Czekman Walery. 1971. *Polska gwara m. Widze i okolicy (na substracie białorusko-litewskim)*. „Slavia Orientalis” 3: 313–326.

- Hlibčuk Natalija, Kostiv Oksana. 2023. *Ukrajinska dialektologija*. Lviv: Lvivskij nacional'nyj universitet imeni Ivana Franka.
- Jankowiak Mirosław. 2023a. *Granice zasięgu gwar białoruskich w świetle badań lingwistów. Część I: pogranicze białorusko-rosyjskie*. „Acta Albaruthenica” 23: 31–61.
- Jankowiak Mirosław. 2023b. *Współczesne gwary białoruskie na Litwie. Tom pierwszy: rejon orański*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Jankowiak Mirosław. 2024. *Granice zasięgu gwar białoruskich w świetle badań lingwistów. Część II: pogranicze białorusko-łotewskie*. „Acta Albaruthenica” 24: 113–133.
- Karaś Halina. 2002. *Gwary polskie na Kowieńszczyźnie*. Warszawa-Puńsk: Wydawnictwo „Aušra”.
- Kardelis Vytautas., Sinočkina Birutė, Wiemer Björn, Zielińska Anna. 2003. *Sytuacja językowa na terenie od Wisagini do Hoduciszek na Litwie (Raport z badań terenowych)*. „Acta Baltico-Slavica” 27: 33–52.
- Karskij Evfimij. 1903a. *Bjėlorussy. Tom "I. Vvedenie v" izučenie jazyka i narodnoj slovesnosti s" priloženiem dvuh" kart*. Varšava: Tipografija Varšavskago Učebnago Okrug [Карский Евфимий. 1903a. *Бѣлоруссы. Томъ I. Введение въ изучение языка и народной словесности съ приложением двухъ карт*. Варшава: Типографія Варшавскаго Учебнаго Округа].
- Karskij Evfimij. 1903b. *Ėtnografičeskaja karta bėlorusskago plemeni. Bėlorusskie govory. V: Karskij Evfimij. Bėlorussy. Tom "I. Vvedenie v" izučenie jazyka i narodnoj slovesnosti s" priloženiem dvuh" kart*. Varšava: Tipografija Varšavskaho Učebnaho Okruha [Карский Евфимий. 1903b. *Этнографическая карта бѣлорусскаго племени. Бѣлорусские говоры. В: Карский Евфимий. Бѣлоруссы. Томъ I. Введение въ изучение языка и народной словесности съ приложением двухъ карт*. Варшава: Типографія Варшавскаго Учебнаго Округа].
- Karskij Evfimij. 1905. *Otčet o poezdke v Belorussiju v tečenie letnih mesjacev 1903 goda*. «Izvestija Russkago geografičeskago obščestva» XLI(IV): 705–736 [Карский Евфимий. 1905. *Отчет о поездке в Белоруссию в течение летних месяцев 1903 года*. «Известия Русскаго географическаго общества» XLI(IV): 705–736].
- Karskij Evfimij. 1924. *Russkaja dialektologija*. Leningrad: Knigoizdatel'stvo sejatel' E.V. Vysockogo. [Карский Евфимий Ф. 1924. *Русская диалектология*. Ленинград: Книгоиздательство сеятель Е.В. Высоцкого.].
- Karskij Evfimij. 2006. *Belorusy. Tom 1: Vvedenie v izučenie jazyka i narodnoj slovesnosti s" priloženiem dvuh" kart*. Minsk: Belaruskaja Ėncyklapeduja [Карский Евфимий. 2006. *Белорусы. Том 1: Введение в изучение языка и народной словесности съ приложением двухъ картъ*. Минск: Беларуская Энцыклапедыя].
- Karta Belaruskaj Narodnaj Rėspubliki*. 1918. Berlin: Tipografiā Vil'gel'ma Gartmana v" Berlinť [Карта беларускай Народнай рэспублікі. 1918. Берлін: Типографія Вильгельма Гартмана въ Берлинť].
- Konczevska Katarzyna. 2024. *Wałaczejka. Zbiory Muzeum Etnograficznego w Krakowie z terenu Białorusi w badaniach językowo-kulturowych*. Kraków: Muzeum Etnograficzne im. Seweryna Udzieli w Krakowie, Instytut Języka Polskiego PAN.
- Konczevska Katarzyna. 2025. *Historyczny materiał gwarowy jako narzędzie do badań przejściowych stref kontaktowych pogranicza bałtycko-słowiańskiego*. W: *Slovanské dialekty v době digitálních technologií. Nářeční prameny a jejich současné zpracování*. Red. Mirosław Jankowiak, Michal Vašíček. Praha: Slovanský ústav Akademie věd ČR, v. v. i. 55–67.
- Maksymiuk Jan. 2024. *Pisownia i gramatyka języka podlaskiego*. Białystok: Struha Editions.
- Meiliūnaitė Violeta, Morozova Nadežda. 2015. *Valerijaus Čekmono fonoteka Lietuvių kalbos instituto Tarmių archyve*. „Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos” 3: 269–281.

- Mixaljuk Darota. 2017. *Karta Belaruskaj Narodnaj Rėspubliki 1919 hoda Mitrafana Doŭnar-Zapol'skaha* [Міхалюк Дарота. 2017. *Карта Беларускай Народнай Рэспублікі 1919 года Мітрафана Доўнар-Запольскага*] [online] <https://www.imago.by/artycle/530-bnr1919artykul.html> [27.08.2025].
- Mikulėnienė Danguolė, Meiliūnaitė Violeta. 2014. *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolinguistinis ir sociolinguistinis tyrimas. Žemėlapiai ir jų komentarai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Plyhaŭka Lilija. 2009. *Bielaruskaja mova ŭ Litvie: sacyjakulturny i linhvistyčny aspiekty*. Vilnia: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla. [Плыгаўка Лілія. 2009. *Беларуская мова ў Літве: сацыякультурны і лінгвістычны аспекты*. Вільня: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla].
- Plygavka Lilija. 2014. *Baltarusių kalbos dialektai*. In: Mikulėnienė Danguolė, Meiliūnaitė Violeta (sud.). *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolinguistinis ir sociolinguistinis tyrimas. Žemėlapiai ir jų komentarai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. 228–237.
- Plyhaŭka Lilija. 2015. *Bielaruskaja mova ŭ polikulturnym rehijonie (paŭdniova-ŭschodniaja terytorija Litoŭskaj Respubliki*. Minsk: Litoŭski ūniversitet edukalohii. [Плыгаўка Лілія. 2015. *Беларуская мова ў полікультурным рэгіёне (паўднёва-ўсходняя тэрыторыя Літоўскай Рэспублікі*. Мінск: Літоўскі ўніверсітэт эдукалогіі].
- Savič Mikalaj. 1997. *Utvarenne, miežy raspaŭsiudžvannia i asnoŭnyja charaktarystyki bielaruskich havorak Litvy*. "Viesci Mižnarodnaj akademii vyvučennia nasyjanalnych mienšasciej" 2: 28–31. [Савіч Мікалай. 1997. *Утварэнне, межы распаўсюджвання і асноўныя характарыстыкі беларускіх гаворак Літвы*. "Весці Міжнароднай акадэміі вывучэння нацыянальных меншасцей" 2: 28–31].
- SPZB 1979–1986 = Mackevič Juzėfa (rėd.). 1979–1986. *Sloŭnik belaruskich havorak paŭnochna-zachodnėj Belarusi i jae pahraničča: u 5 t*. Minsk : Navuka i tėchnika [Мацкевіч Юзэфа (рэд.). *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: у 5 т*. Мінск: Навука і тэхніка].
- Turska Halina. 1982. *O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie*. „Studia nad Polszczyzną Kresową” 1: 19–121.
- Vidugiris Aloyzas, Klimčuk Fėdor. 1978. *Belorusskie govory v Litovskoj SSR*. V: Văčeslav Ivanov i dr. (red.). *Ėtnolingvističėkie balto-slavānskie kontakty v nastoāšem i prošlom: konferenciā 11 – 15 dekabrā 1978. Predvaritel'nye materialy*. Moskva: Nauka. 73–75 [Видугирис Алойзай, Климчук Фёдор. 1978. *Белорусские говоры в Литовской ССР*. В: Вячеслав Иванов и др. (ред.). *Этнолингвистические балто-славянские контакты в настоящем и прошлом: конференция 11 – 15 декабря 1978. Предварительные материалы*. Москва: Наука. 73–75].
- Wyślouch Seweryn. 1939–40/2013. *Stosunki narodowościowe na terenie województw wschodnich*. Warszawa: Studium Europy Wschodniej UW.

STRESZCZENIE: W artykule przedstawiony został areał funkcjonowania gwar białoruskich na pograniczu białorusko-litewskim w świetle badań lingwistów. Przeanalizowano wybrane publikacje od połowy XIX w., teksty z okresu międzywojennego, lat powojennych czasów ZSRR, a także opublikowane w ostatnim czasie po rozpadzie Związku Radzieckiego. Omówiono publikacje białoruskich, litewskich i polskich badaczy. Podejście do zagadnienia zasięgu granic występowania gwar zmieniało się w zależności od czasu powstania publikacji, przyjętych metodologii, rozumienia terminów (np. gwary przejściowe vs gwary mieszane), rozwoju geografii lingwistycznej, procesów rusyfikacyjnych oraz czynników polityczno-ideologicznych. Zagadnienie zasięgu gwar białoruskich na pograniczu białorusko-litewskim, choć doczekało się

opisów, do tej pory nie było obiektem szczegółowej analizy. Nowym elementem jest krytyczne podejście do niektórych dawniejszych prac naukowych, które nierzadko prowadzone były pod wpływem nacisków polityczno-ideologicznych, oraz zaprezentowanie najnowszych badań autora.

SŁOWA KLUCZOWE: dialektologia, dialekty białoruskie, dialekty polskie, dialekty bałtyckie, pograniczne językowe.

АНАТАЦЫЯ: У артыкуле прадстаўлены арэал функцыянавання беларускіх гаворак на беларуска-літоўскім памежжы ў святле лінгвістычных даследаванняў. Прааналізаваны выбраныя публікацыі, якія ахопліваюць перыяд ад другой паловы XIX ст., тэксты міжваеннага часу і пасляваеннага перыяду Савецкага Саюза ды надрукаваныя пасля распаду СССР. Для аналізу выбраны публікацыі беларускіх, літоўскіх і польскіх даследчыкаў. Падыход да праблемы моўнага памежжа змяняўся храналагічна, у залежнасці ад прынятых метадалогій, разумення тэрмінаў “пераходныя / змешаныя гаворкі”, развіцця лінгвістычнай геаграфіі, працэсу русіфікацыі і палітычна-ідэалагічных фактараў. Пытанне арэалу распаўсюджвання беларускіх гаворак на беларуска-літоўска-польскім памежжы цікавіла шматлікіх лінгвістаў, але дагэтуль не было аб’ектам падрабязнага, комплекснага аналізу. Новым элементам з’яўляецца таксама крытычны падыход да некаторых даўнейшых даследаванняў, якія вяліся нярэдка пад уплывам палітычна-ідэалагічнага ціску, а таксама апісанне сітуацыі на аснове найноўшых даследаванняў аўтара.

КЛЮЧАВЫЯ СЛОВЫ: дыялекталогія, беларускія дыялекты, польскія дыялекты, балцкія дыялекты, беларуска-літоўскае моўнае памежжа.

Мацвей Ян Квяткоўскі ♦ Mateusz Jan Kwiatkowski

Варшаўскі ўніверсітэт, Польшча

University of Warsaw, Poland

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4470-8353>

e-mail: mj.kwiatkowski2@student.uw.edu.pl

Самавызначэнне беларускамоўнага насельніцтва Горадзеншчыны і ваколіц у мінулых стагоддзях і Сакольшчыны ў сучаснасці

*Self-identification of the Belarusian-speaking Population of the Grodno Region
and its Surroundings in Previous Centuries and of the Sokółka Region Today*
*Samoidentyfikacja białoruskojęzycznej ludności Grodzieńszczyzny i okolic
w poprzednich wiekach oraz Sokółszczyzny w teraźniejszości*

ABSTRACT: The aim of this article is to describe the historical and modern ethnonyms of the Belarusian-speaking population in the Grodno region and to investigate whether and how much they have changed. The described ethnonyms are: Lithuanians (in the historical, Belarusian meaning), Ruthenians, Tutejszy (Locals), Belarusians, Poles and Tatars. The article concludes that the main ethnonym of the local population in previous centuries was Lithuanians, while the other names were less common and less frequent (e.g. Ruthenians for Orthodox Christians). Currently, in the Sokółka region, the main historical ethnonym has been almost completely forgotten, changing to Poles for Catholics and some Orthodox Christians, and Belarusians for Orthodox Christians. Tatars, despite using the Belarusian language, remain a separate ethnic group.

KEY WORDS: Grodno region, ethnonyms, self-identification, Lithuanians (in historical sense), Poles, Belarusians, Tatars.

Горадзеншчына вядомая як рэгіён пагранічча. На працягу вякоў яе населялі розныя этнасы¹, а сама зямля знаходзілася ў шматлікіх протадзяржаўных утварэннях і дзяржавах. Адной з іх было Вялікае Княства Літоўскае, якое найбольш паўплывала на мясцовае самавызначэнне.

¹ Між іншым, яцвягі, ліцвіны (як балтамоўныя, так і славянамоўныя), русіны, палякі, жыды, татары, немцы і шмат іншых.

Хаця гістарычна дамінавала тут беларускамоўнае насельніцтва, на працягу большай часткі свайго існавання яно не лічылася беларусамі², а ўжывала ў сваім дачыненні іншыя этнонімы.

Прац, прысвечаных тэматыцы беларуска-польскага памежжа, напісана шмат. З сучасных варта ўзгадаць публікацыі Міхала Саевіча [Sajewicz 2000: 235–264, Sajewicz 2005: 161–176, Sajewicz 2022: 137–157], першы том трохтомнай кнігі *Kulturowo-językowe dziedzictwo Podlasia* [Barszczewska, Chaustowicz, Timoszuik (red.) 2016a], пяцітомны *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе награнічча* [Мацкевіч (рэд.) 1979–1986]. Важныя і працы Кацярыны Канчэўскай, якая даследуе менавіта Горадзеншчыну [Konczewska 2015: 149–169, Konczewska 2024: 89–108]. Нельга таксама не ўзгадаць пра публікацыі, у якіх апісваецца гісторыя мясцовых міграцыйных працэсаў, як напрыклад артыкул *Zarys dziejów osadnictwa na Białostocczyźnie* [Wiśniewski 1980] ці манаграфія *Historia Białorusinów Podlasia* [Chomik і інш. 2016].

Мэта гэтага артыкула – паказаць, якія эндаэтнонімы³ выкарыстоўваліся мясцовымі жыхарамі, а таксама ці захаваліся яны альбо былі замененыя іншымі этнонімамі⁴. Гістарычны матэрыял ахоплівае збольшага XIX і XX стагоддзі. Складаецца ён з розных тагачасных кніг, якія падзяленыя ніжэй у бібліяграфіі. Што тычыцца сучаснасці, улічваючы палітычныя абставіны, апісана будзе толькі заходняя Горадзеншчына, якая знаходзіцца ў межах Польшчы, то-бок Сакольшчына. Сучасны матэрыял складаецца з дыялектных запісаў, сабраных на тэрыторыі Сакольскага павета. Паходзяць яны з самастойных экспедыцый аўтара (2020, 2023) і групавой экспедыцыі, арганізаванай Міраславам Янковікам з дапамогаю Пятра Савіцкага (2024). Дадаткова матэрыял уключае дыялектныя запісы з Сакольскага павета (якія мы атрымалі ад прафесара Ніны Баршчэўскай), сабраныя ў 2013 годзе ў рамках праекта *Kulturowo-językowe dziedzictwo Podlasia*, які быў фінансаваны Нацыянальнай праграмай развіцця гуманістыкі (Narodowy Program Rozwoju Humanistyki).

Статыстычныя даныя

Паводле перапісу насельніцтва Расійскай Імперыі 1897 года, Горадзенскую губерню засяляла 705 045 беларусаў, 362 526 украінцаў, 278 542 жыды, 161 662 палякі, 74 143 расійцы, 10 284 немцы,

² Што зразумела, улічваючы факт, што нацыі ў сучасным разуменні даволі маладыя, а канкрэтна гэтыя землі ніколі гістарычна Белай Руссю не называліся.

³ Саманазва нейкага этнасу, народа [Лобач 2006: 22, 326].

⁴ Назва нацыі, народа, народнасці, племені і іншых этнічных супольнасцей [Булыка 1999: 724; Лобач 2006: 326].

3 366 летувісаў⁵ і 2 420 татараў [*Первая Всеобщая...* 1903–1905 (online)]. У самім Горадзенскім павеце (частка якога цяпер знаходзіцца ў сучасным Сакольскім павеце) пражывала 134 639 беларусаў, 12 798 расійцаў і 11 593 палякі, калі ў Сакольскім павеце жыло 92 645 беларусаў, 1 973 расійцы і 1 273 палякі. Трэба, аднак, сказаць, што немажліва ацаніць, наколькі аб'ектыўным з'яўляўся гэты перапіс, паколькі саміх людзей дзялілі там выключна па крытэрыі роднай мовы⁶. Ніякія этнонімы ў перапісе не ўключаліся. Тым самым вышэйзгаданы перапіс дае максімальна інфармацыі пра моўную карціну рэгіёна.

У польскім перапісе насельніцтва 2021 года можна прачытаць, што ў Сакольскім павеце пражывае 63 445 чалавек, з іх 63 051 лічацца палякамі. З прадстаўнікоў іншых народаў зафіксавана: 451 беларус, 183 англічаніны, 131 амерыканец, 104 татарыны, 49 немцаў, 25 расійцаў, 24 канадцы, 21 украінец, 18 жыдоў і 18 *Litwinów*⁷. У канфесійным плане 56 802 асоб адказала, што прыналежыць да нейкай царквы, з іх 53 105 католікаў, 3 385 праваслаўных, 143 суніты, а 44 уніяты (украінскай царквы) [*Tablice z ostatecznymi...* 2024 (online)].

Прыведзеныя вышэй даныя паказваюць на паланізацыю мясцовага насельніцтва сучаснага Сакольскага павета, аднак гэтага недастаткова, каб зрабіць канкрэтныя высновы пра самаідэнтыфікацыю ў згаданым памежным рэгіёне. Дзеля гэтага мы правялі даследаванне мясцовых этнонімаў, абапіраючыся на літаратуру і матэрыял, сабраны падчас дыялектных экспедыцый.

1. Ліцвіны

1.1. Мінуўшчына

Як вядома, тэрмін *ліцвіны* (вядомы таксама ў форме *літоўцы*) з'яўляецца адной з гістарычных назваў беларускага народа. Не быў ён толькі палітонімам⁹, але таксама этнонімам, як мінімум для цэнтральна-

⁵ Усходнябалцкі народ, дзяржава якога мяжуе на паўночным захадзе з Рэспублікай Беларусь. Вядомы цяпер таксама пад назвай *літоўцы*.

⁶ Які адпавядаў сучаснай расійскай навуцы. Менавіта таму заходнепалескія гаворкі лічацца там украінскімі.

⁷ Улічваючы далейшую частку артыкула, немажліва сцвердзіць, ліцвінамі лічацца рэспандэнты ў беларускім сэнсе ці летувісамі.

⁸ У перапісе можна было пазначыць больш чым адну нацыянальнасць, што зрабіла ў тым ліку частка жыхароў Сакольскага павета.

⁹ Назва ўсіх грамадзян той ці іншай дзяржавы. Палітонім указвае на палітычную прыналежнасць і не ўключае этнічную, рэлігійную, моўную ці якую-небудзь іншую ідэнтычнасць [Лобач 2006: 22, 320].

-заходняй часткі гістарычнай Літвы, прычым сустракаўся ён, напрыклад, і на Меншчыне, Старадубшчыне ці Магілёўшчыне [Янчук 1889: 25–26; Косичъ 1902; Бялькевіч 1970: 251].

Упершыню тэрмін *літоўская мова* адносна мовы Горадзеншчыны, а канкрэтна Свіслачы, сустракаецца ў дакуменце XVII стагоддзя. Там калятар касцёла Станіслаў Пакаш просіць даслаць яму ксяндза, які ўмеў бы гаварыць *па-літоўску* [Карпуза 2007: 116]. Хаця тут няма пацвярджэння, пра якую літоўскую мову ідзе гаворка, лагічна прыняць, што гаворка тут пра беларускую. Пацвярджаюць гэта наступныя аспекты:

1) прыметнік *litewski* гістарычна быў мнагазначны¹⁰ і азначаў у тым ліку тое, што сучаснае слова *беларускі*;

2) Свіслач знаходзіцца на тэрыторыі, гістарычна заселенай беларусамі, таму і ў тыя часы, верагодна, там дамінавала ўсходнеславянскае насельніцтва. Дадаткова, нават калі і былі там якія-небудзь усходнябалцкія каланісты, не маглі яны дамінаваць, і таму хутка славянізаваліся¹¹;

3) аднясенне этноніма *ліцвін* да беларускамоўнага насельніцтва пацвярджаюць прадстаўленыя ніжэй матэрыялы.

Далей у артыкуле *Замѣтки о западной части Гродненской губернии* [Ламанскій 1856: 93–161] апісваецца гаворка і гісторыя ваколіц мястэчка Заблудаў. Аўтар інфармуе, што заблудоўская гаворка мяжуе на поўдні з гаворкай, называнай мясцовымі жыхарамі *каралеўскай*¹², пасля чаго піша, што на ўсходзе і паўночным усходзе заблудоўская гаворка мяжуе з чыста беларускай гаворкай, якую мясцовыя жыхары называюць *літоўскай*. Гэтая гаворка выступае на Сакольшчыне, а дакладна ў ваколіцах Свіслачы, Крынак, Ялоўкі і Гарадка (дзе змешваецца з заблудоўскай гаворкай)¹³. Далей аўтар піша, што для мясцовых жыхароў смешным з’яўляецца цеканне і аканне, якое можна сустрэць у сакольскай

¹⁰ Застаецца такім і ў сучаснай польскай мове, аднак цяпер у большасці выпадкаў азначае *летувіскі*, чаго нельга сказаць пра той перыяд.

¹¹ Гэта пацвярджае манаграфія *Jasienówka. Wieś powiatu sokólskiego*, у якой апісаная гісторыя блізкай да Свіслачы вёскі Ясяноўка (сёння частка Дубровы Беластоцкай). У кнізе можна ўбачыць імёны і прозвішчы з інвентароў XVI стагоддзя, як і пазнейшых стагоддзяў. Большасць паказаных там імёнаў і прозвішчаў адназначна беларуская па паходжанні [Krzysztofik 1933: 37, 45–46, паміж 64 і 65, 77, 105–107, 192–193].

¹² На югъ разсматриваемый языкъ прымыкаетъ къ особенному отгѣнку русскаго языка, который у здѣшнихъ жителей называется «королѣоускимъ». Онъ употребляется въ окрестностяхъ мѣст. Нарева, простирается подъ Бельскъ <...> [Ламанскій 1856: 150].

¹³ На востокъ и сѣверо-востокъ онъ граничитъ съ языкомъ собственно бѣлорусскимъ, который у здѣшнихъ жителей называется «литоускимъ». Этимъ языкомъ говорятъ уже около Свислочи, Крынокъ, Яловки и около мѣст. Гродка, при которомъ встрѣчаются эти два отгѣнка [Ламанскій 1856: 151].

Тэзіс пра *ліцвіна* як эндаэтнонім пацвярджаецца ў кнізе Паўла Шэйна:

Крестьяне нашей губернии не называют себя ни русскими, ни бѣлорусами. Некоторые считают себя литвинами. Но если сказать: «Лицвинъ, Божы сынъ», то вы получите въ отвѣтъ: «Ты самъ лицвин!», а если кто скажетъ: «Лицвинъ – чортоў сынъ», то он получитъ в отвѣтъ: «Хочъ чортоў, а не твой». Вообще о себѣ и своей странѣ они выражаются такъ: «мы тутейшые, наша страна ни руска, ни польска, але забраны край!». А если вы спросите: «кто же васъ забралъ?» то вам отвѣтятъ «Кацерына насъ забрала». При этомъ многіе еще добавятъ такую пословицу, вѣроятно заимствованную отъ шляхты: «За короля Саса, людзи наѣлиса хлѣба и мяса, а якъ стаў Понятоўски, то усё пошло по чартоўски». [Шейнъ 1902: 97–98].

Найбольш інфармацыі пра гэты этнонім можна знайсці ў Міхала Федароўскага, а канкрэтна ў яго серыі кніг *Lud Białoruski na Rusi Litewskiej*. Па-першае, можна там прачытаць, што жыхары Пружанскага павета называюць *ліцвінамі* сваіх паўночных суседзяў ад Свіслачы і Ваўкавыска²¹, што робяць і жыхары Берасцейшчыны²². Жыхары Ваўкавыскага павета называюць так шэрэшавякаў²³ (не змаглі знайсці, дзе дакладна знаходзілася гэтая вёска), а само слова *ліцвін* выкарыстоўваецца ў шматлікіх ваўкавыскіх прымаўках²⁴. Дадаткова слова *Літва* ўжывалася ў дачыненні да групы людзей²⁵. Што асабліва важнае, далей можна прачытаць, што слова *ліцвін* азначае ў Лідскім павеце лідзяніна²⁶, то-бок

²¹ Litwin czerwony jak batwin. – P. Litwinami zwą sąsiadów począwszy od Swisłoczy i Wołkowyska [Federowski 1935: 167].

Karaloŭszczaki – P. Tak siebie nazywa lud zamieszkały najbliżej Prużany, zaś sąsiadów swych zwie: od Szereszewa – Szereszoŭcami, od Kobrynia – Gidunami, od Pińska – Motylancami, od Świsłoczy – Łytwynami, od Narwi zaś – Podlasiakami [Federowski 1935: 453].

Litwin [Łytwyn]. – P. Litwinami zowią Prużańczycy swych sąsiadów zapuszczańskich t. j. z Wołkowyskiego [Federowski 1935: 453].

Litwinnik. – P. Białorusin od Świsłoczy i Wołkowyska. Przez wisko nadawane przez Poleszuków swym sąsiadom z nad Niemna. [Federowski 1935: 453].

²² Łytwyn boży! – Ty sam boży! – Łytwyn czortaŭ! – Niechaj czortaŭ aby ne twooj. – G. Z Brzeskiego. [Federowski 1935: 173].

²³ A litwini podłe świni. – W. A propos tego przysłowia dodać należy, iż jest u Adalberga lecz bez objaśnienia, że to szyderczy docinek do Szereszowiaków powiatu wołkowyskiego, których zwą Litwinami [Federowski 1935: 167].

²⁴ Litwin – batwin. – W. p: A. 266, 5 [Federowski 1935: 167].

Litwin, haŭnom zacwiŭ. – W. [Federowski 1935: 167].

²⁵ Świnie jeli, ci Litwa papusawałasie? – W. Na widok niechlujstwa. p: A. 266, 2 [Federowski 1935: 167].

²⁶ Litwin. – L. Lidzianin [Federowski 1935: 453].

гэта чарговы доказ ужывання гэтага слова як саманазвы. *Ліцвін* як саманазва выступае таксама на Слонімшчыне²⁷. Цікава, што слонімцы лічацца выключна *ліцвінамі*, а *русінамі* называюць сваіх усходніх суседзяў, што вылучае *Русь* як чужы элемент для мясцовага насельніцтва. Таксама на Саколышчыне вядомы тэрмін *ліцвін*, што пацвярджае прымаўка з бацвіннем²⁸, дзе падкрэсліваецца іх (ліцвінаў) цеканне. Само бацвінне шырока вядомае мясцовым людзям, што пацвярджаецца палешукамі, якія называюць сваіх паўночных суседзяў як *ліцвінамі*, так і *бацвіннікамі*²⁹.

Пра *ліцвіна* як этнонім у дачыненні да беларуса можна прачытаць таксама ў другім томе *Слоўніка беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча*³⁰.

Іншым цікавым фактам з'яўляецца прыклад з кнігі Аляксандра Краўцэвіча³¹:

Харонім "Літва" перажыў само ВКЛ і працягваў існаваць у складзе Расійскай імперыі. Характэрны эпизод меў месца ў 1846 г. у паўднёвай, беларускай частцы гістарычнай Літвы, менавіта ў Ваўкавыску. На прапанову Расійскай акадэміі навук прыслаць звесткі аб наяўнасці неславянскіх нацыянальных меншасцей, у тым ліку і летувісаў, ваўкавыскі земскі спраўнік паведаміў, што ў яго павеце пражывае 84 190 "літоўцаў праваслаўнага і каталіцкага веравызнання" (большасць насельніцтва павета). Мясцовы чыноўнік з тэрыторыі гістарычнай Літвы традыцыйна атаясаміў "літоўцаў" з тутэйшымі беларусамі. Можна прывесці яшчэ дзесяткі падобных прыкладаў. [Краўцэвіч 1997: 159].

Этнонім *ліцвін* пацвярджаецца таксама назвамі некаторых населеных пунктаў, напрыклад, пасёлак вёскі (kolonia wsi) Вярхлес – *Літвін Луг*³² ці вёска *Ліцвінкі*³³.

²⁷ Litwin. – Sł. W Słonimskim nazywa lud: siebie - Litwinami, Żmudzinów (магчыма летувісаў?) Girgatonami (імаверна ад бел. гегретаць), sąsiadów od Pińska i Prużany – Poleszukami, od Stołpca i Mira Rusinami i ziemię tych ostatnich - Rusią, a swoją zaś Litwą. [Federowski 1935: 453].

²⁸ Lićwinki spradajuć baćwinki. - Sk. [Federowski 1935: 167].

²⁹ Baćwinnik. - W. Tak nazywają Poleszucy, a zwłaszcza wieśniacy od Kobrynia i Prużany, swych sąsiadów z nad Niemna [Federowski 1935: 452].

³⁰ ЛІТВІ'Н, ЛІЦВІ'Н м., ЛІТВІНЫ', ЛІЦВІНЫ' мн. этн.

<...> 2. Беларус з пэўнай мясцовасці. За Паставамі жывуць ліцвіны. Магутны Паст. Тутэйшэ населене называе жыхароў Гродзенскай вобласці ліцвінамі. Вялікі Краснік Пруж. Хто жыве ў Рожані, коло Рожані, мы іх ліцвіны называемо. Смаляніца Пруж. [Мацкевіч (рэд.) 1979–1986 2: 661–662].

³¹ Які пасылаўся на працу Сяргея Токця [Токць 1997: 38].

³² [Skorowidz 1924: 79].

³³ [Skorowidz 1924: 80].

Усё гэта дазваляе скласці гіпотэзу, што *ліцвінамі* гістарычна зваліся беларускамоўныя людзі ад Саколкі да Наваградка.

1.2. Сучаснасць

У выніку русіфікацыі і паланізацыі³⁴, як і браку беларускай (у моўна-культурным сэнсе) дзяржавы з назвай *Літва*, стары этнонім пачаў знікаць. Мясцовыя гаворкі перасталі называць *літоўскай мовай* і карысталіся замест таго тэрмінам *простая мова*. Магчыма, спрычынілася да таго паланізацыя нацыянальных меншасцей у Другой (і Трэцяй) Польскай Рэспубліцы, аднак трэба зазначыць, што тэрмін *простая мова* існуе яшчэ з часоў ВКЛ і дужа верагодна мог суіснаваць на гэтых землях нават у часе, калі мясцовыя гаворкі называлі *літоўскімі*. У любым выпадку прэстыж мясцовых гаворак моцна панізіўся, ці то коштам польскай, ці то расійскай моў (у залежнасці ад пануючай дзяржавы).

Сёння большасць насельніцтва Сакольшчыны (то-бок заходняй Горадзеншчыны) забыла пра стары этнонім, часта блытаючы тэрмін *літвін* з *летувісам*³⁵.

Пацвярджае гэта адзін рэспандэнт з прозвішчам *Байгус*, які, пачуўшы падобныя летувіскія прозвішчы па радыё, адказаў наступным чынам:

- Маё ,<...> Байгус! Значыць... Літвін я чуў! На канцы с! А тутай ужэ паперараблялі, бо ўсе памылкі! То ўжэ перараблялі Зэт: Байгуз!
 - Ну, так літоўскі ёсць элемент!
 - На канцы с! А тутай ужэ паперараблялі, бо ўсе памылкі! То ўжэ перараблялі зэт: Байгуз! Але мы не перараблялі, так і ест!
 - А адкуль прозвішча, ведаеце?
 - З Острава паходзіць, у Остраве там, ест родзіна, бо мой оцц з Острава паходзіў! То там Остраў і ест. Але ўжэ перараблялі, бо кажуць зойдзеш да ўжэнду то ўсе зэт на канцэ, а дзесь падзеш штось прадасі ці што, а стой, то не так! То паперараблялі! А я так як ойцец, не хацеў. Кажа, пачулі мы цераз радзіё ў Літве, што ёст такі.
 - А не ведаеце, адкуль пайшло прозвішча? Не маеце сваіх каранёў літоўскіх?
 - Не. Не. Але тады о, каб это. Но то збольшага даведаўся.
- Нятупа, верасень 2013 [М 1929].

Пры гэтым ён заявіў, што яго продкі паходзяць з Вострава³⁶, а яго першай мовай з'яўляецца мясцовая беларуская гаворка (летувіскай

³⁴ Больш пра паланізацыю і русіфікацыю гл. [Barszczewska, Chaustowicz, Timoszuik (red.) 2016a: 31–42].

³⁵ Што, верагодна, з'яўляецца наступствам паланізацыі, паколькі ў сучаснай польскай мове, як ужо было напісана, тэрмін *Litwin* перад усім азначае летувіса.

³⁶ Хутчэй за ўсё, з вёскі Востраў Паўночны або Востраў Паўднёвы гміны Шудзялава.

мовай рэспандэнт не валодаў). Гэтыя факты даказваюць яго тутэйшасць. Што тычыцца прозвішча, хоць вельмі верагодна, што яно балцкае, можа быць і яцвяжскае³⁷.

Нягледзячы на цяперашні стан памяці пра стары этнонім, мы змаглі знайсці асобу, якая не адчувала моцнае прывязанасці ні да Польшчы, ні да Беларусі, затое мела такую да ВКЛ. Лічылася яна ліцвінкай:

– Я ўсё так жартам, усё так шуткаю кажу, што я астатня княгіні Велікаго Княства Літоўскаго. Но я, нац’і-... нац’ёнальнасьць мая польска бо жыву ў Польшцы.

– Но так, а народ які Ваш? Беларускі, літоўскі, які? Як Вы скажаце?

– А як на нас тут на прыграніцы сказаць. Нац’ёнальнасьць польска то я польска, хай буду, але так та з Велікім Княствам Літоўскім я утажсамляюся. Спадчына Велікаго Княства Літоўскаго, гэтаго ўсяго, што даўо нам Княжство Літоўскае. Гэта-ж яго тэрэны. Я як нераз турысты прыходзяць тут і гавораць: “Ох як пекне у вас на Подлясю”. Я пытаюся: “А вы напэўно на Подлясю?” А яны: “А то дзе мы?” “Но як дзе, у Велікім Княстве Літоўскім”. Но Подлясе гэта то так но Сокоўув Подляскі, Янув Подляскі, то кажу там самы назвы, а ў нас німа, у нас німа Крынкі Подляске. Крынкі Ягелёньске ад Ягайлы, ад князя літэвскаго, бо яны тут найбольш зрабілі добрай работы. Вўадысўав Ягайло і яго ўся дынаст’я. Но й яны так потэм дзівяцца што, а яшчэ якія адазвуча ў гэтым, бо яны так гавораць часам: “Ах мы вемя як Каргуле і Павлякі розмавяём, бо оглёндалісьмы вы так зацёнгаце”. “Але я могэ зацёнгаць, а цо мне там, як сыпнеце пенендзы то я і покажэ так як вы хцэце. А цепер”, – муве, – “адазвуса я да вас маеі роднай гутаркай. Сардэчна вітаю ў нашых Крынках і акаліцы “По якему Пані муві?” Я муве: “По-своему. Языкем Велькего Ксєнства Літэвскаго”. Венц ежэлі-б так гаварыць ужэ так даглобна, так ужэ дайсьці што мне ў душы грае, яка нац’я, то гэта Велікае Княжство Літоўскае, каторае там ад Ягелёнаў то так, от так.

– Ну вось мая бабця якраз казал, што ну в сэнсе ну ў міне быў дзед з Вальня і ён абзываў бабцю ліцвінкай, а яна яго ўкраінцам.

– Так так так, на нас гаварылі ліцвіны. А чаму так гаварылі ну от, гэта не літвіны, не гэтыя што як-..., ліцвіны гэта назвы Велікаго Княства Літоўскаго.

Крынкі, жнівень 2023 [К 1964].

Была гэта жанчына сярэдніх гадоў з вышэйшай адукацыяй. Працавала ва ўстанове культуры. Рэлігійна схілялася да славянскага

³⁷ Прыклады гэтага прозвішча мы знайшлі на тэрыторыі Польшчы і Беларусі, аднак не зарэгістравалі яго ў Летуве. Падобная сітуацыя зафіксаваная ў 2 томе *Kulturowo-językowego dziedzictwa Podlasia*. Там жыхар Стараўлян Пётр Шпіца расказвае, што, паводле старэйшых людзей, яго прозвішча *літоўскае*, то-бок нетутэйшае. Паказвае гэта альбо на забытае гістарычнае значэнне слоў *Літва*, *літоўскі*, альбо на факт, што *Літвой* лічыўся там іншы, напрыклад, суседні, рэгіён [Barszczewska, Chaustowicz, Timoszuik (red.) 2016b: 87].

паганства³⁸. Нельга, такім чынам, гаварыць пра захаванае літоўскае самавызначэнне. Яно, хутчэй за ўсё, узнікла пазней, у свядомым узросце, як наступства адукацыі.

Іншая жанчына, таксама сярэдніх гадоў і з вышэйшай адукацыяй, лічылася перадусім беларускай, аднак пагаджалася, што ліцвіны з'яўляюцца гістарычным найменнем беларускага народа, і сказала, што можна яе запісаць як беларуску, ліцвінку. Заўважыла яна, што дамінаванне беларускага самавызначэння і знікненне літоўскага вынікае перадусім з браку размежавання *ліцвінаў* і *летувісаў*, як і *Літвы* з *Летувай* у сучаснай польскай мове:

– Гэ... гэта для міне німа як бы спрэчнасці, такжэ мае... Бо знаяця бо ўжэ нац'ёнальнасць як мы пытаем гэта ёсць новачэсна катэгор'я, а літоўцы гэта ёсць яшчэ катэгор'я як бы пшэднац'ёнальна, гаворацы па-польску, не. Для міне патаму німа як бы тутай... Бо знаяця бо як бы ў спісе народо-вым калі б я напісаўа літвінка, так, но то гэта быўо б Літва, Літва, але не гісторычна тылькі дзержава, так. Гэту я вельмі люблю увагуле, знаяця, але гэта не ёсць гэта сама, так. Жэ німа такога одповедніка, каб лічыцца. Як я скажу Вам, так, жэ мы ліцвіны то Вы знаяця, але...

– Но Вы знаеце, па-беларуску ест як бы падзел і ест летувіс і Летува.

– А па-беўаруску, а па-польску не.

Хмялеўшчына, жнівень 2023 [К 1975].

Таксама тут нельга казаць пра захаванне старога этноніма, паколькі маці гэтай жанчыны лічылася беларускай і полькай. Абедзве яны былі праваслаўнага веравызнання.

Усё ж такі мы змаглі знайсці адну асобу са старэйшага пакалення, якая памятала пра стары этнонім *літоўцы* ў дачыненні да беларуска-моўнага насельніцтва:

– І Вы таксама беларуска чы полька?

– Много полькі (?) тылькі, тылькі наша ў нас былі калісьці літоўцы ўсі былі.

– А літоўцы.

– А то-бок памятаеце, што ліцвіны былі...

– Не, бо то гэты <...> (?) пішуць і гавораць.

– А калі тыя літоўцы былі?

– Ашчэ да вайны!

– А бо вось мая бабця ліцвінкай лічылася.

– Но і нашы лічыліся! О мой ужэ тата то тожэ так гаварылі кедысь то войсковых лапалі, дзесь до войска, а папер <...> (?) ест та цо, ест та цо можэ помні так, так літвіны.

Слоя, верасень 2024 [К].

³⁸ Мела як каталіцкіх, так і праваслаўных продкаў.

Не лічылася яна пры гэтым ліцвінкай, а беларускай. Была яна права-слаўная.

Хоць у 1 томе кнігі *Kulturowo-językowe dziedzictwo Podlasia* паказаныя выпадкі, калі этнічных беларусаў называюць *ліцвінамі*, мае гэта месца толькі ў паўднёвых гмінах Падляшскага ваяводства [Barszczewska, Chaustowicz, Timoszuik (red.) 2016a: 73–74].

2. Тутэйшыя

2.1. Мінуўшчына

Як можна сцвердзіць пасля прачытання папярэдняга раздзела (а канкрэтна цытаты Шэйна), гістарычна этнонімы не былі ўжываныя большасцю людзей, у выніку чаго многія з іх лічыліся проста *тутэйшымі*.

Пацвярджае гэта і кніга *Jasienówka. Wieś powiatu sokólskiego*:

Językiem w powszechnem użyciu jest język białoruski, zwany przez ludność prostym, ponieważ używany jest tylko przez ludzi prostych. Nazwy „białoruski”, „Białorusin”, wcale się tu nie używa, zastępuje je słowo „prosty”, „człowiek prosty” lub wprost „człowiek” (człowiek) w odróżnieniu zwłaszcza od żyda, albo od księdza czy inteligenta. (...) Obok języka białoruskiego, jak prostego, jest w użyciu równocześnie język polski, przez ludzi starszych niekiedy pańskim zwany. Języka polskiego ludność katolicka używa do modlitwy i nim też posługuje się w piśmie przy korespondencji prywatnej. Język polski przeniknął tu wraz z religią katolicką i duchowieństwem. Długi czas był dla ludności językiem wyłącznie kościelnym, liturgicznym, czemś w rodzaju łaciny. Obecnie, wskutek rozmaitych innych wpływów jak: szkoła, wojsko, nawet emigracja, język polski bywa coraz bardziej używany w mowie potocznej, szczególnie przez młodzież. [Krzysztofik 1933: 194–195].

2.2. Сучаснасць

Хоць ніхто з нашых рэспандэнтаў не лічыўся *тутэйшым*, шмат хто з іх адчуваў моцную прывязанасць да рэгіёна³⁹, а некаторыя з іх абіралі падвойную ідэнтычнасць.

Галіна Русэк сцвярджае, што чалавек памежжа не мае адной ідэнтычнасці ці культурнай кампетэнцыі. Такія людзі прызвычаеныя да шматкультурнасці [Rusek 2003: 9].

Кацярына Канчэўская заўважыла, што для шматлікіх яе інфармантаў падзел на *мы – яны (нашы – чужыя)* абмяжоўваўся людзьмі з канкрэтнай мясцовасці ці тэрыторыі, дзе ўсе немясцовыя людзі, нават

³⁹ Да такой жа высновы прыйшла і К. Канчэўская адносна сваіх інфармантаў [Konczewska 2015: 152].

аднолькавага этнасу, разглядаліся як чужынцы [Konczewska 2015: 152]. Пра шматмоўнасць, шматэтнічнасць і шматкультурнасць, як і з'яву *тутэйшасці*, піша таксама Уладзімір Высачаньскі [Wysoczański 2024: 39, 43-44].

Дарота Філяр паказвае ў сваім артыкуле, што падвойная ці шмат-складовая ідэнтычнасць ўзнікае на любым памежжы. Відаць гэта ў цытаце кашубскага рэспандэнта⁴⁰ [Filar 2024: 61-62]. Падрабязней пра складаныя працэсы ідэнтычнасці на памежжы гл. [Sadowski 2019].

3. Русіны

3.1. Мінуўшчына

Тэрмін *русіны* не з'яўляўся эндаэтнонімам на Горадзеншчыне (прынамсі, не быў ім у часах Расійскае Імперыі). Быў ён, аднак, экзаэтнонімам⁴¹, ужываным палякамі у адносінах да мясцовага насельніцтва⁴². Апрача таго, тэрміны *русакі* і *Русь* выкарыстоўваліся як канфесіёнімы⁴³ ў дачыненні да праваслаўных⁴⁴.

3.2. Сучаснасць

На сучасным этапе ў выніку саветызацыі слова *рускі* набыло новае значэнне як сінонім да слоў *расійскі*, *расіец*, *маскаль*, *маскоўскі* (на мясцовых гаворках таксама *росыйскі*). Калі нехта размаўляе *па-руску*, гэта значыць, што робіць ён гэта па-расійску.

Нягледзячы на гэта, адзін з рэспандэнтаў памятаў яшчэ часы, калі беларускамоўных праваслаўных называлі рускімі:

– То-бок за Вашеае памяці ніхто не называўса так [ліцьвіны], тілько беларусы чы як? Но як называліса проста людзі, кім лічыліса?

⁴⁰ W języku polskim brakuje słowa, którym można by określić taką narodowościową magmę jak my. Jesteśmy Polakami, ale i nie do końca Polakami, bo również Kaszubami. I te dwie tożsamości się nie wykluczają, tylko uzupełniają [Grzywaczewski 2020: 30].

⁴¹ Знешняя назва нейкага народа ці этнасу, створаная іншым народам або этнасам [Лобач 2006: 22, 326].

⁴² Rusin. – Sł. Tak nazywają Mazury z Królestwa swych sąsiadów z za Biebrzy [Federowski 1935: 454].

⁴³ Назва групы людзей (звычайна нейкага этнасу) па яе рэлігійнай прыналежнасці [Лобач 2006: 22, 318].

⁴⁴ Rusak idzie da nieba, jak husak. – W. Por. Katalik. Ruś. Rusak – prawosławny [Federowski 1935: 267].

Katalik da nieba myk, a Ruś da piekła muś. – W. Ruś, rusak, oznacza prawosławnych, pr. Rusak. [Federowski 1935: 140].

- Праваслаўнымі!
 - А проста праваслаўны? А каталікі?
 - Но католікі, паляке. А на нас ру-..., за маіх часаў то нас не называлі беларусамі, толькі рускімі.
- Кнышэвічы, верасень 2024 [М 1965].

4. Беларусы

4.1. Мінуўшчына

Этонім *беларусы* зусім не сустракаўся на Горадзеншчыне. Пры гэтым *Белая Русь* была вядомая мясцовым жыхарам, аднак, мяркуючы па прымаўках⁴⁵, у якіх яна выступае, як вельмі далёкі рэгіён⁴⁶.

4.2. Сучаснасць

Дзякуючы новаму беларускаму нацыянальнаму руху, як і ўзнікненню Беларускай Народнай Рэспублікі і пазнейшай Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі, этнонім *беларусы* замацаваўся на Горадзеншчыне, стаўшы асноўнай новай назвай народа⁴⁷.

Што тычыцца польскай часткі, то-бок Сакольшчыны, абапіраючыся на сабраныя намі дыялектныя матэрыялы, як і гістарычныя звесткі, можам сцвердзіць, што тэрмін *беларусы* замяніў старэйшы канфесійнім *русакі*, стаўшы толькі галоўным этнонімам для мясцовага праваслаўнага насельніцтва.

Практычна ўсе нашыя рэспандэнты вызначаліся беларусамі, абапіраючыся перадусім на іх праваслаўнае веравызнанне:

- А як Вы сябе лічыце кім – беларускай, ліцьвінкай, маскаўкай, полькай, кім?
 - Я обыватэльство маю польске.
 - Но так-так але кім Вы лічыцеся..
 - Але я не знаю, я лічуся но беларусінкай можна сказаць, бо у нас не толеруюць вельмі гэтых... беларусінаў, але я ўсе раўно, я выводжуса с, я естэм праваслаўна.
 - То дрэнна што не талеруюць, повинна змяніцца.
 - Власьне! Але трудно ў нас тутай такое, не кажны толеруе, не!
- Крынкi, люты 2020 [К 1946].

⁴⁵ Na Biełajrusi pczoty jak husi. – N. ... pszczoty . . . rezginiami mi_ od n_ osiać. – Sk. Wb: Db. 409. [Federowski 1935: 30].

⁴⁶ Што з'яўляецца лагічным, паколькі гістарычна Белай Руссю называлі Полаччыну і прылеглыя землі.

⁴⁷ Больш пра самавызначэнне на Горадзеншчыне гл. [Konczewska 2015].

Здараюцца выпадкі, калі нехта лічыцца *беларусам* у нацыянальным сэнсе, аднак гэта звычайна маладзейшыя асобы з вышэйшай адукацыяй⁴⁸. Да таго ж, гэта даволі новая з'ява, таму нельга тут казаць пра гістарычны этнонім.

У выніку нізкага прэстыжу мясцовых гаворак, як і паланізацыі, здараюцца выпадкі, калі праваслаўныя пачынаюць лічыцца палякамі і / альбо вырашаюць, каб не перадаваць сваім дзецям мясцовую гаворку і замяняюць яе польскай мовай. Такі досвед мела мясцовая жанчына, якая хоць лічыцца беларускай, дома размаўляла па-польску:

- Ну ўсё маё жыццё беларускае, ведаеце бацькі за мной па-польску гавораць.
- Але дасюль?
- Да мяне па-польску гавораць. Бацька можа з мамай часам перагаварыць штосьці па-беларуску. Часам можа са мною штосьці ціпа, але ведаеце нават мая баба не гаварыла да мяне па-беларуску, якая міне выходзіла, таму што не такая мода была, што трэба да дзіцей па-польску.
- Але, але як Вы ўжо па-беларуску да іх зьвяртаецеся, то яны Вам адказваюць па-беларуску?
- Я ня маю звычкі гаварыць па-беларуску з бацькамі, але тут так знаеце, ведаеце можа штось там скажу там п'янтэ-... але не... (?) мая мова польска.
- Вы самі не гаворыце да іх.
- Ну не, ну я не прывыкла, бо я не выходзіла ў беларускамоўным асяроддзі, у хаці.
- Ну добра, добра. Але калі б Вы казалі да іх па-беларуску, то яны адказалі б па-беларуску чы-...
- Бацька можа так, мама напэўна не...
- А яна лічыцца полькай, так?
- Яна лічыцца полькай, яна нарадзілася ў Беларусі, я пакажу, Вы пачакайце. Крынікі, жнівень 2023 [К 1974].

Агулам на Сакольшчыне этнонім *беларусы* амаль заўсёды цесна звязаны з праваслаўем.

5. Палякі (і мазуры)

5.1. Мінуўшчына

Гістарычна (у XIX ст. і першай палавіне XX ст.), паводле знойдзеных намі крыніц⁴⁹, на Горадзеншчыне мясцовыя беларускамоўныя сяляне не лічыліся палякамі, а этнічныя палякі не дамінавалі сярод вясковага насельніцтва. Шляхту звалі звычайна *панамі*⁵⁰, аднак быў і этнонім

⁴⁸ Не сустрэлі мы таксама такіх асоб каталіцкага веравызнання.

⁴⁹ [Federowski 1935: 453–454; Krzysztofik 1933: 192–194; Załęski 2005: 36] і крыніцы, пададзеныя ў папярэдніх раздзелах.

⁵⁰ У тым ліку і беларускамоўную.

у адносінах да суседніх палякаў, якія жывуць на захад ад гэтых земляў, – *мазур*ы⁵¹.

5.2. Сучаснасць

У выніку паланізацыі практычна ўсе сучасныя каталікі на Сакольшчыне пачалі называцца *палякамі*. Гэта нам дае даволі архаічную карціну, дзе рэлігія з'яўляецца найважнейшым вызначальнікам тоеснасці. Бачна гэта па адказах нашых рэспандэнтаў:

- А Вы палякам ці беларусам лічыцеся, ці можа ліцьвінам, русінам, кім Вы лічыцеся?
 - Як?
 - Катоlíкі цаўы час!
 - Но яны катоlíкі, катоlíк.
 - Толькі катоlíк, не паляк, не там-...?
 - Кто, гэты што вы-..
 - Не, Вы, Вы.
 - Катоlíкі но ж мой брат.
 - Не, ня вера, толькі нацыянальнасьць.
 - Катоlíчка вяра.
 - Не не вера, нацыянальнасьць, народовосьць.
 - Полацы!
 - Польска.
 - Як у Польшчы мы жыемы якую можэм мець інном ту тэго?
 - Ну калі Вы па-просту то можэце быць беларусы, ліцьвіны но..
 - Но можэм мы быць. На міне мазурка Вацэк называе!
 - Но та іх з праваслаўным!
 - Паслышаў, што ўчораі Вацэк называе мазурка, а ў другім покою, а так слышы вшыстка!
- Крынікі, люты 2020 [М 1939, К 1942].

Што цікава, хоць абодва цытаваныя вышэй рэспандэнты лічацца *палякамі*, маем тут інфармацыю пра называнне этнічных палякаў *мазурамі*. Даказвае гэта, што нават пасля паланізацыі старыя адрозненні нейкім чынам захоўваюцца.

Рэлігія для шматлікіх з'яўляецца настолькі важнай, што нават у выпадку мяшаных каранёў менавіта яна вызначае тоеснасць чалавека:

- Ясна. І Вы ўсе гаворыце па-просту-...
- Цэлэ жыце.
- У радзіне, так?

⁵¹ Mazur. – Sk. „Dziki Mazur” zwykła odpłata za „Rusin kapuśnik”. Na Litwie, podobnie jak i na Podolu, każdy mówiący po polsku, a nie Litwin i nie Rusin z urodzenia, nazywany jest Mazurem. [Federowski 1935: 453].

- У хаце ўсё гаворым па-просту.
- І Вы кім лічыцеса палякам, беларусам, ліцьвінам?
- Палякам.
- Палякам.
- Палякам. Мой дзятко быў рускі бо ён прыехаў з Расеі прыехаў яго..
- Але з Расеі чы з Беларусі?
- З самай Расеі прыехаў, з самай Расеі прыехаў тут. Знаеце дзе Крулёвы Мост?
- Я чуў, але так дакладна не.
- Каля Гарадка Крулёвы Мост. І ён тут ажаніўсе ў гэтай вёсцы і там і памёр і ўжэ тады значы то значы не гэта не мой-... мой прадзядэк, мой бацько майго дзетка. І ён там пахованы, а дзетко ўжэ радзіўся ў Радуніні. Так што тая сама то эта парафя Крулёвы Мост. Яны былі праваслаўныя. А бапка мая была каталічка, это зэ строны бацька. Яна была ў Крынках роджана, яна была каталічка. І казала для дзятка такое ты хочаш за мною жаніцца можаш мусіш прайсьці на польску веру, но на каталічку. Но й гэта тако вышло, таму мы католікі. Але ўсё ў нас гэта гутарка была ў дому. Бабця да самай сьмерці гаварыла і ну й гэта я пры ёй наўчыўсо ну як дома уходзіць-...
- Але гэта была першая мова бапці чы яна ад мужа пераняла?
- Не, пер-.. у нас, у нас тут на Сокульшчыні то ест усе так гавораць. Неважна чы ён праваслаўны чы ён каталік, усё так ва ўсіх хатах.
- Саколка, жнівень 2023 [М 1989].

Паланізацыя не была, аднак, адзіным фактарам, які ўплываў на змену самаідэнтычнасці большай часткі павета. У 1915 годзе падчас Першай сусветнай вайны дайшло да так званага *бежанства*, калі шмат мясцовага насельніцтва (перадусім праваслаўных) уцякло ў глыб Расіі, шмат з якіх ужо не вярнуліся⁵².

Хоць этнічныя палякі гістарычна не дамінавалі сярод вясковага насельніцтва, шмат вёсак належала да мясцовай шляхты. Як піша К. Канчэўская, польская шляхта захавала моцную шляхецкую ідэнтычнасць нават на тэрыторыі Беларусі, дзе стараецца захаваць сваю польскасць, што з'яўляецца ўсё больш цяжкім праз узмоцненую русіфікацыю і сучасныя антыпольскія дзяржаўныя наратывы [Konczewska 2024: 99, 101–103]. Даследчыца таксама напісала манаграфію пра палякаў Горадзеншчыны і іх мову [Konczewska 2021].

Вяртаючыся да Сакольшчыны, трэба сказаць, што паланізацыя трымае дасюль, і калі *беларускае* самавызначэнне застаецца ў большасці выпадкаў абмежаваным да праваслаўнага веравызнання, то *польскае* не заканчваецца на каталіцызме. Шмат людзей асімілюецца, у выніку чаго можна сустрэць многа выпадкаў праваслаўных, якія лічацца палякамі, напрыклад, з прычыны пражывання ў польскай дзяржаве:

⁵² Больш пра бежанства гл. [Прымака-Oniszk 2016, Прымака-Онішк 2019].

- А яшчэ Вас не спытаў: Вы праваслаўны, праўда?
 - Я праваслаўна вызнане.
 - І Вы кім лічыцесь? Беларусам, палякам, ліцьвінам, рускім? Кім?
 - Я лічусо... палякам так скажу но бо... но бо тут урадзіўса ў Польшцы і... но... і войскову пшысенгу по-польску складаў но то трудно тутай як-бы інном мець мэнтальность.
- Сухінічы, жнівень 2023 [М 1953].

6. Татары

6.1. Мінуўшчына

Татары трапілі на гэтыя землі дзякуючы Вітаўту⁵³ [Bujnowski 1939: 82]. Хоць спачатку мелі сваю ўласную мову, даволі хутка асіміляваліся, пераходзячы на беларускую і радзей польскую мову. Валяр'ян Буйноўскі піша пра іх наступным чынам:

Zamożniejsi wśród Tatarów od szeregu pokoleń posługują się językiem polskim, biedniejsi zaś białoruskim. Językiem liturgicznym jest arabski, który zna tylko parę osób. Religiję i poczucie odrębności rasowej Tatarzy w całej pełni utrzymali, z ludnością miejscową nie łączą się. Mongolskie rysy twarzy, szczególnie u kobiet, zachowały z całą wyrazistością. Najczęściej spotykanymi są nazwiska: Sulkiewicz, Olejkiewicz, Radecki, Szczęsnowicz, Romanowicz, Buczacki. Poziom kultury tatarskiej jest o tyle wyższy od okolicznych włościan, że każdy zamożniejszy Tatar dąży w miarę sił i środków do zdobycia wykształcenia i odsetek posiadający je jest znaczny.

[Bujnowski 1939: 83].

Хаця карысталіся адной мовай з мясцовым насельніцтвам, іх рэлігія і паходжанне заставаліся фактарамі, якія вылучалі іх у асобную групу. Пацвярджае гэта Федароўскі:

Dym, jak na tatarskiej pracesji. – SK.
O wielkiej fajce, o grubym papierosie, np. Duobra byłab [byüby] na tatarsku pracesju.
Pan i Tataryn adnaje natury: pan szto dzień myje łupu (usta), a tataryn – dupu. – W.
Tatarski syn wialiki, ale durań. – N.

[Federowski 1935: 311].

6.2. Сучаснасць

Татары захавалі сваю адметнасць і да сённяшніх дзён. Пры гэтым большасць старэйшага пакалення далей карыстаецца беларускімі гаворкамі. Што важна, аднак, мясцовыя татары звычайна не лічацца бела-

⁵³ Больш пра гісторыю літоўскіх татар гл. [Kryczyński 1938].

руса́мі ці і́хні́м субэ́тнасам⁵⁴, у выні́ку чаго не лі́чаць яны́ белару́скую мову́ сваёй і за́канамерна не ба́чаць патрэ́бы пе́радачы яе маладзёйшым пакале́нням⁵⁵:

- І Вы таксамо татарка?
 - Но. З крві і косьці.
 - <...>
 - І вы лічыцеса татарамі? Не беларусамі, не палякамі, а татарамі, так?
 - Не, татарамі.
 - Ясна.
 - Ну на цо мы цэлы час палякам і беларусам і татарам ешчэ да гэтаго бо мы тут жывем цэлы час.
 - А ліцьвінамі не?
 - Літвінамі не.
 - Алі обцуем, обцуем, прыежджаюць і беларусі і прыяжджаюць-...
 - Літвіны то далёка.
 - І руске прыяжджаюць і тэрас і тэрас ужэ тэраз ужэ (?) і з Амэрыкі прыяжджаюць.
 - Але ваша мова такая як тэраз, так?
 - Так.
 - Што гаворым, так?
 - Мы по-татарску не ўмеем гаварыць. Но як прыедуць там, там но з Арабі нават як мо ў мэчэці моляцца то мы не панімаем што эта такое. Мы кажды што ўмее то па-своему гаворыць.
 - <...>
 - А Вы з унукамі так само па-просту гаварыце чы ўжо не?
 - Не. Па-польску.
 - Не хочаце пе́радаць мовы?
 - А як, як мы самы не ўмеем па-татарску.
 - Не не, я пра гэту мову, простую.
 - Аа. Не.
 - <...>
- Крушыняны, жнівень 2023 [К 1933, М 1961].

Пра польскіх татар пісалі Аляксандр Міськевіч [Miśkiewicz 1990, 1991], Войцех Яніцкі [Janicki 2000] ці Каралі́на Радлоўская [Radłowska 2017].

ВЫСНОВЫ

Падсумоўваючы, можна адзначыць, што стары этноні́м *лі́цвіны* / *літоўцы* на Сако́льшчыне амаль канчаткова забыты (хоць і цяпер сустракаюцца людзі, якія пра яго памятаюць), чаму спрыялі адпаведныя

⁵⁴ Этнічная сістэма, што ў́знікае ў́нутры этнасу і адрозні́ваецца пэўнымі гаспада-рчы́мі, бытавы́мі, культурнымі і іншымі асаблівасцямі [Лобач 2006: 323].

⁵⁵ Хоць адзін рэспандэнт прызнаў, што ён адначасова татар, паляк і беларус, не змяняе гэта факта, што ён не перадае беларускай мовы сваім дзецям.

гістарычныя падзеі, асіміляцыйныя працэсы ў Польшчы, як і адсутнасць паспяховай нацыянальнай палітыкі на Беларусі. Калі этнонім *беларусы* застаецца тут збольшага абмежаваным да праваслаўных, дык этнонім *палякі* не азначае ўжо толькі каталікоў, а пашыраецца і на шматлікіх праваслаўных. Праваслаўнае насельніцтва заўважна адрозніваецца ад этнічна польскай большасці ў Польскай Рэспубліцы, дзякуючы чаму лепей захоўвае сваю адметнасць і часцей перадае беларускую гаворку маладзейшым пакаленням. Людзі з польскай ідэнтычнасцю найхутчэй паланізуюцца, у выніку чаго найлепей асімілююцца і досыць рэдка перадаюць беларускую гаворку сваім дзецям. Татары, хоць дасюль беларускамоўныя, захаваліся як асобная ад мясцовых усходніх славян этнічная група, з-за чаго хутчэй паддаюцца паланізацыі.

References

- Barszczewska Nina, Chaustowicz Mikołaj, Timoszek Mikołaj (red). 2016a. *Kulturowo-językowe dziedzictwo Podlasia. Opis socjolingwistyczny regionu na tle uwarunkowań historycznych*. t. 1. Warszawa: Katedra Białorutenistyki Uniwersytetu Warszawskiego.
- Barszczewska Nina, Chaustowicz Mikołaj, Timoszek Mikołaj (red). 2016b. *Kulturowo-językowe dziedzictwo Podlasia. Człowiek. Rodzina. Dom*. t. 2. Warszawa: Katedra Białorutenistyki Uniwersytetu Warszawskiego.
- Bjał'kevič Ivan. 1970. *Kraëvy sloŭnik uschodnjaj Mahilëŭščyny*. Minsk: Navuka i tэхnika [Бялькевіч Іван. 1970. *Краёвы слоўнік усходняй Магілёўшчыны*. Мінск: Навука і тэхніка].
- Bujnowski Walerian. 1939. *Powiat sokólski. Jego przeszłość i stan obecny*. Warszawa: Państwowy Instytut Gospodarski Wiejskiej w Puławach.
- Chomik Piotr, Głogowska Helena, Iwaniuk Sławomir, Łatyszonek Oleg, Mironowicz Eugeniusz, Misiuk Zbigniew, Siemianczuk Hienadź. 2016. *Historia Białorusinów Podlasia*. Białystok: Białoruskie Towarzystwo Historyczne.
- Czarkowski Ludwik. 1907. *Powiat Bielski w gub. Grodzieńskiej, Zarys ludoznawczy*. „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie” 1: 39–132.
- Federowski Michał. 1935. *Lud Białoruski na Rusi Litewskiej. Materiały do etnografii słowiańskiej zgromadzone w latach 1877–1905. Przysłowia, żarciki, wyrażenia stałe oraz zagadki ludu, mieszczan i zagrodowców z okolic Grodna, Sokółki, Białegostoku, Bielska, Wołkowyska, Słonima, Nowogródka, Słucka, Lidy, Wilejki, Święcian i Oszmiany*. t. IV. Warszawa: Instytut Nauk Antropologicznych i Etnologicznych Towarzystwa Naukowego Warszawskiego.
- Filar Dorota. 2024. *Językowo-kulturowe obrazy pogranicza. Analiza danych leksykograficznych i wybranych tekstów współczesnych*. „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” LXXX(80): 49–67.
- Grzywaczewski Tomasz. 2020. *Wymazana Granica. Śladami II Rzeczypospolitej*. Wołowiec: Wydawnictwo Czarne.
- Jančuk Nikolaj. 1889. *Po Minskoj gubernii (zametki iz poezdki v 1886 godu)*. Moskva: Tovariščestvo skoropečatij A. A. Levenson" [Янчук Николай. 1889. *По Минской губернии (замѣтки изъ поѣздки въ 1886 году)*. Москва: Товарищество скоропечатій А. А. Левенсонъ].
- Janicki Wojciech. 2000. *Tatarzy w Polsce – naród, grupa etniczna czy „ludzie pogranicza”?* „Czasopismo Geograficzne” 71(2): 173–181.
- Karpyza Witold. 2007. *Ziemia Wołkowyska*. T. 3. Łębork: Boxpol.

- Kolberg Oskar. 1890. *Mazowsze. Obraz etnograficzny. Mazowsze stare. Mazury. Podlasie*. t. 5. Kraków: nakładem autora.
- Konczevska Katarzyna. 2015. *Współczesna sytuacja socjolingwistyczna na Grodzieńszczyźnie*. „Socjolingwistyka” XXIX: 149–169.
- Konczevska Katarzyna. 2021. *Polacy i język polski na Grodzieńszczyźnie*. Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk.
- Konczevska Katarzyna. 2024. *Granice pogranicza. Studium przypadku dawnej parafii usnarskiej na Grodzieńszczyźnie*. „Poradnik Językowy” 810(1): 89–108.
- Kosič Marija Nikolaevna. 1902. *Litviny-belorusy Černigovskoj gubernii, ix byt i pesni*. S.-Peterburg: tip. kn. V.P. Meščerskogo [Косичъ Марія Николаевна. 1902. *Литвины-бѣлорусы Черниговской губерніи. ихъ бытъ и пѣсни*. С.-Петербургъ: тип. кн. В.П. Мещерскаго].
- Kraŭčevič Aljaksandr. 1997. *Stvarènne Vjalikaha Knjastva Litoŭskaha*. Minsk: Belaruskaja navuka [Краўцэвіч Аляксандр. 1997. *Стварэнне Вялікага Княства Літоўскага*. Мінск: Беларуская навука].
- Kruczyński Stanisław. 1938. *Tatarzy litewscy. Próba monografii historyczno-etnograficznej*. Warszawa: Wydanie Rady Centralnej Związku Kulturalno-Oświatowego Tatarów Rzeczypospolitej Polskiej.
- Krzysztofik Wincenty. 1933. *Jasienówka. Wieś powiatu sokólskiego. Monografia ze szczególnem uwzględnieniem zmian wywołanych komasacją gruntów*. Poznań: Uniwersytet Poznański.
- Lamanskij Evgenij Ivanovič. 1856. *Zametki o zapadnoj časti Grodnenskoj gubernii*. «Vestnik imperatorskago russkago geografičeskago obščestva» 16: 93–161 [Ламанскій Евгеній Івановичъ. 1856. *Замѣтки о западной части Гродненской губерніи*. «Вѣстникъ императорскаго русскаго географическаго общества» 16: 93–161].
- Lobač Uladzimir. 2006. *ЭТНАГРАФИЯ БЕЛАРУСІ. ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНЫ КОМПЛЕКС для студэнтаў спецыяльнасцей 1-21 03 01 “Historyja”, 1-02 01 02 “Historyja. Zamežnaja mova”*. Navapolack: Polacki dzjaržaŭny universitët [Лобач Уладзімір. 2006. *ЭТНАГРАФИЯ БЕЛАРУСІ. ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНЫ КОМПЛЕКС для студэнтаў спецыяльнасцей 1-21 03 01 “Гісторыя”, 1-02 01 02 “Гісторыя. Замежная мова”*. Наваполацк: Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт].
- Mackevič Juzėfa (rėd.). 1979–1986. *Sloŭnik belaruskix havorak paŭnočna-zachodnjaj Belarusi i jae pahraničča: u 5 t*. Minsk: Navuka i tėchnika [Мацкевіч Юзэфа (рэд.). *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: у 5 т*. Мінск: Навука і тэхніка].
- Miśkiewicz Ali. 1990. *Tatarzy polscy 1918–1939. Życie społeczno-kulturalne i religijne*. Warszawa: PWN.
- Miśkiewicz Ali. 1991. *Tatarzy polscy w latach 1945–1985. Zarys historyczny*. „Studia Podlaskie” 3: 99–137.
- Pervaja Vseobščaja perepis' naselenija Rossijskoj Imperii 1897 g. *Tablica XIII. Raspredelenie naselenija po rodnomu jazyku*. 1903–1905. T.T. 1–50. S.-Peterburg: Izdanie Central'nogo statističeskogo komiteta Ministerstva vnutrennix del [Первая Всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. Таблица XIII. Распределение населения по родному языку. 1903–1905. Т.Т. 1–50. С.-Петербург: Издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел] [online] <https://www.demoscope.ru/weekly/ssp/census.php?cy=0> [14.07.2025].
- Prymaka-Onisz Aneta. 2016. *Bieżeństwo 1915. Zapomniani uchodźcy*. Wołowiec: Wydawnictwo Czarne.
- Prymaka-Onišk Aneta. 2019. *Bežanstva 1915. Zabytyja ŭčekačy*. Smalensk: Inbelkul't [Прымака-Онішк Анета. 2019. *Бежанства 1915. Забытыя ўчэкачы*. Смаленск: Інбелкульт].
- Radłowska Karolina. 2017. *Tatarzy polscy. Ciągłość i zmiana*. Białystok: Fundacja Sąsiedzi.
- Rusek Halina. 2003. *Tożsamość pogranicza. Wprowadzenie*. W: Zygmunt Kłodnicki, Halina Rusek (red.). *Pogranicze kulturowe i etniczne w Polsce*. Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze. 7–10.

- Sadowski Andrzej. 2019. *Tożsamość pogranicza jako kategoria socjologii pogranicza. Próba reinterpretacji*. „Roczniki Nauk Społecznych” 11(4): 73–91.
- Sajewicz Michał. 2000. *Desubstantywne osobowe nazwy subiektów właściwości z formatem sufiskalnym w nadnarwiańskich gwarach białoruskich Białostoczczyzny*. „Acta Polono-Ruthenica” 5: 235–264.
- Sajewicz Michał. 2005. *Deadiektywne osobowe „nomina subiecti” z formantem słowotwórczym -ač w gwarach białoruskich okolic Narewki na Białostoczczyźnie*. „Roczniki humanistyczne” LIII(7): 161–176.
- Sajewicz Michał. 2022. *Nazwiska mieszkańców wsi Lewkowo w b. powiecie grodzieńskim w połowie XVIII wieku*. „Acta Albaruthenica” 22: 137–157.
- Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej. Opracowany na podstawie wyników pierwszego powszechnego spisu ludności z dn. 30 września 1921 r. i innych źródeł urzędowych. Województwo Białostockie. t. 5. 1924. Warszawa: GUS.
- Šejn" Pavel" Vasil'evič". 1902. *Materialy dlja izučeniya byta i jazyka russkago naselenija Sěvero-zapadnago kraja. Opisanie žilišča, odeždy, pišči, zanjatij; preprovoždenie vremeni, igry, věrovanija, obyčnoe pravo; čarodějstvo, koldovstvo, znaxarstvo, lěčenje bolěžnej, sredstva ot" napastej, pověr'ja, priměty i t. d.* t. III. V: N. Dubrovin" (red.). *Sbornik" otdělenija russkago jazyka i slovesnosti imperatorskoj akademii nauk"*. t. 72. Sanktpeterburg": Imperatorskaja Akademija Nauk" [Шейнъ Павелъ Васильевичъ. 1902. *Материалы для изучения быта и языка русского населения Съверо-западнаго края. Описание жилища, одежды, пищи, занятий; препровождение времени, игры, върования, обычное право; чародѣйство, колдовство, знахарство, лѣчение болѣзней, средства отъ напастей, повѣрья, примѣты и т. д.* т. III. В: Н. Дубровинъ (ред.). *Сборникъ отдѣленія русскаго языка и словесности императорской академіи наукъ*. т. 72. Санктпетербургъ: Императорская Академія Наукъ].
- Tabelle z ostatecznymi danymi w zakresie przynależności narodowo-etnicznej, języka używanego w domu oraz przynależności do wyznania religijnego* [online] <https://tiny.pl/c4b4p> [15.07.2025].
- Tokc' Sjarhej. 1997. *Litoŭskae naseľn'ictva ŭ Hrodzenskaj huberni ŭ 19 – pačatku 20 st.* “Vesci Akademii nacyjanal'nych menšascej: Nacyjanal'nyja menšasci na Belarusi i ŭ svece” 1: 37–39 [Токць Сяргей. 1997. *Літоўскае насельніцтва ў Гродзенскай губерні ў 19 – пачатку 20 ст.* “Весці Акадэміі нацыянальных меншасцей: Нацыянальныя меншасці на Беларусі і ў свеце” 1: 37–39].
- Wiśniewski Jerzy. 1980. *Zarys dziejów osadnictwa na Białostoczczyźnie*. W: Janusz Siatkowski, Mieczysław Basaj, Bazyli Białokozowicz, Wiesław Boryś, Halina Janaszek-Ivaničkowa, Hanna Popowska-Taborska (red.), *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk. 14–30 i 116–119.
- Wysoczański Włodzimierz. 2024. *Język – pogranicze, języki – pogranicza*. „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” LXXX(80): 33–47.
- Załęski Wojciech. 2005. *Z supraskiego na nasze*. Supraśl: Collegium Suprasliense.

STRESZCZENIE: Celem artykułu jest opisanie historycznych i współczesnych etnonimów ludności białoruskojęzycznej na Grodzieńszczyźnie oraz zbadanie, czy i jak mocno się one zmieniły. Opisywane etnonimy to: Litwini, Rusini, Tutejsi, Białorusini, Polacy oraz Tatarzy. Autor doszedł do wniosku, że głównym etnonimem miejscowej ludności w poprzednich wiekach byli Litwini, podczas gdy pozostałe nazwy występowały rzadziej i mniej powszechnie (np. Rusini na określenie prawosławnych). Obecnie zaś na Sokółszczyźnie główny historyczny etnonim został prawie całkowicie zapomniany. Białoruskojęzyczni katolicy i niektórzy prawosławni uważają się za Polaków,

a pozostali prawosławni – za Białorusinów. Tatarzy, mimo korzystania z języka białoruskiego, pozostają odrębną grupą etniczną.

SŁOWA KLUCZOWE: Grodzieńszczyzna, etnonimy, samoidentyfikacja, Litwini (historyczni), Polacy, Białorusini, Tatarzy.

АНАТАЦЫЯ: Мэтай артыкула з'яўляецца апісанне гістарычных і сучасных этнонімаў беларускамоўнага насельніцтва Горадзеншчыны, як і даследаванне, ці і наколькі моцна яны змяніліся. Апісаныя этнонімы – гэта ліцвіны, русіны, тутэйшыя, беларусы, палякі і татары. Аўтар дайшоў да высновы, што галоўным этнонімам мясцовых жыхароў у мінулых стагоддзях быў *ліцвіны*. Астатнія назвы можна было сустрэць значна радзей і былі яны меней ужывальныя (напрыклад, русіны ў дачыненні да праваслаўных). Сёння на Сакольшчыне раней галоўны гістарычны этнонім амаль канчаткова забыты. Яго месца занялі два новыя: палякі ў дачыненні да каталікоў і некаторых праваслаўных, як і беларусы ў адносінах да праваслаўных. Нягледзячы на карыстанне беларускай мовай, татары застаюцца асобнай этнічнай групай.

КЛЮЧАВЫЯ СЛОВЫ: Горадзеншчына, этнонімы, самавызначэнне, ліцвіны, палякі, беларусы, татары.

Лена Леванцэвіч ♦ Lena Levantsevich

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Беларусь

Belarusian State University, Belarus

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-0425-6690>

e-mail: lewalena@mail.ru

Мянушка як складнік дыялектнай рэгіянальнай моўнай карціны свету

The Nickname as a Component of the Regional Dialectic Linguistic Worldview

Przezvisko jako składnik dialektalnego regionalnego językowego obrazu świata

ABSTRACT: This article defines the concept of the regional linguistic worldview, outlines the role of dialectal onyms in the formation of the linguistic worldview, and analyzes unmotivated nicknames from the Brest-Pinsk Polesie, which correlate with dialectal lexemes (localisms). The aim of this study is to determine the meaning of dialect words that correlate with nicknames of the inhabitants of the Brest-Pinsk Polesie, and to demonstrate the representation of onomastic knowledge in the regional linguistic worldview. The comparison of onyms with dialectal appellatives is of particular interest, because it reveals the etymology not only of dialectal onyms, but also of official surnames, toponyms and hydronyms. These units contain anthroponymic knowledge, which reflects human vision and perception of the world, which was formed as a result of the conceptualization and categorization of the surrounding world.

KEYWORDS: Regional linguistic worldview, nickname, localism, dialect onomastics, Polesia.

Брэсцка-Пінскае Палессе як рэгіён Беларусі цікавіла і цікавіць даследчыкаў розных галін навукі – гісторыкаў, археолагаў, дыялектолагаў, этналінгвістаў, фалькларыстаў, мастацтвазнаўцаў і інш. Даследаванне мовы гаворак Брэсцка-Пінскага Палесся патрабуе пільнай увагі па многіх прычынах, сярод якіх варта назваць наступныя: тэрыторыя знаходзіцца ў зоне кантактаў з іншымі мовамі (польскай, украінскай); рака Ясельда працягла час уяўляла сабой частку этнічнай мяжы паміж славянамі і балтамі; з Палессем звязана першае масавае перасяленне славян; на тэрыторыі Брэсцка-Пінскага Палесся вылучаецца немалая колькасць груп, падгруп і мікрагруп гаворак, таму дыялектолагі гавораць пра стракатасць

іх узаемнага тэрытарыяльнага размяшчэння, пра расчлянёнасць і дробнасць іх тэрытарыяльных частак; па шэрагу архаічных моўных рыс гаворкі Палесся звязваюцца з паўднёва- і заходнеславянскімі гаворкамі.

Рэгіён адметны ў моўным плане, бо тут захавалася шмат фанетычных, граматычных і лексічных архаічных рыс. Гэтаму спрыялі як гісторыка-культурныя падзеі, так і прыродна-ландшафтныя адметнасці тэрыторыі. Сёння мы можам гаварыць пра рэгіянальную моўную карціну свету Брэсцка-Пінскага Палесся, якую фарміруюць і вызначаюць найперш дыялектныя моўныя адзінкі, тыя словы, што адрозніваюць названы рэгіён ад іншых, утвораны і ўжываюцца носбітамі мовы і не маюць афіцыйнага статусу, а гэта, у першую чаргу, безэквівалентная лексіка, мікратапонімы, мянушкі, неафіцыйныя імёны. Разам з літаратурнымі моўнымі адзінкамі яны дазваляюць сфарміраваць цэласнае ўяўленне пра асаблівасці нацыянальнай моўнай карціны свету. Літаратурная айканімія і антрапанімія Брэсцка-Пінскага Палесся на сёння даследаваны ў дастатковай ступені, існуюць як манаграфічныя працы і слоўнікі, так і асобныя артыкулы. Вывучэнне ж дыялектнай анамастыкі, у прыватнасці мікратапонімаў і мянушак, толькі распачынаецца. Адсутнічаюць і спецыяльныя даследаванні па безэквівалентнай дыялектнай лексіцы ў дачыненні да літаратурнай беларускай мовы.

Тэрмінам *безэквівалентная* мы можам карыстацца і ў кантэксце анамастычнай дыялектнай лексікі, мянушак і мікратапонімаў, бо яны таксама не перакладаюцца на літаратурную мову без сэнсавых страт. Названыя адзінкі адлюстроўваюць не толькі асаблівасці развіцця ўласнамоўных (фанетычных, марфалагічных, словаўтваральных) фактаў, але і духоўны свет, культуру, побыт, менталітэт, каштоўнасныя пазіцыі жыхароў Брэсцка-Пінскага Палесся. Антрапанімічную прастору названага рэгіёна варта разглядаць як асаблівую лексічную сістэму, якая функцыянуе згодна з агульнымі законамі мовы, але мае і сваю рэгіянальную спецыфіку.

У сувязі са зменай парадыгмы даследавання сёння лінгвістаў цікавіць вывучэнне моўных адзінак з пазіцыі кагнітыўнага падыходу, які дапамагае выявіць суадносіны адзінак моўнага і канцэптуальнага ўзроўняў. Даследаванне кагнітыўных структур і асаблівасцей іх моўнай рэпрэзентацыі актуальна ў межах сучасных лінгвістычных задач, звязаных, у тым ліку, з паглыбленым вывучэннем жывых беларускіх гаворак, з неабходнасцю анамастычнага даследавання кожнага рэгіёна, паколькі дыялектная анамастыка (мянушкі і мікратапонімы) уяўляе сабой своеасаблівы пласт анамастычнай лексікі ўвогуле. У мянушках і мікратапонімах захаваліся дыялектныя словы, адметныя моўныя, гістарычныя і культурныя традыцыі. Супастаўленне онімаў з дыялектнымі

апелятывамі ўяўляе сабой пэўную цікавасць, паколькі дазваляе выявіць этымалогію не толькі дыялектных онімаў, але і афіцыйных прозвішчаў, тапонімаў, гідронімаў. Аналіз мянушак і мікратапонімаў дазваляе таксама выявіць тыя дыялектныя агульныя назвы прадметаў і рэалій, якія не зафіксаваны дыялектнымі слоўнікамі.

Мянушкі, для разумення якіх трэба ведаць дыялектны матэрыял, рэпрэзентуюць як індывідуальную, так і калектыўную моўную свядомасць. Яны разам з неафіцыйным уласным імем паказваюць на канкрэтную асобу. Гэтыя адзінкі ўтрымліваюць антрапанімічныя веды, якія адлюстроўваюць бачанне і ўспрыняцце свету чалавекам, што склаліся ў выніку канцэптуалізацыі і катэгарызацыі навакольнага свету. Як адзначае Алена Жалніна,

На субординатном уровне представлены неофициальные имена, уличные/дворовые фамилии и прозвища, сохраняющие свои локальные особенности на фоне общерусской ономастической традиции. Именно этот уровень репрезентирует региональную антропонимическую картину мира [Жалнина 2013: 17].

Навукоўцы лічаць, што антрапанімічная карціна свету з’яўляецца адным са спосабаў рэпрэзентацыі канцэптуальнай карціны свету ў мове.

Распрацоўкай тэарэтычных праблем “моўнай карціны свету” і пытаннямі іх практычнай рэалізацыі займаецца навуковая школа доктара філалагічных навук, прафесара Калерыі Дзямідавай. Прафесар вызначае дыялектную моўную карціну свету наступным чынам: гэта “схема восприятия действительности, сложившаяся на протяжении многих веков существования социума, ограниченного определённой территорией и природными, экономическими, хозяйственными условиями жизни” [Демидова 2008: 68].

Рэгіянальная моўная карціна свету (РМКС) з’яўляецца часткай як дыялектнай, так і нацыянальнай карціны свету. РМКС утрымлівае адметныя рысы светабачання і светаразумення жыхароў Брэстчыны. Гэтыя рысы прадвызначаюць істотныя прыкметы этнакультуры і іх моўную рэпрэзентацыю на тэрыторыі існавання заходнепалескіх гаворак. РМКС – гэта, з аднаго боку, фрагмент дыялектнай моўнай карціны свету, якая мае свае асаблівасці ў адлюстраванні свету ў адпаведнасці з умовамі пражывання (прыродна-геаграфічнымі і гістарычнымі), з характэрнымі рысамі рэгіёна як гісторыка-культурнай зоны. З іншага боку, у рэгіянальнай карціне свету больш аб’ёмны характар, бо, з’яўляючыся фрагментам усёй нацыянальнай карціны свету, яна, акрамя дыялектнага, змяшчае літаратурны і праствамоўны кампаненты. Пад РМКС

мы разумеем гістарычна сфарміраваную ў паўсядзённай свядомасці моўнага калектыву пэўнага рэгіёна і адлюстраваную ў мове сукупнасць уяўленняў пра свет, якія сфарміраваліся як вынік моўнай, маўленча-разумовай дзейнасці многіх пакаленняў людзей, а таксама адлюстраваныя ў мове асаблівасці нацыянальнага характару і менталітэту [Леванцэвіч 2025: 123].

РКМС, як і ў цэлым дыялектная карціна свету, больш багатая на лексічныя сродкі з іх паняццёвым і канататыўным зместам, чым літаратурная мова. Некадыфікаваная, неўнармаваная дыялектная мова змяшчае ў сабе архаічныя адзінкі і словаўтваральныя фарманты: словы з разнастайнымі словаўтваральнымі элементамі, якія могуць існаваць толькі ў дыялектнай мове, словы з канататыўнай афарбоўкай, якая выражаецца як экспліцытна, так і імпліцытна. Эмацыянальная афарбоўка моўных адзінак можа быць разнастайнай: ад меліяратыўнай і нейтральнай да пеяратыўнай. У дыялектных рэгіянальных назвах з'яў, прадметаў побыту, найменнях расліннага і жывёльнага свету вербалізуюцца духоўныя вартасці прадстаўнікоў нацыянальнай супольнасці.

Як ужо адзначалася, мянушкі ўтрымліваюць імпліцытную інфармацыю пра духоўную культуру і светабачанне, менталітэт мясцовых жыхароў, пра іх традыцыі. Этнакультурны кампанент выяўляецца праз моўнае выражэнне, праз асаблівасці намінацыі.

Акрамя моўных фактараў, на ўтварэнне мянушкі ўплываюць прыродныя і кліматычныя ўмовы рэгіёна, характар засялення тэрыторыі ў розныя гістарычныя перыяды, нацыянальны склад жыхароў, іх працоўная і прафесійная дзейнасць, побытавыя ўмовы, ступень сувязі з буйнымі населенымі пунктамі (гарадамі). Людзі, якія жывуць у розных гістарычных, кліматычных, культурных, лінгвістычных і сацыяльных умовах, па-рознаму выбіраюць матывавальную прыкмету, і розныя прадметы і рэаліі становяцца асацыятарам мянушкі.

Пры аналізе мянушак як складніка моўнай карціны свету актуальным з'яўляецца пытанне адбору імён-мянушак для даследавання. Асноўным крытэрыем адбору будзе выяўленне сутнасці і працэсу ўзнiкнення наймення. Пры адборы фактычнага матэрыялу (мянушак) варта ўлічваць наступныя аспекты: 1) асацыяцыі, якія ўзнікаюць у намінатара пры выбары наймення; 2) сувязі паміж суб'ектам намінацыі і рэаліяй; 3) моўныя сродкі, выкарыстаныя ў працэсе намінацыі; 4) асноўныя (ключавыя) канататыўныя значэнні; 5) вартасныя і паняццёвыя бакі рэаліі, якія выдзяляе намінатар; 6) рэпрэзентацыя характарыстыкі суб'екта ў мове; 7) фарміраванне кагнітыўных мадэлей, якія забяспечваюць утварэнне мянушкі; 8) суадносіны мянушкі з апелятывам; 9) крытэрыі выбару імя-мянушкі, якая адлюстроўвае пазітыўныя або негатыўныя рысы характару асобы.

Мянушкавы (палявы) матэрыял збіраўся на тэрыторыі Брэска-Пінскага Палесся з 2007 па 2024 год аўтарам артыкула. Таксама выкарыстаны вынікі дыялекталагічных экспедыцый за апошнія 10 гадоў, праведзеных са студэнтамі філалагічнага факультэта БрДУ імя А. С. Пушкіна падчас летніх вучэбных практык. Аўтар даследавання кіравала гэтымі экспедыцыямі.

Звернем увагу на мянушкі, утвораныя на аснове дыялектнай лексікі, бо найперш у іх адлюстравана своеасаблівае мысленне носьбітаў пэўнага дыялектнага кантынуума. Намі вылучана дзве групы мянушак, якія мы суадносім з дыялектнымі апелятывамі. Першая група мянушак з’яўляецца матываванай, у аснове наймення ляжыць дыялектнае слова, якое ўжываецца носьбітамі дыялекту і сёння – *Бздзю́ха* ‘порхаўка’, *Блы́нда* ‘блындацца/хадзіць без справы’, *Блышча́чы* ‘бліскачы’, *Бобо́тынка* ‘боботіты/біць у бубен’, *Бу́нька* ‘бурбалка’, *Бэ́ркой* ‘шапка бэрочка’, *Гура́ль* ‘назва гармоніка’, *Дерка́ч* (*Дырка́ч*), *Дэ́ркачы́ха* ‘змецены венік’, *Джэ́мік* ‘джом/жмых’, *Джэ́гля* ‘джэгляе/кульгае’, *Дра́та* ‘ніткі з драты’, *Дры́гало* ‘дрыгаты/дрыгаць’, *Кавэ́ня* ‘кавенька/кульбака’, *Кальку́ха* ‘покалены/брудны’, *Кну́рык* ‘вяпрук’, *Копы́ця* ‘капа сена’, *Ко́цуба́* ‘качарга’, *Крыша́н* ‘суп’, *Кувту́ля* ‘ковтуната/кудлата’, *Кулю́ня* ‘кулун/від сякеры’, *Лабэ́д* ‘лабэдзікі/блінцы з цёртай бульбы’, *Лё́па*, *Лё́пай* ‘ляпаты/стукаць’, *Около́ты* ‘околот/абмалочаны сноп’, *Пазю́р* ‘пазногаць’ і інш. [МБ 2024].

Прыведзеныя далей найменні складаюць другую групу і адносяцца да мянушак з неўстаноўленай матывацыяй (ці да нематываваных): носьбіты дыялекту не змаглі патлумачыць, чаму чалавека так імянавалі; сёння ў гаворцы насельнікаў не існуе і слова, з якім можна было б суаднесці мянушку. Трэба адзначыць, што выдадзены “Дыялектны слоўнік Брэстчыны” фіксуе толькі адзінкавыя дыялектныя словы, на аснове якіх, магчыма, узніклі наступныя мянушкі: *Бара́ха*, *Баршкóвы*, *Бóлбасы́ха*, *Бузю́мовы*, *Бурды́ло*, *Бындыро́ва*, *Геп*, *Гу́цовы*, *Каманы́шэны*, *Асіто́новы*, *Бабу́ча*, *Бабучы́ха*, *Багамазы́ха*, *Багі́ля*, *Ба́дэ*, *Быдзыго́н*, *Баля́ба*, *Банады́шчык*, *Бандро́*, *Барба́новы*, *Бахма́н*, *Бажу́рка*, *Бе́ц*, *Бо́ц*, *Бу́ц*, *Бітёвы*, *Блё́к*, *Богáн*, *Бода́*, *Бору́х*, *Босё́вы*, *Бона́х*, *Бру́ндзя*, *Брыду́ны*, *Бры́тан*, *Бут*, *Буя́нэц*, *Быды́чыха*, *Бызлё́*, *Бы́кус*, *Бындра́ч*, *Бынду́льчыны*, *Бы́рчыны*, *Бэ́лічка*, *Бэ́льбі́ха*, *Бэ́льгэм*, *Бэ́нь*, *Бэ́нэсь*, *Бэ́нэсyoчóк*, *Ві́рыч*, *Ві́та*, *Вра́тніковы*, *Гадэ́ля*, *Гадэм*, *Гала́йчык*, *Гаму́ла*, *Ганты́ковы*, *Га́пы*, *Га́рбары́ха*, *Гарма́ны́ха*, *Га́рцовы*, *Гатымо́ны*, *Гер*, *Гіге́шко*, *Гінда́*, *Гінца́к*, *Гі́сук*, *Гіру́н*, *Глё́з*, *Гна́лько*, *Гомáнко*, *Гонджу́кі*, *Гопля́к*, *Го́пман*, *Грэ́ч*, *Гу́леў*, *Гу́цюкоў*, *Гыру́н*, *Гэ́ргэлы́ха*, *Гэ́цлэ*, *Джы́нджэ́р*, *Джы́нка*, *Дзы́нька*, *Дбóдзік*, *Зне́ганка*, *Зну́скі*, *Золю́к*, *Зу́й*, *Зу́па*, *Зухна́*, *Зу́шэль*, *Зы́ндэль*, *Зэ́йда*, *Зэ́лько*, *Кавру́х*, *Калаку́т*, *Калашва́н*, *Калэ́нык*, *Каля́й*, *Ка́ма*, *Кана́рковы*, *Ка́нтэ́р*, *Капаё́л*, *Капе́рка*, *Капэ́жовы*, *Карака́тас*, *Карды́к*, *Каўга́нка*, *Кі́ва*, *Кі́дэ́рэц*, *Клё́па*,

Клёля, Клы́на, Кобачыха, Ковба, Ковзі́ль, Кодзю́кі, Колыда́, Корд́й, Корыч, Коштэ́сь, Ку́бусевы, Ку́ндэль, Кыно́к, Кэ́рбылёва, Кэць, Кэч, Ла́дік, Ле́ндэр, Ле́ця, Лы́товы, Ля́вэр, Ля́лік, Ля́ха, Мазяко́вы, Макадо́ва, Манды́чэнь, Манджу́к, Мару́к, Ма́чко, Ме́дзер, Ме́йшыха, Мо́лік, Мо́нка, Мурмы́ль, Мэ́йда, Мэ́ндзя, Ныко́дькы, Ныштубэ́р, Прэ́кладо, Полбо́зім, Полбо́т, По́пыся, По́пэль, По́ця, Прэ́ндзя, Пу́рка, Пыто́па, Пы́цый, Пы́цюк, Пэ́дэ, Лэ́лён, Ромэ́са, Рэ́мезовы, Сканáль, Со́голь, Су́дар, Сумордо́вы, Тэ́лэпень, Фастры́гі, Ха́вэра, Ха́йка, Хо́йлыха, Хо́лодзі́ловы, Храпко́вы, Хру́евы, Хурба́тка, Цабале́н, Ца́ліба́н, Це́д, Цю́іха, Цю́па, Цю́пэр, Цяврэ́ць, Чывыле́нчыха, Чыпа́руха, Чэ́рах, Ша́блэчка, Ша́лялёвы, Ша́ло́н, Шку́та, Шло́я, Шлё́йма, Шмо́ліха, Шмо́ня, Шму́ндзік, Шмы́га, Шмэ́к, Шме́ровы, Шме́шко, Шо́б, Шпо́ка, Шу́ня, Шу́рна, Шчы́куль, Шылі́пéй, Шы́ндык, Шы́хны, Шэ́йдан, Шэ́рко, Шэ́сь, Ды́ль, Дэ́піш, Ежы́ль, Ё́халка, Жумні́р [МБ 2024].

Прывядзём для некаторых мянушак суадносна дзялектныя словы і іх значэнні. Адзінкі выбраны з дзялектных даведнікаў, выдадзеных на працягу XX–XXI стст., за выключэннем слоўніка І. Насовіча.

Бадзыго́н – адпаведнае слова зафіксавана ў дзялектным слоўніку Брэстчыны і мае значэнне ‘вялікі, няскладны чалавек’ [ДСБ 1989: 17]. Таксама словам *бэдзыгон* называюцца розныя віды стравы: ‘страва з цёртай бульбы, запечаная ў чыгунку’ (тамсама); ‘сдобная булка’, ‘хлеб из гречневой муки’, ‘запеканка из рисовой каши’, ‘пенка на кипяченом молоке’ [ЛП 1968: 21]. Мянушку *Бадзыгон* мае вялікі і няскладны чалавек.

Бара́ха – у дзялектнай мове існуюць словы *адбарахцець* ‘спыніць плавузганне’ [Юрчанка 1988: 36]; *барахлавацісты* ‘нізкай вартасці, якасці’ [Юрчанка 1988: 48], *чабарахнуць* ‘пабіць’ [СРЛГ 1999: 124]; *барахта* ‘пустякі, напярсяна’ [ССГ 1974: 302].

Бахма́н – дзялектныя слоўнікі фіксуюць падобныя словы *бахмалы* ‘лапушысты’ [СБГПЗБП 1979, 1: 230]; *бахмата́я* ‘позняя кветка’ [РС 2001: 521]; *бахмачы* ‘кутасы’ [Барадулін 2013: 29]; *бахматы* ‘чалавек з вялікім жыватом’; *бахмата* ‘шырока, мехавата’ [ТС 1982, 1: 45]. Магчыма, такую мянушку далі чалавеку з вялікім жыватом.

Баю́рка – у дзялектнай мове існуюць падобныя словы, аб’яднаныя семамі ‘паглыбленне’, ‘вада’: *баюра* ‘глыбокая гразкая лужына’, ‘аб’ёмны прадмет’, ‘лужына’, ‘разлітая вадкасць’, ‘выбоіна на дарозе’, ‘дзівосы’, ‘кар’ер, запоўнены вадой’ [ДСБ 1989: 20; ТС 1982, 1: 47; СГЦРБ 1990: 38]. Ва ўсіх лексемах прасочваецца сема ‘брудны’, магчыма, мянушку атрымаў чалавек па агульным знешнім выглядзе.

Бру́ндзя – на Гродзеншчыне захаваўся прыметнік *брундзовы* са значэннем ‘карычневы’ [СРЛГ 1999: 18].

Брыта́н – у народзе *брытаном* называюць чалавека паводле знешняга выгляду – ‘моцнага целаскладу’ [Ч 2006: 222]. На Магілёўшчыне

бытуе лексема *абрытант* ‘неакуратны чалавек’ [Бялькевіч 1970: 7]. Існуюць і назвы дзеянняў *брытаць* са значэннем ‘капаць (пра дождж)’ [НЛ 1977: 138]; *набрытаць* ‘надзець аброць’ [СГЦРБ 1990: 237]; *брытаць* ‘блытаць’ [СГЦРБ 1990: 45], ‘плесці’: *Некалі лапці з лазы брыталі і натпляталі гэтай самай лазой* [СБГПЗБП 1979, 1: 230].

Бурдыло – слоўнікі фіксуюць немалую колькасць лексем з падобным коранем. У кантэксце імянавання асобы вартымі ўвагі з’яўляюцца найперш лексемы *бурдыга* ‘каржакаваты чалавек’ [ЖНС 1992: 155] і *бурдыль* ‘маленькая пабудова’: *Стыяў у яго бурдыль гніленькыя хацінка аршын на сем* [МС 2008, 1: 120]. Прывядзём і іншыя словы: *бурдыль* 1) ‘водняной пазурь, волдырь’, 2) ‘прышч’; *бурдыліць* ‘вспенивать что-л. жидкое’; *бурдыліцца* ‘приходить в брожение, покрываться водяными пузырьками’ [Станкевіч 1989: 179]; *взбурдычить* ‘возмутить (о жидкости)’ [ССГ 1974: 44]; *бурдыга* ‘вялікі кусок, кавалак’ [Цыхун 2014: 30]; *начабурдэхваць* ‘шмат наліваць’, *начабурдыхаць* ‘наплёскацца’ [Юрчанка 1985: 291] і інш.

Бындрач – у гаворках захаваліся падобныя словы з агульным значэннем ‘лайдачыць’: *брындаць* ‘хадзіць без мэты’ [МСНДМ 1960: 35]; *забрындаць* ‘начать праздно проводить время’ [ССГ 1974: 42]; *брында* ‘гультай, валацуга’ [Бялькевіч 1970: 184], ‘неахайная жанчына’ [СБГПЗБП 1979, 1: 229], ‘бадзяга, не заняты працай чалавек’ [СГЦРБ 1990: 44]; *брындзыбить* ‘разгуливать по улице’ [Расторгуев 1973: 56].

Гамула – на тэрыторыі Беларусі зафіксавана некалькі слоў з коранем *гамул*–: *гамула* ‘неудачно выпеченный, недопеченный хлеб’, *гамулом* ‘сразу’, ‘гуртом’ [Расторгуев 1973: 77]; *гамула* ‘клёцкі з бульбы з салам’ [Бялькевіч 1970: 132]; *гамулка* ‘тормаз у веласіпедзе’ [РСВ 2012, 1: 144]; *гамулець* ‘прыстасаванне для тармажэння воза’ [СГЦРБ 1990: 418]; *гамулка* ‘кавалак, кусок’ (тамсама 88); *гамулец* ‘тормаз’ [СРЛГ 1999: 110]; *Гамолаўка* ‘ўрочышча’ – назва паходзіць ад мянушкі чалавека, поле якога там было (*Гамола, Гамолка*) [Иванов 2007: 50].

Гінда – у дыялектнай мове існуе агульны назоўнік для ацэнкі фізічнага стану чалавека. Так, чалавека са слабым здароўем называюць *гінда* ‘хваравіты, слабасільны’ [Ч 2006: 254]. Лексема *гінда* ўжываецца пры лаянцы – *Гінда ты сьліная!* (гінда ‘лаянка’) [Бялькевіч 1970: 135], а таксама ва ўстойлівым выразе *Гінда попова!* ‘худая, высокая жанчына’ [Зайка 2015: 197].

Гуцовы, Гуцюкоў – існуе назва *гуц*, якая характарызуе чалавека паводле яго адносін да працы – ‘гультай лянiвы’ [Ч 2006: 368]. Мянушка мае пашырэнне на тэрыторыі ўсяго Беларускага Палесся. Як доказ прывядзём наступны прыклад: *Гуцаў Берэзнік* ‘название молодого березового леса связано с прозвищем человека Гуц’ [Иванов 2007: 61]. Магчыма, мянушка суадносіцца і з апелятывамі *гуцала* ‘о человеке с тяжёлой

походкой' [ССГ 1974: 101]; *гуцка* 'надворная свіння, кабан' [Бялькевіч 1970: 143]. У дачыненні да імянавання асобы варта прывесці і прыказку *Намуціла Гуця, што не паесць і цібця*. Дыялектныя слоўнікі фіксуюць і словы *гуць* са значэннем 'пра хістанне' [НЛ 1977: 173] і *гуціць* 'спецыяльна скарыстаць салому для гною' [МС 2015, 1: 150].

Кідэрэц – у гаворках Брэстчыны было вядома слова *кідэры* 'мяккія складкі, фалды' [ДСБ 1989: 95]. Дыялектныя слоўнікі фіксуюць адзінку *кідэрма* са значэннямі 'клін у адзенні' [Жыдовіч 1977: 64] і 'клін у шыцці' [СГЦРБ 1990: 192].

Кундэль – слоўнік мікратапонімаў, падрыхтаваны А. Зайкам, фіксуе назву поля *Кундэлево* [Зайка 2018: 110]. Слоўнікі беларускіх народных гаворак ХХ–ХХІ стст. утрымліваюць шэраг лексем з каранем *кунд-/кундз-*: *укундзёбіць* 'упарадкаваць, навесці парадак у чым-н.' [Мілкоўскі 2011: 34]; *кундавы* 'худы, змораны': *Ух, зараза кундзева, гледзі, шо зарэ ногі вуцягнеш!* [ТС 1982, 2: 251]; *кундзёхаць* 'дабірацца' [РСВ 2012: 272]; *кундэль* 'недарослік' [Яўсееў 1978: 62]; *Кундэль ты чортаў, што ты зьдзелыў?* [Шатэрнік 1929: 490]; *скундзяблены* 'згорблены, сагнуты' [Пашкевіч 2008: 43]; *скундзёбіцца* 'сагнуцца, панікнуць, сціснуцца' [Цыхун 2014: 214]; *скундзябіцца* 'змарнець, знійкавець' [ТС 1985, 5: 52]. Тэматычныя слоўнікі "Чалавек" прыводзіць наступныя словы: *кундэль*, *кундаль* 'невысокі', 'нізкі ростам чалавек' [Ч 2006: 229]; *скундзяблены* 'гарбаты', 'які мае горб, сагнуты' [Ч 2006: 209], *кундзя* 'тоўсты, поўны', 'значны ў аб'ёме' [Ч 2006: 250], *кундзявы* 'худы', 'з тонкім, хударлявым целам' [Ч 2006: 258].

Лы́товы – таго, хто ўхіляецца ад працы, лодара беларусы называюць *лыт* 'гультай, лянівы' [Ч 2006: 366]. Ва ўсходнепалескіх гаворках слова з'яўляецца мнагазначным. Гэта 1) 'лазовы або ліпавы дубец, прыгодны для здымання кары на лыкі', 2) 'кара з маладой ліпы' [ТС 1984, 3: 51].

Пэ́дэ – у жывой народнай мове бытавалі дзеясловы *пэдкаць* 'мазаць', 'брудзіць' [РСВ 2012, 1: 63]; *запэдкацца* 'заляпацца' [Юрчанка 1985: 186]; *запэdkаны* [Юрчанка 1988: 16]; *повпэdkанкі* 'загрязнены' [Насовіч 1870: 437]; *пэдкаць* 'забруджваць' [НС 1975: 140].

Рэ́мезовы – у палескіх гаворках слова *рэмез* ужывалася са значэннем 'пташка' *Рэмез звіае кубло, і дзве ходы ў ім* [ТС 1984, 2: 140]; *Бувае нападная пташэчка, то рэмез з другога боку і вылезе з свого кубля* [ТС 1984, 2: 147]. Існуе і мікратапонім, утвораны ад апелятыва *рэмез*, – *Рэме́заў лес* [Зайка 2018: 173].

Ха́вэра – існаваў назоўнік *хаврей* 'барин, дворянин' [ССГ 1974: 960], а таксама дзеяслоў *охавронить* 'акукуціць', 'охватываць' [Ластойскі 1924: 451].

Хай́ка – верагодна, гэта было асабовае імя, бо слова захавалася толькі ва ўстойлівых выразах, дзе пішацца з вялікай літары: *Як Хвайка*

на Бэрку 'з захапленнем (адносіцца)' [Юрчанка 2002: 202]; Хайка у калымагі пьдить – тавары вязеть [ССГ 1974: 336].

Храпко́в – амаль усе дыялектныя слоўнікі падаюць словы *храпка* са значэннем 'цвёрдае сцябло ў качане капусты', 'качарэжка' [Бялькевіч 1970: 475; РСВ 2014, 2: 246]. Існуюць таксама лексемы *храпканне* 1) 'хрумстанне', 2) 'важкі ўдар пры падзенні' [Юрчанка 2002: 282]; *сухрапкі* 'замёрзлая грязь', 'груда' [СБГПЗБП 1984, 5: 28]; *храпка* 'нос', 'адна з парных знадворных адтулін носа' [Ч 2006: 184]; 1) 'храпка', 2) 'нос', 3) 'дровы з маладога сасняку' [Юрчанка 1969: 238]; зневажальнае 'старуха, карга, хрычэвка' [Станкевіч 1989: 297]. Некаторыя слоўнікі прыводзяць фразеалагізм *гнаты храпку* 'мець злосць' [ДСБ 1989: 68; НЛ 1977: 93].

Як паказвае прыведзены матэрыял, большасць дыялектных слоў нясе ў сваёй семантыцы характарыстычную ацэнку, якая можа быць матыватарам пры выбары мянушкі. Ацэнка, якую даюць намінатары пры іменаванні, матывуецца прафесійнымі, фізічнымі, псіхічнымі і іншымі станоўчымі рысамі/недахопамі, а таксама залежыць ад грамадства і ўзроўню культуры той супольнасці людзей, у якой імя-мянушка з'явілася.

Многія з прыведзеных дыялектных лексем, з якімі суадносіцца імёны-мянушкі, з'яўляюцца агульнымі назвамі чалавека паводле знешняга выгляду і эмацыянальнага стану, паводле паводзін і адносін да працы.

Збор, фіксацыя, навуковы аналіз рэгіянальных моўных адзінак абумоўлены тым фактарам, што сэнна значна зменшылася колькасць людзей, якія валодаюць важнымі для мовазнаўства ведамі (прынцыпы іменавання таго ці іншага мікрааб'екта, семантыка оніма; матывацыйная аснова мянушкі; значэнне большасці безэквівалентных адзінак і інш.). Таму з'яўляецца актуальным даследаванне дыялектных моўных адзінак, у прыватнасці мянушак і мікратапонімаў. З адыходам носьбітаў мянушак знікае і іменаванне, а таксама з адыходам носьбітаў дыялекту губляецца матывацыя ўзнiкнення мянушкі, а затым знікае і сама адзінка.

Вывучэнне дыялектнай анамастыкі Брэсцка-Пінскага Палесся дае магчымасць ацаніць суадносіны анамастычнай сістэмы літаратурнай мовы і дыялектнай, ахарактарызаваць матэрыяльную, структурна-арганізацыйную спецыфіку анамастычнай прасторы дыялекту ў адносінах да анамастыкі беларускай літаратурнай мовы; апісаць рэпрэзэнтацыю анамастычных ведаў у рэгіянальнай моўнай карціне свету.

Семантыку анамастычных адзінак (мянушак, мікратапонімаў) дапамагае выявіць даследаванне значэння дыялектных слоў, што дазваляе звязаць анамастычны матэрыял з моўнай карцінай свету і разгледзець яго як сродак захавання гістарычнай памяці носьбітаў заходнепалескіх гаворак.

Даследаванне дыялектнай анамастыкі (мянушак і мікратапонімаў) дазволіць сфарміраваць цэласнае ўяўленне пра асаблівасці рэгіянальнай дыялектнай моўнай карціны свету.

References

- Baradulin Ryhor. 2013. *Vušacki slovazbor Ryhora Baradulina*. Minsk: Knihazbor [Барадулін Рыгор. 2013. *Вушацкі словазбор Рыгора Барадуліна*. Мінск: Кнігазбор].
- Bjal'kevič Ivan. 1970. *Krajovery sloŭnik usходnjaj Mahilioŭščyny*. Minsk: Navuka i tэхnika [Бялькевіч Іван. 1970. *Краёвы слоўнік усходняй Магілёўшчыны*. Мінск: Навука і тэхніка].
- Č 2006 = Kuncëvič Ljuboŭ, Kryvicki Aljaksandr (rėd.). 2006. *Čalavek: tэматычны sloŭnik*. Minsk: Belaruskaja navuka [Ч 2006 = Кунцэвіч Любоў, Крывіцкі Аляксандр (рэд.). 2006. *Чалавек: тэматычны слоўнік*. Мінск: Беларуская навука].
- Сухун Апанас. 2014. *Skarby narodnaj movy: Z leksičnaj spadčyny nasel'nikaj Haradzenskaha rajonu*. Č. 2. Narodnja: Haradzenskaja biblijatėka [Цыхун Апанас. 2014. *Скарбы народнай мовы: З лексічнай спадчыны насельнікаў Гарадзенскага раёну*. Ч. 2. Гародня: Гарадзенская бібліятэка].
- Demidova Kalerija. 2008. *Dialektnaja jazykovaja kartina mira i osobennosti ejo reprezentacij v častnyx dialektnyx sistemax (na materiale russkix govorov Urala)*. V: S.A. Myznikov, E.Ž. Kuznesova, O.N. Krylova, O.V. Glebova (red.). *Leksičeskij atlas russkix narodnyx govorov (materialy i issledovanija)*. Sankt-Peterburg: Nauka. 68–80 [Демидова Калерія. 2008. *Дыялектная языковая картина мира и особенности её репрезентации в частных диалектных системах (на материале русских говоров Урала)*. В: С.А. Мызников, Е.Ж. Кузнецова, О.Н. Крылова, О.В. Глебова (ред.). *Лексический атлас русских народных говоров (материалы и исследования)*. Санкт-Петербург: Наука. 68–80].
- DSB 1989 = Malažaj Halina (rėd.). 1989. *Dyjalektny sloŭnik Brėstčyny*. Minsk: Navuka i tэхnika [ДСБ 1989 = Малажай Галіна (рэд.). 1989. *Дыялектны слоўнік Брэстчыны*. Мінск: Навука і тэхніка].
- Ivanov Andrej. 2007. *Mikrotoponimija Mozyrskoho Poles'ja*. Mozyr': UO МНПУ ім. І. П. Šamjakina [Иванов Андрей. 2007. *Микротопонимия Мозырского Полесья*. Мозырь: УО МГПУ им. И. П. Шамякина].
- Jaŭseeŭ Ryhor. 1978. *Maci kazala tak...* Minsk: Navuka i tэхnika [Яўсееў Рыгор. 1978. *Маці казала так...* Мінск: Навука і тэхніка].
- Jurčanka Neorhij. 1969. *Narodnaja sinanimija*. Minsk: Navuka i tэхnika [Юрчанка Георгій. 1969. *Народная сінанімія*. Мінск: Навука і тэхніка].
- Jurčanka Neorhij. 1985. *Narodnae vytvornaе slova: Z havorki Mscislaŭščyny. R–Ja*. Minsk: Navuka i tэхnika [Юрчанка Георгій. 1985. *Народнае вытворнае слова: З гаворкі Мсціслаўшчыны. Р–Я*. Мінск: Навука і тэхніка].
- Jurčanka Neorhij. 1988. *Sučasnaе narodnaе slova: Z havorak Mscislaŭščyny: sloŭnik*. Minsk: Navuka i tэхnika [Юрчанка Георгій. 1988. *Сучаснае народнае слова: З гаворак Мсціслаўшчыны: слоўнік*. Мінск: Навука і тэхніка].
- Jurčanka Neorhij. 2002. *Narodnae mudrasloŭe: Sloŭnik*. Minsk: Belaruskaja navuka [Юрчанка Георгій. 2002. *Народнае мудраслоўе: Слоўнік*. Мінск: Беларуская навука].
- Lastoŭski Vaclaŭ. 1924. *Padručny rasijska-kryŭski (belaruski) sloŭnik*. Koŭna [Ластоўскі Вацлаў. 1924. *Падручны расійска-крыўскі (беларускі) слоўнік*. Коўна].
- Levancëvič Lena. 2025. "Karcina svetu": pytanni typalohii ŭ lindhvistyčnyx dasledavannjax. "Trudy BHTU". Ser. 4. Print- i mediatexnologii № 1 (291): 120–125 [Леванцэвіч Лена. 2025. "Карціна свету": пытанні тыпалогіі ў лінгвістычных даследаваннях. "Труды БГТУ". Сер. 4. Принт- и медиатехнологии № 1 (291): 120–125].

- LP 1968 = Tolstoj Nikita (red.). 1968. *Leksika Poles'ja*. Moskva: Nauka [ЛП 1968 = Толстой Никита (ред.). 1968. *Лексика Полесья*. Москва: Наука].
- MB 2024 = Levancëvič Lena (sklad.). 2024. *Mjaniški Brëščynu: viučëbny sloŭnik*. Brëst: BrDU imja A. S. Puškina [МБ 2024 = Леванцэвіч Лена (склад.). 2024. *Мянушкі Брэстчыны: вучэбны слоўнік*. Брэст: БрДУ імя А. С. Пушкіна].
- Milkoŭski Vjačaslaŭ. 2011. *Matčyna slova: sproba sloŭnička nekatoryx rëhijanal'nyx havorak*. Minsk: Prava i èkanomika [Мілкоўскі Вячаслаў. 2011. *Матчына слова: спроба слоўнічка некаторых рэгіянальных гаворак*. Мінск: Права і эканоміка].
- MS 2015 = Kurcova Veranika, Kuncëvič Ljuboŭ (rëd.). 2015. *Mova Sennensščynu: dyjalektny sloŭnik: u 2 t*. Minsk: Navuka [МС 2015 = Курцова Вераніка, Кунцэвіч Любоў (рэд.). 2015. *Мова Сенненшчыны: дыялектны слоўнік: у 2 т.* Мінск: Навука].
- MSNDM 1960 = Jankoŭski Fiodar (rëd.). 1960. *Matëryjaly dla sloŭnika narodna-dyjalektnaj movy*. Minsk: Vyd. Beldžaržunivetsitëta imja U. I. Lenina [МСНДМ 1960 = Янкоўскі Фёдар (рэд.). 1960. *Матэрыялы для слоўніка народна-дыялектнай мовы*. Мінск: Выд. Белдзяржуніветсітэта імя У. І. Леніна].
- NL 1977 = Kryvicki Aljaksandr, Mackevič Juzëfa (rëd.). 1977. *Narodnaja leksika*. Minsk: Navuka i tэхnika [НЛ 1977 = Крывіцкі Аляксандр, Мацкевіч Юзэфа (рэд.). 1977. *Народная лексіка*. Мінск: Навука і тэхніка].
- Nosovič Ivan". 1870. *Slovar' bělorusskago narëčija. Sanktpeterburg'*: Otd-nie Rus. jaz. i slovesnosti Imp. Akad. Nauk" [Носовичъ Иванъ. 1870. *Словарь бѣлорускаго нарѣчія*. Санктпетербургъ: Отд-ніе Рус. яз. и словесности Имп. Акад. Наукъ].
- NS 1975 = Kryvicki Aljaksandr, Mackevič Juzëfa (rëd.). 1975. *Z narodnaha sloŭnika*. Minsk: Navuka i tэхnika [НС 1975 = Крывіцкі Аляксандр, Мацкевіч Юзэфа (рэд.). 1975. *З народнага слоўніка*. Мінск: Навука і тэхніка].
- Paškevič Mikola. 2008. *Rubel'ski leksika-frazealahičny sloŭnik*. Brëst: BrDU imja A. S. Puškina [Пашкевіч Мікола. 2008. *Рубельскі лексіка-фразеалагічны слоўнік*. Брэст: БрДУ імя А. С. Пушкіна].
- Rastorguev Pavel. 1973. *Slovar' narodnyx govorov zapadnoj Brjanščiny*. Minsk: Nauka i tehnika [Расторгуев Павел. 1973. *Словарь народных говоров западной Брянщины*. Минск: Наука и техника].
- RS 2001 = Kuncëvič Ljuboŭ, Kryvicki Aljaksandr (rëd.). 2001. *Raslinny svet: tëmatyčny sloŭnik*. Minsk: Belaruskaja navuka [РС 2001 = Кунцэвіч Любоў, Крывіцкі Аляксандр (рэд.). 2001. *Раслінны свет: тэматычны слоўнік*. Мінск: Беларуская навука].
- RSV 2012–2014 = Zlobin Lidzija (rëd.). 2012–2014. *Rëhijanal'ny sloŭnik Viceščynu: u 2 č*. Vicebsk: UA "VDU imja P. M. Mašërava" [PCB2012–2014 = Злобін Лідзія (рэд.). 2012–2014. *Рэгіянальны слоўнік Віцебшчыны: у 2 ч.* Віцебск: УА "ВДУ імя П. М. Машэрава"].
- SBHPZBP 1979–1986 = Mackevič Juzëfa (rëd.). 1979–1986. *Sloŭnik belaruskix havorak rajnočna-zaxodnjaj Belarusi i jae pahraničča: u 5 t*. Minsk: Navuka i tэхnika [Мацкевіч Юзэфа (рэд.). 1979–1986. *Слоўнік беларускіх гаворак раённа-заходняй Беларусі і яе пагранічча: у 5 т.* Мінск: Навука і тэхніка].
- SHCRB 1990 = Mjaceł'skaja Eŭdakija (rëd.). 1990. *Sloŭnik havorak cëntral'nyx rajonaj Belarusi: u 2 t*. T. 1. Minsk: Universitëckaje [СГЦРБ 1990 = Мяцельская Еўдакія (рэд.). 1990. *Слоўнік гаворак цэнтральных раёнаў Беларусі: у 2 т.* Т. 1. Мінск: Універсітэцкае].
- SRLH 1999 = Danilovič Mikalaj, Scjacko Pavel (rëd.). 1999. *Sloŭnik rëhijanal'naj leksiki Hrodzenščynu*. Hrodna: HrDU [СРЛГ 1999 = Даніловіч Мікалай, Сцяцко Павел (рэд.). 1999. *Слоўнік рэгіянальнай лексікі Гродзеншчыны*. Гродна: ГрДУ].
- SSH 1974 = Ivanova Alla (red.). 1974. *Slovar' smolenskix govorov: Vyp. 1. A–B*. Smolensk: b.i. [ССГ 1974 = Иванова Алла (ред.). 1974. *Словарь смоленских говоров: Вып. 1. А–Б*. Смоленск: б.и.].
- Stankevič Jan. 1989. *Belarуска-rasijski (Vjalikalitoŭska-rasijski) sloŭnik*. N'ju-Jork: Lew Sapieha Greatlitvan (Byelorussian) Foundation [Станкевіч Ян. 1989. *Беларуска-расійскі*

- (*Вялікалітоўска-расійскі*) слоўнік. Нью-Ёрк: Lew Sapieha Greatlitvan (Byelorussian) Foundation].
- Šatèrnik Mikalaj. 1929. *Krajovy sloŭnik Červenščyny*. Pad rėdakcyjaj M. Ja. Bajkova i B. I. Ėpimaha-Šypily. Minsk: Vydan'ne Belaruskae Akadėmii Navuk [Шатэрнік Мікалай. 1929. *Краёвы слоўнік Чэрвеншчыны*. Пад рэдакцыяй М. Я. Байкова і Б. І. Эпімаха-Шыпілы. Мінск: Выданьне Беларускае Акадэміі Навук].
- TS 1982–1985 = Kryvicki Aljaksandr (rėd.). 1982–1985. *Turaŭski sloŭnik: u 5 t.* Minsk: Navuka i tėchnika [ТС 1982–1985 = Крывіцкі Аляксандр (рэд.). 1982–1985. *Тураўскі слоўнік: у 5 т.* Мінск: Навука і тэхніка].
- Zajka Ales'. 2015. *Prykazki i prymaiŭki, žarty i kalambury, pryhavorki i jazykalomki, vjasel'nyja pryhavorki pry dzjal'be karavaja, vitanni i zyčėnni, vetlivyja i laskavyja vyrazy, zascjarahohi i prysjahanni, praklioni i adkljacci, žartoŭnyja praklioni i dražnilki-kepiki, znevažanni i paraŭnanni, prykmety narodnaha kalendara z Kosaŭščyny*. Minsk: Tėchnalohija [Зайка Алесь. 2015. *Прыказкі і прымаўкі, жарты і каламбурсы, прыгаворкі і языкаламкі, вясельныя прыгаворкі пры дзяльбе каравая, вітанні і зычэнні, ветлівыя і ласкавыя выразы, засцярогі і прысягання, праклёны і адкляцці, жартоўныя праклёны і дражнілкі-кепікі, зневажання і параўнання, прыкметы народнага календара з Косаўшчыны*. Мінск: Тэхналогія].
- Zajka Ales'. 2018. *Mikratapanimika Ivacėvičšyny*. Minsk: Tėchnalohija [Зайка Алесь. 2018. *Мікратэпаніміка Івацэвічшыны*. Мінск: Тэхналогія].
- Žalnina Elena. 2013. *Dialektnaja leksika kak otryaženiie regional'noj antroponimičeskoj kartiny mira*. Avtoreferat dissertacii na soiskanie ŭčenoj stepeni kandidata filologičeskich nauk. Tambov [Жалнина Елена. 2013. *Диалектная лексика как отражение региональной антропонимической картины мира*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Тамбов].
- ŽNS 1992 = Jaškin Ivan, Mixajlaŭ Pavel (rėd.). 1992. *Žyvoe narodnae slova: dyjalektalahičny zbornik*. Minsk: Navuka i tėchnika [ЖНС 1992 = Яшкін Іван, Міхайлаў Павел (рэд.). 1992. *Жывое народнае слова: дыялекталагічны зборнік*. Мінск: Навука і тэхніка].
- Žydovič Maryja. 1977. *Matėryjaly dla sloŭnika minka-maladzečanskix havorak*. Minsk. Vydavectva Belaruskaha dzjaržaŭnaha ŭniversitėta [Жыдовіч Марыя. 1977. *Матэрыялы для слоўніка мінска-маладзечанскіх гаворак*. МінскЖ Выдавецтва Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта].

STRESZCZENIE: Artykuł definiuje pojęcie regionalnego językowego obrazu świata; określa rolę dialektalnych onimów w kształtowaniu obrazu językowego. W artykule analizowane są niemotywowane przezwiska Polesia Brzesko-Pińskiego, które są skorelowane z leksemami dialektalnymi (lokalizmami). Celem artykułu jest ukazanie znaczenia słów dialektalnych, z którymi skorelowane są przezwiska mieszkańców Polesia Brzesko-Pińskiego, oraz pokazanie reprezentacji wiedzy onomastycznej w regionalnym językowym obrazie świata. Porównanie onimów z dialektalnymi apelatywami jest w pewnym stopniu interesujące, ponieważ pozwala zidentyfikować etymologię nie tylko dialektalnych onimów, ale także oficjalnych nazwisk, tomonimów, hydronimów. Jednostki te zawierają wiedzę antroponimiczną, która odzwierciedla wizję i postrzeganie świata przez człowieka, które powstały w wyniku konceptualizacji i kategoryzacji otaczającego świata.

SŁOWA KLUCZOWE: regionalny językowy obraz świata, przezwisko, lokalizm, onomastyka dialektalna, Polesie.

АНАТАЦЫЯ: У артыкуле вызначаецца паняцце рэгіянальнай моўнай карціны свету; акрэсліваецца роля дыялектных онімаў у фарміраванні моўнай карціны; аналізуюцца нематываваныя мянушкі Брэсцка-Пінскага Палесся, якія суадносяцца з дыялектнымі лексэмамі (лакалізмамі). Мэта працы – выявіць значэнні дыялектных слоў, з якімі суадносяцца мянушкі жыхароў Брэсцка-Пінскага Палесся; паказаць рэпрэзентацыю анамастычных ведаў у рэгіянальнай моўнай карціне свету. Супастаўленне онімаў з дыялектнымі апелятывамі ўяўляе сабой пэўную цікавасць, паколькі дазваляе выявіць этымалогію не толькі дыялектных онімаў, але і афіцыйных прозвішчаў, тамонімаў, гідронімаў. Гэтыя адзінкі ўтрымліваюць антрапанімічныя веды, якія адлюстроўваюць бачанне і ўспрыняцце свету чалавекам, што склаліся ў выніку канцэптуалізацыі і катэгарызацыі навакольнага свету.

КЛЮЧАВЫЯ СЛОВЫ: рэгіянальная моўная карціна свету, мянушка, лакалізм, дыялектная анамастыка, Палессе.

Уладзіслаў Іваноў ♦ Uladzislaŭ Ivanoŭ

Эўрапейскі гуманітарны ўніверсітэт, Летува

European Humanities University, Lithuania

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1493-0017>

e-mail: uladzislau.ivanou@ehu.lt

Мужчынскі род як “генэрычны” ў беларускай мове: сацыялінгвістычныя заўвагі¹

The Masculine as “Generic” in the Belarusian Language: Sociolinguistic Notes

Generyczne maskulinum w języku białoruskim: notatki socjolingwistyczne

ABSTRACT: This article presents an analysis of the phenomenon known in gender linguistics and sociolinguistics as the ‘masculine generic’. This term refers to a situation where the masculine grammatical gender encompasses and describes gender-mixed groups. Language historians and gender linguists have long established that the masculine gender became generic as a result of extralinguistic factors, such as the marginalisation of women throughout history. In Belarusian linguistics, as a result of the marginalisation of both the Belarusian language and the discipline of gender linguistics, this topic has been practically unexplored and untheorised. In practice, the norms of Russian stylistics were introduced into the Belarusian language, and the masculine gender became generic in the official Belarusian language. Based on recent sociolinguistic and psycholinguistic research in the West and on the analysis of marginalised internal resources of the Belarusian language, this article attempts to update the discussion on the issue of the generic masculine or, more precisely, the pseudo-generic masculine.

KEYWORDS: generic masculine, pseudo-generic masculine, generic feminine, gendered language, genderless language, androcentrism.

Уступ

Так званае генэрычнае ці абагульняльнае выкарыстаньне граматычнай формы мужчынскага роду ў беларускай мове (напрыклад, звароткі “пасажыры”, “дарагія студэнты” ці “грамадзяне”) і ў больш шырокім сэнсе ў індаэўрапейскіх мовах для найменьня зьмешанай групы абазначае

¹ Tekst artykułu jest publikowany w redakcji autorskiej [red.]

пэўную форму андрацэнтрызму. Перадусім яно прымушае нас успрымаць сьвет праз мужчынскую прызму. Таксама яно выклікае прадудзятае мысьленьне, спрыяльнае выключна для мужчынаў і аднабаковае, стэрэатыпнае для жанчынаў. Нарэшце, яно ўяўляе сабой лінгвістычную асымэтрыю, з-за таго, што мужчынская форма асацыюецца зь некалькімі магчымымі значэньнямі, у той час як жаночая форма мае толькі адно. Да ўсяго ў беларускіх граматыках проста не тэарэтызаваная катэгорыя мужчынскага роду, калі ён нібыта выконвае “абагульняльную” ці, як бы мы сказалі дзякуючы напрацоўкам гендарнай лінгвістыкі, “генэрычную” функцыю [Michard 1996]. Аднак гістарычна мужчынскі род не зьяўляўся генэрычным – так сталася адносна нядаўна і пачало па змоўчаньні падразумявацца і падавацца як правіла ў многіх індаэўрапейскіх мовах [Meillet 1921]. Вядома, што ў французскай мове мужчынскі род стаў абагульняльным у XVII стагодзьдзі, калі Француская акадэмія палітычна, то бок экстралінгвістычна выбрала мужчынскі род прэзэнтаваць і апісваць унівэрсаліі [Cibois 2020]. Вядома, што ў 1651 годзе французскія граматысты Сцыпіён Дуплекс [Dupleix 1651: 696], а пазьней у 1767 годзе Нікаля Базэ [Beauzée 1767: 358; Chemin 2012] з падтрымкай Францускай акадэміі ўвялі правіла пяршынства мужчынскага (граматычнага роду)². Бо якраз раней ці паралельна з уведзеным новым правілам у французскай (і наагул у раманскіх мовах, а таксама ў старагрэцкай і лаціне) існавала іншае правіла – правіла блізкасьці ці суседзтва (або дапасаваньне па прынцыпе суседзтва³) [Abeillé, A, Hu 2022]. Гэтыя правілы канкуравалі пэўны час, але ў выніку палітычнага рашэньня Францускай акадэміі правіла пяршынства мужчынскага роду перамагло Nygor 1979; Chemin 2012]. У 20-ым і асабліва ў 21-ым стагодзьдзі яно зноў ставіцца пад сумнеў і аспрэчваецца, у прыватнасьці гендарнымі мовазнаўцамі [Yaguello 1992; Viennot 2014].

У расейскай мове, хутчэй усяго, пад уплывам працэсаў, якія адбываліся ў французскай мове, з XVIII стагодзьдзя мужчынскі род назоўнікаў таксама пачаў успрымацца вартасна вышэй за жаночы [Лотман (рэд.)

² Гэтае экстралінгвістычнае правіла можна рэзюмаваць наступным чынам: калі мужчынскі род сустракаецца з жаночым родам у адным сказе, агульнае дапасаваньне заўсёды робіцца на аснове мужчынскага роду, незалежна ад колькасьці жаночых або мужчынскіх дзейнікаў і іхнага разьмяшчэньня ў сказе. Напрыклад: *Les hommes et les femmes sont belles* (гл. ніжэй). Тут дапасаваньне фэмінізуе прыметнік у множным ліку.

³ То бок граматычнае дапасаваньне, якое заключаецца ў дапасаваньні роду і часам ліку прыметніка з найбліжэйшым з назоўнікаў, якія ён апісвае, а дзеяслова – з найбліжэйшым дзейнікам. Паводле гэтага правіла: *Les hommes et les femmes sont beaux*. У гэтым выпадку дапасаваньне працуе на карысьць мужчынскага роду – маскулінізуе прыметнік у множным ліку.

1979: 100]. Падобную тэзу экстралінгвістычных уплываў на граматычныя катэгорыі прапаноўваў і польскі мовазнаўца Ян Бадуэн дэ Куртэнэ, які яшчэ ў 1915 годзе пазначыў: “Мужчынскі род (у польскай мове ды наагул) – (перша)крыніца іншых родаў, і гэтая выдумка вынікае з сэміцкіх і іншых легендаў пра стварэнне зь нічога, пра рабро Адама і г. д.” [Badouin de Courtenay 1915: 224]. Тэарэтычны ўнёсак польскага мовазнаўцы асабліва карысны, бо ён часткова ахоплівае і дэманструе, якія працэсы адбываліся ў славянскіх мовах, у прыватнасьці ў польскай і расейскай, а таксама і беларускай, што датычыць разьвіцьця граматычнага роду. Я. Бадуэн дэ Куртэнэ ўводзіць паняткі *сэксуалізацыя*, *вірылізацыя*, *маскулінізацыя (польскага) моўнага мысьленьня* [Badouin de Courtenay 1915: 224–225]. З дапамогай гэтых паняткаў мовазнаўца даводзіць, як паступова адбылася “вірылізацыя польскага мысьленьня”, а затым і мовы. Напрыклад, мовазнаўца прадэманструваў, як паступовая маскулінізацыя моўнага мысьленьня праявілася, сярод іншага, у замене старой двайной формы лічэбніка *dwie* на *dwa*. Раней у польскай мове ўжываўся варыянт: *dwie okny, dwie poli*, але стала *dwa okna, dwa pola*. Сёньня старая жаночая форма захавалася хіба ў форме *dwiescie*, а ня *dwa sta* [Badouin de Courtenay 1915: 225]. Зрэшты, падобнае мы назіраем і ў беларускай мове: *дзьвесьце*, але *двухсот, двумстам*. Якраз дзякуючы такім моўным рэліктам можна зазірнуць у мінулае мовы і зразумець, што жаночы род часта меў куды больш актыўную ролю. Дасьледнік таксама ўзгадвае мадэль скланеньня словаў ніякага роду, якая цягам эвалюцыі стала ідэнтычнай скланеньню словаў мужчынскага роду [Badouin de Courtenay 1915: 225]. Таксама ў працы ўзгадваюцца прыклады іншых моваў: так, раманскія мовы, за выняткам румынскай, а яшчэ, напрыклад, летувіская мова страцілі сяродні ці нейтральны род на карысьць мужчынскага роду [Badouin de Courtenay 1915: 224–225].

Такім парадкам, падобныя ўстаноўкі і тэндэнцыі вірылізацыі/маскулінізацыі, калі ўжыць тэрміналёгію Бадуэна дэ Куртэнэ, паўплывалі на беларускую ды іншыя эўрапейскія (і ня толькі) мовы.

У беларускай мове на тэарэтычным узроўні дадзеная тэма амаль не закранаецца мовазнаўцамі, што можна патлумачыць як маргінальнасьцю тэмы ў рэгіёне ў цэлым, так і маргінальнасьцю беларускай мовы ў краіне ў выніку палітыкі русіфікацыі як за царскім і савецкім часам, так і цяпер. Цікава, што ў абодвух стандартах беларускай мовы – *наркамаўцы* і *тара-шкевіцы* – тэма г. зв. “абагульняльнага” ці генэрычнага мужчынскага роду ніяк не дасьледаваная, падаецца мінімальна і пераважна апісальная. У беларускай мове не распрацаваная тэрміналёгія ў пытаньні мужчынскага роду, які нібыта выконвае абагульняльную, унівэрсальную функцыю. Якраз тэарэтычная нераспрацаванасьць у беларускім мовазнаўстве

вызначае актуальнасць тэмы. У артыкуле прадпрымаецца адна з першых у беларускай сацыялінгвістыцы спробаў тэарэтызавання і практычнай апрабачыі пытання, якое ў замежнай гендарнай лінгвістыцы вядомае пад назовам “мужчынскі генэрычны род”, ці “псэўдагенэрычны”, ці яшчэ “генэрычна-спэцыфічны” мужчынскі род [Spender 1980].

Мэтай дадзенага артыкула зьяўляецца спроба прааналізаваць у гістарычнай і цяперашняй пэрспэктыве зьяву распаўсюду ўстаноўкі, паводле якой мужчынскі род выконвае функцыю абагульнення. Дадзеная зьява надзвычай мінімальна падаецца ў граматыках і стылістычных парадніках беларускай мовы [Цікоцкі 1976: 153–154; Каўрус 1987; Жаўняровіч 2017: 237–238; Дзятко (рэд.) 2017: 212]. Апрача гэтага ў межах артыкула прапануецца запаўненне тэрміналягічнай лякуны ў беларускім мовазнаўстве для крытычнага азначэння зьявы, калі мужчынскі род выконвае псэўдагенэрычную функцыю. То бок важным унёскам у межах артыкула ёсць крытычная тэарэтызацыя зьявы *генэрычнасці* ў беларускай мове, якая без тлумачэнняў была дэлегававаная мужчынскаму роду. Акрамя гэтага, у артыкуле разглядаюцца розныя аспекты праявы абагульняльнага ці псэўдагенэрычнага мужчынскага роду, аналіз дапаўняецца нядаўнімі даследаваннямі ў галіне сацыялінгвістыкі, гендарнай лінгвістыкі, а таксама псыхалінгвістыкі. Да ўсяго ў працы задзейнічаны аналіз беларускіх граматык на прадмет азначэння і апісання зьявы абагульнення, якое нібыта выконвае мужчынскі род, а таксама аналіз двух сучасных стандартаў мовы (тарашкевіцы і наркамаўкі) на прадмет ужывання звароткаў мужчынскага роду, а таксама ў гістарычнай пэрспэктыве часам абодвух мужчынскага і жаночага радоў у якасці ўніверсаліяў (на прыкладзе аналізу беларускай прэсы Вільні, а таксама твораў беларускай мастацкай літаратуры міжваеннага часу). Зрэшты, параўнанне з досведам іншых моваў (украінскай, летувіскай, польскай, французскай, ангельскай і іншых) складае важны ўзровень даследавання.

Даследаванне будзе на наступных мовазнаўчых панятках і канцэптах:

Генэрычны род / мужчынскі генэрычны род – род, які для некаторых мовазнаўцаў выконвае функцыю ўніверсалу, абагульнення. У беларускай мове дадзеная катэгорыя не распрацаваная, таму дасюль існуе разнабёжыца ва ўжыванні панятку [Гарбацкі 2019: 31]. Абсалютная большасць індаеўрапейскіх моваў выкарыстоўваюць мужчынскі граматычны род як абагульняльны ці (псэўда)генэрычны род. У арабскай і іўрыце, дзвюх сэміцкіх мовах, мужчынскі род таксама выступае як (псэўда)генэрычны.

Абагульняльны мужчынскі род – тое самае, што і **генэрычны мужчынскі род**.

Псэўдагенэрычны мужчынскі род – панятак, уведзены аўстра-лійскай дасьледніцай Дэйл Спэндэр у працы *Man Made Language (Мова, створаная мужчынамі)* для азначэння і тлумачэння неўнівэрсальнага, штучнага і экстралінгвістычнага характару цвёрджання аб тым, што мужчынскі род нібыта выконвае абагульняльную функцыю ў зваротках да рознаполавай аўдыторыі [Spender 1980]. Гэты панятак важны ў гендарнай лінгвістыцы, бо падкрэсьлівае штучны, ненавуковы і пераважна сацыяльны характар канцэпту *генэрычны (мужчынскі) род*. У артыкуле панятак *псэўдагенэрычны мужчынскі род* выбраны як цэнтральны і найбольш адэкватны для крытычнага ахопу і апісання зьявы, якой прысьвечанае дасьледаваньне.

Генэрычна-спэцыфічны мужчынскі род – сынанімічны нароўні з *псэўдагенэрычны мужчынскі род* панятак, прапанаваны Дэйл Спэндэр [Spender 1980]. Тлумачэньне *спэцыфічны* крытычна падкрэсьлівае неўнівэрсальны характар зьявы. Звычайна жаночы род апісваўся як *спэцыфічны*, а мужчынскі – *ўнівэрсальны*. Абапіраючыся на гісторыю індаэўрапейскіх моваў [Meillet 1921; Sapir 1921], псыхалінгвістычныя напрацоўкі ў пытаньні [Gygax, Gabriel, Zufferey 2021; Brohmer і інш. 2024] і фэмінісцкую крытыку [Michard 1996], гендарная лінгвістыка прапануе асучасненую крытыку правіла мужчынскага (псэўда)генэрычнага роду.

Жаночы генэрычны род – жаночы род як вызначальны, як першасны, як абагульняльны ці генэрычны для апісання рознапалавой групы, супольнасьці. У гісторыі моваў і ў некаторых сучасных мовах жаночы род выконвае функцыю абагульнення, генэрычнасьці (іракеская мова, пама-ньёнскія мовы (Аўстралія), мова яравара (Бразылія) і некаторыя іншыя) [Aikhenvald 2016: 114]. Дадзеная, няхай і менш распаўсюджаная, зьява ставіць пад сумнеў цвёрджаньне аб тым, што мужчынскі род натуральным чынам ва ўсіх культурах і мовах зьяўляецца генэрычным. Насамрэч і мужчынскі, і жаночы род, калі выконваюць абагульняльную функцыю, зьяўляюцца *спэцыфічнымі*.

Рэдукцыя жаночага роду – зьвядзеньне жаночага роду да вытворнага і падпарадкаванага роду, то бок маргіналізацыя жаночага роду ў мове ў выніку ня моўных, а экстралінгвістычных чыньнікаў, на карысьць мужчынскага роду. У выніку мужчынскі граматычны род зьяўляецца сэмантычнай прыкметай, якая функцыянуе як асноўны элемент, а жаночы граматычны род як дадатковы элемент. Панятак уведзены Тэрэнсам Лэнгендонам, мовазнаўцам з ЗША [Langendoen 1969].

Маркаванасьць (моўная) – лінгвістычны, а таксама агульнасэміятычны панятак, упершыню распрацаваны ў Праскай лінгвістычнай школе. У лінгвістыцы і сацыяльных навук маркаванасьць – гэта стан вылучэньня як нетыповага, *спэцыфічнага ў адрозьненьне ад тыповага*

і ўніверсальнага. У адносінах маркаваны / немаркаваны адна з катэгорыяў апазіцыі зьяўляецца больш пашыранай, дамінантнай. Дамінантная форма або форма мінімальнага намаганьня па змоўчаны вядомая як немаркаваная, іншая ж, другасная, — маркаваная, спэцыфічная [Henning 1989]. Стылістычная маркаванасьць узьнікае пры вылучэньні слова з агульнага стылю вызначанага тэксту. Так, у многіх мовах, у тым ліку ў беларускай, пад уплывам экстралінгвістычных чыннікаў, словы мужчынскага роду пачалі абазначаць як мужчынаў, так і жанчынаў, тады як для асаблівага вылучэньня жанчынаў выкарыстоўваецца іншае слова: напрыклад, грамадзянін (немаркаваная форма) і грамадзянка (маркаваная форма). У выніку мужчынскі род у мовазнаўстве часта трактуецца як немаркаваны, а жаночы як маркаваны. Варта адзначыць, што канцэпт маркаванасьці апошнім часам крытыкуецца мовазнаўцамі наагул, а таксама адмыслоўцамі ў гэндарнай лінгвістыцы. Крытыка палягае і ў тым, што сучасныя мовазнаўцы адвольна інтэрпрэтуюць панятак, створаны ў 1930-ыя гады Мікалаем Трубяцкім і Раманам Якабсонам, і ў тым, што выкарыстоўваюць яго для аналізу сацыяльных, экстралінгвістычных зьяваў, тады як стваральнікі канцэпту выкарыстоўвалі яго пераважна ў фаналэгічным сэнсе [Haspelmath 2006: 1-2].

Маркаваны род – паводле традыцыі Праскай лінгвістычнай школы, жаночы род вызначаецца як маркаваны, то бок спэцыфічны, рэдкі, неўніверсальны. Гл. **маркаванасьць (моўная)**.

Немаркаваны род – паводле традыцыі Праскай лінгвістычнай школы, мужчынскі род вызначаецца як немаркаваны, то бок агульны, базавы, універсальны. Гл. **маркаванасьць (моўная)**.

Моўны сэксiзм – форма сэксiзму (то бок дыскрымінацыя паводле полу), пры якім людзі аднаго з полаў прыніжаюцца з дапамогай мовы. Моўны сэксiзм зьяўляецца ў дыскурсе, калі існуе дыфэрэнцыяцыя ў адносінах да кагосьці па прыкмеце полу. Звычайна ў андрацэнтрычным грамадзтве моўны сэксiзм скіраваны на жанчынаў і праяўляецца ў натуралісцкай жанчынаненавісьніцкай ці, прынамсі, жанчынакплівай катэгарызацыі: *другі пол, слабы пол* і пад. [Michard 1996: 34]. Сэксiзм у мове праяўляецца ня толькі ў сэмантычнай дэградацыі, але і ў вызначэньні жаночай ідэнтычнасьці ў залежнасьці ад іх адносінаў з мужчынамі і выключэньні або ігнараваньні жанчынаў [Bojarska 2011]. У артыкуле панятак *генэрычны* ці *псэўдагенэрычны мужчынскі род* якраз зьяўляецца прыкладам моўнага сэксiзму на ўзроўні марфалэгічнага азначэньня, на ўзроўні мовазнаўчай тэрміналёгіі.

Гэндараваная мова – мова праз прызму гэндару, гэндарнага аналізу, падыходу, як вынік патрыярхальнай культуры і асымэтрычнай (аднабаковай) моўнай палітыкі ў мінулым і як вынік аспрэчваньня гэтага

фэмінісцкімі, гендарнымі падыходамі. Гендараваная мова складаецца з словаў і фраз, якія прыпісваюць гендарныя атрыбуты або паказваюць схільнасць да аднаго полу. Напрыклад, слова “беларусы” (слова мужчынскага роду множнага ліку) нібыта апісвае ўсіх беларусаў і беларусак. Зварот жа “беларускі” афіцыйна падразумявае выключна жанчынаў.

Негендараваная мова ці бязгендарная мова – мова (напрыклад, вугорская, фінская ці эстонская), у якой няма разьмежаваньня на граматычны род – а таксама катэгорыі, якія вымагаюць марфалогічнага ўзгадненьня паміж іменьнікамі і зьвязанымі зь імі займеньнікамі, прыметнікамі, артыкуламі ці дзеясловамі. Гэтыя мовы звычайна ня маюць патрэбы ў канкрэтнай гендарнай інклюзіўнай стратэгіі, за выключэннем вельмі канкрэтных выпадкаў, якія абмяркоўваюцца ў спэцыяльных рэкамендацыях [Jakiela, Ozier 2019].

Праблема азначэньня і асноўныя пазыцыі беларускага мовазнаўства

Пачнем з таго, што ў беларускай мове не зафіксавана азначэньня зьявы, якую мы дасьледуем – гэтак званы *мужчынскі (псэўда)генэрычны род*. Панятак “генэрычны” ці яшчэ “абагульняльны мужчынскі род” часта выкарыстоўваецца хіба вусна беларускімі спэцыяліст-камі ў гендарнай лінгвістыцы пад уплывам іншых моваў, тады як у граматыках панятак не зафіксаваны. Польская мовазнаўца Ядвіга Казлоўская-Дода сьцісла і аналітычна ахапіла пытаньне граматычнага роду ў сучасных беларускіх мовазнаўчых дасьледаваньнях у сваім артыкуле “Родавыя формы сучаснай беларускай мовы на матэрыялах газеты «Звязда». Уступныя разважанні”. Яна звярнула ўвагу на тое, што беларускія дасьледаваньні граматычных катэгорыяў назоўніку былі напісаныя даўно [Казлоўская-Дода 2015: 46] і даўно не рэагавалі на сучасныя выклікі. Зь іншага боку, дасьледніца прапанавала альтэрнатыўныя падыходы ў дасьледаваньні пытаньня, якія ўжо пэўны час існуюць у заходнім мовазнаўстве: анамасьялягічны, а таксама сэмантычны падыход да пытаньня марфалёгіі і сынтаксісу, распрацаваны вядомай польска-аўстралійскай мовазнаўцай Аннай Вэжбіцкай [Казлоўская-Дода 2015: 47; Wierzbicka 1988]. Няма сумневу, гэтыя новыя для беларускага мовазнаўства падыходы могуць быць карыснымі і дапамогуць запоўніць пэўныя тэарэтычныя лякуны беларускага мовазнаўства. Але варта пазначыць, што беларускія мовазнаўцы як савецкага, так і незалежнага часу не заставаліся аднабаковымі і не тлумачылі род выключна як катэгорыю граматычную [Атраховіч 1962: 30]. Хоць род і вызначаўся як перадусім граматычная катэгорыя, але падкрэсьлівалася і тое, што ён функцыянуе як марфасынтаксічная

асаблівасць, адказная за змяненне і дапасаванне паміж назоўнікамі, прыметнікамі, вызначальнікамі і займеньнікамі. І часам род можа мець сэмантичнае значэнне, асабліва ў лексемах, дзе ён дазваляе адрозніваць пол (качар / качка, сусед / суседка, сэнатар / сэнатарка). Гэтая зьява паказвае, што род можа ў пэўных кантэкстах выходзіць за рамкі сваёй простае “граматычнасці”, то бок граматычнай ролі, каб несці лексычную нагрузку.

Аднак на цяперашні момант пытанне мужчынскага роду, які нібыта выконвае абагульняльную функцыю, у беларускім мовазнаўстве падаецца агульна [Казлоўская-Дода 2015: 46] і выключна апісальна: “Так, на абазначэнне многіх агульных для мужчын і жанчын прафесій, заняткаў існуюць словы ў адной форме – інжынер, дырэктар і г. д.” [Каўрус 1987: 95–96].

То бок азначэнне “агульны”, “агульнае” ўжывае падчас апісання зьявы, зь якой вынікае, што мужчынскі род выконвае функцыю абагульнення для ўнівэрсальнага азначэння прафэсіяў ці званняў. Таму паняткі *мужчынскі генэрычны род*, *мужчынскі абагульняльны род* і асабліва *псэўдагенэрычны мужчынскі род* у дадзеным артыкуле выступаюць як тэрміналагічная прапанова, якая можа запоўніць лякуну беларускай граматыкі. Дададзены панятак фіксуецца ў шматлікіх іншых мовах (для параўнання):

Французская мова	Genre générique / Masculin générique [Yaguello 1992; Michard 1996; Elmiger 2013; Cibois 2020; De Saussure 2024]
Ангельская мова	Generic Masculine [Irmen, Steiger 2005]
Нямецкая мова	Generisches Maskulinum [Doleschal 2002; Meineke 2023]
Польская мова	Generyczne maskulinum [Szpyra-Kozłowska 2024]
Украінская мова	Загальний чоловічий рід [Синчак 2011]
Летувіская мова	Apibendrintai reiškiami vyriškosios giminės daiktavardžiais / Nežymėtąją vyriškąją gimine [Vladarskienė 2017]
Расейская мова	Обобщающий мужской род [Юкляева 2023]
Партугальская мова	Masculino genérico [Não 2023]
Гішпанская мова	Masculino genérico [Real Academia Española 2025]
Беларуская мова	Мужчынскі (псэўда)генэрычны род / Мужчынскі абагульняльны род? (у якасці прапановы)

Існуе яшчэ адзін, успадчынны ад Праскай школы, падыход у мовазнаўстве, які закранае пытанне “агульнасці” ці “нэўтральнасці” мужчынскага роду. Так, мовазнаўцамі Праскай школы былі прапанаваныя

паняткі “мужчынскі немаркаваны род” і “жаночы маркаваны род” (у наркамаўскай традыцыі *маркіраваны / немаркіраваны*) [Булыгіна 1964; Мауенова (рэд.) 1966; Mańczak 1970; Waugh 1982; Croft 1996; Aikhenvald 2016: 14]. Якраз дадзеная праская мовазнаўчая традыцыя мела пэўны ўплыў і славу ў БССР, а таксама ў цяперашняй Беларусі, а таму беларускія мовазнаўцы працавалі і працуюць з катэгорыямі *мужчынскі і жаночы род* праз прызму катэгорыяў *маркаваны і немаркаваны род* [Пазняк 1995: 57; Гасянец 2015]. Такім парадкам, тэарэтычная лякуна ў беларускім мовазнаўстве была часткова запоўненая катэгорыяй апазыцыйнасьці *маркаванасьць / немаркаванасьць*, прапанаванай Праскай школай. Асаблівая ўвага ў нашым выпадку надаецца стылістычнай маркаванасьці і немаркаванасьці [Trask 1999; Иванов 1999: 442; Saint-Martin 2004]. У славянскіх і многіх іншых гendarаваных індаэўрапейскіх мовах словы мужчынскага роду могуць абазначаць як мужчынаў, так і жанчынаў, для асаблівага азначэння жанчынаў выкарыстоўваецца іншае слова: напрыклад, *грамадзянін, таварыш* (стылістычна немаркаваныя словы) і *грамадзянка, таварышка* (маркаваныя). Аднак апошнім часам катэгорыя стылістычнай маркаванасьці і немаркаванасьці зьведала актыўную крытыку з боку гendarнай лінгвістыкі ды лінгвістыкі наагул: і з прычыны выключнай апазыцыйнасьці мужчынскага і жаночага радоў, і з прычыны маргіналізаванасьці, другасці жаночага роду, названага маркаваным, то бок асобным, спэцыфічным на фоне “ўнівэрсальнага” мужчынскага роду, і з прычыны блытаніны сучаснымі мовазнаўцамі першапачатковай трактоўкі панятку [Schane 1970; Yaguello 1992: 115–116; Michard 1996; Haspelmath 2005].

Не зважаючы на тое, што беларускія мовазнаўцы знаёмыя з ідэямі Праскай лінгвістычнай школы, яны, тым ня менш, ані ў межах агульнага, ані ў межах гendarнага мовазнаўства не надаюць адмысловай увагі крытычнаму тэарэтызаваньню канцэптаў *генэрычны род, маркаваны / немаркаваны род* ці *псэўдагенэрычны мужчынскі род*. Дадзеныя канцэпты часта застаюцца без прапіскі, выкарыстоўваюцца адмыслоўцамі пераважна ў вуснай форме падчас лекцыяў і канфэрэнцыяў. А таму ў чарговы раз мы вяртаемся да пытання адсутнасьці азначэння дадзенай тэмы ў беларускай мове. Таму прапановай у межах артыкула застаецца ўвядзеньне ў беларускую мову ў якасьці дыскусіі і пакуль умоўна тэрміну *псэўдагенэрычны мужчынскі род*.

У стылістычных парадах афіцыйнай беларускай мовы чытаем:

У афіцыйна-дзелавым стылі звычайна ўжываецца толькі форма мужчынскага роду, нават калі ёсць адпаведная форма жаночага роду... Формы жаночага роду з суфіксам -ш, -к, -іц-а, -ыц-а, -ых-а – уласьцівыя для размоўнага стылю [Цікоцкі 1976: 153–154].

У афіцыйным стылі і ў матэрыялах публіцыстычнага стылю назвы прафесій звычайна выкарыстоўваюцца ў форме мужчынскага роду” [Жаўняровіч 2017: 237–238].

Назоўнікі, якія абазначаюць прафесію, род дзейнасці або званне (урач, архітэктар), ужываюцца ў форме мужчынскага роду і тады, калі гаворка ідзе пра асобаў жаночага полу [Дзятко 2017: 212].

У парадніках клясычнай беларускай мовы ў звязку з тым, што яны складаліся і складаюцца ва ўмовах маласпрыяльных, тэме проста не прысьвечана належнай увагі. Сучасная практыка клясычнай беларускай мовы ці тарашкевіцы часта таксама схіляецца да таго, што назіраецца ў афіцыйнай беларускай мове: у сілу інэрцыі, традыцыі, а яшчэ верагодней пад уплывам расейскай мовы мужчынскі род часта выконвае функцыю абагульнення.

Аднак у мінулым, дзякуючы аналізу прамоваў, выступаў беларускіх пісьменьнікаў у 1920–30 гады, беларускай прэсы ў міжваенны перыяд, беларускай прэсы падчас нямецкай акупацыі, удалося знайсці сьведчанні таго, што не заўсёды ўжываўся выключна мужчынскі род звароткаў. Так, у прамовах і газэтах нароўні з выключна мужчынскімі звароткамі кшталту “чытачы”, “беларусы”, “грамадзяне”, “браты-беларусы” і падобнымі сустракаліся адначасова мужчынскія і жаночыя звароткі: *Дарагія Грамадзяне і Грамадзянкі зямлі Беларускай!* [Купала 2002]; *Таварышкі і таварышы* [Гартны 1987]; *Беларусы, беларускі!* [Беларуская газэта 1943 (21): 1]. А таксама часам сустракаліся ў якасці зваротку зборныя назоўнікі, напрыклад: *Да беларускага сялянства!* [Беларускі дзень 1927 (1): 3]. Зрэшты, прыклады формаў і дэклярацыяў у 20–30-ыя гады 20 ст. у беларускай прэсе Вільні часта падаваліся з улікам ня толькі мужчынаў, але жанчынаў: *Дэклярацыя. Я ніжэй падпісаны(ая)... грамадзянін(ка)...* [Беларуская Ніва 1925 (3): 4].

Такім парадкам, у мінулым рэдакцыі газэтаў спрабавалі ахапіць большае кола чытацтва і выкарыстоўвалі розныя мадэлі звароткаў, ня толькі г. зв. псэўдагенэрычны мужчынскі род. На сённяшні дзень выданні, якія прытрымліваюцца клясычнага правапісу, вельмі рэдка выкарыстоўваюць абедзве формы звароткаў ці зборныя назоўнікі, аддаючы пад уплывам расейскай мовы і звычкі перавагу псэўдагенэрычнаму мужчынскаму роду.

Дасюль у беларускім мовазнаўстве пытаньне мужчынскага роду як генэрычнага ці абагульняльнага падаецца як дадзенасьць, як канстатацыя, без тлумачэньня і тэарэтызаваньня. Аднак на практыцы ў гістарычнай пэрспэктыве ў беларускай мове апрача выключна мужчынскага псэўдагенэрычнага роду ў зваротках да рознапалавой групы часта ўжываліся альтэрнатыўныя моўныя захады: адначасова мужчынскія і жаночыя

формы назоўнікаў і зборныя назоўнікі. Пасьля Другой сусьветнай вайны ў выніку інтэнсіўнай русіфікацыі ў беларускай прэсе БССР такія формы сустракаліся вельмі рэдка, стылістычныя нормы расейскай мовы паўплывалі на беларускую мову, што адбілася ў падручніках [Цікоцкі 1976; Каўрус 1987; Семянькова 2005: 29]. Так, пачынаючы з падручнікаў па стылістыцы М. Цікоцкага можа заўважыць, як устаноўка, паводле якой мужчынскі род стаў выконваць функцыю абагульненьня, а таксама многія іншыя стылістычныя нормы былі ўзятыя з нормаў расейскай мовы без асаблівага пошуку нутраных рэсурсаў і тлумачэньняў, без актыўных дыскусіяў [Цікоцкі 1976].

Напрацоўкі замежнага мовазнаўства

У адсутнасьць грунтоўных беларускіх мовазнаўчых дасьледаваньняў на прадмет таго, як і чаму мужчынскі род пачаў выконваць функцыю абагульненьня для апісаньня рознапалавых групаў людзей, варта коратка прааналізаваць замежныя клясычныя мовазнаўчыя дасьледаваньні па тэме. Пунктам адпраўленьня могуць паслужыць дасьледаваньні мовазнаўцаў Яна Бадуэна дэ Куртэнэ (1845–1929), Антуана Мэе (1866–1936) і Эдварда Сапіра (1884–1939), прысьвечаныя катэгорыі роду ў індаэўрапейскіх мовах [Badouin de Courtenay 1915; Meillet 1921; Sapir 1921]. Цікава адзначыць, што прыгаданыя мовазнаўцы-эрудыты ў падобнай манеры рэзюмавалі пытаньне:

Граматычны род – адна з найменш лягічных і найбольш нечаканых граматычных катэгорыяў [Meillet 1921].

Родавае адлюстраваньне ў мове зьяўляецца толькі вынікам тыраніі звычкі і ўжываньня, а не выразнай экспрэсіўнай патрэбай [Sapir 1921].

Да ўсяго А. Мэе лічыў падзел назоўнікаў на мужчынскі і жаночы род “зусім бессэнсоўным” [Meillet 1921]. Пазьней, у 1968 годзе брытанскі мовазнаўца Дж. Лаянс падтрымаў скепсіс калегі: “З сэмантычнага пункту гледжаньня, родавыя адрозьненьні паміж назоўнікамі наагул лішнія. Яны карысныя толькі на ўзроўні займеньнікаў...” [Lyons 1968].

А. Мэе засьведчыў унівэрсальны факт, агульны для ўсіх гэндараваных моваў: паглынаныя жаночага роду мужчынскім на працягу гісторыі [Meillet 1921: 211–229]. Мужчынскі род амаль усюль стаўся генэрычным ці немаркаваным, тады як жаночы род – заўсёды вытворны, другасны, маркаваны. У граматычным дапасаваньні таксама дамінуе гэты прынцып паглынаныя, які мае экстралінгвістычнае паходжаньне. У францускае мове здаўна дамінуе правіла “мужчынскі род пераважае над жаночым” ці правіла першынства мужчынскага роду [Borde 2016:

20–21]. Падобнае правіла – пісанае ці вуснае – існуе ў шматлікіх іншых гendarаваных мовах.

Наагул сытуацыя асыметрыі паміж мужчынскім і жаночым граматычным родам прысутнічае на ўсіх узроўнях моўнай структуры. На граматычным узроўні найбольш відавочны і найбольш вядомы прыклад – утварэнне назваў прафэсіяў, званняў. Вядома, і тут у афіцыйнай беларускай мове ўзьнікаюць праблемы, выкліканыя маргінальнасцю тэмы і ўплывам стылістычных нормаў расейскай мовы, якія дасюль вызначаюць мінімальны ўзус фэмінітываў [Гарбацкі 2019 : 54–55].

Унёсак гendarнай лінгвістыкі

Фэмінісцкая ці гendarная лінгвістыка, якая назапасіла вялікі крытычны матэрыял, у тым ліку на аснове рэвізіі падыходаў клясычнага мовазнаўства, дапамагла дэканструяваць устаноўкі і цьверджанні, якія доўгі час не ставіліся пад сумнеў (нібыта ўніверсальнасць і натуральнасць, а таксама немаркаванасць мужчынскага роду, ненатуральнасць і неўласцівасць фэмінітываў і пад.) [Yaguello 1992; Michard 1996; Синчак 2011: 33; Szpyga-Kozłowska 2024]. Паўсюль гendarная лінгвістыка змагла дэканструяваць міт аб г. зв. генэрычным мужчынскім родзе, дэмаргіналізаваць рэсурс фэмінізацыі мовы і пачаць актыўную працу з тэмай моўных сэксізмаў. Некаторыя даследніцы да ўсяго прапанавалі цікавыя тэрміналагічныя змены. Так, панятка “псэўдагенэрычны” ці “генэрычна-спэцыфічны” мужчынскі род, які ўвяла ва ўжытак аўстралійская фэмінісцкая даследніца Д. Спэндэр [Spender 1980], стаўся натуральным працягам крытычных развагаў клясычных мовазнаўцаў, напрыклад, ужо прыгаданых вышэй Я. Бадуэна дэ Куртэнэ, А. Мэе, якія ў першыя дзесяцігодзьдзі мінулага стагодзьдзя выразна падкрэсьлілі, што ў старажытны пэрыяд у індаэўрапейскіх мовах мужчынскі род не зьяўляўся генэрычным, ён стаў такім пазьней пад уплывам сацыяльных ці экстралінгвістычных чыньнікаў (уплыў монатэісцкіх рэлігіяў, якія маргіналізавалі кабетаў, мізагінія канкрэтных граматыстаў і інстытуцыяў нахшталт Францускай акадэміі, палітычнае ўмяшаньне ў мову і стварэнне правілаў і нормаў згодна з кансэрватыўным духам часу і пад.) [Badouin de Courtenay 1915: 223–226; Meillet 1921]. Д. Спэндэр ня толькі актуалізавала клясычную спадчыну, але і прапанавала больш пасавальнае азначэнне – “псэўдагенэрычны” ці “генэрычна-спэцыфічны” мужчынскі род. Бо, ўжываючы панятка “генэрычны мужчынскі род”, забывалася ці гублялася вельмі спрэчная гісторыя панятку, зьявы шырэй гледзячы.

Гendarным аспектам мовазнаўства цікавіцца і займаецца італійская лінгвістка і сэміялягіня Патрыцыя Віэлі. Паходжаньню граматычнага

роду і гісторыі часта маргіналізацыі жаночага роду прысьвечаны ейны артыкул *Les origines du genre grammatical (Паходжаньне граматычнага роду)* [Violi 1987]. Дасьледніца аналізуе лінгвістычныя тэорыі ў зьвязцы з катэгорыяй граматычнага роду і дэманструе, як часта экстралінгвістычныя чыньнікі – біялягічныя і сэксуальныя дыскурсы ўплываюць на мову і фармаваньне лінгвістычных паняткаў і тэрмінаў [Violi 1987: 15].

Тым ня менш, беларуская гendarная лінгвістыка ў меншай ступені займаецца пытаньнем (псэўда)генэрычнага мужчынскага роду, яна факусуецца на тэмах фэмінітываў, моўных сэксізмаў у фразэалёгіі, жаночай і мужчынскай мовы, гendarнага аналізу дыялектаў і пад. [Kalita і інш. 2017]. У зьвязку з тым, што ў беларускім мовазнаўстве наагул не сфармавалася хоць-кольвек зладжанай тэорыі адносна мужчынскага абагульняльнага роду, адпаведна няма і рэакцыі з боку гendarных лінгвістаў-ак на дадзенае пытаньне. У межах артыкула якраз вядзецца спроба зьвярнуць увагу з пазыцыі гendarнай лінгвістыкі на тэму, якая доўгі час ігнаравалася з прычыны маргінальнасьці беларускай мовы і як вынік маргінальнасьці такой дысцыпліны, як гendarная лінгвістыка.

Сумежныя падыходы і крытыка

Моцны штуршок у разьвіцьці тэмы і асабліва крытыкі псэўдагенэрычнага мужчынскага роду ў замежным мовазнаўстве надала псыхалінгвістыка, дысцыпліна, якая займаецца псыхалёгічнымі асновамі функцыянаваньня мовы, г. зн. тым, як мова засвойваецца, апрацоўваецца і выкарыстоўваецца чалавечым розумам [Péterfalvi 1974]. Шматлікія псыхалінгвістычныя дасьледаваньні апошняга часу падкрэсьліваюць важную тэндэнцыю: псэўдагенэрычны мужчынскі род хавае жаночую прысутнасьць у публічнай сфэры, хавае сымбалічныя арыентыры для разьвіцьця і эмансypацыі дзяўчатаў. У прыватнасьці, слухацтва і чытацтва радзей думваюць пра жанчынаў, калі выкарыстоўваецца мужчынскі род у якасьці абагульненьня [Brohmer і інш. 2024]. Праілюстраваць вынікі дасьледаваньня можна наступным прыкладам. Так, калі ў анкеце ставіцца пытаньне “Пэралічыце вядомых палітыкаў сучаснасьці”, то ў большасьці адказаў узгадваюцца палітыкі-мужчыны, бо якраз многіх апытаных зманьвае выключны мужчынскі род слова *палітык* у пытаньні [Brohmer і інш. 2024]. Гэта сьведчыць аб тым, што нібыта абагульняльны мужчынскі род, які павінен апісваць рэальнасьць унівэрсальна, не абагульняе, а звужае сьвет да мужчынаў.

Паскаль Гігакс, псыхалінгвіст з Фрыбурскай лябараторыі псыхалінгвістыкі і сацыяльнай псыхалёгіі, разам з калегамі апублікавалі ў кнізе *Ці думае мозг у катэгорыях мужчыны?: Мозг, мова і сэксісцкія ўяўленьні*

(*Le cerveau pense-t-il au masculin?: Cerveau, langage et représentations sexistes*) вынікі даследавання, прысвечанага таму, як дзеці ўспрымаюць нібыта абагульняльны мужчынскі род [Gygaх, Gabriel, Zufferey 2021]. Вынікі даследавання маласпрыяльныя для дзяўчатаў, жанчынаў, калі ў грамадстве даміруе ўстаноўка, паводле якой мужчынскі род выкарыстоўваецца як абагульняльны:

Выкарыстанне абагульняльнага мужчынскага роду або мужчынскіх азначэнняў для ўсіх гендарных ідэнтычнасцяў не інтэрпрэтуецца мозгам як агульная ці абстрактная форма. Адсюль прадугледжваецца, нябачнасць жанчынаў у нашых разумовых, ментальных уяўленнях. <...> І сацыяльны наступствы ня надта станоўчыя для дзяўчатаў і жанчынаў [Gygaх, Gabriel, Zufferey 2021].

Такім парадкам, психалінгвістыка прынцыпова ставіць пад сумнеў тэзу аб нейтральнасці і генэрычнасці мужчынскага роду ў мовах. Да ўсяго даследаванні ў сацыяльнай психалёгіі, а таксама ў психалінгвістыцы дапамагаюць лепей зразумець дадзеныя фэномэн. Брытанска-амерыканская мовазнаўца Іў Кларк зьяўляецца спецыялісткай у пытанні засваення мовы. Шмат працаў яна прысвяціла засваенню мовы дзецьмі і розным праявам словатворчай і лексычнай крэатыўнасці дзяцей, у тым ліку ў кірунку ненармаваных фэмінітываў [Clark 1993, Clark 2016]. Так, назіранні псыхолягаў і мовазнаўцаў за дзецьмі ўзбагачаюць нашу тэму наступным матэрыялам: дзіцячая моўная практыка вельмі часта дэманструе адвольную і багатую фэмінізацыю мовы (*мой тата – настаўніца, дзядзі – дурачкі, дзядуля добрая як маці і пад.*)⁴. То бок прыклады, якія звычайна адносяць да моўных памылак, тады як гэтыя прыклады дэманструюць натуральную *дзівочацэнтрычнасць*, жанчынацэнтрычнасць у словаўтварэнні, якая потым мяняецца, карэктуюцца на адзіную прымальную андрацэнтрычную мадэль мовы.

Заканчэнне

У тэарэтычным пляне ў беларускім мовазнаўстве амаль няма напрацовак ў пытанні г. зв. псэўдагенэрычнага мужчынскага роду ці нават

⁴ Дадзеныя прыклады ўзятыя з уласных назіранняў за пляменьніцай у ліпені 2011 году, Віцебск. Дзяўчаты часта глядзяць на сьвет праз прызму сваіх маці, а таму натуральна называюць іншых з дапамогаю азначэнняў-фэмінітываў, якія ўспрымаюць як натуральныя. Фэмінітывы здаюцца ім ўнівэрсальнымі і для азначэння мужчынаў. Якраз дадзенае назіранне актыўна сустракаецца ў замежных мовазнаўчых і психалінгвістычных даследаваннях, у беларускай лінгвістыцы даследаванняў па гэтай тэме пакуль не сустракаецца.

абагульняльнага мужчынскага роду – дасюль мовазнаўцы дазваляюць сабе пераважна цвёрджанні, цытаты з расейскіх граматыкаў і падручнікаў па стылістыцы [Цікоцкі 1976; Каўрус 1987; Жаўняровіч 2017; Дзятко 2017]. Не прааналізаваная і дасюль не напісаная фундаментальная гісторыя катэгорыі роду ў старабеларускай і сучаснай беларускай мове.

На сёння хіба беларуская гendarная лінгвістыка і сацыялінгвістыка спрабуюць часткова запоўніць лякуны ў дадзеным пытанні пераважна з улікам экстралінгвістычных чыннікаў і з дапамогай досведу іншых моваў. На афіцыйную беларускую сытуацыю, а таму і на афіцыйны беларускі правапіс, да ўсяго, мае гістарычны ідэйны ўплыў расейскае мовазнаўства, у якім мужчынскі граматычны род наагул, і ў прыватнасці назоўнікаў, катуюцца вышэй за жаночы з XVIII стагоддзя [Виноградов 1986: 65; Лотман (рэд.) 1979: 100]. А таму і ў беларускай мове прадукуюцца гendarная асыметрыя, а мужчынскі род па змoўчанні дамінуе і служыць у якасці абагульняльнага ці псэўдагенэрычнага роду. Пры гэтым клясычны правапіс, ці тарашкевіца, таксама зьведаў пэўны ўплыў расейскіх стылістычных нормаў у дадзеным пытанні, але ж у гістарычнай перспэктыве і ў сваім сучасным пасіўным арсенале мае розныя альтэрнатыўныя рэсурсы гendarна карэктных і плюральных звароткаў да змешанай аўдыторыі: зборныя назоўнікі (*спадарства, сялянства, школьніцтва, студэнцтва*), адначасова мужчынскі *беларусы* і жаночы род (*беларускі і беларусы!*) замест аднаго мужчынскага (*беларусы!*) ці словы супольнага роду (*прамоўцы, выступоўцы*).

Нарэшце, крытычнаму паўнаўартаснаму разуменню і развязаўню пытаньня паспрыяе міждысцыплінарны падыход і комплекснае вывучэнне дадзенай тэмы, а таксама тэрміналагічная вызначанасць, то бок названьне зьявы. Бо пакуль у мовазнаўстве зьява ня мае назвы, складана працаваць і паразумецца розным адмыслоўцам. Прапановай у межах дадзенага артыкула стаў панятак *псэўдагенэрычны мужчынскі род*, ад якога можна пачаць канструктыўны міждысцыплінарны дыялёг.

References

- Abeillé Anne, A Aixiu, Hu Yingqin. 2022. « L'accord de proximité en genre: quelques considérations diachroniques », *Discours* 31: 43–60.
- Aikhenvald Alexandra. 2016. *How Gender Shapes the World*, Oxford: Oxford University Press.
- Atraxovič Kandrat. 1962. *Hramatyka belaruskaj movy: u 2 t. T. I. Marfaloŭhija*, Minsk: AN BSSR [Атраховіч Кандрат 1962. *Граматыка беларускай мовы: у 2 т. Т. I. Марфалогія*, Мінск: АН БССР].
- Baudouin de Courtenay. 1915. *Charakterystyka psychologiczna języka polskiego*. W: Jan Łoś, Jan Rozwadowski, Aleksander Brückner, Jan Baudouin de Courtenay, Tytus Benni, *Język polski i jego historia z uwzględnieniem innych języków na ziemiach polskich. Cz. 1*. Kraków: Akademia Umiejętności. 223–226.

- Beauzée Nicolas. 1767. *Grammaire générale ou Exposition raisonnée des éléments nécessaires du langage, pour servir de fondement à l'étude de toutes les langues, livre III, t. II*, Paris: J. Barbou.
- "Belaruski dzen". 7 sakavika 1927 (1): 3 ["Беларускі дзень". 7 сакавіка 1927 (1): 3].
- "Belaruskaja hazeta". 18 sakavika 1943 (21): 1 ["Беларуская газэта". 18 сакавіка 1943 (21): 1].
- "Belaruskaja Niva". 25 listapada 1925 (3): 4 ["Беларуская Ніва". 25 лістапада 1925 (3): 4].
- Bojarska Katarzyna. 2011. *Wpływ androcentrycznych i inkluzywnych płciowo konstrukcji językowych na skojarzenia z płcią*. „Studia Psychologiczne” 49(2): 53–68.
- Borde Davy. 2016. *Tirons la langue. Plaidoyer contre le sexisme dans la langue française*. Paris: Utopia.
- Brohmer Hilmar, Hofer Gabriela, Bauch Sebastian, Beitner Julia, Berkessel Jana, Corcoran Katja, Garcia David, Gruber Freya, Giuliani Fiorina, Jauk Emanuel, Krammer Georg, Malkoc Smirna, Metzler Hannah, Mües Hanna, Otto Kathleen, Rahal Rima-Maria, Salwender Mona, Szczesny Sabine, Stahlberg Dagmar, Wehrt Wilken, Athenstaedt Ursula. 2024. "Effects of the Generic Masculine and Its Alternatives in Germanophone Countries: A Multi-Lab Replication and Extension of Stahlberg, Szczesny, and Braun (2001)." *International Review of Social Psychology* 37(1): 17.
- Bulygina Tat'jana. 1964. *Пражская лингвистическая школа*. W: *Osnovnye napravlenija strukturalizma*. Red. Mirra Guhman, Viktorija Jarceva. Moskva: Nauka [Булыгина Татьяна. 1964. *Пражская лингвистическая школа*. В: *Основные направления структурализма*. Ред. Мирра Гухман, Виктория Ярцева. Москва: Наука].
- Cibois Philippe. 2020. « Langage inclusif et masculin générique : le débat ». *La Question du latin*, 1 novembre 2020 [online] <https://enseignement-latin.hypotheses.org/13584> [10.10.2025].
- Cikocki Michail. 1976. *Stylistyka bielaruskaj movy*. Minsk: Vyšejšaja škola [Цікоцкі Міхаіл. 1976. *Стылістыка беларускай мовы*. Мінск: Вышэйшая школа].
- Chemin Anne. 2012. « Genre, le désaccord », *Le Monde* 14 janvier 2012 [online] https://www.lemonde.fr/culture/article/2012/01/14/genre-le-desaccord_1629145_3246.html [8.10.2025].
- Clark V. Eve. 1993. *The Lexicon in Acquisition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Clark V. Eve. 2016. *Language in Children*. London: Taylor & Francis, Routledge.
- Croft William. 1996. 'Markedness' and 'universals': from the Prague school to typology. In: *Multiple perspectives on the historical dimensions of language*. Ed. Kurt R. Jankowsky. Münster: Nodus. 15–21.
- De Saussure Louis. 2024. « Masculin générique et biais de genre en français: un état des lieux critique ». *Langue française* 223(3): 131–148.
- Doleschal Ursula. 2002. "Das generische Maskulinum im Deutschen: Ein historischer Spaziergang durch die deutsche Grammatikschreibung von der Renaissance bis zur Postmoderne". *Linguistik Online* 11(2): 39–70.
- Dupleix Scipion. 1651. *Liberté de la langue françoise dans sa pureté*. Paris: D. Bechet.
- Dziatko Dzmitryj (red.). 2017. *Sučasnaja bielaruskaja litaraturnaja mova*. Minsk: Vyšejšaja škola [Дзятко Дзмітрый (рэд.). 2017. *Сучасная беларуская літаратурная мова*. Мінск: Вышэйшая школа].
- Elmiger Daniel. 2013. « Pourquoi le masculin à valeur générique est-il si tenace, en français? », *Romanica Olomucensia, Univerzita Palackého v Olomouci* 25(2): 113–119.
- Gygax Pascal, Gabriel Ute, Zufferey Sandrine. 2021. *Le cerveau pense-t-il au masculin?: Cerveau, langage et représentations sexistes*. Paris: Le Robert.
- Harbacki Ūladzislau. 2019. *Fėminizacyja bielaruskaj movy. Sacyjalinhvistyčnae das'ledavan'ne*. Vil'nja: Tavarystva bielaruskaj kul'tury ū Litve [Гарбацкі Ūладзіслаў. 2019. *Фэмінізацыя беларускай мовы. Сацыялінгвістычнае дасьледваньне*. Gudų kultūros draugija Lietuvoje, Вільня: Таварыства беларускай культуры ў Летуве].

- Hartny Ciška. 1987. *Tavaryš inspiektar. Zbor tvoraŭ. U 4 t. T. I: Vieršy, 1909–1935. Apaviadanni 1909–1927*. Minsk: Mastackaja litaratura [Гартны Цішка. 1987. *Таварыш інспектар. Збор твораў. У 4 т. Т. I: Вершы, 1909–1935. Апавяданні 1909–1927*. Мінск: Мастацкая літаратура].
- Hasjanec Hanna. 2015. *Hendarnaja markiravanasc' ustojlivyx vyrazaŭ belaruskaj i ruskaj moŭ*. Dypłëmnaja praca. Navukovy kiraŭnik: dac. k.f.n. Henadz' Antonavič Arcjamënak. Vicebsk: Vicebski dzjaržaŭny ŭniversitët imja P.M. Mašërava [Гасянец Ганна. 2015. *Гендарная маркіраванасць устойлівых выразаў беларускай і рускай моў*. Дыплёмная праца. Навуковы кіраўнік: дац. к.ф.н. Генадзь Антонавіч Арцямёнак. Віцебск: Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава] [online] https://www.academia.edu/11103427/%D0%93%D0%B0%D0%B5%D0%B2%D0%B0_%D0%9A%D1%83%D1%80%D1%81%D0%B0%D0%B2%D0%B0%D0%B1%8F [21.06.2025].
- Haspelmath Martin. 2006. “Against markedness (and what to replace it with).” *Journal of Linguistics* 42(1): 25–70.
- Henning Andersen. 1989. *Markedness—The First 150 Years*. In: *Markedness in Synchrony and Diachrony*. Olga Miseska Tomic. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Irmen Lisa, Steiger Vera. 2005. “The history of the generic masculine: Linguistic, philosophical and psychological aspects in the historical discourse.” *Zeitschrift für Germanistische Linguistik* 33(2-3): 212–235.
- Ivanov Vjačeslav. 1999. *Izbrannye trudy po semiotike i istorii kul'tury*. T. 1. Moskva: Jazyki russkoj kul'tu [Иванов Вячеслав. 1999. *Избранные труды по семиотике и истории культуры*. Т. 1. Москва: Языки русской культуры].
- Jakiela Pamela, Ozier Owen. 2019. “Gendered Language.” CGD Working Paper 500. Washington, DC: Center for Global Development [online] <https://www.cgdev.org/publication/gendered-language> [20.06.2025].
- Kalita Inna, Tulus Taciana, Hapeyeva Volha, Sivickaja Natallya. 2017. *Gender in Language, Speech and Dialects. Belarusian Experience*. Ed. Inna Kalita. Ŭstí nad Labem: PF UJEP, EDUCA.
- Kaŭrus Alieš. 1987. *Stylistyka bielaruskaj movy*. Minsk: Narodnaja asvieta [Каўрус Алесь. 1987. *Стылістыка беларускай мовы*. Мінск: Народная асвета].
- Kazloŭskaja-Doda Jadviha. 2015. *Rodavyja formy sučasnaj belaruskaj movy na matëryjalax hazety “Zvjazda”. Ustupnyja razvažanni*. U: *Belarusika – Albaruthenica* 36: Belaruskapol'skija moŭnyja, litaraturnyja, historyčnyja i kul'turnyja suvjazi. Red. Iryna Bahdanovič. Minsk: Knihazbor. 46–69 [Казлоўская-Дода Ядвіга. 2015. *Родавыя формы сучаснай беларускай мовы на матэрыялах газеты “Звязда”. Уступныя разважання*. У: *Беларусіка – Albaruthenica* 36: Беларуска-польскія моўныя, літаратурныя, гістарычныя і культурныя сувязі. Рэд. Ірына Багдановіч. Мінск: Кнігазбор. 46–69].
- Kupala Janka. 2002. *Darahija Hramadzianie i Hramadzianki ziamli Bielaruskaj!.. (1920)*. U: *Zbor tvoraŭ u 9 t. Tom 8*. Minsk: Mastackaja Litaratura. 92–94 [Купала Янка. 2002. *Дарагія Грамадзяне і Грамадзянкі зямлі Беларускай!.. (1920)*. У: *Збор твораў у 9 т. Том 8*. Мінск: Мастацкая Літаратура. 92–94].
- Langendoen Terence. 1969. *The study of Syntax*. New York: Rinehart and Winston.
- Lotman Ŭrij (red.). 1979. *Vtoričnye modeliručšie sistemy*. Tartu [Лотман Юрий (ред.). 1979. *Вторичные моделирующие системы*. Тарту].
- Lyons John. 1968. *Introduction to Theoretical Linguistics*. London: Cambridge University Press.
- Mańczak Witold. 1970. « Sur la théorie de catégories ‘marquées’ et ‘non-marquées’ de Greenberg ». *Linguistics* 59: 29–36.
- Mayenowa Maria (red.). 1966. *Praska szkoła strukturalna w latach 1926–1948. Wybór materiałów*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Meillet Antoine. 1921. « La catégorie du genre et les conceptions des Indo-européens ». Dans: Antoine Meillet. *Linguistique historique et linguistique générale*. Paris: Éditeur Édouard Champion. 202.

- Meineke Eckhard. 2023. *Studien zum genderneutralen Maskulinum*. Heidelberg: Universitätsverlag Winter GmbH, Anfänge und Grundlagen.
- Michard Claire. 1996. « Genre et sexe en linguistique: les analyses du masculin générique ». *Mots* 49: 29–47.
- Não Clara. 2023. “As implicações do masculino genérico. Em defesa da linguagem inclusiva”. *Ciberdúvidas da Língua Portuguesa* [online] <https://ciberduvidas.iscte-iul.pt/artigos/rubricas/controversias/as-implicacoes-do-masculino-generico/5119> [21.06.2025].
- Nyrop Kristopher. 1979. *Grammaire historique de la langue française*. 4e édition, tome 2: *Morphologie*. Genève, Slatkine Reprints.
- Pazniak Iosif. 1995. *Ab suadnosinax lieksičnaha značennia nazoŭnika i siemantyki hramatyčnaha rodu*. “Viesnik Bielaruskaha dzjaržaŭnaha univiersiteta. Sieryja 4, Filalohija. Žurnalistyka. Piedahohika. Psichalohija” 1: 56–58 [Пазняк Іосіф. 1995. *Аб суадносінах лексічнага значэння назоўніка і семантыкі граматычнага роду*. “Веснік Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Серыя 4, Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. Псіхалогія” 1: 56–58].
- Péterfalvi Jean-Michel. 1974. *Introduction à la psycholinguistique*. Paris: Presses universitaires de France.
- Real Academia Española. 2025. *Masculino genérico*. Nueva gramática de la lengua española [online] <https://www.rae.es/gtg/masculino-gen%C3%A9rico> [20.06.2025].
- Saint-Martin Lori. 1995. « Liminaire ». *Tangence* 47: 5–7.
- Sapir Edward. 1921. *Language. An Introduction to the Study of Speech*. New York: Harcourt, Brace & World.
- Schane Sanford. 1970. *Phonological and morphological markedness*. In: *Progress in Linguistics*. Ed. Manfred Bierwisch, Karl Erich Beidolph. The Hague: Mouton. 286–294.
- Siemiańkova Halina. 2005. *Funkcyjnalna stylistyka bielaruskaj movy*. Viciebsk: Vydaviectva UA “VDU imia P. M. Mašerava” [Семянькова Галіна. 2005. *Функцыянальная стылістыка беларускай мовы*. Віцебск: Выдавецтва УА “ВДУ імя П. М. Машэрава”].
- Sinčak Olena. 2011. *Jak mova vbivaє ekspertok*. “Kritika” 11–12: 33–35 [Синчак Олена. 2011. *Як мова вбиває експертку*. “Критика” 11–12: 33–35].
- Spender Dale. 1980. *Man Made Language*. London, Boston, Melbourne, and Henley: Routledge & Kegan Paul.
- Szpyra-Kozłowska Jolanta. 2024. *Człowiek, polityk, podatnik. Czy generyczne maskulinum ma charakter w pełni inkluzywny?* „Język Polski” 104(1): 17–31.
- Trask Larry. 1999. *Key Concepts in Language and Linguistics*. London and New York: Routledge.
- Ūklāeva Elena. 2023. *Tradiciā ispol'zovaniā obobšaŭšego mužskogo roda v nemeckom āzyke*. “Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo lingvističeskogo universiteta. Gumanitarnye nauki” 12(880): 125–131 [Юкляева Елена. 2023. *Традиция использования обобщающего мужского рода в немецком языке*. “Вестник Московского государственного лингвистического университета. Гуманитарные науки” 12(880): 125–131].
- Viennot Jeanne. 2014. *Non, le masculin ne l'emporte pas sur le féminin! Petite histoire des résistances de la langue française*, Donnemarie-Dontilly: iXe.
- Vinogradov Viktor. 1986. *Russkij jazyk (Grammatičeskoe učenie o slove)*. Moskva: Vysšaja škola [Виноградов Виктор. 1986. *Русский язык (Грамматическое учение о слове)*. Москва: Высшая школа].
- Violi Patrizia. 1987. « Les origines du genre grammatical ». *Langages* 21e année, 85: 15–34.
- Vladarskienė Rasuolė. 2017. *Dokumentų tekstai ir formuluotės*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
- Waugh Linda. 1982. “Marked and unmarked: A choice between unequals.” *Semiotica* 38: 299–318.
- Wierzbicka Anna. 1988. *The Semantics of Grammar*. (Studies in Language Companion Series), Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Yaguello Marina. 1992. *Les Mots et les Femmes*. Paris: Payot.

Žaŭnjarovič Pjatro. 2017. *Davednik pa litaraturnaj praŭcy*. Minsk: Adukacyja i vuchavanne [Жаўняровіч Пятро. 2017. *Даведнік па літаратурнай праўцы*. Мінск: Адукацыя і выхаванне].

STRESZCZENIE: Artykuł przedstawia analizę zjawiska znanego w lingwistyce płci i socjolingwistyce jako *maskulinum generyczne*, kiedy męski rodzaj gramatyczny obejmuje i opisuje grupy mieszane pod względem płci. Historycy języka oraz badacze językoznawstwa płci od dawna wskazują, że rodzaj męski stał się formą generyczną na skutek czynników pozajęzykowych, takich jak marginalizacja kobiet w historii. W językoznawstwie białoruskim temat ten pozostawał niemal całkowicie niezbadany i nieoteoretyzowany, co wynikało z marginalizacji zarówno języka białoruskiego, jak i samej dyscypliny, jaką jest lingwistyka płci. W praktyce do języka białoruskiego wprowadzono normy stylistyczne języka rosyjskiego, w wyniku czego rodzaj męski stał się formą generyczną w oficjalnej odmianie języka białoruskiego. W oparciu o najnowsze badania socjolingwistyczne i psycholingwistyczne prowadzone na Zachodzie, a także analizę zmarginalizowanych zasobów wewnętrznych języka białoruskiego, artykuł podejmuje próbę zaktualizowania dyskusji na temat zjawiska *maskulinum generycznego*, a dokładniej *maskulinum pseudo-generycznego*.

SŁOWA KLUCZOWE: Maskulinum generyczne, maskulinum pseudo-generyczne, generyczne femininum, język genderowy, język neutralny płciowo, androcentryzm.

АНАТАЦЫЯ: У артыкуле прадстаўлены аналіз з’явы, якая ў гендарнай лінгвістыцы і сацыялінгвістыцы вядомая як мужчынскі генэрычны (абагульняльны) род. То бок сытуацыя, калі мужчынскі род ахоплівае і апісвае гендарна-з’мешаныя групы. Гісторыя мовы і гендарная лінгвістыка падкрэсьлілі, што мужчынскі род стаў генэрычным у выніку экстралінгвістычных чыньнікаў, такіх як маргіналізацыя жанчынаў і пад. У беларускай лінгвістыцы гэтая тэма практычна не вывучалася і не тэарэтызавалася ў выніку маргіналізацыі як самой беларускай мовы, так і такой дысцыпліны, як гендарная лінгвістыка. На практыцы ў беларускую мову былі ўведзеныя нормы расейскай стылістыкі, і мужчынскі род стаў генэрычным у афіцыйнай беларускай мове. Абапіраючыся на найноўшыя сацыялінгвістычныя і псіхалінгвістычныя дасьледаваньні на Захадзе, а таксама на аналіз маргіналізаваных унутраных рэсурсаў беларускай мовы, у артыкуле робіцца спроба абнавіць дыскусію па пытаньні генэрычнага мужчынскага роду або, дакладней, псеўдагенэрычнага мужчынскага роду.

КЛЮЧАВЫЯ СЛОВЫ: Генэрычны мужчынскі род, псеўдагенэрычны мужчынскі род, генэрычны жаночы род, гендараваная мова, негендараваная мова, андрацэнтрызм.

Паліна Маслянікова ♦ Palina Masliankova

незалежная даследніца ♦ independent researcher

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-2346-554X>

e-mail: palina.masliankova@gmail.com

Мова і тоеснасць: карані матывацыі вывучэння беларускай мовы сярод дарослых беларусаў

*Language and Identity: The Roots of Motivation for Learning Belarusian Among
Adult Belarusians*

*Język i tożsamość. Korzenie motywacji uczenia się języka białoruskiego wśród
dorosłych Białorusinów*

ABSTRACT: This article addresses the pressing issue of language and identity among Belarusians who, in adulthood, begin to learn Belarusian through courses or self-study. The study aims to identify and analyze the factors that have contributed to the recent trend over the past 3 to 5 years of adults returning to the Belarusian language. The research audience includes alumni and current participants of online language courses, as well as followers of Belarusian-language educational blogs. The primary objective of this study was to determine, through a combination of closed- and open-ended online surveys, the key factors of motivation behind adult learners' decisions to study and improve their Belarusian language skills in contexts where proficiency in Belarusian does not function as a social mobility tool. The research explores to what extent language serves as a component of identity and self-identification for modern Belarusians, what resources language learning requires, and what it offers to the respondents. The findings provide a sociolinguistic analysis of the demand for Belarusian among adult learners both in Belarus and abroad, as well as the growing interest in courses, textbooks, and audiovisual materials in Belarusian. In addition, the study offers practical insights into the target audience for educational projects and products developed by Belarusian language specialists.

KEYWORDS: identity, Belarusian language, sociolinguistics, online survey, self-identification.

Для пераважнай большасці беларусаў валоданне беларускай мовай не з'яўляецца інструментам сацыяльнай мабільнасці ці эканамічных пераваг. Праз свой сацыялінгвістычны статус беларуская мова хутчэй

звужае, чым пашырае кола камунікацыі яе носьбітаў. Тым не менш у апошнія 3-5 гадоў назіраецца прыкметная тэндэнцыя: усё больш дарослых свядома імкнецца валодаць беларускай мовай. Што стаіць за гэтым выбарам? Якія фактары матывуюць людзей да вывучэння роднай мовы ва ўмовах яе маргіналізацыі? Якія бар'еры беларусы сустракаюць на шляху да беларускай мовы?

Уводзіны

Сацыёлаг Генадзь Коршунаў мяркуе, што “для разумення сённяшняга стану нацыі важна асэнсаваць тое, як на беларускую ідэнтычнасць паўплывалі 2020–2021 гады. Гэта справа як экспертаў і інтэлектуалаў, так і творчых людзей” [Коршунаў 2024].

Уплыў 2020–2022 на стаўленне да беларускай мовы і актыўны пераход на яе дарослых беларусаў аналізавала ў сваім даследаванні “*Беларуская мова і ідэнтычнасць: сувязь і значэнне для беларусаў «хваляў беларускамоўнасці» 2020 і 2022 гадоў*” Марыя Гіліца. На аснове 18 глыбінных інтэрв’ю даследніца выявіла асноўныя матывы пераходу на беларускую мову і перашкоды ў гэтым працэсе: недахоп слоўнікавага запasu і якаснага беларускага кантэнту, адсутнасць беларускамоўнага асяроддзя і практыкі, перфекцыянізм і жаданне размаўляць адразу вольна, натуральна, жыва і літаратурна, без памылак і трасянкi [Гіліца 2024].

Вераніка Бандаровіч, даследуючы самаідэнтыфікацыю і моўныя прыярытэты беларускай моладзі ў 2022–2023 гады, адзначае, што “каб пачаць размаўляць па-беларуску, сучаснаму маладому чалавеку ў Беларусі патрэбна, каб навакольныя таксама размаўлялі” [Бандаровіч 2024: 33]. Гэтую з’яву, адзначаную і ў даследаваннях Надзеі Яфімавай ды Віталія Сіліцкага [Яфімава, Сіліцкі 2009], а таксама Алены Лянкевіч [Лянкевіч 2014], у сацыялогіі называюць “спіраллю маўчання”. Аднак у рэчаіснасці і ў кожным апытанні з’яўляюцца людзі, якія сцвярджаюць, што “трэба пачынаць з сябе”, “калі не я, то хто?”, і гэтая спіраль разрываецца.

Методыка даследавання

У працяг аналізу праблемы матывацыі пераходу на беларускую мову і попыту на беларускамоўныя прадукты ў красавіку 2025 года было праведзенае сацыялінгвістычнае апытанне сярод дарослых беларусаў, якія зацікавіліся вывучэннем беларускай мовы ў сталым веку. У якасці метаду было абранае анлайн-апытанне з закрытымі і адкрытымі пытаннямі з элементамі моўнай біяграфіі. Выбар метадыкі быў абумоўлены

некалькімі чыннікамі: “Да ліку фактараў, якія спрыяюць правядзенню сацыялінгвістычнага даследавання на аснове метаду моўнай біяграфіі, належаць асаблівасці месца пражывання інфармантаў (памежжа), моўная сітуацыя ў краіне (дзяржаўнае двух- або шматмоўе), значныя падзеі ў жыцці, якія натуральным чынам прыводзяць да змены чалавекам асноўнай мовы камунікацыі (міграцыя), працэс вывучэння замежнай мовы (моў) і інш.” [Яфімава 2023: 192–193]. Частка адкрытых пытанняў была прысвечаная моўнай біяграфіі – “біяграфічнаму аповеду, тэмай якога асоба робіць мову або мовы, у прыватнасці іх засваенне і выкарыстанне” [Nekvarpil 2003: 64]. Праблемнае поле даследавання, аналізаванае М. Гіліцай якаснымі метадамі на прыкладзе 18 моўных біяграфій [Гіліца 2024], было паглыблена і развіта на рэпрэзентатыўнай выбарцы: у нашым анлайн-апытанні ўзялі ўдзел 410 чалавек.

Аналіз аўдыторыі

Аўдыторыя складалася з навучэнцаў і выпускнікоў курсаў беларускай мовы “Пакрысе” і падпісчыкаў адукацыйных блогаў пра беларускую мову ў Instagram – то бок гэта людзі, якія сапраўды актыўна вывучаюць беларускую мову – самастойна ці з настаўнікам.

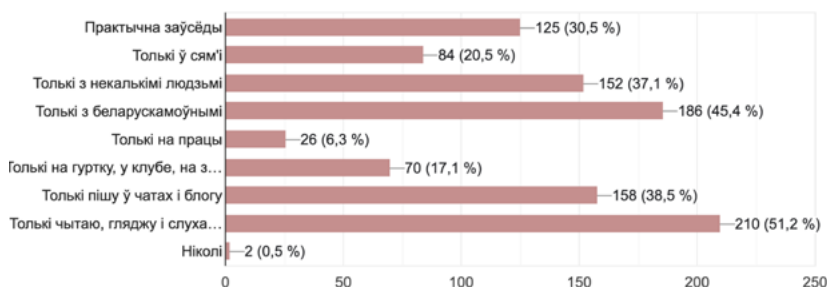
Большасць рэспандэнтаў (95,3 %) – беларусы (26,8 %) і беларускі (71,7 %), якія вучылі беларускую мову ў школе. Цікава, што і раней даследнікі заўважалі гендарны дысбаланс у пытанні цікаўнасці да беларускай мовы: жанчыны называлі беларускую мову роднай удвая часцей, чым мужчыны [Brown 2013: 266].

53,3 % апытаных цяпер жывуць у Беларусі; 24,1 % – у Польшчы; 3,9 % – у Літве, а таксама ў Грузіі, ЗША, Іспаніі, Італіі, Германіі, Расіі, Турцыі, Славакіі, Шатландыі, Чэхіі, Францыі, Паўднёвай Карэі, Швецыі, Аргенціне, Украіне, Кіпры, Узбекістане, Бельгіі, Новай Зеландыі, Вялікабрытаніі і інш. 44,5 % аўдыторыі мае 35–44 гады, ладную частку апытаных (26,8 %) склалі людзі ў веку 23–34 гады, 14 % маюць 45–54 гады, 9,3 % склалі ўдзельнікі 18–22 гадоў, а рэшта (каля 5 %) – старэйшыя за 55 гадоў.

Нягледзячы на тое, што апытанне праводзілася сярод аўдыторыі, якая актыўна вывучае беларускую мову, выявілася, што болей за палову апытаных пакуль толькі пасіўна ёю карыстаюцца, спажываючы беларускі кантэнт. 45 % размаўляюць па-беларуску толькі з беларускамоўнымі, а 30 % пазначылі, што карыстаюцца беларускай мовай практычна заўсёды. Цікава, што 26 чалавек размаўляюць па-беларуску толькі на працы, а значыць існуюць працоўныя месцы, дзе асноўная мова камунікацыі – беларуская. Трэба адзначыць, што ў гэтым пытанні можна было

выбраць некалькі варыянтаў адказаў, то бок рэспандэнт мог адказаць “Толькі ў сям’і” і “Толькі з беларускамоўнымі” або “Толькі пішу ў чатах” і “Толькі чытаю і гляджу беларускамоўны кантэнт”.

Як часта вы размаўляеце па-беларуску? Можна абраць некалькі варыянтаў
410 адказаў

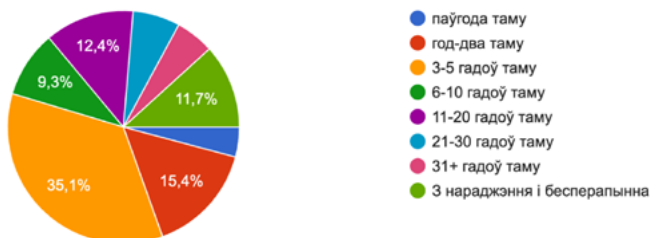

Дыяграма 1. Як часта вы размаўляеце па-беларуску?

Мэты і гіпотэзы

Мэтай дадзенага даследавання было выяўленне матывацыі беларусаў паглыбляцца ў вывучэнне беларускай мовы і праверка гіпотэзы: ці праўда, што падзеі 2020 і 2022 года, якія выклікалі масавую знешнюю і ўнутраную эміграцыю беларусаў, паўплывалі на пошукі нацыянальнай ідэнтычнасці ў мове? І наступная дыяграма пацвярджае, што большасць апытаных (35,1 %) зацікавілася беларускай мовай менавіта ў апошнія 3-5 гадоў.

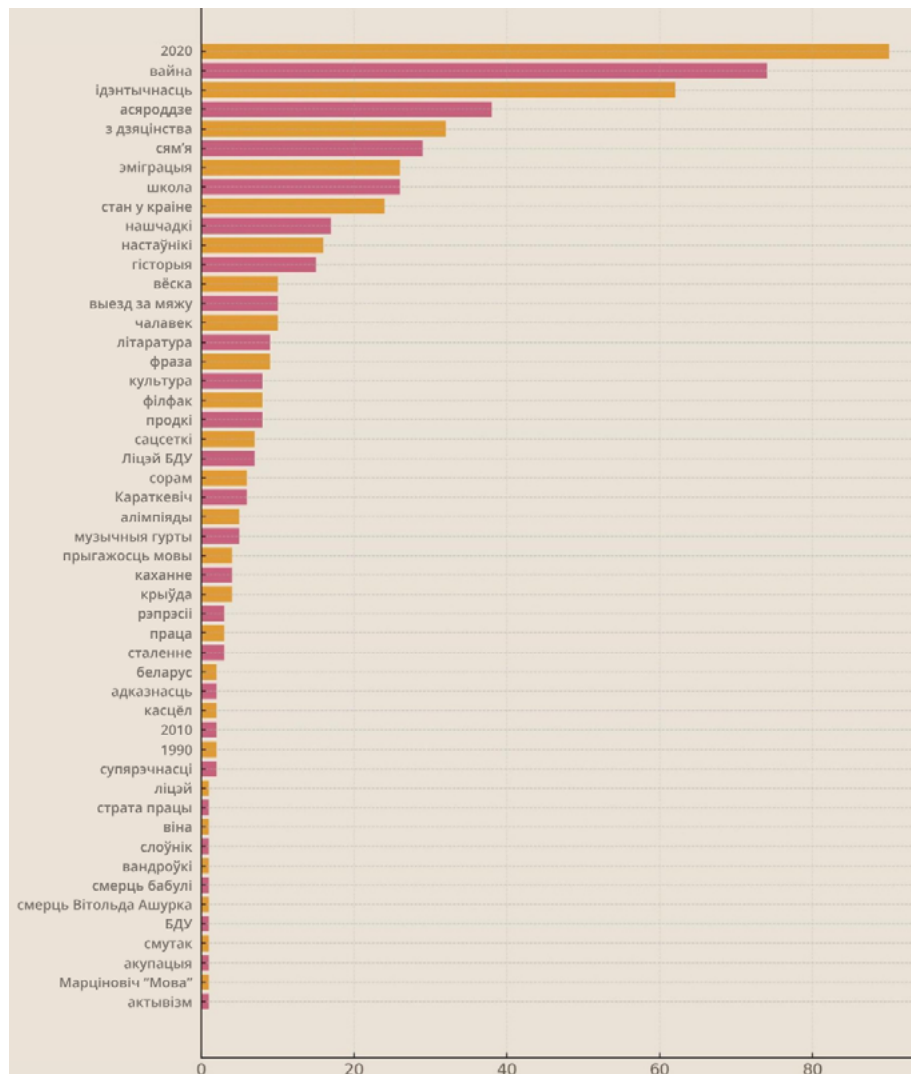
Калі вы ўсур’ёз зацікавіліся беларускай мовай і пачалі яе свядома вывучаць?
410 адказаў

Дыяграма 2. Калі вы ўсур’ёз зацікавіліся беларускай мовай і пачалі яе свядома вывучаць?

Адказы на адкрытае пытанне пра прычыны, якія падштурхнулі да вывучэння беларускай мовы, таксама пацвердзілі гіпотэзу. Калі іх згрупаваць, то атрымаецца, што **менавіта падзеі 2020 і 2022 года**

ў вялікай ступені паўплывалі на зварот да беларускай мовы як крыніцы ідэнтычнасці. Дадзеная дыяграма цалкам пацвярджае канцэпцыю дзвюх “хваляў беларускамоўнасці”, апісаную М. Гіліцай [Гіліца 2024].

Дыяграма 3. Якія падзеі ў вашым жыцці паўплывалі на тое, што вы сталі вывучаць беларускую мову і / ці размаўляць на ёй?

Эміграцыя і турыстычныя выезды за мяжу, то бок сутыкненне з людзьмі іншых нацыянальнасцяў, паводле даследавання, таксама важныя фактары для пошуку нацыянальнай ідэнтычнасці, і для рэспандэнтаў відавочным яе складнікам выявілася менавіта беларуская мова.

Часам штуршком для вывучэння і нават пераходу на беларускую мову можа паслужыць адна фраза:

Аднойчы ў кавярні перада мной быў старэнькі дзядуля, які вельмі інтэлігентна выглядаў. І ён сказаў: «А дайце мне абаранкаў са жмені дзве». Мяне гэта так уразіла, і я падумала: «Гэта так крута! Чаму і я не магу?» І з таго часу ў паўсядзённым жыцці я пачала размаўляць па-беларуску.

Але часцей гэта былі негатывыя выказванні пра беларускую мову, якія выклікалі крыўду і абурэнне, і праз жаданне абараніць несправядліва пакрыўджаную мову рэспандэнты пераходзілі на яе ў жыцці. Некага падштурхнуў малодшы брат, які сказаў, што самы непатрэбны прадмет у школе – гэта беларуская мова. Яшчэ адну рэспандэнтку матывавалі вывучаць беларускую мову расійскія турысты, якія кажуць, што беларуская і расійская мовы дужа падобныя, маўляў, беларуская мова – гэта расійская мова з памылкамі.

Але большасць адказаў утрымліваюць цэлы суплёт чыннікаў: і стан беларускай мовы ў грамадстве, і жаданне перадаць яе дзецям, і вясковае дзяцінства, і сувязь з продкамі, і славітае “каб не ўмёрлі”:

Маё дзяцінства і юнацтва прайшло ў вёсцы. Часта згадваю, як размаўлялі дзяды і бабулі. З узростам адчуў, што сумую па гучанні роднай мовы. Яна, як быццам, пачала прарастаць і прасіцца вонкі. Стала крыўдна, што яе выдушваюць з усіх сфер грамадскага жыцця. Захацелася, каб яна гучала часцей і перадаць яе дачцэ. Мяркую, пакуль жыве мова – жыве нацыя.

Мова як чыннік ідэнтычнасці

Паводле якаснага даследавання ідэнтычнасці на падставе 15 глыбінных інтэрв’ю, праведзенага сацыёлагам **Андрэем Вардамацкім** улетку 2024 года, “беларуская мова для беларусаў – далёка не галоўны складнік ідэнтычнасці. Рэспандэнты зусім не пагаджаліся з тэзай «не размаўляеш па-беларуску – не беларус». Адносна беларускай мовы многія падкрэсліваюць эстэтычны аспект, накіраваны «люблю гучанне». Няведанне адчуваецца як недахоп, рэспандэнты фармулююць патрэбу ў валоданні беларускай” [Вардамацкі 2024]. У асобным тэлефонным апытанні даследнікі Беларускай аналітычнай майстэрні пад кіраўніцтвам прафесара **А. Вардамацкага** прасілі рэспандэнтаў назваць штосьці, што найперш звязвае беларусаў з людзьмі сваёй нацыянальнасці. 22 % адказалі, што “месца нараджэння, радзіма”, 13 % – што “менталітэт і рысы характару”. І толькі 4 % – што “мова”... [Вардамацкі 2024].

Аднак даследаванне матывацыі вывучэння беларускай мовы ў свядомым веку паказвае, што для людзей, якія асэнсавана шукаюць

і спрабуюць сфармуляваць уласную ідэнтычнасць, беларуская мова становіцца важным, калі не асноўным, яе складнікам. На пытанне “Навошта вам беларуская мова?” людзі фармулявалі свае адказы па-рознаму, але **захаванне ідэнтычнасці – першая мэта ў гэтым спісе**, якая ідзе з велічэзным адрывам ад іншых (262 згадванні ў адкрытым пытанні і 351 згадванне ў закрытым):

- захаваць ідэнтычнасць – 262
- перадаць дзецям – 44
- адчуць сувязь з каранямі – 42
- каб не ўмёрлі – 41
- захаваць спадчыну – 34
- пашыраць беларускасць – 27
- вольна валодаць мовай – 22
- разумець культурны код – 16
- адчуць сувязь з домам – 11
- адчуць псіхатэрапеўтычны эфект – 10
- фільтраваць людзей – 10
- спазнаць сябе – 8
- адчуць смак роднай мовы – 7
- бачыць свет праз прызму беларускасці – 7
- думаць і размаўляць па-беларуску – 7
- адчуць апірышча, грунт, стрыжань – 6
- адчуваць сябе адукавана і асэнсавана – 4
- ствараць кантэнт па-беларуску – 3
- адчуць сябе цэласнай – 2
- адчуць годнасць – 2
- паважаць мову партнёра і краіны – 2

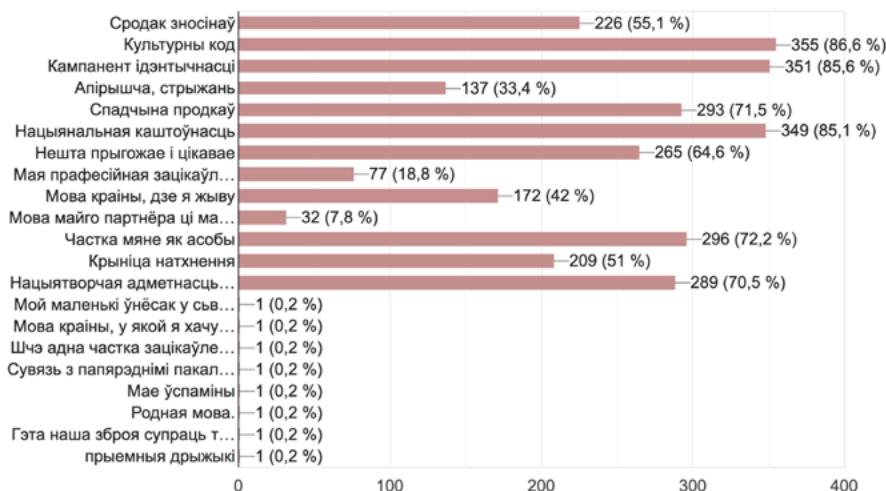
Некалькі цытат:

“Гэта мая тоеснасць, частка мяне”, “Каб быць сабой”, “Мяркую, бяз валодання беларускай я не я насамрэч, гэта й нейкае самапазнаньне, й спроба захаваць нашу нацыянальную адметнасць. І сьветлую будучыню, мяркую, бяз мовы мы не адолеем стварыць. Яшчэ проста сіл надае, рада-сці, падтрымлівае”.

Відавочна, што мова для большасці беларусаў гэта не толькі і не столькі інструмент камунікацыі, колькі найважнейшы элемент нацыянальнай самасвядомасці. Да гэтай высновы прыходзіць і даследнік Тоні Браўн, які ў 2013 годзе праводзіў апытанне 559 беларускіх студэнтаў і высветліў, што “нават сярод меншасці рэспандэнтаў, якія ўказалі беларускую мову як родную, яна хутчэй функцыянуе як «прыкмета этнічнай прыналежнасці», чым як практычная мова” [Brown 2013: 282].

Што для вас беларуская мова?

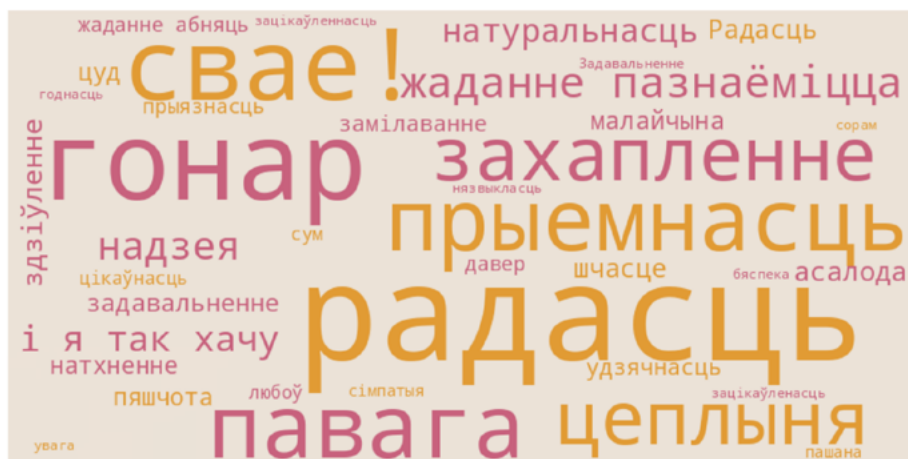
410 адказаў

Дыяграма 4. Што для вас беларуская мова?

Частотны аналіз 410 анкет паказвае, што рэспандэнты часта ўжываюць словы “мова”, “родная”, “беларуская”, “мая”, “беларус”, “хачу”, “сябе”. Гэта сведчыць, што беларуская мова для большасці звязана з асабістай ідэнтычнасцю, самавыяўленнем і мэтанакіраваным жаданнем яе ведаць, на ёй размаўляць і думаць.

Цікавую глебу для развагаў далі адказы на пытанне: “Што вы адчуваеце, калі бачыце ў грамадскім месцы чалавека, які размаўляе па-беларуску?”

Дыяграма 5. Што вы адчуваеце, калі бачыце ў грамадскім месцы чалавека, які размаўляе па-беларуску?

Найбольш частыя эмоцыі, якія адчувалі рэспандэнты, – гэта радасць, гонар, павага, цеплыня, прыемнасць, захапленне, задавальненне, надзея і цэлы шэраг пазітыўных эмоцый, сярод якіх жаданне пазнаёміцца, разгаварыцца, абняць і расцалаваць! Пры гэтым эмоцыя здзіўлення магла хістацца ад максімуму (“цуд!”) да ўспрыняцця гэтага факту як штодзёнай нармальнасці, натуральнасці, маўляў, так і мае быць. Аднак часам рэспандэнты дзяліліся, што адчуваюць сум, сорам і нават зайздрасць да беларускамоўнага чалавека, бо і самі хацелі б гэтак жа смела размаўляць, але нешта не дазваляе.

Тоеснасць, еднасць, роднасць, самасвядомасць, ідэнтычнасць, самаідэнтыфікацыя, адметнасць, свае! наш чалавек! – такімі словамі найчасцей апісваюць беларусы сваё стаўленне да беларускай мовы і пачуццё еднасці з тымі, хто гаворыць па-беларуску.

Аналіз патрэб мэтавай аўдыторыі

Даследаванне мела таксама практычную мэту – высветліць праблемы і патрэбы матываванай аўдыторыі ў вывучэнні беларускай мовы. Рэспандэнты як з Беларусі, так і з замежжа называюць асноўнай праблемай адсутнасць беларускамоўнага асяроддзя, дзе б можна было вольна размаўляць па-беларуску. На другім месцы брак якаснага вузкатэматычнага кантэнту, а на трэцім – недахоп часу. Цікава тое, што многія ўдзельнікі і ўдзельніцы апытання адзначалі, што насамрэч усяго хапае, варта толькі захацець, пераадолець псіхалагічны бар’ер. Аднак тым, хто ўжо хоча, бракуе якаснага падручніка для дарослых беларусаў і замежнікаў, анлайн-тэстаў, мабільных праграм і відэаўрокаў.

Тым не менш амаль 90 % апытаных вывучае беларускую мову, менавіта спажываючы беларускі кантэнт. А 40 % яго стварае ўласна руч, пішучы вершы, ведучы блогі ці ютуб-каналы.

Дыяграма 6. Як вы паляпшаеце сваё веданне беларускай мовы?

Індывідуальныя адказы на гэтае пытанне дазваляюць пашырыць дыяпазон узаемадзеяння рэспандэнтаў з беларускай мовай:

- чытаю кнігі па-беларуску,
- ладжу мерапрыемствы,
- рэдакую, карэктую,
- праводжу гульні па-беларуску,
- спяваю на роднай мове,
- перакладаю вершы,
- камунікую з носьбітамі,
- п'яную з мовазнаўцам.

ВЫСНОВЫ

Такім чынам, даследаванне, праведзенае сярод беларусаў, якія цяпер цікавяцца і актыўна вывучаюць беларускую мову, дазволіла прааналізаваць глыбінную матывацыю людзей, пацвердзіла, што для рэспандэнтаў беларуская мова ёсць найважнейшай цаглінкай у падмурку ўласнай ідэнтычнасці. Пры гэтым беларусы, якія знаходзяцца за мяжой, часцей згадвалі пошукі апірышча, каранёў, сувязі з Радзімай, тады як беларусы ў Беларусі часцей пакрэслівалі нацыянальную годнасць і жаданне перадаць родную мову дзецям.

Большая частка апытаных прыйшла да актыўнага вывучэння беларускай мовы ў апошнія 3–5 гадоў. Пры гэтым у Беларусі больш людзей, для якіх беларуская мова натуральная з дзяцінства. А за мяжой больш тых, хто пачаў вывучаць родную мову нядаўна, асабліва 1–2 гады таму, што непасрэдна звязана з падзеямі ў свеце, эміграцыяй і ростам нацыянальнай свядомасці.

І на Радзіме, і на чужыне беларусам не хапае беларускамоўнага асяроддзя. Аднак у Беларусі больш тых, хто адчувае псіхалагічныя праблемы: страх памылак, няўпэўненасць у сабе, непераадольны моўны бар'ер, тады як за мяжой пераключэнне з мовы на мову – гэта натуральны штодзённы працэс. За мяжой выразней вылучаюцца патрэбы ў анлайн-матэрыялах і самастойным навучанні праз відэакурсы, падручнікі, мабільныя праграмы і тэсты. А ў Беларусі сярод спосабаў навучання згадваліся афлайн-курсы, суполкі, клубы.

Заангажаванасць апытанай аўдыторыі ў вывучэнне беларускае мовы не дае магчымасці пашырыць вынікі даследавання на ўсё беларускае грамадства, але дазволіла асэнсаваць прычыны трэнду на зварот да беларускай мовы як найбольш яскравага складніка ідэнтычнасці беларусаў і пазначыць шляхі падтрымкі і задавальнення попыту мэтавай аўдыторыі на адукацыйныя прадукты.

References

- Bandarovič Vieranika. 2024. *Samaidentyfikacyja i moŭnyja pryjarytety biełaruskaj moładzi 20-ch hh. XXI st.* "Acta Albaruthenica" 24: 135–144 [Бандаровіч Вераніка. 2024. *Самаідэнтыфікацыя і моўныя прыярытэты беларускай моладзі 20-х гг. XXI ст.* "Acta Albaruthenica" 24: 29–39].
- Brown, Tony. 2013. "Key Indicators of Language Impact on Identity Formation in Belarus." *Russian Language Journal*, vol. 63: 247–288.
- Hilica Maryja. 2024. *Bielaruskaja mova i identyčnaść: suviaź i značeńnie dla biełarusaj "chvalaj biełaruskamoŭnasci" 2020 i 2022 hadoj* [Гіліца Марыя. 2024. *Беларуская мова і ідэнтычнасць: сувязь і значэнне для беларусаў "хваляў беларускамоўнасці" 2020 і 2022 гадоў*] [online] <https://kamunikat.org/shto-dlya-belarusaw-belaruskaya-mova-dasledavanne-pra-khvali-belaruskamownastsi-2020-i-2022-gadow> [30.09.2025].
- Jafimava Nadzeja. 2023. *Moŭnaja bijahrafija jak metad sacyjalinhvistyčnaha dasledavannja*. U: V. U. Zueva i inš. *Mova i litaratura ŭ XXI stahoddzi: aktual'nyja aspekty dasledavannja: materyjaly VII Rěsp. navuk.-prakt. kanf. maladyx vučonyh*, Minsk, 3 sak. 2023 h. Minsk: BDU. 192–197. [Яфімава Надзея. 2023. *Моўная біяграфія як метада сацыялінгвістычнага даследавання*. У: В. У. Зуева і інш. *Мова і літаратура ў XXI стагоддзі: актуальныя аспекты даследавання: матэрыялы VII Рэсп. навук.-практ. канф. маладых вучоных*, Мінск, 3 сак. 2023 г. Мінск: БДУ. 192–197].
- Jafimava Nadzeja, Silicki Vital'. 2009. *Vyniki sacyjalahičnaha dasledavannia "Nacyjanalnaja identyčnaść vačami biełarusaj: chto my i jakimi my budziem?"* [Яфімава Надзея, Сіліцкі Віталь. 2009. *Вынікі сацыялагічнага даследавання "Нацыянальная ідэнтычнасць вачамі беларусаў: хто мы і якімі мы будзем?"*] [online] <https://budzma.org/news/vyniki-prezentacyi-sacyjalahichnaha-dasledvannia-2009.html> [14.10.2009].
- Koršunaŭ Hienadz. 2024. *Što jadnaje biełarusaj? Na kanferencyi "Novaja Biełarus" abmierkavali nacyjanalnuju identyčnaść* [Коршунаў Генадзь. 2024. *Што яднае беларусаў? На канферэнцыі "Новая Беларусь" абмеркавалі нацыянальную ідэнтычнасць*] [online] <https://reform.news/shto-jadnae-belarus-na-kanferjencyi-novaja-belarus-abmerkavali-nacyjanalnuju-idjentychnasc> [03.08.2025].
- Lankievič Alena. 2014. *Biełaruskaja mova i źmiešanyja kody ŭ sacyjalinhvistyčnym i psichalinhvistyčnym aspektach: katehoryja adnosin da movy ŭ hramadstvie: aŭtarėferat dysertacyi na atrymanne vučonaj stupeni kandydata filalahičnych navuk: specyjal'nasc' 10.02.01 Biełaruskaja mova, 10.02.19 Těoryja movy*. Minsk: BDU [Лянкевіч Алена. 2014. *Беларуская мова і змешаныя коды ў сацыялінгвістычным і псіхалінгвістычным аспектах: катэгорыя адносін да мовы ў грамадстве: аўтарэферат дысертацыі на атрыманне вучонай ступені кандыдата філалагічных навук: спецыяльнасць 10.02.01 Беларуская мова, 10.02.19 Тэорыя мовы*. Мінск: БДУ].
- Nekvapil Juri. 2003. "Language biographies and the analysis of language situations: on the life of the German community in the Czech Republic." *International Journal of the Sociology of Language* 62: 63–83.
- Vardamacki Andrej. 2024. *"Feniks biełaruščyny". Što biełarusy kažuć pra nacyjanalnuju identyčnaść* [Вардамацкі Андрэй. 2024. *"Фенікс беларушчыны". Што беларусы кажуць пра нацыянальную ідэнтычнасць*] [online] <https://belsat.eu/82589582/feniks-bielaruszczyzny> [30.12.2024].

STRESZCZENIE: Niniejszy artykuł porusza palącą kwestię języka i tożsamości wśród Białorusinów, którzy w wieku dorosłym rozpoczynają naukę języka białoruskiego na kursach lub w ramach samokształcenia. Celem badania jest identyfikacja i analiza czynników, które przyczyniły się do obserwowanego w ciągu ostatnich 3–5 lat trendu

powrotu dorosłych do języka białoruskiego. Badanymi odbiorcami są absolwenci i obecni uczestnicy kursów językowych online, a także osoby śledzące blogi edukacyjne poświęcone językowi białoruskiemu. Głównym celem niniejszego badania było określenie, za pomocą połączenia zamkniętych i otwartych ankiet internetowych, kluczowych czynników motywujących dorosłych uczniów do podjęcia nauki i doskonalenia znajomości języka białoruskiego w kontekstach, w których znajomość języka białoruskiego nie stanowi narzędzia mobilności społecznej. Badanie analizuje, w jakim stopniu język stanowi element tożsamości i samoidentyfikacji współczesnych Białorusinów, jakich zasobów wymaga nauka języka i co oferuje ona respondentom. Wyniki badań stanowią socjolingwistyczną analizę popytu na język białurski wśród dorosłych uczniów na Białorusi i za granicą, a także rosnącego zainteresowania kursami, podręcznikami i materiałami audiowizualnymi w języku białoruskim. Ponadto, praktyczną korzyścią z badań jest możliwość poznania grupy docelowej, do której kierowane są projekty i produkty edukacyjne tworzone przez Białorusinów.

СЛОВА КЛУЧОВЫЕ: тоżsamość, język białurski, socjolingwistyka, ankieta internetowa, samoidentyfikacja.

АНАТАЦЫЯ: Артыкул прысвечаны актуальнай праблеме мовы і тоеснасці беларусаў, якія ў сталым веку пачынаюць вывучаць беларускую мову на курсах і самастойна. Даследаванне дазваляе выявіць і прааналізаваць, чым быў выкліканы трэнд на зварот да беларускай мовы ў апошнія 3-5 гадоў сярод дарослых беларусаў. У выбарку рэспандэнтаў увайшлі выпускнікі і навучэнцы анлайн-курсаў і аўдыторыя беларускамоўных адукацыйных блогаў. У задачы даследавання ўваходзіла метадам анлайн-апытання (закрытага і адкрытага) высветліць, якія чыннікі палягаюць у аснове матывацыі вывучаць і ўдасканальваць сваю беларускую мову ў сталым веку ва ўмовах, калі валоданне беларускай мовай не з'яўляецца сацыяльным ліфтам. Наколькі мова ёсць кампанентам тоеснасці і самаідэнтыфікацыі сучасных беларусаў, якіх рэсурсаў яе вывучэнне вымагае і што дае рэспандэнтам. Вынікам даследавання стаў сацыялінгвістычны аналіз запатрабаванасці беларускай мовы сярод дарослых беларусаў у Беларусі і за мяжой, попыту на курсы, падручнікі, аўдыявізуальныя матэрыялы на беларускай мове. Апроч гэтага, практычная карысць даследавання бачыцца ў вывучэнні мэтавай аўдыторыі для рэалізацыі адукацыйных праектаў і прадуктаў, якія ствараюцца беларусістамі.

КЛЮЧАВЫЯ СЛОВЫ: ідэнтычнасць, беларуская мова, сацыялінгвістыка, анлайн-апытанне, тоеснасць.

Ульяна Верына ♦ Ulyana Veryna

Брэменскі ўніверсітэт, Нямецчына

University of Bremen, Germany

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6015-7160>

e-mail: ulyana.veryna@gmail.com

Канфлікт з “роднай мовай” і транснацыянальны паварот у сучаснай беларускай літаратуры¹

Conflict with the “Mother Tongue” and the Transnational Turn in Contemporary Belarusian Literature

Konflikt z „językiem ojczystym” i zwrot transnarodowy we współczesnej literaturze białoruskiej

ABSTRACT: In Belarusian literature from the last two decades, in the works of the generation of writers who debuted at the turn of the 1990s and 2000s, a significant body of texts has emerged in which the Belarusian language becomes the subject of meta-reflection and is understood as a problem. This phenomenon also includes works written in Trasiianka, in Lacinka (Belarusian Latin script), in a mixture of languages, in foreign languages, self-translations, etc. The article proposes that this phenomenon be regarded as a conflict, and since it questions the boundaries of national literature tied to a specific (single, Belarusian) language and territory (the Republic of Belarus), it suggests a transnational turn in contemporary Belarusian literature. The beginning of this trend is identified in the second half of the 1990s, when the new generation of writers gradually began to distance themselves from both the revivalist and official ideology, i.e., from identifying themselves with the language and the territory, which remains an authoritarian state.

KEYWORDS: contemporary Belarusian literature, transnational turn, “mother tongue”, conflict, Belarusian language.

¹ This document has been produced with the financial assistance of the European Union. The contents of this document are the sole responsibility of Ulyana Veryna and can under no circumstances be regarded as reflecting the position of the European Union. Падрыхтаваны па матэрыялах даклада, прачытанага на Міжнароднай навуковай канферэнцыі *Contemporary Belarusian literature: restarting/update*, 27 студзеня 2024, арганізаванай Кафедрай беларусістыкі Варшаўскага ўніверсітэта і Кафедрай славістыкі і венгерскіх даследаванняў Берлінскага ўніверсітэта імя Гумбальта.

Уводзіны

“Родная мова” як дадзенасць, на якой грунтуецца пачуццё прыналежнасці і ідэнтычнасці, пераасэнсоўваецца ў сучасных гуманітарных даследаваннях як складанае сацыяльна-культурнае паняцце. Несупадзенне паміж мовай, народам і суб’ектам у постнацыянальнай парадыгме паказвае, што “родная мова” можа існаваць па-за межамі моналінгвальнай логікі, адкрываючы зменлівыя і нечаканыя формы мультылінгвізму (Yildiz 2012: 4, 17). Для беларускай мовы ракурс постнацыянальнай ці транснацыянальнай перспектывы выглядае адначасова і цяжка прымальным, і натуральным, прычым абодва бакі парадоксу паходзяць з адной гісторыі станаўлення беларускай нацыянальнай ідэнтычнасці: гісторыі жорсткага спаборніцтва паміж польскім і расійскім нацыянальнымі праектамі, для якіх мова была цэнтральным элементам у вызначэнні нацыі, што і зрабіла неабходным і нават непазбежным ключавым элементам беларускага нацыянальнага руху менавіта мову, і ў той жа час гэтая мадэль выявіла сваю слабасць, бо ёй супярэчылі ўстойлівыя традыцыі шматмоўя і моўнай адаптацыі – формы выжывання, выпрацаваныя ў выніку пастаянных ваенных канфліктаў і змендзяржаўных межаў (Woolhiser 2014: 95–96). Асабліва выразна праблематычнасць статусу беларускай мовы як паказчыка нацыянальнай ідэнтычнасці выявілася ў постсавецкі перыяд, калі будаўніцтва нацыі-дзяржавы сутыкнулася з тым, што “народ не размаўляе на мове, якую, аднак, сам прызнае роднай” (Мечковская 1994: 310). У гэты паваротны момант праблема мовы перастала быць выключна палітычнай ці ідэалагічнай і перайшла ў сферу мастацкай самарэфлексіі, абазначыўшы крызіснасць стасункаў новага пакалення пісьменнікаў з “роднай мовай” і пераход да транснацыянальнага досведу.

У мастацкай практыцы гэты зрух выявіўся праз рэфлексію самой магчымасці пісьма на “роднай мове”, праз канфлікт паміж моўнай прыналежнасцю і творчай свабодай. Крызісныя стасункі з мовай узнікаюць, калі яна пачынае вызначаць і абмяжоўваць спосаб мастацкага выказвання – праз назапашаныя культурныя сэнсы, якіх пісьменнік імкнецца пазбегнуць або пераасэнсаваць. У выпадку беларускай мовы моцныя польскі і рускі ўплывы стварылі ўстойлівы комплекс значэнняў “роднай мовы” як святыні, якую трэба берагчы і ахоўваць, што ў савецкі час ператварылася ў мастацкае клішэ, але не страціла свайго рэальнага значэння ў сітуацыі русіфікацыі і дыгласіі. Асэнсаванне “роднай мовы” як крыніцы ўнутранага канфлікту і траўмы зрабілася заўважным феноменам у апошнія дзесяцігоддзе – у творчасці пакалення, якое можна назваць найбольш уплывовым у беларускай літаратуры пасля 2010-х

гадоў і да якога належаць Юля Цімафеева, Алена Казлова, Вальжына Морт, Сяргей Прылуцкі, Андрэй Адамовіч, Анатоль Івашчанка, Марыя Мартысевіч, Вольга Гапеева, Ганна Янкута, Уладзь Лянкевіч, Віталь Рыжкоў і інш. У іх творах, на розных узроўнях і з дапамогай розных сродкаў паняцце “роднай мовы” пераасэнсоўваецца праз шматмоўе, пісьмо на культурна стыгматызаванай трасянцы (гібрыдным беларуска-рускім маўленні), рэфлексію пра беларускую мову як праблему ў эсэ, інтэрв’ю і г.д.² Гэтае пераасэнсаванне, якое мае характар канфлікту і вызвалення ад несвабоды “роднай мовы”, можна разглядаць як *транснацыянальны паварот*, калі далучэнне да “траснацыянальных рэсурсаў” азначае найвышэйшую ступень аўтаномнасці аўтара [Casanova 2007: 327], творчую самастойнасць, “новае *эстэтычнае, палітычнае і лінгвістычнае* выйсце з літаратурнай залежнасці”, “вызваленне перыферычных краін літаратурнай прасторы” (курсіў мой. – У.В.) [Casanova 2007: 327].

У артыкуле аналізуецца прычыны і першыя праявы крызісных стасункаў з “роднай мовай”, якія сталі пачаткам транснацыянальнага павароту ў беларускай літаратуры. Ён разглядаецца як генерацыйны і канцэптуальны злом паміж пакаленнямі познесавецкага і постсавецкага адраджэнскага кірунку (аб’яднанне *Тутэйшыя*) і транснацыянальнага авангардыскага і постмадэрнісцкага руху (*Бум-Бам-Лім*).

“Канец Адраджэння”: разрыў з “беларускім народам” і крызіс літаратурнага канона

Год 1995 – год узнікнення руху *Бум-Бам-Лім* – асэнсоўваецца як “канец Адраджэння” [Навумчык 2006, 125-128], калі ў выніку рэферэндуму рускай мове быў нададзены роўны статус з беларускай, вярталася

² Творы названага пакалення пісьменнікаў (1980-х гг. нараджэння), у якіх прысутнічаюць канфліктныя стасункі з “роднай мовай”: Юлія Цімафеева, эсэ *Калі язык развязаўся. Мая кароткая моўная біяграфія* [Цімафеева б.г.], верш *Mother tongue* і кніга вершаў *ROT* як мастацкае цэлае [Цімафеева 2020], дзённікі *Days in Miensk*, напісаныя на англійскай мове (2020), верш *My European Poet*, напісаны па-англійску [Цімафеева 2022]; Вальжына Морт, эсэ *Пра моё двухмоўнае пісьмо, Мова, якая стаіць за музыкай* у нямецкіх перакладах кніг *Фабрыка слёз* [Mort 2009], першае выданне *Music for the Dead and Resurrected* на англійскай мове [Mort 2021], другое пад назвай *Песні для мёртвых і ўваскрэслых* па-беларуску [Морт 2022]; Ганна Янкута, раздзел *Дар мовы* ў кнізе *Час пустазелля* [Янкута 2022]; Марыя Мартысевіч *Амбасада: вершы свае і чужыя* [Мартысевіч 2011], паэма *Сарматыя* (2018, 2023 перавыданне 5 мовамі і лацінкай [Мартысевіч 2023]); творы на трасянцы: Сірошка Пістончык і Уласік Смаркач *Йопыты двух маладых нелюдзяў* [Смаркач 2009]; Ярыла Пшанічны *Пішчавыя лішкі* [Пшанічны 2011], Алена Казлова (Анка Ўпала) *Дрэва энталіпт* (цыкл *Уклясыкі*, вершы на трасянцы [Упала 2012]).

савецкая дзяржаўная сімволіка, абвяшчаліся эканамічная інтэграцыя з Расіяй:

Дзяржаўная палітыка, накіраваная на ліквідацыю сферы ўжытку беларускай мовы, на выкрэсліванне з гістарычнай памяці перыядаў незалежнага існавання, вывядзенне нацыянальнай эліты ў рэзервацыі, на маргінэз – службыць стварэнню дэнацыяналізаванага грамадства. ...<Беларусы> пры патрэбе могуць зрабіцца, як гэта ўжо здаралася ў гісторыі, і „біямасай“, якую кінуць абараняць геапалітычныя імперскія інтарэсы. Бясспрэчна, што такое грамадства ў выпадку рэфэрэндуму прагаласуе за ліквідацыю Беларусі як дзяржавы – і Масква падасць гэта свету як заканамерную з’яву: „Гэта – рускія людзі. Яны ж самі прызналі, што іх мова – расейская, іх гісторыя – расейская, і аб’ядналіся з намі самым дэмакратычным чынам – рэфэрэндумам. Талерантна і негвалтоўна“. І Эўропа з гэтым пагодзіцца [Навумчык 2006: 127-128]³.

Аналізуючы проігрыш нацыянальнай ідэі, філосаф Валянцін Акудовіч прыйшоў да думкі пра “канцэптуальны разрыў” дзеячаў адраджэння з “беларускім народам”. У эсэ “Код адсутнасці” ён паслядоўна заключае словазлучэнне “беларускі народ” у двукоссі, разважаючы ад першай асобы множнага ліку “мы” – ад актывістаў 1990-х, якія не знайшлі падтрымкі:

...Наш канцэптуальны разрыў з “беларускім народам” паходзіў не столькі з рознага стаўлення да мовы, гісторыі, ідэалогіі, колькі з вызначэння таго месца, дзе беларусы жылі апошнія дзвесце гадоў. Мы лічылі, што ўсю гэтую пару беларусы заставаліся беларусамі і цяпер займелі свабоду і незалежнасць толькі дзякуючы перманентнаму супраціву расейскай каланізацыі лепшых з нашых продкаў (і трохі — сучаснікаў). А вось “беларускі народ” (і гэта пераважная большыня насельніцтва Беларусі), у адрозненне ад нас, меркаваў, што ніякай свабоды ён не займеў, але затое страціў вялікую дзяржаву, з якой лічыўся ўвесь свет. “Беларускаму народу” смешна было нават слухаць пра нейкае там шматгадовае рабства ў расейска-камуністычнай імперыі, бо ладную частку палітычнай, эканамічнай ды інтэлектуальнай эліты Расеі складалі беларусы па паходжанні, а сама Беларусь у канфігурацыі імперыі займала адно з самых паважных месцаў, была індустрыяльна мадэрнізаванай і мела ці не найвышэйшы ўзровень дабрабыту сярод астатніх рэспублік Савецкага Саюзу. Нельга сказаць, што “беларускі народ” быў рашуча настроены супраць незалежнасці, але і адмаўляцца ад сваёй вялікай гісторыі ў супольнасці з Расейскай імперыяй ён не жадаў. Тым болей, што мы яму прапанавалі памяняць ролю вялікага воя і вялікага дойдзіда (які за гэтыя два стагоддзі ці то пабраў, ці то вызваляў палову свету, засвоіў касмічнае прадонне і збудаваў першую ў свеце

³ “Абарона” рускамоўнага насельніцтва Украіны, якая вядзецца Расіяй з 2014 года і перарасла ў поўнамасштабную ваенную агрэсію, адбываецца менавіта па гэтым сцэнарыі.

камуністычную цывілізацыю) на ганебную ролю скаланізаванага раба, які сам з гэтага рабства нават вызваліцца не здолеў [Акудовіч 2007: 120].

“Апафатычны нацыяналізм”⁴, з яго “адмаўленнем савецкай гісторыі разам з адмаўленнем народа, народжанага гэтай гісторыяй” [Oushakine 2017: 461], і “жорсткая антысавецкая рыторыка” прайгралі “пазітыўнай філасофіі савецкага мінулага” [Bekus 2010: 842-843].

Думка Акудовіча пра нязгоду “беларускага народа” адмовіцца ад “вялікадзяржаўнай” ролі вельмі нязвыклая для беларускага нацыянальнага дыскурсу, збудаванаму на ідэі залежнасці і падаўлення настолькі трывала, што ў яго межах іншая роля, акрамя віктымнай, нябачная⁵. Роля ахвяры або “скаланізаванага раба” не была толькі вынаходніцтвам палітыкі адраджэння 1990-х, яна прысутнічала ў мастацкай літаратуры яшчэ з эпохі фармавання беларускага нацыянальнага руху ў XIX ст. і захоўвалася на працягу ўсяго XX ст. Шырокая панарама прадстаўлена ў манаграфіі Анжэлы Мельнікавай *Нацыянальна-светапоглядныя каардынаты беларускай літаратуры першай трэці XX стагоддзя* [Мельнікава 2016], дзе сярод іншых міфаў, створаных “Прарокам нацыянальнага адраджэння” Янкам Купалам даследчыца адзначае “міф пакутаў (забранага краю)”; у творчасці Максіма Гарэцкага – “нацыянальныя крыўды, прыніжэнне нацыянальнай годнасці”; у названых аўтараў, а таксама ў творах Якуба Коласа, Кузьмы Чорнага падкрэсліваецца наяўнасць “сітуацый каланізацыі” [Мельнікава 2016: 73–78 і інш.]. Лейтматывы беларускага літаратурнага канона – прыгнечанасць, залежнасць, адсутнасць сваёй “зямлі”, свайго “гнязда”, самастойнай свядомасці. Ад пачатку ў беларускай літаратуры выразна артыкулявалася ідэя прабуджэння “драмлівай старонкі” [Czeczot 1846: 102-103], дбання пра мову як сродак захавання нацыі (“Не пакідайце ж мовы нашай беларускай, каб не ўмёрлі!” [Багушэвіч 1891: 5]), вызвалення з-пад улады імперыі і легалізацыі

⁴ Апафатычны нацыяналізм тлумачыцца Ушакіным як будаванне ідэі нацыянальнай агульнасці праз “неналежнасць” і “сама-выдаленне” (“...Aporphatic nationalism allows me to reveal how a particular vision of nationhood is achieved through an extensive cartography of nonbelonging and self-erasure” [Oushakine 2017: 437]).

⁵ Роля агрэсара, акупанта, захопніка адмаўляецца на карысць залежнай ролі, што асабліва відавочна ў ацэнцы далучэння Заходняй Беларусі ў выніку пакта Молатова-Рыбентропа, 1939. “Фігура ўхілення”, як піша Алена Гапова, маючы на ўвазе якраз “дыскурсіўны зрух” аддзялення беларусамі “сябе” ад “савецкай Масквы”, “дазваляе пазбегнуць пераўвасаблення ў каланізатараў. Гэтую ролю заўсёды выконвае нехта іншы” [Гапова 2020: 326]. Афіцыйныя трактоўкі гэтай падзеі мяняліся, але нязменнай засталася станоўчая ацэнка: у 1939 годзе вызвалілі прыгнечаных Польшчай беларускіх сялян, а ў 2000-х – “аднавілі Беларусь у яе этнічных межах” (выказванне Лукашэнкі, цыт. па [Гапова 2020: 327]).

беларускага друку (што зрабіла магчымым існаванне *Нашай Нівы*). “Апафатычным нацыяналізмам” натхнялася беларуская класічная літаратура. Такім чынам, здавалася б, тая “няісная”, “нерэальная краіна”, вобраз якой стварылі актывісты 1990-х (“...мы паклікалі “беларускі народ” у краіну, дзе ніхто не жыве, акрамя гістарычных і літаратурных зданяў ды прывідаў” [Акудовіч 2007: 121]), была добра знаёмая ўсім, хто ведаў беларускую літаратуру. Але (і гэта істотнае ўдакладненне) калі толькі ў межах школьнага канона, бо ў гэтых межах беларус існаваў у тым самым нязменным выглядзе, у якім быў прыняты ў “сям’ю савецкіх народаў” і на якіх умовах існаваў у ёй – як прыгнечаны селянін, які марыць пра волю і які атрымлівае яе дзякуючы савецкай уладзе. Рыторыка 1990-х, калі прыняць пункт гледжання Акудовіча, не змяніла гэты вобраз, зрабіўшы толькі савецкую ўладу такім самым прыгнятальнікам, як і польскіх паноў, бо ўсе прыкметы незалежнасці ад Расіі пачалі выкрэслівацца з твораў беларускай літаратуры савецкай цэнзурай ужо з другой паловы 1920-х [Гужалоўскі 2012: 89 і далей], г.зн. былі нябачнымі да другой паловы 1980-х гг. Думаецца, галоўная нязгода “беларускага народа” палягала менавіта ў гэтай замене “прыгнятальніка”, бо ў постсавецкай адраджэнскай ідэалогіі значнае месца займала гераічнае мінулае, шляхецкая вольнасць, старажытная дзяржаўнасць – якраз тое, што адсутнічала ў савецкай гісторыі, а ў літаратуры існавала ў прозе забароненага ў савецкія часы Вацлава Ластоўскага, носьбіта “рэакцыйна-містычных ідэй” і “абаронцы прыгонніцтва” Яна Баршчэўскага [Хаўстовіч 2002: 47]⁶, рамантычнай мастацкай гісторыі Уладзіміра Караткевіча, якая ў школьным каноне рэпрэзентавалася (і рэпрэзентуецца) раманам *Каласы пад сярпом тваім* пра шлях беларускага арыстакрата ў паўстанне Кастуся Каліноўскага і трактавалася ў паняццях класовай барацьбы. Інакш кажучы, гераічная гісторыя і літаратура, якую папулярызавалі дзеячы Адраджэння, да канца 1980-х была вядомая толькі спецыялістам. Гэта і была тая “краіна, дзе ніхто не жыве”.

Але немагчыма сказаць, што намаганні беларускай інтэлігенцыі канца 1980-х – пачатку 1990-х засталіся цалкам марнымі, а роля “скаланізаванага раба” – неўсвядомленай. З канца 1980-х, з утварэннем Таварыства беларускай мовы імя Францыска Скарыны (1989), са з’яўленнем незалежных ведавецтваў, з узнаўленнем выдання газеты *Наша Ніва* (1991) беларуская літаратура выдавалася і распаўсюджвалася не толькі праз крамы і бібліятэкі, але значна шырэй, і гэты ўздым паўплываў на новыя пакаленні беларускіх пісьменнікаў не толькі тым,

⁶ У 1946 спроба ўвесці Яна Баршчэўскага ў беларускі літаратурны кантэкст сустрэла моцную крытыку і не была рэалізаваная.

што паказаў прывабнасць беларускай нацыянальнай ідэі, але і тым, што зрабіў немагчымым вяртанне да ўспрымання беларускай мовы і літаратуры як неразвітых, другасных, вымушаных змагацца за сваё існаванне. Альгерд Бахарэвіч успамінае, як у 1989 г. бацька прынёс газету, набытую ў электрычцы, і праз яе ён “захварэў” на беларускую мову (раздзел мемуараў называецца *Мова – гісторыя хваробы*):

Высветлілася, што я живу ў краіне пад назвай Беларусь, паняволенай некалі магутнай усходняй імперыяй. Краіне з багатай і цікавай гісторыяй – і гэтую гісторыю, нашу гісторыю, імперыя імкнулася ад нас схавач. Высветлілася, што я живу на нязведаным затулітым кантынэнце, поўным таямніцаў і скарбаў – і ёсць надзея, што гэты чароўны кантынэнт можа ўсплыць, што ён зноў зробіцца рэальнасцю і мы акажамся на ім гаспадарамі. Свае на сваім, свае за сваё. Гэта быў шок. Гэта было шчасце першаадкрывальніка. Гэта была гордасць *паўсталага раба* [Бахарэвіч 2018] (курсіў мой. – У.В.).

У канструіраванні новай нацыянальнай ідэнтычнасці сутыкнуліся некалькі міфаў, ні адзін з якіх не адпавядаў часу скідання ўсіх аўтарытэтаў, татальнага рэлігійызму. Новае пакаленне беларускіх пісьменнікаў фарміравалася ў атмасферы нацыянальнага ўздыху, інстытуцыянальна аб’ядналася ў год паразы нацыянальнай ідэі і напачатку рэстаўрацыі савецкай мадэлі, у сітуацыі “пост” для “вялікага” савецкага мінулага і на ўздыме постмадэрнісцкай эстэтыкі татальнай дэканструкцыі.

Выпраўленне і разбурэнне: дзве стратэгіі ўзаемадзеяння з нацыянальным дыскурсам

Аб’яднанні *Тутэйшыя* і *Бум-Бам-Літ* заявілі пра сябе адпаведна на пачатку і ў канцы постсавецкай хвалі адраджэння. Першыя дзейнічалі ў межах адраджэнскага руху, скіраванага на дэсаветызацыю нацыянальных каштоўнасцей і выбудованне новага нацыянальнага наратыву, другія адчувалі і ўсведамлялі проігрыш гэтай стратэгіі, немагчымай у актуальнай палітычнай сітуацыі і эстэтычных умовах постмадэрнізму, з яго недаверам да іерархій і вялікіх ідэй, з неактуальнасцю нацыянальнай парадыхмы [Tihanov 2014]. Рэстаўрацыя савецкай мадэлі з перапрысваеннем мінулага [Bekus 2019: 259], якая пачалася ў Беларусі пасля 1995 г., тычылася ў тым ліку, і не ў апошнюю чаргу, моўнай палітыкі і канона беларускай літаратуры. Як і ў савецкія часы, статус беларускай мовы заставаўся толькі сімвалічна роўным з рускай.⁷ У поўнай адпаведнасці

⁷ “Стаўленне дзяржавы да беларускай мовы выглядае парадаксальным: з аднаго боку, яна выцясняецца (зніжаецца колькасць школ, мова не ўжываецца ў сферы

з савецкай мадэллю, якая дазваляла адно толькі “этналінгвістычную культуру” як праяву “здаровай” незалежнасці, без незалежнасці палітычнай⁸, беларуская мова ў постсавецкі перыяд адначасова і падаўлялася, і прысвойвалася новай уладай. Менавіта супраць гэтай “саветызаванай”, “прыўладнай” мовы, прызванай адно толькі абслугоўваць ідэі этнічнага адрознення (быць цесна звязанай з фальклорам, сведчыць пра сябе саму ў ранейшых стасунках падпарадкаванасці і неразвітанасці) і быў скіраваны бунт беларускіх пісьменнікаў пераломнай эпохі.

Дзейнасць *Тутэйшых* была скіравана на “выпраўленне” беларускай мовы і літаратуры, г.зн. не на дэканструкцыю нацыянальных каштоўнасцей, а на дэсаветызаванне, на развіццё і ўзбагачэнне беларускай культуры, у поўнай адпаведнасці з адраджэнскімі ідэямі. У маніфесце *Тутэйшых*, напісаным Сяргеем Дубаўцом, адзначаўся шэраг састарэлых і непрымальных клішэ беларускай літаратуры, напрыклад словазлучэння “матчына мова”, якога прапаноўвалася пазбягаць [Бязлепкіна 2003: 93]. Маніфест абвешчаў барацьбу з аўтарытэтамі, з сервільнай беларускай літаратурай (“прыкарытнікамі”), але не нацыянальнай традыцыяй як такой. Сяргей Кавалёў, літаратуразнаўца і ўдзельнік аб’яднання, падкрэслівае, што “грамадскі, нацыянал-адраджэнскі кампанент у *Маніхвэсце Тутэйшых* выразна дамінаваў над эстэтычным, літаратурна-мастацкім. Чырвонай ніткай праз усе чатыры часткі маніфесту праходзілі паняцці „Бацькаўшчына”, „народ”, “мова”, “гісторыя.” Фактычна, у *Маніхвэсце...* была выкладзена праграма цэлага пакалення маладых зрусіфікаваных беларусаў, якія не ведалі ўласнай мовы і гісторыі, адчулі сябе беларусамі, дзякуючы творам Караткевіча, і цяпер самастойна вывучалі мову, адкрывалі для сябе рэпрэсаваных у 30-я гг пісьменнікаў, спрабавалі адрадзіць беларускія народныя абрады і гістарычную памяць нацыі” [Кавалёў 2017: 184].

Сваю назву аб’яднанне ўзяло ад п’есы Янкі Купалы⁹, а Уладзіміра Караткевіча абвясціла “нацыянальным Прарокам”; у папярэднікаў

адміністрацыі), а з другога боку, – падтрымліваецца (фінансуецца адукацыя, культура і г.д.)” [Антанюк-Пруто 2022: 165].

⁸ “The Soviet empire had created territorial nations, with their own State apparatuses and ruling elites. Each had the trappings of any sovereign State, from the national opera house to a national flag and seal, but without real sovereignty or the right to full political expression. What Tom Nairn calls a “reservation culture” had been established: ethnolinguistic culture without political nationalism was the only permissible, “healthy” nationhood” [Sunny 1993: 111–112].

⁹ Назва п’есы Купалы *Тутэйшыя* тычыцца праблемы нацыянальнай ідэнтычнасці, самаідэнтыфікацыі беларусаў. У назве няма ні станоўчай, ні адмоўнай трактоўкі “тутэйшасці”, і назва як канцэпт не раз становілася прадметам увагі даследчыкаў. П’еса знаходзілася пад забаронай з 1920-х гадоў як нацыяналістычная. Гісторык

(Францішка Багушэвіча, Янкі Купалы, Якуба Коласа, Максіма Багдановіча, Максіма Гарэцкага, Уладзіміра Караткевіча) літаратараў заклікалі вучыцца “гармоніі слова”. Гэтая праграма заставалася ў межах нацыянальнай літаратуры, таксама як і дзейнасць удзельнікаў *Тутэйшых*: паэзія Анатоля Сыса працягвала рамантычны адраджэнскі пафас (“Нам мова далася крывёю...” [Сыс 2002: 125]); артыкулы аўтара маніфеста Сяргея Дубаўца аналізавалі беларускую культуру як нацыянальную, выяўлялі праблемы ў стасунках з культурай савецкага перыяду [Дубавец 1992: 164–166]; Сяргей Кавалёў заклікаў “дбаць пра выхаванне нацыянальнага чытача з дзіцячага садка і школы”, праз развіццё дзіцячай і папулярнай літаратуры, прыгодніцкага, дэтэктыўнага жанраў (артыкул *Нулявая катэгорыя* [Тутэйшыя 1989: 190]); Адам Глобус, Уладзімір Сцяпан, Максім Клімковіч паслядоўна рэалізавалі гэта ў беларускай прозе, распрацоўваючы разам з новымі тэмамі і жанрамі адпаведную лексіку¹⁰. Нават самыя смелыя эксперыменты не пераадольвалі межаў нацыянальнай літаратуры, а былі скіраваныя на яе “выпраўленне”: найперш запаўненне тых лакунаў, якія ўтварыліся ў савецкі час. Замах на гэтыя межы быў зроблены праз іранічнае зніжэнне, гульню, эпатаж аб’яднання *Бум-Бам-Lim*, праз выхад да сінтэзу мастацтваў у суполцы *Schmerzwerk*.

Як змену генерацый гэты разлом адзначыла Людміла Сінькова, заўважыўшы, што ў 1990-х гадах “многіх маладых аўтараў пачала абцяжарваць нацыянальная праблематыка”, якая “трактавалася як вузкая і несучасная”, у выніку “нацыянальнае рэдукавалася да выкарыстання ў творчасці беларускай мовы” [Сінькова 2012: 104]. Але і выкарыстанне беларускай мовы ў творах бумбамлітаўцаў не адпавядала нацыянальнай традыцыі, а канфліктавала з ёй.

Бум-Бам-Lim трапіў у свой час, што падкрэслівалася ў праграмным эсэ суполкі, напісаным Валянцінам Акудовічам (*Афрыка – радзіма тазікаў, альбо Я хачу ў Бум-Бам-Lim*): “Бумбамлітавец – натуральны, “адпрыродны” постмадэрніст. Ён не выбірае постмадэрнізм з таго, што той яму падабаецца ці яшчэ з нейкай апырчонай вераемнасці. Бумбамлітавец

Алег Латышонак звяртае ўвагу на тое, што паняцце вярнулася ва ўжытак менавіта як назва літаратурнага аб’яднання: “Першы раз на беларускую культурную сцэну тэрмін “тутэйшыя” вярнуўся напрыканцы 1980-х гадоў як назва аб’яднання *патрыятычна настроеных* маладых літаратараў. ...Суполка неўзабаве распалася, але пакінула па сабе легенду, якой часткай стала і назва *Тутэйшыя*, набываючы такім чынам станючы змест” (курсіў мой. – У.В.) [Латышонак 2012: 225–226]. Гл. таксама [Першай 2012: 256].

¹⁰ Найбольш паслядоўным у гэтым быў Адам Глобус, які і пазней у эратычнай літаратуры працаваў на “пазбаўленне цнатлівасці” беларускай мовы, ствараючы адпаведны лексікон [Анціповіч 2011].

проста не можа не быць постмадэрністам...” [Тазік беларускі 1998: 6]¹¹. У маніфесце Іллі Сіна абвяшчалася: “Звяржэнне з пастаменту аб’ектыўных ісцінаў і замена іх суб’ектыўнай бязглуздыцай. Кожны чалавек мае права абсталёўваць свет на свой лад. Здзек са святыняў (маральных устоі, культура, іерархіі каштоўнасцяў і г.д.). Мы не сцвярджаем, што яны недасканалыя, але ўсё, што створана, мусіць быць дэканструяванае на ўзроўні асобы” [*Бум-Бам-Літ у маніфестах* 1995: 7].

У 1994 г. навукоўца і пісьменнік Юрась Пацюпа (1965 г.н.) сцвярджаў, што за *Тутэйшымі* “прыйдзе пакаленне, для якога беларускае слова не будзе “богам”, як была для майго пакалення” [Пацюпа 1994: 103]. У цытаванай анкеце меліся на ўвазе найперш моўныя недахопы твораў Сяргея Мінкевіча (мова Мінкевіча “не-зусім-беларуская” [Пацюпа 1994: 104], а не дэсакралізацыя нацыянальных святынь, да чаго Пацюпа спрычыніўся і сам як паэт-постмадэрніст, аўтар вершаў *Санет да роднага ката* (“Мой родны кот, прэсты, мілы...”, 1991), *Мы* (“Адкуль беларусы? Ад рускіх, вядома...”, 1989) [Пацюпа 2008]¹². Акудовіч у сваім праграмным артыкуле працытаваў выказванне пра “неабагаўленне” мовы ў тым сэнсе, што бумбамлітаўцы, у адрозненне ад *Тутэйшых* і *Таварыства вольных літаратараў*¹³, з’яўляюцца часткай агульнаеўрапейскай культурнай сітуацыі: “...Працуюць у агульным эстэтычным полі, натуральным для стану сучаснай еўрапейскай культуры...” [*Тазік беларускі* 1998: 9]. Такім

¹¹ І ў пазнейшым інтэрв’ю Акудовіч падкрэсліваў цалкам непазбежнае з’яўленне Бум-Бам-Літу, абумоўленае тагачасным станам беларускай літаратуры: “...На тую пару беларуская літаратура да апошняга свайго скрайню набрыняла чаканнем сябе новай, іншай, постмадэрновай. Карацей кажучы, яна сама была цяжарная Бум-Бам-Літам. І калі нехта ўсё яшчэ ўпарта ня хоча разумець, што Бум-Бам-Літ – гэта *жыванароджаны* феномен, што гэта *сама* беларуская літаратура яго спарадзіла (а ня нейкая індывідуальная сваволя), дык дазвольце выказаць скепсіс да аналітычных здольнасцяў такога недаверка” [Голем 2006: 312].

¹² Першы прыклад – перайначаная цытата радка з паэмы Якуба Коласа *Новая зямля* (1911-1923), якую ведае кожны беларускі школьнік. Пачатак гэтай оды, якая ўслаўляе беларускую прыроду, пераўтварыўся ў штамп і часта цытуецца іранічна. Другі прыклад цытуе гімн Савецкага Саюза. Раздзел паэтычнай кнігі Юрася Пацюпа, у які ўваходзяць гэтыя вершы, называецца *Роднае слова*. Гэтыя вершы храналагічна папярэднічалі тым паэтычным дэканструкцыям, якія будуць разгледжаны далей. Аўтар гэтых звышіранічных вершаў з’яўляецца таксама аўтарам шматлікіх прац па гісторыі і культуры беларускай мовы, часта выступаючы як палыманы абаронца яе чысціні. У гэтым несупадзенні можна бачыць выразны прыклад менавіта пакаленнай змены адносінаў беларускіх пісьменнікаў да мовы – розных, нягледзячы на агульную для іх сітуацыю постмадэрнізму.

¹³ Літаратурная суполка, заснаваная ў 1993. Сярод пачынальнікаў аб’яднання Алесь Аркуш (1960 г.н.), іншыя пісьменнікі пераважна 1960-х гадоў нараджэння, у тым ліку Юрась Пацюпа.

чынам дэкларавалася і падкрэслівалася пераадоленне межаў “малой” нацыянальнай літаратуры, асуджанай на “літаратурныя практыкі, цесна звязаныя з нацыянальным пытаннем” [Casanova 2007: 193].

Вымушаныя паскараць літаратурны час, пісьменнікі-рэвалюцыйнеры залучаюць усю назапашаную раней “еретычную транснацыянальную спадчыну” [Casanova 2007: 327], што і вылучала дзейнасць суполкі *Бум-Бам-Літ*, якія аб’ядналі авангардысцкія і постмадэрнісцкія практыкі эмансіпіравана ад нацыянальнага кантэксту. Беларуская крытыка і літаратуразнаўства скептычна паставіліся да падобных спробаў, паколькі нацыянальная павестка ў адсутнасці палітычнай незалежнасці захоўвае сваю актуальнасць і застаецца прыярытэтным крытэрам пры ацэнцы вартасці літаратурнага твора. Людміла Сінькова прыйшла да высновы, што “жаданне маладых аўтараў пацвердзіць гіпатэтычную пазанацыянальную “сучаснасць”, “еўрапейскасць” ... наводзіць на думку пра магчымы пераход пісьменніка ў іншае літаратурнае поле, і таму, верагодна, хутчэй сімюлюе, чым сцвярджае аўтанамізацыю беларускага літаратурнага поля” [Сінькова 2012: 111]. Параўнанне практык *Тутэйшых* і *Бум-Бам-Літ* з пазіцый працы ў нацыянальным полі прыводзіла да станоўчай ацэнкі ролі першых як “захавальнікаў нацыянальнай мовы і культуры”, а апошніх – як тых, хто вядзе “барацьбу з нацыянальнай літаратурай” у той час, калі “яе роля ў жыцці беларускага грамадства выглядае досыць хісткай” [Кісліцына 2006: 113]. Знамянальна, што нават “дэсакралізацыя Слова”, адзначаная як постмадэрнісцкая праява ў творчасці Ігара Сідарука, удзельніка *Таварыства вольных літаратараў*, у такім падыходзе не выклікала такога рэзкага адмаўлення, як дзейнасць *Бум-Бам Літ* [Кісліцына 2006: 113], і найперш таму, што постмадэрністы папярэдняга пакалення не пераходзілі межы, па-за якімі нацыянальныя каштоўнасці цалкам нерэлевантныя¹⁴.

¹⁴ Як прыклад “дэсакралізацыі Слова”, прыярытэту “целавага перад духоўным” Ганна Кісліцына цытуе “аргазм-паэму” Ігара Сідарука, у якой дэсакралізуецца (у прыныце, па рамантычным шляху) працэс творчасці: “...што ж ты/паперу пэчкаеш?/зарабляю /на чакалядкі турэцкія /ствараю нацыянальную літаратуру /ранейшае –/макулатура” (курсіў мой. – У.В.) [Кісліцына 2006: 90]. Гэты надзвычай цікавы прыклад, як і цытаваныя вышэй радкі постмадэрнісцкіх вершаў Юрася Пацюпы, вартыя асобнага разгляду для больш выразнага выяўлення істотнай розніцы паміж эстэтычна блізкімі практыкамі, адрознымі найперш разуменнем “нацыянальнага”. Пераход этычных межаў удзельнікамі *Бум-Бам-Літ* адзначаецца Кісліцынай не толькі як “барацьба” з нацыянальнай літаратурай, але і як “той факт, што аб’ектам іроніі, а часам і жорсткіх кпінаў становяцца асобы пераважна сталага веку” [Кісліцына 2006: 90].

“Родная мова” як праблема

У *Тазіку беларускім*, праграмным зборніку аб’яднання *Бум-Бам Літ*, які ўжо самой назвай рабіў замах на “святое” – на Багушэвіча, аўтара *Дудкі беларускай*, *Смыка беларускага*, які заклікаў “не пакідаць мовы нашай беларускай”, – змяшчаліся два вершы, якія адкрыта іранізавалі над гэтымі непахіснымі каштоўнасцямі: верш Усевалада Гарачкі *Наказ Гіла Нілевіча Толіку* (–Беражы, Толік, мову,/Беражы, тваю маць,/Маці родную! –/Берагу, Гілнілевіч,/Берагу:/Дрэнна, бывала, зробіцца,/На сцены драпаюся,/А родную – берагу...) [Тазік беларускі 1998: 66] і Альгерда Бахарэвіча *Нямецкая мова* (О мілая сэрцу нямецкая мова,/Багацце тваіх невычэрпных крыніц...) [Тазік беларускі 1998: 32–33]¹⁵. Абодва іранізавалі не над мовай як такой, а даводзілі да абсурду клішэ: бясконцыя заповеты берагчы родную мову і замілаванне яе прыгажосцю – найперш мілагучнасцю. Гэтыя ідэі, натуральныя ў межах рамантызму і адраджэння, у савецкай паэзіі пераўтварыліся менавіта ў клішэ, бо савецкая паэзія адлюстроўвала рытуальны, чыста дэкларатыўны характар нацыянальных каштоўнасцей, такіх як мова і тэрыторыя (краіна, край, “родны кут”). Напісаныя ў розныя часы высокія оды беларускай мове Максіма Танка, Петруся Броўкі, Ніла Гілевіча, Пімена Панчанкі, Уладзіміра Дубоўкі, якія ўваходзяць у беларускі літаратурны канон, рэпрэзентуюць беларускую культуру як “этналінгвістычную” без палітычнай незалежнасці [Suny 1993: 111–112], інакш кажучы, уяўляюць сабой рытуальнае ўслаўленне пры рэальным няўхільным звужэнні сферы ўжывання беларускай мовы, цэнзурных абмежаваннях, вынішчаным нацыянальным дыскурсе, але з захаваннем каларыту (*couleur locale*) – адзіным, што адрознівала “сясцёр” у “сям’і савецкіх народаў”.

Верш Бахарэвіча, напісаны 4-стопным амфібрахіем, з’яўляецца дакладнай метра-рытмічнай цытатай вершаў Максіма Танка (З легендаў і казак былых пакаленняў,/З калосся цяжкога жытоў і пшаніц..., 1943 [Танк 1993: 39]), Петруся Броўкі (*Родныя словы*, Дзяды і бацькі нашу мову стваралі,/Каб звонка звінела, была, як агонь..., 1959 [Броўка 1988: 175]), якія ў сваю чаргу выкарыстоўваюць памер гімна Савецкага Саюза, што

¹⁵ Нямецкі перакладчык Томас Вайлер параўноўвае гэты верш з раманам *Сабакі Еўропы*, які пачынаецца з “лававой атакі” (der Frontalangriff) на беларускую мову [Weiler 2020: 357]. Канфлікт з “роднай мовай” ляжыць у аснове сюжэта аднаго з найбольш важных твораў сучаснай беларускай літаратуры – рамана Альгерда Бахарэвіча *Сабакі Еўропы*, герой якога канструіруе мову свабоды – бальбуту [Бахарэвіч 2017]; выданне кнігі *Вершы/Vieršy* кірыліцай і лацінкай таксама з’яўляецца адным са спосабаў пераадолення гэтага канфлікту [Бахарэвіч 2022].

падкрэслівае жанравую прыналежнасць да оды¹⁶. Акрамя мастацкага крывадушша, Бахарэвіч перакульваў таксама і міф пра мілагучнасць беларускай мовы¹⁷ і немілагучнасць нямецкай.

Кананічныя вершы савецкіх часоў называліся пераважна *Родная мова* (ці *Родныя словы*, як верш Петруся Броўкі). Так азагалоўлены згаданы верш Максіма Танка, верш Ніла Гілевіча 1947 г. (“Як ты дорага мне, мая родная мова!..” [Гілевіч 2003: 15]), верш Пімена Панчанкі 1964 г. (“Кажуць, мова мая аджывае...” [Панчанка 1982: 36]), верш Уладзіміра Дубоўкі, напісаны ў 1966 г., не мае назвы, але яго першы радок таксама вызначае мову як родную (“Родная мова, цудоўная мова! / Ты нашых думак уток і аснова!..” [Дубоўка 2017: 188]). “Родная мова” як школьная дысцыпліна вывучала мову нацыянальнай меншасці ў складзе Савецкага Саюза, што падкрэслівала яе падпарадкаваны статус. Толькі ў 1986 г. Панчанка азагалоўлівае верш *Беларуская мова* (“Ільняная і жытнёвая. Сялянская...” [Панчанка 1988: 21]), а ў 1988-м піша рэзкую інвектыву *Развітанне з адкрытым асуджэннем прычыны заняпаду беларускай мовы*:

Вялікая дзяржава – Вялікая ідэя.
І ўсё ж, таварыш мой,
Мазгамі шавяльні:
Каля агню братэрства
Растуць і ліхадзеі
І расьцьвітае
Вялікадзяржаўны шавінізм... [Панчанка 1988: 56]

Верш “выклікаў у беларускай свядомай інтэлігенцыі шок” [Аркуш 2007: 71]. І, думаемца, не толькі з-за адкрыта прамоўленага слова “шавінізм”, колькі з-за песімістычнага погляду на магчымасць захапіць народ нацыянальнай ідэяй у той час, калі беларуская інтэлігенцыя яшчэ толькі пачынала верыць ва ўздым нацыянальнай ідэі:

¹⁶ “Союз нерушимый республик свободных / Сплотила навеки Великая Русь...”. Аўтары Сяргей Міхалкоў і Эль-Рэгістан.

¹⁷ Немагчыма даць спасылку на першакрыніцу міфа. Мілагучнасць беларускай мовы “даказваецца” спасыланнем на рэйтынг ЮНЭСКА, у якім беларуская мова займае другое месца ў свеце па мілагучнасці пасля італьянскай. Такого рэйтынгу насамрэч не існуе. Міф узнаўляецца вельмі шырока падчас афіцыйных святаў, такіх як Міжнародны дзень роднай мовы, які адзначаецца ў Беларусі з 2009, калі беларуская мова была ўключана экспертамі ЮНЭСКА ў *Атлас моў свету пад пагрозай* як мова, якая “хоць і з’яўляецца афіцыйнай мовай незалежнай краіны, лічыцца ўразлівай зыходзячы з шырокага выкарыстання рускай мовы замест яе” [Atlas 2010: 37]. Падмена рэальна негатыўнага няісным станючым – сведчанне працягу савецкіх тэндэнцый у сучаснай Беларусі, якія мовазнаўцы характарызуюць як парадаксальныя [Антанюк-Пруто 2022: 165].

Мы спазніліся
На сотні, напэўна, гадоў,
А можа,
На цэлае тысячагоддзе,
Мы забылі пра вольнасць
Старажытных сваіх гарадоў.
Наш цягнік адышоў.
Знікла родная мова
Ў народзе [Панчанка 1988: 58-59]

Тады ў палемічны дыялог з Панчанкам уступіў Анатоль Сыс: яго адказ называўся *Прачытаўшы верш Пімена Панчанкі "Развітанне"*. У сваім адказе паэт, адзін з пачынальнікаў адраджэнскага руху 1980-х, сцвярджаў, што трэба верыць у народ, што мова – "маці", "роднае, крэўнае слова" – жывое ў народзе: "...бо пад небам Сафіі Полацкай/на народных паэтаў моляцца" [Сыс (online)].

У другой палове 1990-х падстаў для такой веры ўжо не было. Словазлучэнне "родная мова" з канца 1980-х не атрымала канкрэтнага напаўнення, застаўшыся пустым клішэ. Пры ўслаўленні нацыянальнай мовы як каштоўнасці паняцце "родная мова" засталася знакам лакальнага, падначаленага, "малога". Канфліктуючы з канатацыямі, якое яно набывала ў шматлікіх одах, гэтае словазлучэнне набыло значэнне згоды з мінарытарным статусам, самападаўлення. Адносіны да мовы як да нацыянальнай каштоўнасці азначалі барацьбу за яе чысціню і правільнасць (аналагічна стратэгіі ўдасканалення літаратуры і запаўнення лакунаў, што было характэрна адраджэнскаму кірунку *Тутэйшых*)¹⁸, а таксама адмаўленне магчымасці дэканструкцыі, зніжэння высока аксіялагічнага статусу (што адпавядае канструіраванню гісторыі беларускай

¹⁸ У эсе Юліі Цімафеевай *Калі язык развязаўся. Мая кароткая моўная біяграфія* пазіцыя прынцыпова аднамоўнага беларускага пісьменніка, названага "мэтрам", выклікае адкрытае непрыманне: "Неяк я была ў замежнай паездцы з адным вядомым беларускамоўным паэтам, які адмаўляўся пераходзіць на рускую са шведкай, якая ведала толькі рускую і ангельскую. Мне прыходзілася яго перакладаць і перад ёй выбачацца. "Мова ў чалавека, – павучаў мяне мэтр, – як маці, мусіць быць адна". І мова гэтая мусіць быць чыстая, як слоўнік Крапівы, ні трасянікі, ні дыялектызмаў. Вельмі зручная пазіцыя для тых, хто адмаўляецца аглядвацца па баках і цікавіцца тым, што адбываецца за межамі ўласнага вузкага кола" [Цімафеева б.г.]. Магчыма, тая самая гісторыя згадваецца і ў мемуарах Альгерда Бахарэвіча, дзе "мэтр" атрымлівае саркастычнае азначэнне "нацыянальна-вышыты": "Мова ў чалавека, як маці, мусіць быць адна, як горда сказаў неяк адзін нацыянальна-вышыты сучасны паэт. І спытаў, ці дадуць яму перакладчыцу на замежным кангрэсе – каб любіць Беларусь нашу родную, трэба ў розных краях пабываць..." [Бахарэвіч 2018].

літаратуры як нацыянальнай¹⁹). Пры гэтым ахоўная стратэгія сведчыць пра слабасць і няўстойлівасць нацыянальных каштоўнасцей больш, чым разбуральны пафас і бунт супраць аўтарытэтаў, а транснацыянальны паварот азначае выхад па-за межы саборніцтва паміж нацыянальнымі дыскурсамі (чый больш моцны, аўтарытэтны, развіты).²⁰ Злучанасць ахоўна-кансерватыўнага падыхода з савецкім канонам, працяг ролі *subaltern* [Spivak 1988]²¹, непрымальнай для новага пакалення “паў-сталых рабоў”, прывялі да разрыву наступных генерацый беларускіх пісьменнікаў з нацыянальным дыскурсам.

Па-за межамі нацыянальнай парадыгмы

Альгерд Бахарэвіч у мемуарах *Мае дзевяностыя* апісвае свой канфлікт з канонам як “няправільную” ў вачах настаўнікаў беларускасць, якая падвяргае сумненню святасць “роднай мовы”:

¹⁹ У 4 томе акадэмічнай *Гісторыі беларускай літаратуры*, прысвечаным сучаснай літаратуры, у характарыстыках прозы і паэзіі як станоўчая рыса падкрэсліваецца адсутнасць навізны і скіраванасць на арыентыры мінулых перыядаў. Цэнтральнай ідэяй у прозе называецца ідэя адраджэння “нацыянальнай самасці”; рэалізм [Гніламёдаў 2014: 8-10], у паэзіі ўхваляецца шлях “сінтэзу традыцыйнага і наватарскага”, самымі “прыкметнымі і вядомымі” называюцца “тыя з паэтаў, хто зацвердзіў сябе як майстар слова яшчэ ў савецкі час”; авангардныя і постмадэрнісцкія практыкі ў цэлым ацэньваюцца адмоўна, асабліва калі постмадэрнісцкая іронія робіць замах на класікаў – гэта трактуецца як “непавага да памяці пачынальнікаў беларускай літаратуры” [Гніламёдаў 2014: 36–39], г. зн. ізноў у аргументацыю залучаецца этыка. Як асобны тэматычны корпус вылучаюцца вершы, прысвечаныя мове: “Сучасная беларуская паэзія працягвае культываваць хараство, непаўторнасць і моц роднага слова, прапаведаваць любоў да яго” [Гніламёдаў 2014: 48].

²⁰ Дэмантаж тэлеалагічных нацыянальных наратываў, з іх ідэяй прагрэса і накіраванасці, які быў зроблены ў эпоху постмадэрна постструктуралісцкай тэорыяй, з’яўляецца дыскусійным для мінарытарных груп, “гісторыя ўзнiкнення якіх яшчэ не была цалкам устаноўлена і сфармулявана і зафіксавана”: “Дэканструкцыя – гэта раскоша ўжо ўсталяванага і ўжо артыкуляванага” [Hutcheon 2002: 9]. Для такіх груп час банкруцтва нацыянальных мадэляў культуры прызнаецца неспрыяльным. Аднак транснацыянальны паварот азначае непрымання самой мінарытарнасці і неартыкуляванасці. У адпаведнасці са сфернай мадэллю нацыянальных культур (Kugelmodell), прапанаванай у канцы 18 ст. Ёганам Готфрыдам Гердэрам, кожная з іх аднародная і замкнёная вакол уласнага “цэнтра шчасця”, што з непазбежнасцю падразумявае сутыкненні і барацьбу [Welsch 2009: 40-41]. Знешняя размежаванасць (канфліктнасць з іншымі) культур патэнцыяльна вядзе да культурнага фундаменталізму, і шматнацыянальнасць (полікультурнасць) як канцэпцыя суіснавання падразумявае канкурэнцыю і барацьбу, у той час як транскультурнасць – прыманне і дыфузіянасць [Welsch 1999].

²¹ Паняцце *subaltern* ужываецца ў сэнсе, прапанаваным Гаятры Співак у працы *Can the Subaltern Speak?* (1988), дзе яно абазначае прыгнечаны, пазбаўлены голасу суб’ект у сістэме дамінантных дыскурсаў.

Тое, што я казаў, пісаў, рабіў, было для іх замахам на сьвятасьць мовы і літаратуры – а сьвятасьць тая трымалася на Глебку, Броўку, Шамякіне, Панчанку, Куляшове, трымалася “на рацэ Арэсе” і “маладой калгасьніцы”, што “жыве весела, ані дбае”. Ім было напляваць, што шанаваныя імі Быкаў і Караткевіч не цураліся тарашкевіцы. Яны хацелі, каб я быў тыповым беларускім студэнтам і нёс народу сьвятло адукацыі на роднай мове. А родная мова не цярпіць “філязофіі”, праўда? [Бахарэвіч 2018]

Распачатая дэканструкцыя савецкага літаратурнага пантэона і разам з тым адраджэнскіх каштоўнасцей дыстанцыявала творцаў суполкі *Бум-Бам-Лім* адначасова ад абодвух дыскурсаў, па сутнасці, паказаўшы магчымасць існавання беларускай літаратуры па-за іх межамі. Адгалінаванне ад *Бум-Бам-Лім* суполкі *Schmerzwerk* у 1999 у транснацыянальнай перспектыве было заканамерным крокам. На мяжы 1990-х – 2000-х у літаратуру прыходзіла пакаленне, для якіх час спадзяванняў і нацыянальнага ўздыму быў часам ранняга юнацтва ці дзяцінства, а ўваходзілі ў літаратуру яны ўжо пры ўсталяваным рэжыме. Арнольд Макмілін назваў іх “дзецьмі Лукашэнкі”, “найбольш самабытнымі, а таксама найбольш угневанымі пісьменнікамі ў Беларусі 21 ст.” [McMillin 2016: 189]. Першы праграмны нумар альманаха *Nihil* выразна дэманстраваў кірунак новай суполкі на наватарства не праз пераадоленне межаў нацыянальнай парадыгмы, а праз сінтэз мастацтваў, праз залучэнне ў адзін кантэкст візуальных і вербальных, мастацкіх і аналітычных тэкстаў, беларуска-і рускамоўных твораў, перакладаў. Назва суполкі *Schmerzwerk* (новатвор ад нямецкіх каранёў са значэннямі “боль” і “твор”), лацінская назва альманаха *Nihil* (“нішто”), маніфест *Новы фронт мастацтваў* Сяргея Ждановіча – візуальна-вербальны тэкст, паслядоўнасць слоў у якім прыходзіць да словазлучэння “мастацтва межаў” [Ждановіч 1999], – кожны складнік выразна сведчыў пра наступны крок у кірунку да пераадолення моналінгвізму як адной (беларускай) мовы для беларускай літаратуры і як аднаго тыпу літаратурнасці.

Нельга сказаць, што практыка новай суполкі была цалкам свабоднай ад нацыянальнай ці палітычнай павесткі, што быў створаны нейкі прынцыпова новы кірунак ці што ўтварылася маналітная па сваіх эстэтычных мэтах група пісьменнікаў і твораў. Але ў гэтай незамякнёнасці таксама парушаліся межы, фармавалася даволі шырокае кола пісьменнікаў розных пакаленняў, поглядаў, стыляў. *Бум-Бам-Лім* і *Schmerzwerk* утварылі новы асяродак для творчай разнастайнасці, што можна бачыць па складзе альманахаў *Nihil*, *Тэксты*, выдавецкай серыі *Другі фронт мастацтваў*.

На атмасферу застою, які можа быць названы эпохай беларускай “стабільнасці”, маладыя аўтары адгукнуліся хваляй жанравага і моўнага

наватарства, травестыі, іроніі і самаіроніі, – усім тым, чаго “не цярпела” беларуская мова раней, у статусе нацыянальнай святыні. Сяргей Прылуцкі (1980 г.н.), аўтар паэтычных кніг *Дзевяностыя forever* [Прылуцкі 2008] і *Герой эпохі стабільнасці* [Прылуцкі 2013], як прэзаік выкарыстоўваў трасянку з дадаткамі слэнга і нізавой ненаарматыўнай лексікі. Пад псеўданімам Сірошка Пістончык разам з сябрам Уласікам Смаркачом у 2006 быў сярод пераможцаў конкурсу беларускага ПЭН маладых літаратараў. У сумеснай аўтабіяграфіі сцвярджалася: “Мама – ліцідатура. Папа – ізык (радной ізык). Бабушка – традзіцыя. Дзедушка – хвальклёр” [In *Вільня veritas* 2007: 148]. Гэта быў выразны маніфест свайго часу, калі новыя афіцыйныя каштоўнасці “стабільнасць” і “дабрабыт” азначалі адсутнасць пераменаў, а “родная мова” і “літаратура” вярталіся ў статус “ізыка” і “ліцідатуры”, прычым не намаганнямі маладых пісьменнікаў, а праз дзяржаўную ідэалогію і школьны канон.

У спыненым часе творы-дэканструкцыі сярэдзіны-канца 1990-х гг. захавалі сваё значэнне. У водгуку маладой крытыкесы Веры Бейкі на кнігу вершаў Альгерда Бахарэвіча (2022), куды ўвайшоў верш *Нямецкая мова* (1998), няма дыстанцыі ў чвэрць стагоддзя, твор ацэньваецца з пазіцый сённяшняга дня і, што немалаважна, з пазіцый прыняцця, а не нязгоды:

Працягнуць гэты верш можа кожны, каго злавіў на васільковым шляху паміж дзяцінствам і юнацтвам бязлітасны школьны белліт, конкурсы чытачоў, «Дажынкi»²² і класічны “адраджэнскі” дыкурс пра матчыну мову. Тут вам будзе і “народы наўсцяж да свабоды”, “зьедала зьдзек”, “песьняю ліешся” <...> Просты прыёмчык, але які дзейсны! Уся традыцыйная паэтычная луска, назапашаная *намі* пры чытанні таго, што *нашы* настаўнікі называлі “беларускай паэзіяй”, адскочыла ад цела і пасыпалася на падлогу. Іншы раз такі “хук справа”, няхітры, але адчувальны, ёсць адзіным спосабам прывесці чытача ў прытомнасць (курсіў мой. – У.В.) [Бейка 2023].

Вынікі

Перапрысваенне савецкага мінулага ў палітычным полі Беларусі [Bekus 2019: 259] не адбылося на ўсіх узроўнях сацыяльнага жыцця. З канца 1990-х нарастала палярызацыя беларускага грамадства, якая

²² Слова “дажынкi” ў тэксце ўзята ў дзвосексе, таму што маеца на ўвазе дзяржаўны фестываль, які быў запачаткаваны ў Беларусі ў 1996 г. на аснове народнага свята завяршэння жніва. Штогод фестывалю папярэднічае будаўніцтва дарог, рамонт будынкаў і г.д. – у тым раёне, дзе плануецца свята. Фестываль цалкам кантралюецца дзяржавай і можа быць названы “неаўтэнтычным” у сэнсе адсутнасці “эмацыянальнай прыхільнасці”, прызначанасці для пэўных сацыяльных груп [Rohava 2020: 898].

пачалася з “канцэптуальнага разрыву” з “народам”, апісанага Акудовічам, што засведчыла нацыянальную мабілізаванасць толькі часткі беларускага грамадства, і кульмінавала ў рэвалюцыі 2020 г., што выявіла мабілізаванасць “новага класа” па-за нацыянальнай ці геаідэнтычнасцю – павесткай “старой” апазіцыі [Garova 2021; Bekus, Gabowitsch 2023]. У адпаведнасці з гэтай неаднароднасцю афармлялася гетэрагеннасць беларускай культуры, адбылося разгалінаванне беларускай літаратуры, што інстытуцыянальна выявілася ў супрацьстаянні двух пісьменніцкіх саюзаў: так званага “праўладнага” і “апазіцыйнага”. Гэты працэс пачаўся ў 1997 г., калі Саюз беларускіх пісьменнікаў заявіў пра нязгоду з дзяржаўнай палітыкай у адносінах да беларускай мовы і культуры, а канчаткова падзел на дзве арганізацыі аформіўся ў 2006 г. Існаванне недзяржаўнага пісьменніцкага саюза, недзяржаўнага беларускага ПЭН, са сваімі літаратурнымі прэміямі, сваёй іерархіяй літаратурных аўтарытэтаў, школай маладых пісьменнікаў, выдавецкай прадукцыяй падтрымала і замацавала з’яўленне літаратуры, у якой крытычнае стаўленне да прысвоенай дзяржавай “роднай мовы” зніталася з непрыняццем тых умоў, пры якіх яна існуе ў сваім статусе *subaltern*.

Пасля ліквідацыі ў 2021 г. Саюза беларускіх пісьменнікаў і Беларускага ПЭН, незалежных выдавецтваў значная частка літаратараў апынулася па-за межамі краіны, што распачало новы этап транснацыянальнага быцця беларускай літаратуры, яе шырэйшае, чым раней, экстратэрытарыяльнае існаванне: з непазбежнай гібрыдызацыяй, з патэнцыяльным далучэннем да сучасных глабалізаваных культурных працэсаў.

Такім чынам, транснацыянальны паварот як тэндэнцыя ў творчасці новага пакалення беларускіх пісьменнікаў не азначае толькі праблематызацыю паняццяў “родная мова” і “радзіма” як саветызаваных і дыскрэдытаваных клішэ. Ён бярэ пачатак у другой палове 1990-х гг. і звязаны з крызісам сімвалаў нацыянальнай ідэнтычнасці – мовы і тэрыторыі – як сродкаў мабілізацыі, з эмансіпацыяй новага пакалення пісьменнікаў і ад межаў нацыянальнай літаратуры, якія вымагаюць адраджэнскай ідэалогіі, і ад “праўладных” літаратурных інстытутаў. Гэта канфлікт сутнаснага несупадзення, які бачыцца як адзін працяглы крызісны перыяд – няздзейсненай незалежнасці, прайгранай рэвалюцыі і немагчымасці ідэнтыфікаваць сябе з радзімай як адсутнай ці варожай і небяспечнай – з аўтарытарнай дзяржавай. Беларусь у такой перспектыве можа ўяўляцца як “выспа, што вандруе з намі ў часе і ў прасторы” [Бахарэвіч 2023].

References

- Akudovič Valjancin. 2007. *Kod adsutnasci (asnovy belaruskaj mental'nasci)*. Minsk: Lohvinaŭ [Акудовіч Валянцін. 2007. *Код адсутнасці (асновы беларускай ментальнасці)*. Мінск: Логвінаў].
- Ancipovič Ol'ga. 2011. *Pisatel' Adam Globus: «V belorusskom jazyke est' i seks, i mat!»* [Андипович Ольга. 2011. *Писатель Адам Глобус: «В белорусском языке есть и секс, и мат!»*] [online] [29.07.2024].
- Antanjuk-Pruto Maryna. 2022. *Status moy u Belarusi: historyčny ahljad*. “Acta Albaruthenica” 22: 159-168 [Антанюк-Пруто Марына. 2022. *Статус моў у Беларусі: гістарычны агляд*. “Acta Albaruthenica” 22: 159-168]
- Arkuš Ales'. 2007. *Vjartanne ŭ “Tutěšyja”*. U: Ales' Arkuš. *Askepki vjalikaha maljunku*. Minsk: Lohvinaŭ. 45-72 [Аркуш Алесь. 2007. *Вяртанне ў “Тутэйшыя”*. У: Алесь Аркуш. *Аскепкі вялікага малюнку*. Мінск: Логвінаў. 45-72].
- Atlas of the World's Languages in Danger*. 2010. Third edition, entirely revised, enlarged and updated. Editor-in-Chief Christopher Moseley. UNESCO Publishing.
- Bahušėvič Francišak. 1891. *Dudka białaruskaja Macieja Buraczka*. Kraków: Drukawau swaim kosztam Wł. L. Anczyc i S^{KA} [Багушэвіч Францішак. 1891. *Dudka białaruskaja Macieja Buraczka*. Kraków: Drukawau swaim kosztam Wł. L. Anczyc i S^{KA}].
- Baxarėvič Al'herd. 2017. *Sabaki Ėŭropy*. Minsk: Lohvinaŭ [Бахарэвіч Альгерд. 2017. *Сабаки Эўропы*. Мінск: Логвінаў].
- Baxarėvič Al'herd. 2018. *Mae dzevjanostyja* [Бахарэвіч Альгерд. 2018. *Мае дзевяностыя*] [online] <https://journalby.com/news/algerd-baharevich-mae-dzevyanostyya-mova-gistoryyya-hvaroby-chastka-2-1214> [29.07.2024].
- Baxarėvič Al'herd. 2022. *Vieršy/Veršy*. Prague: Vesna [Бахарэвіч Альгерд. 2022. *Vieršy/Вершы*. Прага: Vesna].
- Baxarėvič Al'herd. 2023. *Belarus' – heta vyspa, što vandrue z nami ŭ čase i prastory* [Бахарэвіч Альгерд. 2023. *Беларусь – гэта выспа, што вандруе з намі ў часе і прасторы*] [online] [08.08.2024].
- Bejka Vera. 2023. *Veršy prazaika* [Бейка Вера. 2023. *Вершы прэзаіка*] [online] [08.08.2024].
- Bekus Nelly. 2010. “Nationalism and socialism: “Phase D” in the Belarusian nation-building.” *Nationalities Papers* 38 (6): 829–846.
- Bekus Nelly. 2019. “Belarus’s Winding Path to a Post-Soviet Identity.” *Current History* 118 (810): 258–264.
- Bekus Nelly, Gabowitsch Mischa. 2023. “Introduction to the Special Issue on Protest and Authoritarian Reaction in Belarus. New Subjectivities and Beyond.” *Communist and Post-Communist Studies* 56 (3): 1–21.
- Bjazlepkina Aksana. 2003. Manifest tavarystva “Tutěšyja”. U: Sbornik rabot 60-j naučnoj konferencii studentov i aspirantov Belgosuniversiteta. 14–16 maja 2003 g. V 3 č. Č. 3. Minsk: BGU. 93–96 [Бязлепкіна Аксана. 2003. Маніфест таварыства “Тутэйшыя”. У: Сборник работ 60-й научной конференции студентов и аспирантов Белгосуниверситета. 14–16 мая 2003 г. В 3 ч. Ч. 3. Минск: БГУ: 93–96].
- Broŭka Pjatrus'. 1988. *Zbor tvoraŭ u 9 tamah*. Tom 3. *Veršy, paëmy. 1954–1964*. Minsk: Mastackaja litaratura [Броўка Пятрусь. 1988. *Збор твораў у 9 тамах*. Том 3. *Вершы, паэмы. 1954–1964*. Мінск: Мастацкая літаратура].
- Bum-Bam-Lit u manifestax. 1995. “Kul'tura”. *Litaraturna-filosofski sšytak “ZNO”*. 6–12 verasnja. № 28: 6–7 [Бум-Бам-Літ у маніфестах. 1995. “Культура”. Літаратурна-філасофскі сшытак “ЗНО”. 6–12 верасня. № 28: 6–7].
- Casanova Pascal. 2007. *The World Republic of Letters*. Translated by M.B. DeBevoise. Cambridge, Massachusetts, London, England: Harvard University Press.

- Cimafeeva Julija. b.h. *Kali jazyk razvjazajŭsja. Maja karotkaja moŭnaja bijahrafija* [Цімафеева Юлія. б.г. *Калі язык развязаўся. Мая кароткая моўная біяграфія*]. [online] https://www.toledo-programm.de/cities_of_translators/4102/n-a [08.08.2024].
- Cimafeeva Julija. 2020. *ROT: veršy*. Praha–Minsk: Vesna Vaško: A.M. Januškevič [Цімафеева Юлія. 2020. *ROT: вершы*. Прага—Мінск: Vesna Vaško : А.М. Янушкевіч].
- Cimafejeva Julia. 2022. *Motherfield: Poems & Belarusian Protest Diary*, translated from the Belarusian by Valzhyna Mort and Hanif Abdurraqib. Dallas: Deep Vellum.
- Czczot Jan. 1846. *Piosnki wieśniacze z nad Niemna i Dźwiny*. Wilno: Drukiem Józefa Zawadzkiego.
- Dubavec Sjarcej. 1992. *Novaja kul'turnaja situacija*. U: Sjarcej Dubavec. *Praktykavanni. Proza. Ėsè. Krytyka*. Minsk: Mastackaja litaratura. 164–166 [Дубавец Сяргей. 1992. *Новая культурная сітуацыя*. У: Сяргей Дубавец. *Практыкаванні. Проза. Эсэ. Крытыка*. Мінск: Мастацкая літаратура. 164–166].
- Duboŭka Uladzimir. 2017. *Zbor tvoraŭ u 2 tamah*. Tom 1. Veršy, paëmy, peraklady. Minsk: Limaryus [Дубоўка Уладзімір. 2017. *Збор твораў у 2 тамах*. Том 1. Вершы, паэмы, пераклады. Мінск: Лімарыус].
- Gapova Elena. 2020. Pogranične sostojanje: belaruskie postkolonial'nye diskussii posle pakta Molotova — Ribbentropa. "Novoe literaturnoe obozrenie" 6(166): 314–329 [Гапова Елена. 2020. Пограничное состояние: белорусские постколониальные дискуссии после пакта Молотова — Риббентропа. "Новое литературное обозрение" 6(166): 314–329].
- Gapova Elena. 2021. Class, Agency, and Citizenship in Belarusian Protest. "Slavic Review" 80(1): 45–51.
- Haŭstovič Mikola. 2002. Tvorčasc' Jana Barščeŭskaha ŭ acénkax krytyki. "Pracy kafedry historyi belaruskaj litaratury Beldžaržuniversiteta" 2: 29–55 [Хаўстовіч Мікола. 2002. Творчасць Яна Баршчэўскага ў ацэнках крытыкі. "Працы кафедры гісторыі беларускай літаратуры Белдзяржуніверсітэта" 2: 29–55].
- Hilevič Nil. 2003. *Zbor tvoraŭ u 23-x tamah*. T 1. Veršy 1946–1990. Minsk: Knih [Гілевіч Ніл. 2003. *Збор твораў у 23-х тамах*. Т 1. Вершы 1946–1990. Мінск: Кніга].
- Hnilamědaŭ Uladimir, Laŭšuk Scjapan (rėd.). 2014. *Historyja belaruskaj litaratury XX stahoddzja*. U 4 t. T. 4. Minsk: Belaruskaja navuka [Гніламёдаў Уладзімір, Лаўшук Сцяпан (рэд.). 2014. *Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя*. У 4 т. Т. 4. Мінск: Беларуская навука].
- Holem Hryša. 2006. Хаўтуры па Bum-Bam-Litu. Pasljasloŭe da adnoj večaryny. "Dzejasloŭ" 20(1): 310–324 [Голем Грыша. 2006. Хаўтуры па Бум-Бам-Літу. Пасляслоўе да адной вечарыны. "Дзеяслоў". 20(1): 310–324].
- Hutcheon Linda. 2002. "Rethinking the National Model." In: Linda Hutcheon and Mario J. Valdés (ed.). *Rethinking Literary History. A Dialogue on Theory*. Oxford: Oxford University: 3–49.
- Hužaloŭski Aljaksandr. 2012. Čyrvony alovak: narysy pa historyi cenzury ŭ BSSR. U 2 kn. Kn. 1. 1919–1941 hh. Minsk: Rėd. hazety Zvjazda [Гужалоўскі Аляксандр. 2012. Чырвоны аловак: нарысы па гісторыі цензуры ў БССР. У 2 кн. Кн. 1. 1919–1941 гг. Мінск: Рэд. газеты Звязда].
- In Vil'nja veritas. 2007. Tvory finalistaŭ konkursu maladyx litarataraŭ, prysvečanaha stahoddzju hazety "Naša Niva". Uklad. i rėd. Andrėj Xadanovič. Pradmova Hannu Kislicynaj. Vil'nja: Instytut belarusistyki [In Вільня верітас. 2007. Творы фіналістаў конкурсу маладых літаратараў, прысвечанага стагоддзю газеты "Наша Ніва". Уклад. і рэд. Андрэй Хадановіч. Прадмова Ганны Кісліцынай. Вільня: Інстытут беларусістыкі].
- Jankuta Hanna. 2022. Čas pustazellja. A.M. Januškevič [Янкута Ганна. 2022. Час пустазелля. А.М. Янушкевіч].
- Kavalėŭ Sjarhej. 2017. Manixvēst... (1987) jak litaraturna-hramadskaja prahrama Tavarystva maladyx litarataraŭ "Tutėjšja". "Studia Białorutenistyczne" 11: 181–193 [Кавалёў

- Сярэй. 2017. Маніхвэст... (1987) як літаратурна-грамадская праграма Таварыства маладых літаратараў “Тутэйшыя”. *“Studia Białorutenistyczne”* 11: 181–193].
- Kislicyna Hanna. 2006. *Novaja litaraturnaja situacija: zmena kul'turnaj paradyhmy*. Minsk: Lohvinaŭ [Кісліцына Ганна. 2006. Новая літаратурная сітуацыя: змена культурнай парадыхмы. Мінск: Логвінаў].
- Latyšonak Aleh. 2012. Mif “tutějŝyx”. *“Palityčnaja sfera”* 18–19(1–2): 220–229 [Латышонак Алег. 2012. Міф “тутэйшых”. “Палітычная сфера” 18–19(1–2): 220–229].
- McMillin Arnold. 2016. Politics and Criticism in the Work of Young Belarusian Poets. *“Przegląd Wschodnioeuropejski”* VII/1: 189–199.
- Mel'nikava Anžëla. 2016. *Nacyjanal'na-svetapohljadnyja kaardynaty belaruskaj litaratury peršaj trëci XX stahoddzja*. Homel': HDU imja F. Skaryny [Мельнікава Анжэла. 2016. Нацыянальна-светапоглядныя каардынаты беларускай літаратуры першай трэці XX стагоддзя. Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны].
- Martysevič Maryja. 2011. *Ambasada: veršy svae i čužyja*. Minsk: Knihazbor [Мартысевіч Марыя. 2011. Амбуада: вершы свае і чужыя. Мінск: Кнігазбор].
- Martysevič Maryja. 2023. *Sarmatyja: paëma; 2-e vydanne*. Vil'nja: Lohvinaŭ [Мартысевіч Марыя. 2023. Сарматыя: паэма; 2-е выданне. Вільня: Логвінаў].
- Mečkovskaja Nina. 1994. Jazykovaja situacija v Belarusi: Ètičeskie kollizii dvujazyčija. *“Russian Linguistics”* 18(3): 299–322 [Мечковская Нина. 1994. Языковая сітуацыя ў Беларусі: Этнічныя колізіі двужазычця. “Russian Linguistics” 18(3): 299–322].
- Mort Valzhyna. 2009. *Tränenfabrik. Gedichte*. Aus dem Weißrussischen von Katharina Narbutovic. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Mort Valzhyna. 2021. *Music for the Dead and Resurrected*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Mort Valzhyna. 2022. *Musik für die Toten und Auferstandenen. Gedichte*. Aus dem Englischen und dem Weißrussischen übersetzt von Katharina Narbutovič und Uljana Wolf. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Mort Val'žyna. 2022. *Pesni dlja mërtyvix i ŭvaskrëslyx: veršy*. Minsk: A. M. Januškevič [Морт Вальжына. 2022. Песні для мёртвых і ўваскрэслых: вершы. Мінск: А. М. Янушкевіч].
- Navumčyk Sjarhej. 2006. *Sem hadoŭ Adradžën'nja, al'bo Frahmënty najnoŭšaj belaruskaj historyi (1988–1995)*. Varšava – Praha: Belaruskija Vedamas'ci, „Člověk v tisni” [Навумчык Сяргей. 2006. Сем гадоў Адраджэньня, альбо Фрагмэнты найноўшай беларускай гісторыі (1988–1995). Варшава – Прага: Беларускія Ведамасці, „Člověk v tisni”].
- Oushakine Serguei Alex. 2017. How to Grow out of Nothing: The Afterlife of National Rebirth in Postcolonial Belarus. *“Qui Parle: Critical Humanities and Social Sciences”* 26(2): 423–490.
- Pacjupa Juras'. 1994. 21x21. *Vaš asabisty litaraturny zakaz 21 belaruskamu pis'menniku*. “Krynica” 6: 103–104 [Пацюпа Юрась. 1994. Ваш асабісты літаратурны заказ 21 беларускаму пісьменніку [Анкета]. “Крыніца” 6: 103–104].
- Pacjupa Juras'. 2008. *Sabaka: veršy, èsè, panehiryki*. Minsk: Limaryus [Пацюпа Юрась. 2008. Сабака: вершы, эсэ, панегірыкі. Мінск: Лімарыус].
- Pančanka Pimen. 1982. *Zbor tvoraŭ u čatyroch tamax. T. 3. Veršy 1963–1981*. Minsk: Mastackaja litaratura [Панчанка Пімен. 1982. Збор твораў у чатырох тамах. Т. 3. Вершы 1963–1981. Мінск: Мастацкая літаратура].
- Pančanka Pimen. 1988. *Horki žolud: Veršy*. Minsk: Mastackaja litaratura [Панчанка Пімен. 1988. Горкі жолуд: Вершы. Мінск: Мастацкая літаратура].
- Peršaj Aleksandr. 2012. *Tutějŝasc' kak taktika kul'turnogo soprotivleniâ: o lokal'nosti, social'noj mobil'nostii belarusskoj nacional'noj identičnosti*. “Forum novejšej vostočnoevropejskoj istorii i kul'tury” 2: 251–268 [Першай Александр. 2012. Тутэйшасць як тактыка культурнага супрацівлення: о локальнасці, сацыяльнай мобільнасці і беларускай нацыянальнай ідэнтычнасці. “Форум новайшай восточноевропейскай гісторыі і культуры” 2: 251–268].

- Prylucki Sjarhej. 2008. Dzevjanostyja forever. Minsk: Medysont [Прылуцкі Сяргей. 2008. Дзевяностыя forever. Мінск: Медысонт].
- Prylucki Sjarhej. 2013. Heroj èroxi stabil'nas'ci. Minsk: Lohvinaŭ [Прылуцкі Сяргей. 2013. Герой эпохі стабільнасці. Мінск: Логвінаў].
- Pšaničny Jaryla. 2011. Piščavyja liški. Minsk: Halijafy [Пшанічны Ярыла. 2011. Пішчавыя лішкі. Мінск: Галіяфы].
- Rohava Maryia. 2020. "The Politics of State Celebrations in Belarus." *Nations and Nationalism* 26: 883–901.
- Sin'kova Ljudmila. 2012. Specyfičnae asensavanne nacyjanal'naha ŭ belaruskaj litaratury XX stahoddzja. U: Hun-Bryt Koler, Pavel Navumenka (uklad.) Pohljady na specyfičnasć "malych" litaratur: belaruskaja i ŭkrainskaja litaratury. Minsk: Parkus-pljus. 99–115 [Сінькова Людміла. 2012. Спецыфічнае асэнсаванне нацыянальнага ў беларускай літаратуры XX стагоддзя. У: Гун-Брыт Колер, Павел Навуменка (уклад.). Погляды на спецыфічнасць "малых" літаратур: беларуская і ўкраінская літаратуры. Мінск: Паркус-плюс. 99–115.
- Smarkač Ulaisk, Pistončyk Siroška. 2009. Jopyty dvux maladyx neljudzjaŭ. Vydavectva Pljušč [Смаркач Улаіск, Пістончык Сірошка. 2009. Йопыты двух маладых нелюдзяў. Выдавецтва Плюшч].
- Spivak Gayatri Chakravorty. 1988. "Can the Subaltern Speak?" In: Cary Nelson and Lawrence Grossberg (ed.). *Marxism and the Interpretation of Culture*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press: 271–313.
- Suny Ronald Grigor. 1993. *The Revenge of the Past: Nationalism, Revolution, and the Collapse of the Soviet Union*. Stanford University Press.
- Sys Anatol'. 2002. Sys: veršy. Minsk: Mastackaja litaratura [Сыс Анатоль. 2002. Сыс: вершы. Мінск: Мастацкая літаратура].
- Sys Anatol'. b.g. *Pan Les* [Сыс Анатоль. б.г. *Пан Лес*] [online] https://knihi.com/Anatol_Sys/Pan_Les.html#chapter86 [08.08.2024].
- Tank Maksim. 1993. *Vybranae: Veršy*. Minsk: Mastackaja litaratura [Танк Максім. 1993. *Выбранае: Вершы*. Мінск: Мастацкая літаратура].
- Tazik belaruskі. 1998. Minsk: Bervita [Тазік беларускі. 1998. Мінск: Бервіта].
- Tihanov Galin. 2014. Do "Minor Literatures" Still Exist? The Fortunes of a Concept in the Changing Frameworks of Literary History." In: Vladimir Biti (ed.). *Re-Examining the National-Philological Legacy: Quest for a New Paradigm?* Amsterdam: Rodopi. 169–190.
- Tutėjšyja. *Tvorčasc' sjabroŭ tavarystva*. 1989. Minsk: Mastackaja litaratura [Тутэйшыя. *Творчасць сяброў таварыства*. 1989. Мінск: Мастацкая літаратура].
- Upala Anka. 2012. *Drėva ěntalip: apavjadanni, veršy*. Minsk: Lohvinaŭ [Упала Анка. 2012. *Дрэва ěнталіп: апавяданні, вершы*. Мінск: Логвінаў].
- Weiler Thomas. 2020. *Moving Mova: Belarussische Prosa in Bewegung*. „Osteuropa“ 70(10/11), Gewalt statt Macht: Belarus: Repression, Schikane, Terror Macht statt Gewalt: Belarus: Schritte zur Freiheit (2020): 357–368.
- Welsch Wolfgang. 1999. "Transculturality: the Puzzling Form of Cultures Today." In: Mike Featherstone, Scott Lash (ed.). *Spaces of Culture: City, Nation, World*. London: SAGE Publications Ltd. 195–213.
- Welsch Wolfgang. 2009. Was ist eigentlich Transkulturalität? In: Lucyna Darowska, Claudia Machold (Hg.): *Hochschule als transkultureller Raum? Beiträge zu Kultur, Bildung und Differenz*. Bielefeld: Transcript. 39–66.
- Woolhiser Curt. 2014. "The Russian Language in Belarus: Language Use, Speaker Identities and Metalinguistic Discourse." In: Lara Ryazanova-Clarke (ed.). *The Russian Language Outside the Nation*. Edinburgh: Edinburgh University Press. 81–116.
- Yildiz Yasemin. 2012. *Beyond the Mother Tongue: The Postmonolingual Condition*. New York: Fordham University Press.

Ždanovič Sjarhej. 1999. *Novy front mastactvaŭ*. “Nihil” [Ждановіч Сяргей. 1999. *Новы фронт мастацтваў*. “Nihil”. [online] <https://knihi.com/storage/nihil/manifest-bel.htm>] [08.08.2024].

STRESZCZENIE: W literaturze białoruskiej ostatnich dwóch dekad, w twórczości pokolenia pisarzy, którzy debiutowali na przełomie lat 90. i 2000., powstał znaczny korpus tekstów, w których język białoruski staje się przedmiotem metarefleksji i jest postrzegany jako problem. Do tego samego zjawiska można zaliczyć utwory pisane trasianką, białoruską łacinką, mieszaną języków, w językach obcych, auto-przekłady itp. W artykule proponuje się spojrzenie na to zjawisko jako na konflikt, a ponieważ kwestionowane są granice literatury narodowej, związanej z konkretnym (jednym, białoruskim) językiem i terytorium (Republiką Białorusi), sugeruje się przeprowadzenie transnarodowego zwrotu we współczesnej literaturze białoruskiej. Początek tej tendencji zaznacza się w drugiej połowie lat 90., kiedy nowe pokolenie pisarzy stopniowo dystansowało się zarówno od ideologii odrodzenia, jak i od oficjalnej ideologii, czyli od identyfikacji siebie z językiem i terytorium, które pozostaje państwem autorytarnym.

SŁOWA KLUCZOWE: współczesna literatura białoruska, zwrot transnarodowy, „język ojczysty”, konflikt, język białoruski.

АНАТАЦЫЯ: У беларускай літаратуры апошніх двух дзесяцігоддзяў у творчасці пакалення пісьменнікаў, якія дэбютавалі на мяжы 1990-х – 2000-х, склаўся значны корпус тэкстаў, у якіх беларуская мова робіцца прадметам метарэфлексіі і асэнсоўваецца як праблема. Да той жа з’явы можна аднесці і творы, напісаныя на трасянцы, лацінкай, на сумесі моў, на замежных мовах, аўтапераклады і г. д. У артыкуле прапануецца погляд на гэтую з’яву як на канфлікт, а паколькі пры гэтым аспрэчваюцца межы нацыянальнай літаратуры, знітаванай з пэўнай (адной, беларускай) мовай і тэрыторыяй (Рэспублікай Беларусь), мяркуецца здзяйсненне транснацыянальнага павароту ў сучаснай беларускай літаратуры. Пачатак тэндэнцыі адзначаецца ў другой палове 1990-х, калі новае пакаленне пісьменнікаў паступова дыстанцыявалася і ад адраджэнскай, і ад афіцыйнай ідэалогіі, то бок ад ідэнтыфікацыі сябе з мовай і тэрыторыяй, якая застаецца аўтарытарнай дзяржавай.

КЛЮЧАВЫЯ СЛОВЫ: сучасная беларуская літаратура, транснацыянальны паварот, “родная мова”, канфлікт, беларуская мова.

Alesia Mankouskaya

University College London, United Kingdom

ORCID: <http://orcid.org/0009-0008-3520-451X>

e-mail: alesia.mankouskaya.23@ucl.ac.uk

A Theatrical Analysis of *Intermezzi* in Jesuit Drama: The *Codex of Orsha* and the Use of the Vernacular

*Analiza teatralna intermediów w dramacie jezuitów. Kodeks orszański
i wykorzystanie języka potocznego*

*Тэатральны аналіз інтэрмедыя ў езуіцкай драме: Аршанскі кодэкс
і выкарыстанне гутарковай мовы*

ABSTRACT: This article examines early Jesuit drama and *intermezzi* performed in the Grand Duchy of Lithuania, focusing on the *Codex of Orsha* manuscript and its links to the Polatsk College. It discusses questions of authorship, linguistic variation, and regional attribution, highlighting how vernacular Ruthenian dialects were used in comic scenes to reflect social and cultural identities. By comparing these plays with contemporary Western European examples, the study situates early Belarusian theatre within the broader framework of the European Baroque stage.

KEYWORDS: Belarusian theatre, Jesuit drama, *intermezzi*, dialect, *Codex of Orsha*, Polatsk, Baroque.

This study of dramaturgy requires not merely literary or historiographical analysis, but also the methodological tools of theatre studies—an understanding of performance conventions, staging, audience reception, and the semiotics of embodiment.

In examining the early development of dramaturgy in the Belarusian lands, it is necessary to consider the broader body of scholarship devoted to the history of Russian theatre. Many examples that could be associated with the theatrical traditions of Belarus or Ukraine have often been included within studies of Russian theatre. This overlap occurred largely because theatre historiography began to take shape in the late eighteenth and early nineteenth centuries, after the third partition of the Polish–Lithuanian Commonwealth

and the expansion of the Russian Empire. During this period, Belarus became part of the empire and, later, a republic within the Soviet Union, where its cultural institutions developed under limited autonomy and within a broader Russian historical framework. A close reading of major nineteenth-century histories of Russian theatre suggests that a substantial portion of their material actually concerns the performance cultures of Belarus and Ukraine.¹

Recognizing this helps to clarify how early Belarusian and Ukrainian theatrical practices contributed to the wider development of theatre in Eastern Europe and encourages a more nuanced understanding of the region's complex cultural history.

The approach taken by Paulina Lewin² in her monograph *Ukrainian Drama and Theater in the Seventeenth and Eighteenth Centuries* [2008], widely regarded as a foundational work in anglophone scholarship on early Ukrainian theatre, has been instrumental in defining the parameters of Ukrainian Baroque studies. Her research on early Ukrainian drama and theatre remains essential for understanding the aesthetic and cultural dynamics of the Ukrainian Baroque tradition. Following Lewin's approach, this article focuses on a specific segment of Jesuit drama known as *intermezzi*, examining their dialects and themes as key indicators of regional identity and cultural hybridity within the Belarusian Baroque framework, taking as an example fragment of the manuscript known as *Codex of Orsha*, attributed to Jesuit College of Orsha.

Within this transnational context, the *intermezzi* of Jesuit school theatre in the Grand Duchy of Lithuania emerge not as marginal curiosities, but as active participants in the broader European traffic of ideas, languages, and performative forms. Yet within these studies, while Jesuit and school dramas were often transcribed or summarized, these short comic *intermezzi*, performed between the acts of serious religious or historical plays, have received only limited scholarly attention.

In the 19th century, researcher Peter Morozov authored the book *History of Russian³ Theatre until the first half of eighteenth century*, where he defines

¹ My observations are based on a close examination of major nineteenth- and early twentieth-century scholarship on Russian theatre (though not limited to it), many of which, in fact, devote the greater part of their material to the history of Belarusian and Ukrainian performance. See Tikhonravov 1874; Maikov 1889; Morozov 1889; Perets 1905 and 1923.

² In its *In Memoriam* notice, the Harvard Ukrainian Research Institute (HURI) remarks that Paulina Lewin, a central figure in the modern recovery of Ukrainian theatrical history, viewed seventeenth- and eighteenth-century Ukrainian theatre as "one of the best elaborations and adaptations" of the Western (especially Polish) Baroque, rather than a mere imitation.

³ The use of the term 'Russian' in this context is historically anachronistic. In 1629, Kyiv was part of the Polish-Lithuanian Commonwealth, and the development of religious

intermezzi (*intermedii*) as “short scenes performed between the acts of a serious spiritual or historical drama, intended to give the audience rest and amusement.” According to Morozov, content was drawn from humorous tales, anecdotes, and scenes of everyday life; their characters included peasants, soldiers, gypsies, Jews, and other figures from the urban and rural crowd.” [Morozov 1889: 65–66]. A Jesuit *poetica* of 1648, [Morozov 1889: 66] defined the form succinctly: “Intermedium est brevis actio, ficta sive vera, inter actus comicos vel tragicos, constans verbis, rebus, personis lepidis...” (a brief action, comic or tragic, composed of witty words, deeds, and characters designed to refresh the listener.) From the early twentieth century, Vladimir Perets⁴ undertook systematic research and provided commentary on new sources related to the history of Russian theatre and drama from the seventeenth and eighteenth centuries. In seeking possible solutions to the question of the origins of Russian theatre, he pointed, first, to the fact that “the history of our ancient, and subsequently popular, theatre... progressed through the borrowing of foreign literary and artistic traditions from Western Europe” [Perets 1923: 16–17]. Also he observed the influence of Polish and Ukrainian theatres, particularly that “perhaps, over time, we will discover intermediate, linking elements between Russian popular dialogue and Polish *intermezzi*” [Perets 1905: 89].

This article, employing comparative analysis and a theatrical studies approach, does not seek to trace the origins of the phenomenon that can more properly be associated with the nineteenth century and is widely known as Russian theatre, but instead aims to distinguish early modern examples of theatre in the Grand Duchy of Lithuania, which can be attributed to early Baroque examples of Belarusian theatre,⁵ and to situate them more accurately within the broader framework of European theatre.

drama there occurred within the cultural and confessional frameworks of the Ruthenian Orthodox tradition. The term reflects the retrospective national framing typical of early Soviet historiography, which often sought to subsume Ukrainian and Belarusian cultural phenomena under the rubric of a unified Russian history.

⁴ Vladimir Nikolaevich Perets (1870–1935) - studied at the Faculty of History and Philology at St Petersburg University (1889–1893). He earned his master’s degree in 1900 and his doctorate in 1902, both focused on the historical connections between Russian and Ukrainian verse and song poetry of the sixteenth to eighteenth centuries, as well as the influence of Polish poetry on Ukrainian versification in the sixteenth and seventeenth centuries. His major work on these topics was published as *Historical-Literary Studies and Materials* [see Perets 1900–1902].

⁵ In this article, I present a brief fragment of my research, which focuses on *intermezzi* and traces their origins within the traditional culture of Belarus in the broader context of the European theatrical tradition.

Orsha and Polatsk: Two Theatrical Manuscripts

In 1955, a rare manuscript was bought from Stefan Kamiński's bookshop in Kraków. Bound in half leather, the volume contained a compilation of Jesuit dramas by anonymous authors. The manuscript was attributed to the Jesuit College in Orsha. This manuscript, known as the *Codex of Orsha*, preserved in the Ossolineum Library in Wrocław under catalogue number 12778. It features four dramas, each accompanied by *intermezzi*, humorous scenes, all believed to have been performed at the Jesuit college in Orsha between 1689 and 1697. The dramas are:

1. "The Glorious Aid of Ramiro's Victory by Angelic Troops"
2. "The Mystical Wedding Communion of Genserik and Tryzymund"
3. "The Mystical Communion of the Innocent Lament of Karol and Fryderyk"
4. "The Spiritual Communion of Saints Borys and Hleb"

This document offers a rare glimpse into early modern performance practices in the Polish-Lithuanian Commonwealth, particularly in its eastern borderlands.

According to the annotation accompanying the microfilm description of the manuscript, these are unknown plays, and until 1955, the *Codex* was likely kept in a private library and has remained unknown to academic literature in Jesuit studies, including the Central Archive of the Society of Jesus in Rome. Therefore, as it is stated in the document description, researchers of Jesuit theatre were unaware of their existence. In 1963 Julian Lewański [1963] published the anthology *Dramaty staropolskie*, where the play *The Spiritual Communion of Saints Boris and Gleb* [Kopiarusz dramatyczny], along with *intermezzi*, presented from page 303 to 406. The Belarusian theatre scholar Adam Maldzis [1980: 175–191] provides an analyse description of this play, referring in his book to the anthology. But Maldzis also cites a manuscript description found in an article by Mykhailo Markovskiy [1894], published in 1894 in the monthly journal *Kievskaia Starina*. In this case the description provided in the Ossolineum microfilm is not correct and at least one play with *intermezzi* from the *Codex of Orsha* was known before 1955.

The manuscript discussed by Markovskiy in the article was lost during the war; however, a relatively detailed, though subjective, description has survived. According to his account, the play *Comunia duchowna Ss. Borysa y Hleba* is noted as "na akt dana przez młodzi Collegium Polockiego Societatis Iesu," that is, "for a performance given by the youth of the Polatsk College of the Society of Jesus." Thus, it is evident that this particular performance took place in Polatsk rather than in Orsha. The same view is held by Maldzis, who writes: «Духоўнае прычасце святых Барыса і Глеба, пастаўленае

ў Полацку і, магчыма, у Оршы да 1693 г., пераносіла глядача ў часы Кіеўскай Русі, у атмасферу барацьбы за ўладу паміж асобнымі князямі» (*"The spiritual communion of Saints Boris and Gleb, performed in Polatsk and possibly in Orsha before 1693, transported the viewer to the times of Kievan Rus', into the atmosphere of the struggle for power among individual princes"*).

The drama begins with an *antiprologue*, written in the form of an intermezzo and containing a plot unrelated to the main action. Stylistically, this fragment can be classified as a *comedy of manners*, since it plays upon social roles and features a citizen and a peasant—a typical comic duo.

Maldzis, discussing the *intermezzi* of the *Codex of Orsha*, provides a transliteration into Belarusian which, when read aloud, may reflect two different dialects [Maldzis 1980: 175–176]. It is evident from the text that Garbar (the Citizen or *ремесленник* of Polatsk) does not always fully understand the Peasant, and vice versa. Thus, this fragment is distinguished not only by its specific genre but also by its vivid linguistic and social characterization of the characters.

Valuable methodological parallels can be drawn from studies devoted to Shakespeare's plays, particularly those that explore the use and representation of dialects—as they demonstrate how linguistic variation can function as a marker of social identity and cultural nuance within early modern drama. In a similar way, the Jesuit *intermezzi* in the Belarusian Baroque tradition employ dialect to construct regional character types and to negotiate linguistic and cultural diversity within a shared performative space.

The word *dialect*, in the sense of a distinct manner of speaking, first appeared in English in 1577, according to the *Oxford English Dictionary*. By the early seventeenth century, the term had entered common usage. John Bullokar's *An English Expositor* (1616), one of the earliest English dictionaries, defined *dialect* as:

...a difference of some words, or pronunciation in any language: as in England the dialect or manner of speech in the North is different from that in the South... So every country hath commonly in divers parts thereof some difference of language, which is called the dialect of that place.

When scholars discuss the English language of the sixteenth and seventeenth centuries, they generally recognize that what contemporaries called *dialect* was not limited to regional speech. As Paula Blank notes [1996: 19], for Renaissance writers, the difference of language referred to as dialect was not always defined in regional terms; in the Renaissance, dialect refers to any manner of speaking or writing that is judged as either a 'common' or a 'peculiar' variety of the language. In other words, linguistic variation was understood as an inherent and legitimate feature of expression rather than

as a deviation from a single standard. Yet when comparable phenomena are observed in early Eastern Slavic dramaturgy, modern scholars often attempt to impose rigid linguistic classifications or even deny the presence of vernacular dialects altogether. This asymmetry reveals persistent hierarchies within philological traditions: what is regarded as “normative” or “creative” variation in English studies is often dismissed as “corrupt” or “non-literary” in the Slavic context. Nevertheless, dialectal play was equally fundamental to the early modern stage across Europe. Shakespeare, by far the most studied dramatist of the period, employed dialect to mark national and social distinctions. His Scottish, Irish, and Welsh characters, for example, are written in English orthography, their pronunciation and identity conveyed through phonetic spelling and lexical nuance. The same performative principle can be observed in the Jesuit *intermezzi* of the Grand Duchy of Lithuania, where vernacular Ruthenian speech, transcribed in the Latin alphabet, was used to evoke local voices within a learned theatrical framework.

The article by Markovskiy as well discusses the *intermezzi* and includes a lexical analysis. According to my research, the manuscript studied by Markovsky in the nineteenth century was provided by Professor Petr Vladimirov, who at the time held the Chair of Russian Language and Literature at the Imperial University of St Vladimir in Kyiv (now Taras Shevchenko National University of Kyiv). The origin of the manuscript remains unknown. Based on the manuscript supplied by Vladimirov, Markovsky identifies the contents as comprising ‘South Russian intermezzi’ (*южнорусские интермедии*). While I agree with his classification of the texts as *intermezzi*, the attribution of a specific regional origin is open to question. It is quite clear that manuscript attributed to Orsha or Polatsk (both cities at this time are part of the Grand Duchy of Lithuania and historically associated with Belarus) and it is anonymous, so we cannot clearly identify the nationality of the author. A comparative analysis of the two extant manuscripts indicates that they were copied by different scribes and likely at different times. One manuscript forms part of a textbook used at the Jesuit College in Polatsk, which Markovsky explicitly identifies as “a Polish rhetoric textbook from the late seventeenth century, from Polatsk”, while the other constitutes a collection of plays associated with the Jesuit College in Orsha. Since my research focuses specifically on *intermezzi*, this distinction is of particular importance. Both cities had Magdeburg rights and functioned as important cultural centres. Given this, it is reasonable to assume that the vernacular dialects spoken in Polatsk and Orsha differed, a factor of considerable relevance to any analysis of linguistic variation within the texts.

In his article, Markovsky notes that, in transliterating the Polish “ABC,” he followed the manuscript’s orthography closely. However, since

the manuscript provides no explicit indication of consonantal palatalisation or hardness, his transliteration necessarily omits such information, with the exception of *l* and *ł*, which are differentiated. As a result, Markovsky's interpretation of the text rests in part upon his own subjective judgement. If we were to ask a British person, an American, and a French speaker to read the word "COLLEGE", we would hear three distinct pronunciations, despite the word being written almost identically in all three languages. Similarly, if a Belarusian and a Ukrainian were to read the same Latin-scripted text, their phonetic realisations would differ significantly, shaped by the phonological systems of their respective vernaculars. In this light, Markovsky's transliteration into Cyrillic must be seen as inherently subjective and, in my view, lacking in phonetic accuracy. In his transcription of the manuscript, Markovskiy employs two different alphabets. For the speech of the student characters, he uses the Latin alphabet and the Polish language. At that time, Polish was a kind of "Slavic Latin", a language of education along with Latin. In contrast, when presenting the speech of peasants, Markovsky switches to Cyrillic, using his own system of transliteration, the original spelling of this part is unknown. Indirectly, this editorial choice supports my hypothesis that the comic characters, particularly those who appear in the *intermezzi*, including the anti-prologue, speak in a vernacular dialect. In the manuscript preserved in the Ossolineum Library, the entire text is written in Latin script (Polish language), as well as in the manuscript studied by Markovsky and the transition from Polish to the vernacular is nevertheless clearly present. Let us take a closer look at the prologue:

Prologue

Primus

Iakiescie wy tu weszli, precz z tąd, grubianie. (Markovsky article)
Jakoście wy tu wleźli, precz stąd, wy grubianie! (Codex of Orsha
 Manuscript)

Garbarz

Не журися, сподару, милостівы пане (M)
Nie żurysza, spodarzu, miłościwy panie. (C)⁶

Чы гутко Гаврылко буде гаворыти?
A czy borzdo Hawryłko nasz tut howoryty

⁶ In each pair of lines, the first represents the dialogue as transcribed in Mykhailo Markovsky's 1894 article, while the second reflects the corresponding line from the surviving manuscript of the *Codex of Orsha*, preserved in the Ossolineum Library in Wrocław (MS 12778).

Коли б то, пане, сына мого обачыти.
 Budet, kolyb to synka, panie, obaczyti!

Secundus

Abo ma twoy twoy Hawryłko tu iaka personą?
Albo ma twój Haw[r]ło jaką tu personę?

Garbarz

Так, мосци пане, и маєт од матери перстонец
Tak, mospane, imajet od matki perstionek.

Primus

Ale ty nie wiesz, że się akt wystawia?
Ale ty, baju, nie wiesz, że się akt wystawia?

Garbarz

Гак самому у горло,... що за проява.
 Hak samomu w[h]orło! Czoko kleniesz? Czwoto za
 projawi!

The parts that are written in Polish are almost identical, while the 'Cyrillic' has difference.

These lines differ both in spelling and in potential pronunciation. They most likely reflect the different dialects, presented in two different manuscripts of two different locations. This excerpt from the prologue of a seventeenth-century academic drama presents a characteristic moment of comic intrusion into the scholarly space of the stage. A peasant unexpectedly enters during the preparations for a performance and attempts to engage with the students involved. His speech, rendered in a vernacular borderland dialect, stands in stark contrast to the standard Polish used by the student characters, *Primus* and *Secundus*. This linguistic opposition reflects a broader social contrast between the rural outsider and the educated urban elite. Scenes of this kind were typical of Jesuit school theatre, particularly within prologues, where they served both comedic and didactic purposes. By staging encounters between uneducated commoners and the academic world, such dramas reinforced prevailing cultural hierarchies. In accordance with early modern theatrical conventions, these texts should not be read as using a distinct language, but rather as employing the Latin alphabet to phonetically capture vernacular dialect. This method remains common in theatre, where sound takes precedence over orthographic convention. In the context of *intermezzi*, the Latin alphabet functions as a flexible and neutral tool, capable of rendering speech sounds across linguistic boundaries. This approach is entirely consistent with live performance practices, in which verbal expression is complemented by gesture, movement, and visual cues. Drama, as a literary

form, possesses a distinctive dual nature: it is simultaneously a written text and a performative event. Its structure, language, and meaning are inseparable from the conditions of its realisation on stage. As defined in the *Dictionary of Literary Terms* [Timofeev, Turaev (eds.) 1974: 70]: “The specificity of drama as a literary genre lies in the fact that it is generally intended for performance on the stage.” The same statement can be applied to *intermezzi*. The play (and *intermezzi*) achieves its complete artistic and semantic integrity only through performance, where the written word becomes living gesture, movement, and sound. As Stanislavsky observes [2017: 19], “only on the boards of the theatre can one know a stage work in all its fullness and essence”, emphasising drama’s ontological reliance on theatrical realisation. Consequently, the study of dramaturgy requires not merely literary or historiographical analysis, but also the methodological tools of theatre studies—an understanding of performance conventions, staging, audience reception, and the semiotics of embodiment.

The analysis of seventeenth-century Jesuit *intermezzi* from the *Codex of Orsha* manuscript⁷ reveals that these short comic scenes were not peripheral curiosities but active participants in a pan-European performative culture. Their linguistic texture, combining Latin dramaturgy with vernacular Ruthenian speech rendered in Latin script, demonstrates a deliberate artistic strategy rather than random linguistic instability. Just as early modern English dramatists used dialect to construct identity and mark social difference, the authors of Jesuit school plays employed local speech to animate comic characters and to engage diverse audiences. The technique of linguistic individualisation, widely observed in Shakespeare, provides an instructive parallel. In his plays, dialect serves not only as a literary device but also as a marker of origin, education, and status. A notable example occurs in *Henry V*, Act III, which features Captain Jamy (a Scot), Captain MacMorris (an Irishman), and Captain Fluellen (a Welshman). Their contrasting pronunciations, syntactic patterns, and vocabularies dramatise the cultural and linguistic diversity within Henry’s army while exposing the latent national tensions of the British Isles. MacMorris replaces “Christ” with “Chrish” and says “tish ill done” instead of “it is ill done”⁸ [Craik (ed.) 1995; Act 3, Scene 2, lines 110–111]. This example illustrates Shakespeare’s use of phonetic spelling and syntax to signal Scottish speech. Through such devices, Shakespeare created characters whose language immediately conveyed their social and geographic identity.

⁷ of which this article presents a short, selected fragment.

⁸ T. W. Craik provides an independent and balanced examination of the numerous textual problems in *Henry V*, offering many new emendations. All citations are taken from this edition, which includes detailed commentary on textual problems, language, and stage directions.

Or, for example, this line from *Henry V* illustrates the representation of a Scottish accent:

*It sall be vary gud, gud feith, gud captains bath:
and I sall quit you with gud leve, as I may pick
occasion; that sall I, marry* [Craik (ed.) 1995; Act 3, Scene 2, line 1231].

This line, spoken by Captain Jamy, showcases Shakespeare's use of phonetic spelling and syntax to mark the character's Scottish origin and distinguish him socially and regionally within the multilingual makeup of Henry's army.⁹

Thus, the use of vernacular dialects, represented in writing through phonetic spelling and syntactic variation, was a well-established literary device for conveying speech patterns and social identity. It was not a novelty in the seventeenth century but had long been employed across European comic traditions to construct character, reflect social distinctions, and enhance comedic effect. Its presence in both Eastern and Western European theatre reflects a shared performative strategy rather than a regionally isolated phenomenon.

Conclusion

Applying this to both writing and dialect, I claim that the same performative logic may be applied to the *intermezzi* preserved in the *Codex of Orsha*. Their use of vernacular Ruthenian, rendered phonetically in Latin letters, functions as an auditory cue for local or rural speech. In both the English and Jesuit contexts, dialect served to humanize the stage, to represent social plurality, and to exploit the comic potential of linguistic misunderstanding. Recognising these parallels invites a methodological shift. Instead of treating the Lithuanian Jesuit *intermezzi* as marginal or derivative, we can view them as part of the same European movement that linked *Commedia dell'Arte*, Shakespearean drama, and school theatre across Catholic, Orthodox and Protestant regions alike [see more in Fischer-Lichte 2008 and Griffin 1985: 1–22].

The shared technique of dialectal performance, grounded in phonetic representation, social observation, and audience interaction, suggests a common theatrical language that transcended national boundaries. When approached through this comparative framework, the *intermezzi* of Orsha and Polatsk emerge as vital documents of a multilingual early modern theatre

⁹ See Culpeper, Findaly 2020. A corpus-informed analysis of how the terms "Scots/Scottish," "Irish," and "Welsh" cluster in early modern texts, providing linguistic grounding for the play's use of dialect-based national stereotypes.

that united, rather than divided, Europe's cultural peripheries. This study proposes to reconsider these Jesuit plays and *intermezzi* as part of a broader European theatrical movement rather than as isolated or marginal provincial expressions. Embedded in the same pedagogical and rhetorical networks that linked Jesuit colleges from Rome and Coimbra to Prague and Vilnius, these performances participated in a shared culture of spectacle and linguistic experimentation. Applying to them the analytical approaches developed for early modern English drama—particularly those used in studies of Shakespeare—reveals the full linguistic and performative complexity of the *intermezzi* preserved in the manuscript known as the *Codex of Orsha*. Examined through this comparative lens, they emerge as dynamic examples of transnational theatre, where dialectal variation, multilingual play, and embodied performance operated as common artistic strategies. In this sense, the Jesuit stage of the Grand Duchy of Lithuania belongs not to the periphery of European drama, but to its central, multilingual continuum.

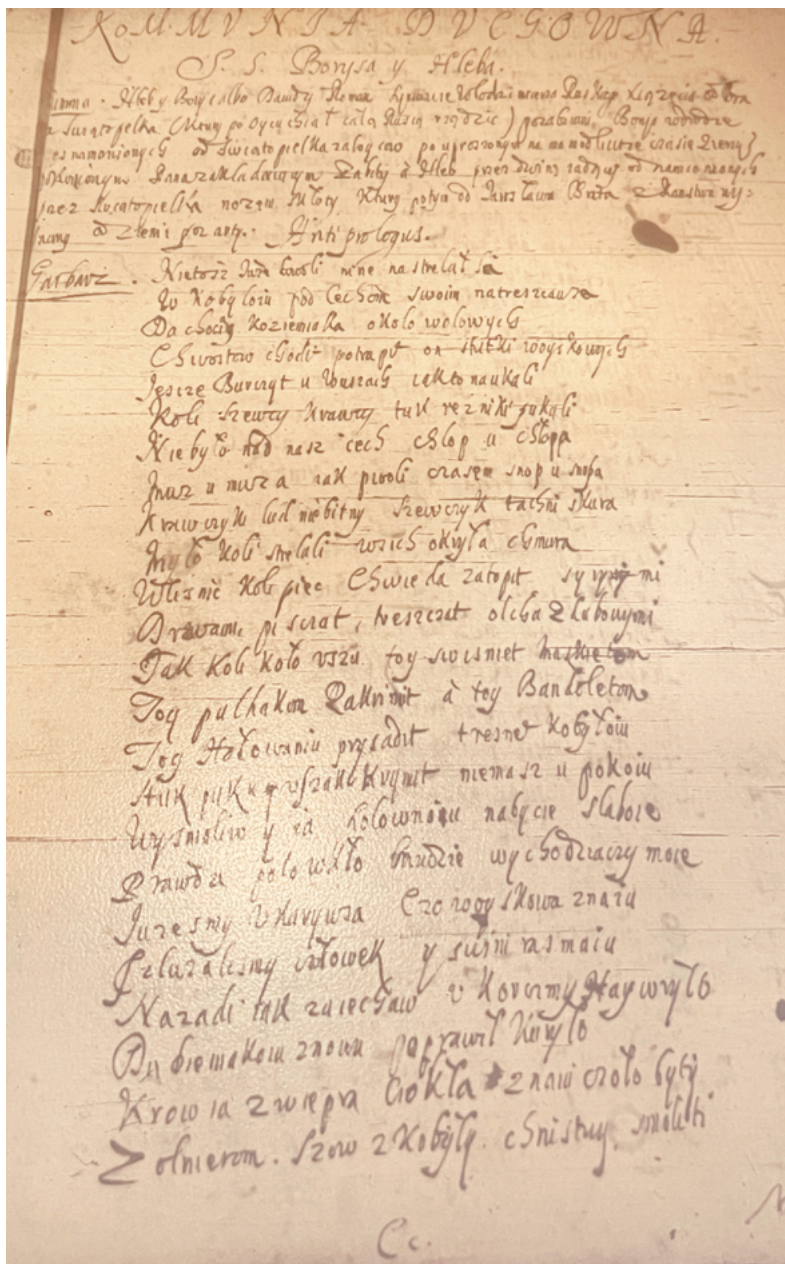

Fig. 2. Boris and Gleb

References

- Blank Paula. 1996. *Broken English: Dialects and the Politics of Language in Renaissance Writings*. London and New York: Routledge.
- Bullock John. 1616. *An English Expositor: Teaching the Interpretation of the Hardest Words Used in Our Language*. Ann Arbor, Mich.: University Microfilms.
- Craik Thomas Wallace (ed.). 1995. *King Henry V*. By William Shakespeare. London: Arden Shakespeare.
- Culpeper Jonathan, Findaly Alison. 2020. "National Identities in the Context of Shakespeare's Henry V: Exploring contemporary understandings through collocations." *Language and Literature* 29(3): 203–222.
- Fischer-Lichte Erika. 2008. *The Transformative Power of Performance: A New Aesthetics*. London: Routledge.
- Griffin Nigel. 1985. "Jesuit School Drama and the European Theatre." *Theatre Research International* 1: 1–22.
- Kopiarusz dramatyczny* (dramatic copybook), probably from the Jesuit college in Orsha. Manuscript 12778/I. Polish, Ruthenian. Second half of the seventeenth century. 19.5 × 15 cm. 472 pages. Leather binding with nineteenth-century gilt decoration. Wrocław: Ossolineum Library [Kopiarusz dramatyczny prawdopodobnie z kolegium jezuickiego w Orszy. 12778/I. Pol., ruski. II poł. XVII w. 19,5 × 15 cm. S. 472. Opr. płsk. ze złoconiami XIX w. Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu].
- Lewański Julian. 1963. *Dramaty staropolskie. Antologia*. T. 6. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Lewin Paulina. 2008. *Ukrainian Drama and Theater in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*. Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press.
- Maikov Leonid. 1889. *Oчерки из istorii russkoi literatury XVII i XVIII stoletii*. St. Petersburg: Izdanie A. S. Suvorina [Майков Леонид. 1889. *Очерки из истории русской литературы XVII и XVIII столетий*. СПб.: Издание А. С. Суворина].
- Maldzi Adam. 1980. *Na skrzyżawanni slawjanskux tradycyij: Litaratura Belarusi peraxodnaha peryjadu: druhaja palavina XVII–XVIII st.* Minsk: Navuka i tэхnika [Мальдзіс Адам. 1980. *На скрыжаванні славянских традыцый: Літаратура Беларусі пераходнага перыяду: другая палавіна XVII–XVIII ст.* Мінск: Навука і тэхніка].
- Markovskij Mixail. 1894. "Iuzhnorusskie intermedii iz pol'skoi dramy *Comunia duchowna*." *Kievskaja starina* 46: 32–45. [Марковский Михаил. «Южнорусские интермедии из польской драмы „Comunia duchowna»» *Киевская старина* 46: 32–45].
- Morozov Pëtr. 1889. *Istorija russkogo teatra do poloviny XVIII stoletija*. Sankt-Peterburg: Tip. V. Demakova [Морозов Пётр. 1889. *История русского театра до половины XVIII столетия*. СПб.: Тип. В. Демакова].
- Perets Vladimir. 1900–1902. *Istoriko-literaturnye issledovaniia i materialy*. T. 1–3. SPb.: Tipolitogr. F. Vajsberga i P. Geršunina [Перетц Владимир. 1900–1902. *Историко-литературные исследования и материалы*. Т. 1–3. СПб.: Типолитогр. Ф. Вайсберга и П. Гершунина].
- Perets Vladimir. 1905. "K istorii pol'skogo i russkogo narodnogo teatra: Neskol'ko intermedij XVII–XVIII vv." *Izvestija Rossijskoj akademii nauk* 1: 55–97 [Перетц Владимир. 1905. «К истории польского и русского народного театра: Несколько интермедий XVII–XVIII вв.» *Известия Российской академии наук* 1: 55–97].
- Perets Vladimir. 1923. "O izučenii drevnego teatra v Rossii." In: Vladimir Perets (red.). *Drevnij teatr v Rossii: XVII–XVIII veka*. Petrograd: Izd-vo Akademii nauk. 16–17 [Перетц Владимир. 1923. «О изучении древнего театра в России». В: Владимир Перетц (ред.). *Древний театр в России: XVII–XVIII века*. Петроград: Изд-во Академии наук. 16–17].

- Stanislavskij Konstantin. 2017. *Rabota aktera nad soboj*. Moskva: AST [Станиславский, Константин. 2017. *Работа актера над собой*. Москва: АСТ].
- Tixonravov Nikolaj. 1874. *Russkie dramatičeskie proizvedenija 1672–1725 godov*. V 2 t. Izdatel'stvo D. E. Kožančikova [Тихонравов Николай. 1874. *Русские драматические произведения 1672–1725 годов*. В 2 т. Издательство Д. Е. Кожанчикова].
- Timofeev Leonid, Turaev Sergej (eds.). 1974. *Slovar' literaturovedčeskix terminov*. Moskva: Prosveščenie [Тимофеев Леонид, Тураев Сергей (ред.). 1974. *Словарь литературоведческих терминов*. Москва: Просвещение].

STRESZCZENIE: Artykuł analizuje wczesną dramaturgię jezuicką i *intermedia* wystawiane w Wielkim Księstwie Litewskim na przykładzie rękopisu znanego jako *Kodeks orszański* oraz jego związków z kolegium w Połocku. Omawia kwestie autorstwa, języka i dialektu, ukazuje, jak ludowa mowa ruteńska służyła tworzeniu komicznych postaci i odzwierciedlała tożsamość społeczną i kulturową. Porównanie tych utworów z przykładami zachodnioeuropejskimi sytuuje teatr białoruski w szerszym kontekście sceny barokowej Europy.

SŁOWA KLUCZOWE: teatr białoruski, dramat jezuicki, *intermedia*, dialekt, *Kodeks orszański*, Połock, barok.

АНАТАЦЫЯ: Артыкул разглядае раннюю езуіцкую драматургію і *інтэрмедыі*, пастаўленыя ў Вялікім Княстве Літоўскім, з акцэнтам на рукапіс, вядомы як *Аршанскі кодэкс*, і яго сувязь з Полацкім калегіюмам. Абмяркоўваюцца пытанні аўтарства, моўнай варыяцыі і дыялектаў, якія выкарыстоўваліся ў камічных сцэнах для адлюстравання сацыяльнай і культурнай ідэнтычнасці. Параўнанне з заходнееўрапейскімі прыкладамі дазваляе разгледзець ранні беларускі тэатр у агульнаеўрапейскім барочным кантэксце.

КЛЮЧАВЫЯ СЛОВЫ: беларускі тэатр, езуіцкая драма, *інтэрмедыі*, дыялект, Аршанскі кодэкс, Полацк, барока.

Andriej Moskwin

Uniwersytet Warszawski, Polska

University of Warsaw, Poland

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1699-3556>

e-mail: amoskwin@uw.edu.pl

„З беларускага жыцця” („Z białoruskiego życia”) na tle emigracyjnej prasy białoruskiej

*“З беларускага жыцця” (“From Belarusian Life”) in the Context of the
Belarusian Emigration Press*

“З беларускага жыцця” на фоне беларускай эміграцыйнай прэсы

ABSTRACT: This article provides an analysis of the Belarusian newspaper „З беларускага жыцця”, published in one of the DP camps near Salzburg in 1946–1947. It demonstrates how the newspaper paid great attention to the selection of its material, striving to expand its audience. The article focuses on aspects such as ties to the homeland, Belarusian-Ukrainian literary relations, the work of Belarusian writers, and the development of a historical canon.

KEYWORDS: emigration, post-war history, press, „З беларускага жыцця”, Austria, Displaced Person.

Celem niniejszego artykułu jest analiza wydawanej w latach 1946–1947 gazety „З беларускага жыцця” („Z belaruskaha žyc’cja” / „Z życia białoruskiego”) [zob. Z belaruskaha žyc’cja 1946–1947]. Pierwotnie miała ona tytuł „З беларускага жыцця ў Астрыі” („Z belaruskaha žyc’cja ŭ Astryi” / „Z życia białoruskiego w Austrii”), ale od numeru trzeciego zmieniono na „З беларускага жыцця”.

Po ukończeniu II wojny światowej na terenie Niemiec, Austrii i Włoch znalazła się pewna grupa osób ze Związku Radzieckiego, w tym z Białorusi. Z czasem około 5 milionów osób powróciło do ojczyzny, a pewna część migrantów przymusowych i dobrowolnych nie chciała wracać. W obozach DP uchodźcy tworzyli specyficzne wspólnoty kulturowe, działały szkoły podstawowe i średnie, amatorskie zespoły wokalne, taneczne i teatralne,

a także wydawano książki i czasopisma. Tak powstała gazeta „З беларускага жыцця”. Inicjatorami i głównymi redaktorami byli: Alieś Hrycuk¹, Alieś Salaviej² i Uladzimir Dudzicki³. Ukazało się 37 numerów: w 1946 r. – 34, a w 1947 – trzy.

Oto statystyka za 1946 r.: nr 1 [2 strony] – 15 kwietnia; nr 2 [2 strony] – 30 kwietnia, nr 3 [2 strony] – 18 maja, nr 4 [2 strony] – 29 maja, nr 5 [2 strony] – 5 czerwca, nr 6 [4 strony] – 9 czerwca, nr 7 [4 strony] – 16 czerwca, nr 8 [4 strony] – 21 czerwca, nr 9 [4 strony] – 28 czerwca, nr 10 [4 strony] – 7 lipca, nr 11 [4 strony] – 12 lipca, nr 12 [4 strony] – 19 lipca, nr 13 [4 strony] – 26 lipca, nr 14 [4 strony] – 2 sierpnia, nr 15 [4 strony] – 9 sierpnia, nr 16 [4 strony] – 16 sierpnia, nr 17 [4 strony] – 23 sierpnia, nr 18 [4 strony] – 30 sierpnia, nr 19 [4 strony] – 6 września, nr 20 [4 strony] – 13 września, nr 21 [4 strony] – 20 września, nr 22 [4 strony] – 27 września, nr 23 [4 strony] – 5 października, nr 24 [4 strony] – 12 października, nr 25 [4 strony] – 19 października, nr 26 [6 stron] – 26 października, nr 27 [4 strony] – 2 listopada, nr 28–29 [6 stron] – 16 listopada, nr 30 [4 strony] – 23 listopada, nr 31 [4 strony] – 30 listopada, nr 32 [4 strony] – 8 grudnia, nr 33–34 [6 stron] – 22 grudnia.

A tak wygląda statystyka za 1947 r.: nr 1(35) [4 strony] – 1 stycznia, nr 2(36) [4 strony] – 7 stycznia, nr 3(37) [2 strony] – 19 stycznia.

Cena i nakład gazety nie były podawane. Jednak wiadomo, że Fundacja Prasowa, która powstała z inicjatywy Białorusinów, zorganizowała zbiórkę środków na wydanie gazety „З беларускага жыцця” oraz pisma „Пагоня”. Od czasu do czasu gazeta zamieszczała podziękowania za wsparcie finansowe. Na przykład w numerach: 5 i 6 – za wpłacenie na konto 50 szylingów, w numerze 9 – 30 szylingów, a w numerze 21 – 28 szylingów [*Padzjaka* 1946: 1; *Padzjaka* 1946b: 3; *Padzjaka* 1946c: 2; *Padzjaka* 1946d: 2; *Padzjaka* 1946e: 2].

Gazeta była wydawana przy wsparciu Komitetu Białoruskiego w Salzburgu, a informacja o tym była zamieszczana w numerach: 1–11. Od numeru 12 rozpoczęto podawać adres korespondencyjny: Salzburg. DP „Lehen” (pokój 17), co spowodowało, że rozpoczął się okres komunikacji z czytelnikami. Obóz ten znajdował się w dzielnicy robotniczej przy ulicy Ignaz-Harrer-Strasse 2 na obrzeżach miasta. Składał się z kilku baraków, postawionych w trakcie wojny dla potrzeb organizacji Reichsarbeitsdienst

¹ Alieś Hrycuk (1910–1976) – białoruski historyk, krytyk literacki, nauczyciel, działacz społeczny, przewodniczący Stowarzyszenia Białorusinów w Kanadzie.

² Alieś Salaviej (właśc. Alfred Radziuk, 1922–1978) – poeta białoruski.

³ Uladzimir Dudzicki (właśc. Uladzimir Hućka, 1910 – po 1976) – poeta, prozaik, tłumacz, publicysta białoruski.

(RAD, Służba Pracy Rzeszy)⁴. Nie wiadomo, ile osób mieszkało w tym obozie w 1946 r. Natomiast w grudniu 1947 r. było 246 osób: 158 to wysiedleni Niemcy (Volksdeutsche), 24 – Austriacy i 64 – uciekinierzy. Do tej ostatniej grupy i zaliczano Białorusinów. W 1947 r. DP połączono z dwoma innymi, dobudowano kilka baraków i w sumie na tym obszarze (o powierzchni 2407 m²) mieściło się osiem budynków. W dokumentach to miejsce funkcjonowało pod adresem Unterkunftsstelle 3.

Z okazji pierwszej rocznicy powstania Komitetu Białoruskiego gazeta relacjonowała:

Праца, распачатая ў першай палове мая 1945 года, не была дарэмнай. Беларускі камітэт адразу стаў найважнейшым цэнтрам нацыянальнага жыцця беларускага насельніцтва ў Аўстрыі. Заяўкі на рэгістрацыю падавалі не толькі беларусы зь Зальцбурга, але і з іншых куткоў Аўстрыі. Так наладзілася супрацоўніцтва з беларусамі англійскага і французскага сектaroў [Infarmacyja 1946: 1].

Poinformowano także, że z inicjatywy Komitetu powstały cztery oddziały: w obozach DP Kirchheim i Ried (obwód Linz) oraz Zell am See i Bürmoos (obwód Salzburg). Do Salzburga z angielskiej strefy przyjechało dwóch białoruskich duchownych. Ponadto z powodu tego, że Białorusini mieszkali nie tylko w białorusko-ukraińskich obozach DP, lecz także w obozach przeznaczonych dla innych narodowości, wyznaczono pełnomocników w celu nawiązania z nimi współpracy. Podkreślono, że Komitet Białoruski dokonał reorganizacji i w związku z czym zmienił swoją nazwę na Białoruskie Towarzystwo w Austrii.

Gazeta cieszyła się ogromnym uznaniem wśród Białorusinów mieszkających w różnych DP w Austrii. W jednym z październikowych numerów, z okazji ukazania się 25 numeru, redakcja podkreślała:

У няспрыяльных умовах чужыны, у цяжкіх абставінах і для нашага жыцця, і для нашага друкаванага слова выходзіць дваццаць пяты нумар чатырохбалонкавага выдання. Можа ніколі, будучы ў запраўдных, у поўным сэнсе гэтага слова, жыццёвых абставінах, знаходзячыся там, дзе наша сэрца і розум, рэдакцыя не адзначала-б выгаду 25 нумару свайго выдання, можа гэты факт быў-бы для яе зусім звычайнай падзеяй. Але сяньня разумеючы, што рэдакцыя станоўча і старанна, паводля магчымасцяў, змагалася за сваё прызначэнне, можа было-б грэхам, каб абыйсці маўчаннем, асмелімся сказаць, наш юбілей.

Добра ведаючы, што невялікая газетка ніяк ня зможа падаць свайму чытачу ўсяго, што яго заўсёды цікавіць, рэдакцыя паставіла сабе за мэту

⁴ Reichsarbeitsdienst – masowa organizacja przystosowania obywatelskiego i wojskowego młodzieży w III Rzeszy, która w trakcie II wojny światowej wykonywała funkcje pomocnicze wobec Wehrmachtu.

даць братом-беларусам хоць пару словаў, сваіх родных беларускіх словаў, каб можна было зь імі успомніць Бацькаўшчыну і падмацаваць надзеі ў лепшую будучыню. <...> Мы робім усё магчымае. Мы лічым, што гэта лепш, чым нічога. Калі-б у нас былі лепшыя ўмовы, наклад газеты быў-бы большым. Мы рады, што гэтае выданьне атрымала прызнаньне сярод аўстрыйскіх беларусаў. Яно як вогнішча, вакол якога аб'ядналіся нашы землякі-беларусы. Мы зрабілі ўсё, што маглі. Друкаванае слова будзе існаваць заўсёды, пра што сведчыць праца Ф. Скарыны. Мы верым: прыйдзе час, калі іскры ўспыхнуць вялікім полымем! [Zjalënka 1946: 1–2].

Członkowie redakcji zawsze mieli świadomość, że należy powiększać grono odbiorców. W pewnym momencie postanowiono zwrócić się ku białoruskiej młodzieży. W artykule *Głos białoruskiej młodzieży* (*Голас беларускае моладзі*, nr 26) autor przypomina, że po ukończeniu wojny Europa została bardzo zniszczona i pokaleczona („страіць на руінах”), i wciąż nieznana była jej przyszłość. O jej losie decydują różne siły polityczne, które swoją uwagę koncentrują przede wszystkim na młodzieży, w tym białoruskiej. Znaczna jej część uczestniczyła w II wojnie światowej i walczyła o wyzwolenie Białorusi.

Гераізм і ахвярнасць беларускай моладзі ня былі выпадковымі. <...> Заўсёды была яна найбольшым нацыянальна-палітычным чыньнікам на цяжкім і складаным шляху гістарычнага разьвіцьця беларускага народу, на шляху змаганьня за Вольную і Незалежную Бацькаўшчыну. Яна, уласна кажучы, ня зважаючы на час і абставіны, станавіла сабою рухаючы сілу гістарычнага працэсу нацыі. <...> Нясучы цяжкі крыж пакуты, беларуская моладзь жыла, тварыла і аддавала жыцьцё за агульналюдзкія ідэалы ў імя ўзаскроснаўня свайго народу і Бацькаўшчыны [D. U-ka 1946: 2].

Młodzież walczyła także wcześniej: najpierw z Księstwem Moskiewskim, a później z Imperium Rosyjskim, brała udział w bitwie pod Grunwaldem. Walczy i teraz, ale tym razem wspólnie z całą rzeszą młodych Europejczyków: o dobro narodów, o pokój i sprawiedliwość społeczną. Jaskrawym przykładem dla niej jest życie i działalność takich postaci historii białoruskiej, jak Paŭljuk Bahrym, Konstanty Kalinowski czy Ignacy Hryniewiecki. „Наш шлях цяжкі і крывавы. Аднак мы перакананыя ў бесьмяротнасьці ўсечалавечых намаганьняў. Мы верым, што ўсемагутны Бог здыме з нас цяжкі крыж пакут і дапаможа нам вярнуцца на радзіму” [D. U-ka 1946: 2] – podsumowuje autor.

Wątek miejsca młodzieży we współczesnym świecie kontynuuje M. Kunicki w numerze 27 gazety. Zaznacza, że młodość to najcudowniejszy okres w życiu człowieka: chce się wtedy działać, oddychać pełną piersią, wydaje się, że całe życie jest przed tobą. Autor przywołał wiersz Maksyma Bahdanowicza pt. *Młode lata...* (*Маладыя гады...*, 1915). Bohater liryczny wspomina lata młodości jak coś najbardziej doskonałego i pięknego. W pierwszej kolejności kojarzy mu się ona z miłością do ukochanej osoby. Na całe

жыццё запаміятаў он ёй „мiлы тварык”, „залатую касу”, „сiняватыя вочы”, „агнiсты погляд” oraz „гарачыя словы”. Ostatnie słowa wiersza – „Будзь жа, век малады, / Поўны светлымі днямі! / Пралятайце, гады, / Залатымі агнямі!” – brzmią jako hymn młodości, siły, miłości i piękna. Jak stwierdzał Kunicki, młodość nigdy się nie kończy: na zmianę jednej młodej sile przychodzi następna: „Маладосьць гэта нястрыманасьць і непакіснасьць, якіх ніколі нічым ня зьнішчыш, упартасьць і станоўчасць у змаганьні за найдаражэйшыя ідэалы. <...> А маладыя гады ішлі, ідуць і будуць ісьці; змагаліся, змагаюцца і будуць змагацца за Бацькаўшчыну і народ” [Kunicki 1946: 1].

Obok tego eseju zamieszczono inny utwór poetycki tegoż twórcy – *Ruszajmy się, bracia, szybciej...* (*Пушымся брацьця, хутчэй...*, 1910). Autor stwierdza, że należy śmiało iść na przód, „пакідаючы жаж”, „крыкі пужливых людзей / не стрымаюць хай бітвы размах” [Bahdanovič 1946: 1]. Nie trzeba się bać iść pod prąd – tylko tacy osiągną sukces.

Już od pierwszych numerów gazety było widać, że w pierwszej kolejności będzie ona na bieżąco informować czytelników o wydarzeniach z życia Białorusinów w austriackich obozach DP oraz zamieszczać niewielkie utwory literackie. Ukazały się następujące informacje:

Data	Miejsce wydarzenia	Rodzaj wydarzenia
25.04.1946	Kirchheim	Oddział Białoruskiego Towarzystwa zorganizował wieczór poświęcony rocznicy ogłoszenia Białoruskiej Republiki Ludowej. Referat pt. <i>25 сакавіка ў Беларусі</i> wygłosił kierownik oddziału Alaksandar Jacewicz ⁵ .
04.1946	Bürmoos	Białorusini wspólnie z Ukraińcami zbudowali cerkiew prawosławną. Opiekun: ojciec Viktor – przedstawiciel Białoruskiej Autokefalicznej Cerkwi Prawosławnej.

⁵ Alaksandar Jacewicz (Аляксандар Яцэвіч, 1903–1995) – poeta, prozaik, dramaturg, tłumacz. Uczestnik powstania słuckiego. Członek grupy literackiej „Баявая Ўскалось”. Zaczął pisać i publikować wiersze, gdy uczęszczał jeszcze do gimnazjum w Słucku. W listopadzie 1920 r. wraz z ojcem wziął udział w słuckiej akcji zbrojnej, za którą jego ojciec został rozstrzelany przez bolszewików, a sam Jacewicz został skazany na dwa lata więzienia. Następnie z niego uciekł i przybył do Mińska, gdzie otrzymał pomoc i wsparcie ze strony przyjaciół. W latach 1925–1930 studiował na Wydziale Literacko-Lingwistycznym Wyższego Instytutu Pedagogicznego w Mińsku. W czasie okupacji niemieckiej pracował jako dziennikarz w redakcji dziennika „Беларуская газета” oraz jako nauczyciel w różnych szkołach Białorusi. W 1944 r. wyemigrował do Austrii, gdzie brał udział w organizacji szkół białoruskich. Od 1949 r. mieszkał we Francji. Kierował organizacją emigrancką Białoruski Ruch Wyzwoleńczy (Беларускі вызвольны рух). Od 1956 r. mieszkał w Stanach Zjednoczonych.

Data	Miejsce wydarzenia	Rodzaj wydarzenia
04.1946	Linz	Przewodniczący oddziału Białoruskiego Towarzystwa w Linzu Jan Piatrouski ⁶ wystąpił jako redaktor trzech publikacji: <i>Boże mir</i> (Божы мір), <i>Protestantyzm</i> (Пратэстантызм) i zbioru pieśni duchownych <i>Śpiewajcie Panu</i> (Сьпявайце Госпады).
04.1946	Salzburg	Ukazał się drugi numer pisma społeczno-politycznego „Пагоня” ⁷ .
04.1946	Salzburg	Sekcja kobieca Towarzystwa Białoruskiego zorganizowała kursy szycia i modelowania.
04.1946	Salzburg	Odbył się kurs szkoleniowy kierowców, w którym wzięło udział 25 osób. Wszyscy zdali egzamin i otrzymali prawo jazdy.
4.05.1946	Salzburg	Odbył się kurs dla elektromechaników. Wzięło w nim udział 10 osób.
1.05.1946	Salzburg	Odbył się zjazd inteligencji białoruskiej. Poruszono kwestie organizacyjne i kulturalno-oświatowe.
05.1946	Linz	Jan Piatrouski wydał książkę <i>Bóg i Ojczyzna</i> (Бог і Бацькаўшчына).
05.1946	Bürmoos	Białoruskie dzieci szkoły podstawowej wzięły udział w wycieczce mającej na celu zapoznanie się z zabytkami architektury Salzburga i okolic.

⁶ Jan Piatrouski (Ян Пятроўскі, 1905–2001) – działacz religijny i kulturalny, publicysta, wydawca, redaktor, pisarz i tłumacz. Od lat 20. XX w. związany z białoruskim ruchem kulturalno-społecznym w Polsce. W 1928 r. miał chęć wyjazdu do BSRR, ale zmienił zdanie. Służył w Wojsku Polskim, gdzie poznał członków Kościoła Metodystycznego. W latach 1930–1931 studiował w Metodystycznej Szkole Biblijnej w Klarisewie. Od 1932 r. mieszkał i pracował w Dereczynie (rejon zelweński). W czasie II wojny światowej wyjechał do Niemiec i brał udział w pracach Białoruskiego Komitetu Samopomocy w Berlinie. W 1942 r. zredagował *Słownik niemiecko-białoruski* zawierający 27 tys. słów. W 1944 r. wydał w Berlinie *Słownik niemiecko-białorusko-rosyjsko-polski*, który nieco wcześniej publikowała na swoich łamach gazeta „Паніца” (nr 185–186). Pod koniec wojny wyjechał do Austrii i zamieszkał w Linzu (1945–1953), gdzie publikował literaturę religijną w języku polskim, białoruskim i rosyjskim. Od 1953 r. mieszkał w Stanach Zjednoczonych. W 1976 r. wraz z żoną Alicją założył Białoruską Fundację Charytatywną, aby wspierać badania białoruskie i publikować materiały na tematy białoruskie. Jeden z założycieli białoruskiego ruchu ewangelicko-baptystycznego w Stanach Zjednoczonych. Przetłumaczył na język białoruski i opublikował siedem tomów wybranych dzieł Platona. Redagował i wydawał klasyczny *Słownik grecko-białoruski*. Jest także autorem białoruskich przekładów Marka Aureliusza i Carla Wilhelma von Humboldta.

⁷ Więcej na temat pisma „Пагоня” zob. Moskwin 2018: 21–38.

Data	Miejsce wydarzenia	Rodzaj wydarzenia
20.05.1946	Salzburg	W cerkwi prawosławnej przy Mirabellplatz 4 odbyła się liturgia z okazji święta Żyrowickiej Ikony Matki Bożej, która uznana została za cudowną. Była to inicjatywa przedstawiciela Białoruskiej Autokefalicznej Cerkwi Prawosławnej ojca W. Nikifaraua. W liturgii wzięli udział również przedstawiciele Autokefalicznej Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej: protojerej ojciec Terenty Szymanau, ojciec M. Hetman, ojciec Juwenalij Kubenski, ojciec Piatro i protodiakon ojciec Wasilij Tyszko.
05.1946	Salzburg	Przy cerkwi prawosławnej w Salzburgu powstał białoruski cerkiewny chór pod kierownictwem Julijana Rymko.
05.1946	Salzburg	Kobieca sekcja Towarzystwa Białoruskiego otworzyła dla Białorusinów pracownię krawiecką.
06.1946	Linz	Ukazały się dwa słowniki: białorusko-angielski oraz angielsko-białoruski autorstwa Jana Piatrouskiego. Cena każdego tomu to 10 szylingów.
10.1946	Linz	Ukazał się pierwszy numer pisma „Слова праўды”, redaktor naczelny – Jan Piatrouski. Pismo planowano wydawać w czterech językach: rosyjskim, białoruskim, polskim i ukraińskim.

Jednak z czasem okazało się, że przygotowanie takich informacji jest utrudnione i wymaga dość obszernej komunikacji z przedstawicielami białoruskich obozów DP w Austrii. Wtedy gazeta zaczęła zamieszczać (od numeru 3) informacje o życiu Białorusinów w obozach DP innych krajów – najczęściej w Niemczech, ale również we Francji i Stanach Zjednoczonych.

Data	Miejsce wydarzenia	Rodzaj wydarzenia
04.1946	Monachium (Niemcy)	Białoruskie Studenckie Stowarzyszenie Studentów wydaje pismo „Крывіцкі съветач”.
04.1946	Paryż (Francja)	Zaczęła się ukazywać białoruskojęzyczna gazeta „Беларускія навіны”.
9.04.1946	Michelsdorf (Niemcy)	Założenie Stowarzyszenia Literackiego „Шыпшына” z okazji 20-lecia powstania organizacji „Узвышша”. Udział wzięli: Jurka Vičbic, Natallia Arsienniewa, Uładzimir Siadura.

Data	Miejsce wydarzenia	Rodzaj wydarzenia
4-5.05.1946	Regensburg (Niemcy)	Zjazd białoruskiej inteligencji w kwestii zmiany nazwy „Białoruś” na „Krywija”. Podjęto decyzję: „Зъезд лічыць тэрмін «Крывія» найбольш аўтэнтычным тэрмінам для нашай нацыі. Таму ён заклікае ўсіх выкарыстоўваць яго максімальна ў сітуацыях, дзе гэта магчыма. У іншых выпадках разам з новым тэрмінам павінна выкарыстоўвацца старая назва «Беларусь»” [Vestki adusjul’ 1946: 1].
5.05.1946	Regensburg (Niemcy)	Zostało założone Krywickie Towarzystwo Naukowe im. Francyska Skaryny. Opracowano statut organizacji i plan wydawania pisma „Веды” (nie częściej niż raz na trzy miesiąca). Towarzystwo łączyło w swoich szeregach lekarzy i pracowników naukowo-technicznych.
05.1946	Regensburg (Niemcy)	Powstał Białoruski (Krywicki) Front Literatury i Sztuki. W jego skład weszło Stowarzyszenie Literackie „Шыпшына”, zespół muzyczny oraz przedstawiciele różnych zawodów (m.in. kompozytorzy, rzeźbiarze).
05.1946	Regensburg (Niemcy)	Z inicjatywy Mikałaja Kulikowicza powstał Teatr Estrady (Тэатр Эстрады). W jego skład weszli aktorzy dramatyczni, soliści opery i baletu, muzycy. Występy odbywały się nie tylko w strefie amerykańskiej, lecz także w innych.
23.06.1946	Regensburg (Niemcy)	Odbył się zjazd białoruskich skautów z trzech stref: angielskiej, amerykańskiej i francuskiej.
29.06.1946	Regensburg (Niemcy)	Odbyła się uroczystość z okazji śmierci Janki Kupały.
07.1946	Regensburg (Niemcy)	Białoruskie Stowarzyszenie Literackie „Шыпшына” wydało trzeci numer pisma „Шыпшына”. Zamieszczono w nim utwory Masieja Siadnioua, Siarhieja Chmary, Mikoły Kulikowicza, Jauhena Kawaleuskiego, Władzimira Kliszewicza.
07.1946	Oberschleissheim (Niemcy)	Powstał nowy białoruski obóz DP. Znaczna część przyjechała tu z Füssen. Dzięki inicjatywie niewielkiej grupy rozpoczęła się organizacja życia białoruskiego i pracy kulturalno-oświatowej w tym obozie.
08.1946	Goslar (Niemcy)	Drużyna Białoruskich Skautów zorganizowała obóz dwutygodniowy.
30.08.1946	Monachium (Niemcy)	Powstał Związek Skautów Studentów.
08.1946	Watenstedt (Niemcy)	Białoruski obóz DP odwiedził generał angielskiej armii wraz z przedstawicielem UNRRA. Białorusini pokazali im cerkiew, przedszkole, gimnazjum, pracownię: ślusarską, stolarską i szewską, kuchnię oraz wystawę. W prezencie goście otrzymali album ze zdjęciami codziennego życia obozu i wiązanek kwiatów.

Data	Miejsce wydarzenia	Rodzaj wydarzenia
08.1946	Watenstedt (Niemcy)	Białoruski obóz DP obchodził rocznicę swojego istnienia. Z tej okazji odbyła się uroczystość, podczas której pokazano obrazek sceniczny <i>Szare dni</i> (Шэрыя дні) autorstwa Swiatasława Załużnego ⁸ . Zorganizowano też wystawę białoruskiej sztuki ludowej oraz fotografii.
08.1946	Passau (Niemcy)	W białoruskim obozie DP powstała szkoła podstawowa.
08.1946	Regensburg (Niemcy)	Wydawnictwo białoruskiego obozu DP wydało tom pierwszy podręcznika <i>Fragmenty literatury krywickiej</i> (Вынісы з крывіцкае літаратуры). W jego skład weszły utwory folkloru białoruskiego.
08.1946	Rzym (Włochy)	Ukazał się modlitewnik <i>Szlakiem Boga</i> (Божым шляхам) w języku białoruskim.
09.1946	Regensburg (Niemcy)	Powstał żeński zespół folklorystyczny pod kierownictwem Mikoły Rawenskiego.
12.09.1946	Watenstedt (Niemcy)	Chorągiew Krywickich Skautów zorganizowała obóz w górach Harz.
10.1946	Ravensburg (Niemcy)	Powstał Związek Krywickich Skautów, w którego skład weszło 16 osób – uczniów miejscowego gimnazjum.
19.10.1946	Watenstedt (Niemcy)	Dwadzieścia skautów złożyło przysięgę.
10.10.1946	Hallendorf (Niemcy)	Spotkanie skautów łotewskich i białoruskich.
16.11.1946	Monachium (Niemcy)	Zjazd Stowarzyszenia Białoruskich Studentów.
12.1946	Augsburg (Niemcy)	Zebrańie skautów ukraińskich z okazji 35-lecia założenia skautingu ukraińskiego. Udział wzięło 700 osób. Byli obecni przedstawiciele skautingu białoruskiego.

⁸ Swiatasłau Załużny (Святаслаў Залужны, wł. Chwiedar Iljaszewicz [Хведар Ільяшэвіч] 1910–1948) – poeta białoruski, dziennikarz, historyk i działacz polityczny. Po ukończeniu Gimnazjum Białoruskiego w Wilnie studiował historię na Uniwersytecie Stefana Batorego. Po studiach podjął pracę w Gimnazjum Białoruskim jako nauczyciel języka białoruskiego. Utwory literackie publikował na łamach pism: „Студэнцкая думка”, „Беларуская ніва” i „Крыніца”. Opublikował tomiki poezji: *Pieśni wiosenne* (Веснапесні, 1922), *Gwiazdzistą ścieżką* (Зорным шляхам, 1932) i *Wiersze przesiąknięte chorobą i kolorem* (Захварбаваныя вершы, 1936). Podczas II wojny światowej redagował pismo „Новая дарога” (Białystok). W 1943 r. wykładał na kursach pedagogicznych dla białoruskich nauczycieli w Białymstoku. W 1944 planował wydanie w Białymstoku utworów zebranych najwybitniejszych twórców białoruskich w serii „Białoruska Biblioteka Ludowa” oraz tłumaczeń literatury światowej na język białoruski w serii „Biblioteka Przekładu”. W 1944 r. przeniósł się do Berlina, gdzie wydał siedem książek w serii „Biblioteka Ludowa”, redagował biuletyn „Апошнія весткі”. Zginął w wypadku samochodowym.

Z czasem informowanie czytelników o różnych wydarzeniach zeszło na drugi plan. Natomiast znaczne miejsce zostało poświęcone informowaniu Białorusinów o perspektywach funkcjonowania obozów DP w Austrii oraz o sytuacji prawnej jej mieszkańców. Jak pisała gazeta, chociaż odbywają się liczne konferencje i kongresy na ten temat, to na razie nie przyniosły one jeszcze żadnego rozwiązania. Cały świat podzielił się na dwie części: jedni współczują i są gotowi udzielić pomocy, natomiast drudzy odmawiają wsparcia i twierdzą, że obozy DP „зьяўляюцца пагрозай для ўсяго свету і справы міры”. W rezultacie „кожны беларус знаходзіцца ў сталым страху” [*Spravy peraselenyx...* 1946: 4]. Jak podkreślała redakcja:

Няма нічога горшага ў свеце, чым эміграцыя. Гэтую трагедыю разумеюць толькі тыя, хто калі-небудзь апынуўся ў падобнай сітуацыі. Быць без грамадзянства азначае быць выключаным з сацыяльнай структуры, якой зьяўляецца дзяржава. Гэта таксама азначае, што няма каму абараняць твае правы і не дапусціць, каб табе нанеслі шкоду. Быць без грамадзянства таксама азначае быць адзінокім сярод іншых [*Naša dolja* 1946b: 2].

Historia zna wiele powodów emigracji: polityczne, religijne, ekonomiczne. Jednak po raz pierwszy w historii ludzkości świat spotkał się z sytuacją, kiedy półtora miliona osób, reprezentujących około dwudziestu narodowości, z różnych powodów nie może powrócić do ojczyzny. Dlatego, zdaniem redakcji gazety, problem ten ma charakter ogólnoludzki. Organizacja UNRRA, która bardzo dużo czyni dla rozwiązywania tego problemu, nie była w stanie tego zrobić sama. Przez kilka miesięcy kwestią tą intensywnie zajmuje się także Organizacja Narodów Zjednoczonych, ale żadnych wyników na razie nie ma. Wstępnie wiadomo, że na razie tylko dwadzieścia trzy państwa świata odpowiedziały na propozycję przyjęcia uciekinierów. Jednak warunki, na których były one gotowe to zrobić, nie zawsze były zadowalające.

Gazeta poinformowała, że w dniu 20 sierpnia Salzburg odwiedził dyrektor UNRRA Fiorello la Guardia⁹ w celu zbadania warunków życia uchodźców [zob. *Spravy peraselenyx* 1946: 4] oraz przeprowadzenia rozmów w kwestii dalszych losów obozów DP w Austrii. Zaniepokojony ówczesną sytuacją ujawnił informację o tym, że przedstawiciele wielu krajów domagają się od kierowanej przez niego organizacji jak najszybszej likwidacji wszystkich obozów DP istniejących w Niemczech i Austrii. Jako główny powód wskazywano to, że były one jedną z przeszkód na drodze do normalizacji życia w tych dwóch krajach. Jedna część mieszkańców powinna zostać poddana procedurze repatriacji, druga zaś zostać wysłana do krajów, w których mogłaby normalnie funkcjonować i sama zabezpieczać sobie życie [zob. A-j M. 1946: 4].

⁹ Fiorello Henry La Guardia (1882–1947) – adwokat i polityk amerykański. W latach 1939–1945 burmistrz Nowego Jorku. W 1946 r. – generalny dyrektor UNRRA.

Gazeta podkreślała również fakt, że władze Austrii także dążą ku temu, aby jak najszybciej wszystkie obozy DP zostały zamknięte, a ich mieszkańcy opuścili kraj. Minister Spraw Zagranicznych Austrii Karl Gruber podczas wizyty w Stanach Zjednoczonych przekazał taką opinię władzom amerykańskim [zob. *Perasjalenckija sprawy* 1946: 3].

Również władze amerykańskie czyniły pewne kroki w tym kierunku. Padła informacja o tym, że we wrześniu 1946 r. przedstawiciel amerykańskiej armii okupacyjnej oświadczył, że po podpisaniu umowy pomiędzy USA a Austrią wojsko oraz administracja opuszczą kraj w ciągu trzech-czterech miesięcy. Wszyscy bezpaństwowcy powinni albo wrócić do ojczyzny, albo wyjechać do innego kraju, albo przeprowadzić się do jakiegokolwiek obozu DP w Niemczech [*Z apošnix padzejaŭ* 1946: 1]. Kwestia funkcjonowania obozów DP na terenie Austrii była także poruszana na posiedzeniach Organizacji Narodów Zjednoczonych przez Sekretarza Generalnego Trygvego Lie'a. Zwrócił się on do wszystkich krajów, aby wsparły one finansowo nową organizację, która będzie kontynuować działania UNRRA [zob. A-j M. 1946: 3].

We wrześniu ukazała się informacja, że osoby, które przebywają w obozach DP i jednocześnie pracują, będą musiały od 15 września opłacać posiłki oraz czynsz. Zwolnieni z opłat zostaną tylko ci, którzy w swoim kraju byli prześladowani z powodów politycznych i religijnych, czekają na repatriację, otrzymali pozwolenie na wjazd do USA oraz piastują jakiekolwiek stanowisko w administracji obozu DP [zob. *Naša dolja* 1946a: 3].

W publikacji z 30 sierpnia 1946 r. poinformowano, że takie kraje, jak Francja, Australia, Kanada, Nowa Zelandia oraz Stany Zjednoczone wyraziły chęć przyjęcia przesiedleńców. Ameryka planuje zaprosić ogółem 100–120 tys. osób, Australia zaś corocznie 70 tys. [zob. *Sprawy peraselenyx* 1946: 4]. Pod koniec 1946 r. gazeta pisała, że 16 stycznia 1947 r. rozpocznie się procedura wydania paszportów „emerson”¹⁰ dla wszystkich osób, które musiały opuścić rodzimny kraj z powodu II wojny światowej. Posiadacz takiego dokumentu otrzyma prawo do wjazdu bez wizy do takich krajów, jak Argentyna, Belgia, Brazylia, Chile, Republika Dominikańska, Ekwador, Francja, Grecja, Szwecja, Szwajcaria, Wielka Brytania, Wenezuela, Indie i Australia. Stany Zjednoczone i Kanada ustalą roczną kwotę i będą wydawać migrantom specjalne pozwolenie [zob. *Perasjalenckija sprawy* 1946: 3].

Redakcja miała świadomość, że większość przebywających na emigracji Białorusinów tęskni za swoją ojczyzną. Dlatego informowała swoich czytelników o sytuacji w kraju. W numerze ósmym wprowadzono nową rubrykę: „Весткі зь Беларусі” („Wiadomości z Białorusi”), a zamieszczona w niej

¹⁰ Herbert William Emerson (1881–1962) – dyrektor Międzyrządowego Komitetu ds. Uchodźców (Inter-Governmental Committee on Refugees) w latach 1938–1947.

informacja dotyczyła różnych dziedzin: ekonomicznej, politycznej, ale w pierwszej kolejności kulturalnej. Podkreślano, że żaden kraj nie doznał tyle tragedii podczas II wojny światowej jak Białoruś. Została ona zniszczona w większym stopniu niż same Niemcy: całkowicie zrujnowano gospodarkę, zginęło dwa miliony osób, a sierotami zostało 200 tys. dzieci.

Jednak mimo trudności, sytuacja powoli wraca do normalności. Na przykład w Orszy ponownie została uruchomiona fabryka lnu, bardzo zniszczona w trakcie wojny. Na południu kraju, w pobliżu wsi Głuszkowicze, odkryto pokłady granitu. Planowano wykorzystać je w budownictwie mieszkalnym oraz w budowie dróg [zob. *Vestki z' Belarusi* 1946a: 2]. Informowano, że Białoruska Biblioteka Narodowa obchodzi swoje 20-lecie. Jest to największa w kraju biblioteka, której księgozbiór przed wojną wynosił dwa miliony książek. W jej zbiorach było dużo cennych starodruków, m.in. oryginały ksiąg Francyska Skaryny. Podczas wojny część zbiorów została zniszczona, a część skradziona i wywieziona. Do 1945 r. pozostało tylko 320 tys. woluminów. Z kolei Muzeum Krajoznawcze w Witebsku otrzymało z powrotem część zbiorów skradzionych przez Niemców. Między innymi powróciła unikatowa 20-tysięczna kolekcja monet, wzory tradycyjnego stroju białoruskiego oraz broń [zob. *Vestki adusju'* 1946: 4]. Relacjonowano, że studio filmowe „Беларусьфільм” rozpoczęło produkcję nowych filmów fabularnych, do których scenariusze piszą znani białoruscy literaci: Michaś Łyńkou, Kandrat Krapiva, Maksym Tank i Pimien Pańczanka. Z żalem pisano, że w wieku 102 lat zmarł Wasil Tałasz – znany ze swojej działalności partyzanckiej. Stał się znany dla każdego Białorusina po tym, jak Jakub Kołas opisał jego życie w powieści *Trzęsawisko* (*Дрыгва*, 1933) [zob. *Vestki z' Belarusi* 1946b: 3].

W numerze szóstym wprowadzono rubrykę „Каляндар падзеяў” („Kalendarz wydarzeń”), gdzie zamieszczano ważne dla narodu białoruskiego wydarzenia. Kalendarz został powtórzony tylko dwa razy: w lipcu i sierpniu. Podano m.in. takie daty:

- 24.06.1404 – dołączenie ziemi smoleńskiej do Wielkiego Księstwa Litewskiego,
- 14.06.1386 – podpisanie Unii w Krewie,
- 18.06.1876 – zakaz przez władze Imperium Rosyjskiego druku literatury w języku białoruskim,
- 10.06.1923 – śmierć znanego etnografa białoruskiego Michaiła Federowskiego, autora 4-tomowej publikacji *Lud białoruski na Rusi Litewskiej* [zob. *Kaljandar padzejaŭ* 1946a: 3].

- 11.07.1921 – otwarcie w Mińsku Białoruskiego Uniwersytetu Państwowego,
- 27.07.1910 – urodziny białoruskiej poetki Łarysy Heniusz,
- 28.07.1920 – śmierć patrioty ojczyzny, poety Alesia Haruna (wł. Alaksandr Pruszyński) [zob. *Kaljandar padzejaŭ* 1946b: 4].

- 6.08.1517 – ukazanie się pierwszej drukowanej książki w języku starobiałoruskim *Psalterz* (Praga),
- 20.08.1919 – śmierć działacza odrodzenia białoruskiego, jednego z założycieli partii Białoruskiej Rewolucyjnej Hramady Iwana Łuckiewiczza,
- 30.08.1929 – śmierć w Mińsku w wieku 25 lat utalentowanego poety Pauluka Trusa [*Kaljandar padzejaŭ* 1946c: 3].

Od numeru dziewiętnastego gazeta wprowadziła dział „Гумар” („Humar”). Zamieszczano w nim dowcipy, zabawne historie, rysunki humorystyczne [*Humar* 1946a: 4; *Humar* 1946b: 4; *Humar* 1946c: 3; *Humar* 1946d: 4; *Humar* 1946e: 4]. Oto jeden z nich pt. *W „drodze” do Brazylii* (*На шляху ў «Бразілію»*): przedstawia dwóch białoruskich chłopów – biednego i zamożnego. Pierwszy, biedniejszy, postanowił na piechotę dotrzeć do Brazylii, a w dodatku ciągnie ze sobą kozę mimo że sam jest zmęczony. Natomiast drugi – pewny siebie, śmieje się z niego. W numerze 21 ukazała się humoreska znanego pisarza Jadwihina Sz. *Edukowany byk* (*Бучоны бык*) [zob. Jadvihin Š. 1946: 3].

Relacje białorusko-ukraińskie

Przebywający na emigracji Białorusini często przyjaźnili się z ukraińskimi intelektualistami. Powodów było kilka: wspólny wróg – imperialistyczna Rosja, która przez cały XIX i pierwszą połowę XX w. prowadziła politykę kolonizacji; łatwość nawiązywania kontaktów dzięki podobieństwom językowym oraz łatwość wspólnego przezwyciężenia wszelkich trudności. Dlatego wydawcy gazety zaprzyjaźnili się z ukraińskimi kolegami, dość często razem spędzali czas: nawzajem sobie pomagali, radzili się i rozwiązywali trudne kwestie. Ale przede wszystkim wspólnie tworzyli, przygotowywali publikacje prasowe i książkowe.

Było to zatem całkiem naturalne, że redakcja „З беларускага жыцця” informowała o sprawach ukraińskich, m.in. o pojawieniu się na rynku czytelniczym dwóch nowych ukraińskich wydawnictw: cerkiewno-religijnego, literacko-artystycznego oraz miesięcznika naukowego „Дзвін”¹¹ (Salzburg) oraz gazety „Промінь”¹² (Monachium). Podkreślano, że „Дзвін” „zawiera interesującą treść i ma ładną szatę graficzną”, natomiast „Промінь” będzie się skupiał na wydarzeniach z życia krajów europejskich.

25 sierpnia opublikowano relację z otwarcia wystawy rzeźby, malarstwa i grafiki ukraińskich artystów w pomieszczeniu Neue Residenz (Nowa Rezydencja) przy Placu Mozarta 1 (Mozartplatz). Recenzent podkreślał, że chociaż to skromne przedsięwzięcie, ale interesujące, przedstawiające różne

¹¹ Pismo ukazywało się w 1946 r.

¹² Gazeta ukazywała się w latach 1946–1949.

kierunki współczesnej sztuki. Dlatego wystawa dość licznie odwiedzana jest przez Ukraińców, Białorusinów, Rosjan, Austriaków i Amerykanów: „Яна сьведчыць пра тое, што ўкраінскія мастакі ў неспрыяльных умовах могуць тварыць высокамастацкія творы” [H.V. 1946: 4]. Uwagę widza przykuwają dzieła nie tylko znanych batalistów Leonida Perfec’kiego¹³ i Mykoły Butowycza¹⁴, a także młodych artystów. Znaczna część przedstawionych prac to krajobrazy ukraińskie oraz z okolic Salzburga. Jest kilka dobrych portretów.

Na początku października gazeta z radością informowała o białorusko-ukraińskim wieczorze poetyckim, który odbył się w klubie pierwszego obozu DP „Lehen”. Wzięło w nim udział dwóch poetów: białoruski (Aleś Saławiej) i ukraiński (Borys Oleksandriw¹⁵). Saławiej w swojej poezji nawoływał do przezwyciężenia trudności i upewniał Białorusinów i Ukraińców zebranych na widowni, że każdy z obecnych powróci do ojczyzny. Jednak aby tak się stało, trzeba przejść trudną, pełną cierpień drogę. Poeta wierzy w to, że nastąpił moment, kiedy „zadzwoni dzwon Świętej Sofii, a wraz z nim wierzymy i my”. Natomiast poezja Oleksandriwa pozwoliła przenieść się do ukraińskich stepów, chutorów porozrzucanych po nich oraz do sadów wiśniowych. Następnie takie spotkania z pozwolenia władz strefy angielskiej odbyły się w obozach DP, zamieszkałych przez Ukraińców i Białorusinów [zob. Baroŭski 1946 i *Vystuplen’ni našaha paëta* 1946].

W grudniowym numerze z 1946 r. wprowadzono rubrykę: „З жыцця нашых суседзяў” („Z życia naszych sąsiadów”), w której zamieszczono cztery informacje dotyczące ukraińskiego życia kulturalnego w Austrii. Między innymi pisano o zjeździe ukraińskich działaczy kultury i oświaty, o premierze nowej inscenizacji pt. *Król piłki nożnej* (*Король футболу*) teatru ukraińskiego działającego w Salzburgu, o ukraińskim koncercie w najważniejszej

¹³ Leonid Perfec’kij (Леонід Перфецький, 1901–1977) – ukraiński artysta malarz, grafik. Studiował w Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie oraz w szkole artystycznej we Lwowie. Od 1925 r. przebywał w Paryżu. W 1942 r. powrócił do Lwowa na zaproszenie „Wydawnictwa Ukraińskiego”. W 1944 r. wstąpił do wojska jako korespondent, a w 1945 r. trafił do obozu DP w Salzburgu. Od 1954 r. mieszkał w Kanadzie.

¹⁴ Mykoła Butowycz (Микола Бутович, 1895–1961) – ukraiński artysta plastyk, grafik, literat. Ukończył studia w Wyższej Szkole Rzemiosła Artystycznego w Pradze oraz w Wyższej Szkole Grafiki i Sztuki Książki w Lipsku. Od 1943 r. wykładał w Lwowskim Państwowym Instytucie Sztuki Dekoracyjnej i Stosowanej im. Iwana Trusza. Od 1945 r. w Austrii, a od 1948 r. w Stanach Zjednoczonych.

¹⁵ Borys Oleksandriw (Борис Олександрів, wł. Oleksandr Grybins’kij [Олександр Грибінський, 1921–1979) – ukraiński literat, dziennikarz. Studiował w Instytucie Pedagogicznym w Kijowie, którego jednak nie skończył. W latach 1941–1943 pracował jako dziennikarz. W 1944 r. wraz z rodzicami wyjechał do Austrii, a w 1949 r. do Kanady. Ukończył studia bibliotekarskie na uniwersytecie (1962) i następnie pracował jako bibliotekarz. Także pełnił funkcję dyrektora biblioteki.

sali koncertowej miasta – Mozarteum oraz o recitalu fortepianowym Darii Gordynskiej-Karanowycz¹⁶. Podkreślano, że teatr dokłada starań, aby regularnie nie tylko wprowadzać do repertuaru nowe utwory, lecz także pokazywać je we wszystkich obozach DP zamieszkałych przez Ukraińców [*Novaja pastanoŭka...* 1946: 5]. Z kolei na koncertach wykonywano utwory znanych ukraińskich kompozytorów [*Vystavy ukrainskix tётraŭ...* 1946: 5]: Wasyla Barwins'kiego¹⁷, Grygorija Ałczews'kiego¹⁸, Mykoły Łysienko¹⁹ i Oleksandra Koszycia²⁰.

¹⁶ Daria Gordynska-Karanowycz (Дарія Гординська-Каранович, 1908–1999) – ukraińska pianistka, pedagog, muzyk i działaczka społeczna. Po ukończeniu Polskiego Towarzystwa Muzycznego we Lwowie (1929) wyjechała do Wiednia, gdzie kontynuowała studia na Uniwersytecie Muzyki i Sztuk Scenicznych. Brała udział w konkursach pianistycznych i zdobywała nagrody. W latach 1930–1945 występowała z koncertami w Polsce, Niemczech, Austrii. Od 1952 r. w Stanach Zjednoczonych, gdzie wykładała w Ukraińskim Instytucie Muzycznym w Ameryce oraz koncertowała.

¹⁷ Wasyl' Barwins'kyj (Василь Барвінський, 1888–1963) – ukraiński kompozytor, pianista, krytyk muzyczny, pedagog, dyrygent, organizator życia muzycznego. Wybitny przedstawiciel ukraińskiej kultury muzycznej XX w. Absolwent Polskiego Towarzystwa Muzycznego we Lwowie (1906), Uniwersytetu oraz Akademii Muzycznej w Pradze (Czechy). W latach 1915–1939 wykładowca Polskiego Towarzystwa Muzycznego we Lwowie, a przez pewien czas jej dyrektor. Po wojnie aresztowany i skazany na dziesięć lat Gułagu. Po powrocie mieszkał i pracował we Lwowie.

¹⁸ Grygorij Ałczews'kyj (Григорій Алчевський, 1886–1920) – kompozytor, pianista i nauczyciel śpiewu. Absolwent Konserwatorium Moskiewskiego (1893, klasa Siergieja Taniejewa). Działał w Charkowie, gdzie zorganizował orkiestrę bałajkową. Autor symfonii, poematu symfonicznego *Alosza Popowicz*, licznych pieśni do słów Tarasa Szewczenki, Łesi Ukrainki. Ałczews'kyj jest także autorem opracowań narodowych pieśni ukraińskich oraz podręcznika śpiewu *Tabele oddechowe dla śpiewaków i ich zastosowanie w rozwoju głosu* (Таблицы дыхания для певцов и их применение к развитию качеств голоса, druk: 1907–1908), z których korzystali soliści z całego świata.

¹⁹ Mykoła Łysienko (Микола Лисенко, 1842–1912) – ukraiński kompozytor i pianista, dyrygent, twórca Ukraińskiej Opery Narodowej. Działacz ukraińskiego odrodzenia narodowego. Absolwent Wydziału Nauk Przyrodniczych Uniwersytetu Kijowskiego (1864) oraz Konserwatorium Lipskiego (1869). W 1904 r. z jego inicjatywy w Kijowie powstała Szkoła Muzyczno-Dramatyczna – pierwsza wyższa uczelnia muzyczna na ziemiach ukraińskich.

²⁰ Oleksandr Koszyc' (Олександр Кошиць, 1875–1944) – ukraiński kompozytor i dyrygent. Absolwent Seminarium Teologicznego w Kijowie (1896) i Kijowskiej Akademii Teologicznej (1901), gdzie w latach 1898–1901 był dyrygentem chóru akademickiego. Od 1910 r. dyrygent chóru uniwersyteckiego, następnie – dyrektor muzyczny Teatru Sadowskiego, w latach 1916–1917 chórmistrz i dyrygent Kijowskiej Opery. W 1919 r. był jednym z organizatorów Republikańskiej Kapeli Chóralnej. W latach 1919–24 odbył z tym zespołem jako dyrygent tournée po Europie i Ameryce, z którego już nie wrócił do Ukrainy Radzieckiej. Jako kompozytor poświęcił się głównie religijnej muzyce chóralnej oraz aranżacjom ukraińskich pieśni ludowych.

Wojna i jej konsekwencje w świadomości i pamięci Białorusinów

Na łamach gazety ukazała się seria artykułów pod tytułem *Наша доля* (*Nasz los*), w których omawiano życie Białorusinów w obozach DP oraz poruszano kwestię ich dalszego losu. W publikacji z dnia 27 września autor z żalem konstatawał fakt, że wciąż wśród pewnej grupy osób panuje opinia, że podczas okupacji Białorusi jej obywatele współpracowali z Niemcami. Jednak, jak pisze autor publikacji, oskarżanie o kolaboracjonizm mija się z prawdą: „Трэба мець сілу волі і духу, каб вытрымаць гэтыя абвінавчваньні” [A-j M. 1946: 3]. Należy pamiętać, że pewna część społeczeństwa, chociaż i uczestniczyła w życiu społeczno-kulturalno-oświatowym, to jednak stale odczuwała zagrożenie i żyła w lęku przed aresztowaniem. Druga część została wysłana do obozu, a trzecia rozstrzelana.

W artykule z dnia 22 grudnia jeden z autorów podkreślał, że wojna stała się katastrofą dla Białorusi i jej narodu. Kraj został bardzo zniszczony, a jego mieszkańcy zmuszeni do emigracji. Wyrzuceni z własnej ojczyzny, okazali się w trudnej sytuacji. Chociaż wszyscy odczuwają wsparcie i pomoc ze strony organizacji UNRRA, jednak to nie będzie trwało wiecznie. Zbliży się moment, kiedy każdy ma zastanowić się nad wyborem nowej drogi życia i sam podjąć decyzję. Trzeba będzie, po pierwsze, wybrać kraj zamieszkania, a po drugie, zawód będący gwarancją stabilności. Jak zauważył autor publikacji, w pierwszej kolejności istnieje ogromne zapotrzebowanie na robotników, górników i rolników. W znacznie trudniej sytuacji była inteligencja: „Нам няма іншага выбару. Калі трэба – мусім гэта рабіць. Гэта надасць энергіі нашай дзейнасці і прымусіць нас імкнуцца яшчэ больш. Я веру, што кожны з нас пераадолее ўсе цяжкасці. <...> Трэба памятаць адно: у новым жыцці важную ролю будуць адыгрываць такія зьявы, як сяброўства і супрацоўніцтва” [B-i A. 1946: 1, 5].

W numerze 18 opublikowano list czytelniczki, w którym przypomina ona dzień, kiedy żegnała się z matką przed wyjazdem na Zachód. Skarży się, że z powodu trwającej jeszcze wojny musiała kilkakrotnie zmienić miejsce pobytu, aż wreszcie trafiła do miejscowości w Alpach: „Тут ня так, як у нас, мамуся. Кажуць, што й тут добра й прыгожа, але мне – не. Мне цяжка і сумна” [List 1946: 1]. Wyznaje ona, że pragnie przenieść się do miejsca, gdzie się urodziła, „пабачыць вялізны каранасты дуб, апынцуца сярод дапаріх палеткаў”, odwiedzić dom ojczysty i posiedzieć przy stole z całą rodziną. „Цяжка мне, мамуся. Але я веру ў тое, што пабачу Цябе” [List 1946: 1] – kończy swój list.

Obok opublikowano symboliczny wiersz Uładzimira Kliszewicza pt. *Nie bądź samotnym!* (*Ня будзь адзінокім!*, 1943). Poeta zwraca się ku młodej

osobie i wyznaje, że mimo wielu cierpień, które doznał podczas wojny, nigdy nie czuł się samotnie. Zawsze słyszał on głos natury, który twierdził: „Наперад кроч – ня будзеш адзінокім!” [Klišëvič 1946: 1].

Z kolei w eseju *Gdyby tylko...* (*Каб толькі...*, nr 19) bohater wyznaje, że cierpi z tego powodu, że jest zmuszony błędzić wśród Alp. Odczuwa smutek i ból, wznosi ku niebiosom ręce i prosi o miłosierdzie. Gdyby była możliwość, „пакінуў-бы неадчэпную, ад якой так часта шчыміць душа й ные сэрца” i zacząłby latać niczym ptak, walczyłby o swoją ojczyznę, pewny swej siły i zwycięstwa. Pomocą dla niego byłaby jego rodzima Dźwina oraz dzwony Soboru Św. Sofii w Połocku. „Каб толькі... адагналі-б прэч і навальніцу, разагналі-б зь неба хмары” [*Kab tol'ki...* 1946: 1] – podsumowuje autor.

Literatura białoruska na łamach gazety

Redakcja gazety miała świadomość, że jej czytelnicy zostali wychowani na twórczości literackiej twórców białoruskich, orędowników Odrodzenia – zarówno pierwszego etapu (przełom XIX i XX w.), jak i drugiego (lata 20. XX w.). Dlatego często publikowała utwory oraz krótkie charakterystyki m.in. Maksyma Bahdanowicza, Janki Kupały, Alesia Haruna, Pauluka Bahryma, Natalli Arsienniewej.

Publicysta Mikoła Dwarecki²¹ w krótkim eseju o Jance Kupale podkreślał, że poeta już zwrócił na siebie uwagę w tym czasie, kiedy opublikował na łamach dziennika „Северо-Западный край” wiersz *Хлоп* (*Мужык*, 1905). Utwór ten podzielił społeczeństwo białoruskie na dwie części: jedni uznali, że młody niedoświadczony autor obraził i wykpił chłopstwo, drudzy zaś „пачулі голас горкае праўды беларуса, знаёмы голас «Мужыцкае праўды» вялікага народнага змагара за незалежнасьць Беларусі Кастуся Каліноўскага” [Dvarëcki 1946b: 3]. Z czasem coraz częściej zaczęły ukazywać się utwory poety na łamach prasy białoruskiej. Były one różnorodne pod względem formy i treści. Stopniowo Kupała z literata, który dokumentuje realną sytuację na ziemiach białoruskich, naświatla problemy społeczno-ekonomiczne i narodowo-polityczne, zmienia się w trybuna nawołującego do działań. Jaskrawym tego przykładem są wiersze *A któż там idzie?* (*A xmo tam idze?*, 1907) i *Na zebranie!* (*Ha cход!*, 1918). W pierwszym utworze, zdaniem krytyka, Kupała jako pierwszy w historii literatury białoruskiej „zaczął mówić głosem narodu”.

Zdaniem Dwareckiego na szczególną uwagę zasługuje pierwszy tomik poezji Kupały *Fujarka* (*Жалейка*, 1908). Po pierwsze, autor stwierdza, że jest

²¹ Mikoła Dwarecki (Мікола Дварэцкі, 1903–1988) – białoruski działacz religijny, poeta, publicysta.

„poetą życia, poetą trybunem”, naświetlającym problemy Białorusina. Po drugie, tom ten rezultatem twórczych poszukiwań i eksperymentów. Po trzecie, w tomiku narodowe motywy występują obok ogólnoludzkich.

W kolejnym tomiku, pt. *Gęślarz* (*Гусляр*, 1910), będącym rezultatem pobytu literata w Sankt Petersburgu, widzimy nieco innego poetę:

Мы чуем у ім плач душы паэта, той унутраны плач, калі плача толькі душа, але вочы глыбокадумна глядзяць на скрываўленую землю ці па-арлінаму ўпіваюцца ў затуманеную далеч часу. <...> Вера ў лепшае прыйсьце не пакідае Купалы. Яна гучыць мажорнай гамай і пераходзіць у новы і больш моцны абуджальны заклік да народу. У «Гусляры» Купала знаходзіць самога сябе як паэту-змагара адраджэнца і творцу вялікае мастацкае сілы” [Dvarëcki 1946b: 4].

Dowodem na to był kolejny tomik – *Ścieżką życia* (*Шляхам жыцця*, 1913), a nieco później *Dziedzictwo* (*Спадчына*, 1922). W tym ostatnim Kupała sygnalizuje, że rewolucja październikowa nie rozwiązała wszystkich problemów Białorusi: przede wszystkich nie otrzymała ona niezależności. Dziś, kiedy wspominamy wielkiego poetę, przypominają się nam jego słowa: „Аддайце славу нашу нам! / Нашто схавалі-расхапалі?”.

W innym eseju Dwarecki pisał o Aliesiu Harunie²²: „Алесь Гарун займае асабліва паважнае месца ў гісторыі крывіцкае літаратуры: ён самабытны, арыгінальны і глыбока нацыянальны. Уся ягоная творчасць выходзіла з крыві і духу нашага народу” [Dvarëcki 1946a: 3]. On był nie tylko literatem, lecz także działaczem politycznym. Przed rewolucją walczył z władzą carską, a później o niezależność Białorusi od bolszewików. Był jednym z organizatorów wojska w Mińsku (1920), inicjatorem wydań specjalistycznej literatury dla żołnierzy, autorem kilku pieśni wojskowych. Jego życie i działalność są przykładem dla każdego Białorusina, a w szczególności dla młodzieży jako wzór najlepszego poświęcenia się idei wyzwolenia ojczyzny.

W tekście poświęconym Paulukowi Bahrymowi (Паўлюк Багрым, 1812–1891) [zob. *Paŭljuk* 1946] nieznany autor stwierdzał, że to wyjątkowa postać kultury białoruskiej, autor jedyne zachowanego wiersza. Urodził się w miejscowości Kroszyna niedaleko Baranowicz. Trafił do szkoły, prowadzonej przez miejscowego księdza Wojciecha Magnuszewskiego, gdzie wykazał się zdolnościami literackimi. Wszystkie legendy i bajki, które słyszał, notował do zeszytu i uczył się na pamięć. Z czasem sam zaczął pisać wiersze. Po tym, jak w Kroszynie wzniósł się bunt chłopski przeciwko jego właścicielowi, zginął ojciec Pauluka. O istnieniu szkoły dowiedział się kurator wileńskiego okręgu

²² Alieś Harun (Алесь Гарун, właśc. Alaksandr Pruszynski [Аляксандр Прушынскі], 1887 – 1920) – białoruski poeta, pisarz, publicysta i działacz narodowy.

szkolnego Nikołaj Nowosilcew, który wysłał specjalną komisję w celu sprawdzenia jej działalności. Nie przeczuwając niebezpieczeństwa, Magnuszewski zebrał wszystkich swoich uczniów i poprosił ich o zaprezentowanie swoich umiejętności. Pauluk wyjął zeszyt i przeczytał jeden z wierszy: *Zagraj, zagraj chłopcze mały...* (*Заграй, заграй хлопча малы*). W rezultacie komisja zabrała zeszyt z poezją, a po dwóch latach wysłała chłopca do wojska na 25 lat. Po powrocie ze służby postanowił kontynuować zawód ojca, założył kuźnię i dość szybko zasłynął jako zdolny kowal. Po śmierci został pochowany przy kościele. Pozostawił po sobie wyjątkową rzecz: wykuty z żelaza żyrandol. Po dziś dzień znajduje się on w miejscowym kościele i jest dumą całej wsi.

Dość często na łamach gazety ukazywały się materiały, poświęcone ważnym postaciom z historii Wielkiego Księstwa Litewskiego oraz XIX w. W ten sposób redakcja dążyła ku temu, aby czytelnicy poznawali historię swojej ojczyzny oraz jej wielkich przedstawicieli. Miało to na celu wzmocnienie świadomości historycznej, rozwój tożsamości narodowej, wzmacnianie poczucia dumy ze swojej przynależności do kraju o bogatej i złożonej historii. Stopniowo powstawał ikonostas twórców białoruskiej historii: Rogwołod (ok. 945–978) [*Rahvalod* 1946: 1], Rogneda (966–1000) [*Rahneda* 1946: 1–2], Iziaslław (978–1001) [*Izjaslaŭ* 1964: 1], Wsiesław Czarodziej (ok. 1029–1101) [*Usjaslaŭ Čaradziej* 1964: 1]), Barys (1054–1128) i Gleb (koniec 1040.–1119) Wsiesławowiczowie [*Barys i Hleb...* 1946: 1–2], Wsiesław Wasilkowicz (ok. 1101–1180) [*Usjaslaŭ Vasil’kavič* 1946: 1], Rościsław I Michał (?–1167) [*Knjaz’ Ras’cisaŭ...* 1946: 1–2], Olgierd (1296–1377) [*Knjaz’ Al’herd* 1946: 2], Eufrozyna Połocka (1104–1167) [*S’v. Afrasin’nja...* 1946: 2–3]), Klemens Smolatycz (1110–1164) [*Kliment...* 1946: 1]), Kiryła Turauski (ok. 1113–1182) [*Kiryła...* 1946: 3]).

Podsumowując, należy podkreślić, że gazeta była wydawana w trudnym dla każdego Białorusina okresie, kiedy nikt z nich nie wiedział, jak się potoczy dalej jego życie. Panował wielki lęk przez repatriacją, a jednocześnie obecne było ogromne pragnienie pozostania w Europie i rozpoczęcia życia w jednym z państw demokratycznych. Gazeta informowała Białorusinów o bieżącej sytuacji, o życiu kulturalno-oświatowym w Austrii i w innych krajach europejskich, aby oni wykazali swoją aktywność i stali się członkami wspólnoty europejskiej. Poprzez publikowanie dzieł literatury białoruskiej oraz esejów o postaciach historycznych i najciekawszych zabytkach gazeta miała na celu wychowanie swoich czytelników w duchu białoruskim.

References

- A-j M. 1946. *Naša dolja*. “Z belaruskaha žyc’cja” № 22 (27 verasnja): 3 [А-й М. 1946. *Наша доля*. “З беларускага жыцця” № 22 (27 верасня): 3].
В-і А. 1946. *Naša dolja*. “Z belaruskaha žyc’cja” № 33–34 (22 snežnja): 1, 5 [В-і А. 1946. *Наша доля*. “З беларускага жыцця” № 33–34 (22 снежня): 1, 5].

- Bahdanovič Maksim. 1946. "*Rušymsja, brac'cja, hutčěj*". "Z belaruskaha žyc'sja" № 27 (2 listapada): 1 [Багдановіч Максім. 1946. „*Рушымся, брацьця, хутчэй*”. „З беларускага жыцця” № 27 (2 лістапада): 1].
- Baroŭski Andrėj. 1946. *Vystuplen'ne dvux paetaŭ*. "Z belaruskaha žyc'sja" № 23 (5 kastryčnika): 4. [Бароўскі Андрэй. 1946. *Выступленьне двух паэтаў*. "З беларускага жыцця" № 23 (5 кастрычніка): 4].
- Barys i Hleb Usjaslavičy. 1946. "Z belaruskaha žyc'sja" № 15 (9 žniŭnja): 1–2 [Барыс і Глеб Усяславічы. 1946. "З беларускага жыцця" № 15 (9 жніўня): 1–2].
- D. U-ka. 1946. *Holas belaruskae moladzi*. "Z belaruskaha žyc'sja" № 26 (26 listapada): 1–2 [Д. У-ка. 1946. *Голас беларускае моладзі*. "З беларускага жыцця" № 26 (26 лістапада): 1–2].
- Dvarëcki Mikola. 1946a. *Ales' Harun*. "Z belaruskaha žyc'sja" № 13 (26 lipenja): 3 [Дварэцкі Мікола. 1946. *Алесь Гарун*. "З беларускага жыцця" № 13 (26 ліпеня): 3].
- Dvarëcki Mikola. 1946b. *Janka Kupala*. "Z belaruskaha žyc'sja" № 26 (26 kastryčnika): 3–4 [Дварэцкі Мікола. 1946. *Янка Купала*. "З беларускага жыцця" № 26 (26 кастрычніка): 3–4].
- H.V. 1946. *Vystaŭka ŭkrainskaha mastactva*. "Z belaruskaha žyc'sja" № 18 (30 žniŭnja): 4 [Г.В. 1946. *Выстаўка ўкраінскага мастацтва*. "З беларускага жыцця" № 18 (30 жніўня): 4].
- Humar. 1946a. "Z belaruskaha žyc'sja" № 19 (6 verasnja): 4 [Гумар. 1946. "З беларускага жыцця" № 19 (6 верасня): 4].
- Humar. 1946b. "Z belaruskaha žyc'sja" № 20 (13 verasnja): 4 [Гумар. 1946. "З беларускага жыцця" № 20 (13 верасня): 4].
- Humar. 1946c. "Z belaruskaha žyc'sja" № 21 (20 verasnja): 3 [Гумар. 1946. "З беларускага жыцця" № 21 (20 верасня): 3].
- Humar. 1946d. "Z belaruskaha žyc'sja" № 25 (19 kastryčnika): 4 [Гумар. 1946. "З беларускага жыцця" № 25 (19 кастрычніка): 4].
- Humar. 1946e. "Z belaruskaha žyc'sja" № 30 (23 listapada): 4 [Гумар. 1946. "З беларускага жыцця" № 30 (23 лістапада): 4].
- Infarmacyja. 1946. "Z belaruskaha žyc'sja ŭ Astryi" № 2 (30 sakavika): 1 [Інфармацыя. 1946. "З беларускага жыцця ў Астрыі" № 2 (30 сакавіка): 1].
- Izjaslaŭ. 1946. "Z belaruskaha žyc'sja" № 11 (12 lipenja): 1 [Ізяслаў. 1946. "З беларускага жыцця" № 11 (12 ліпеня): 1].
- Jadvihin Š. 1946. *Vučony byk*. "Z belaruskaha žyc'sja" № 21 (20 verasnja): 3 [Ядвігін Ш. 1946. *Вучоны бык*. "З беларускага жыцця" № 21 (20 верасня): 3].
- Kab tol'ki... 1946. "Z belaruskaha žyc'sja" № 19 (6 verasnja): 1 [Каб толькі... 1946. "З беларускага жыцця" № 19 (6 верасня): 1].
- Kaljandar padzejaŭ. 1946a. "Z belaruskaha žyc'sja" № 6 (9 červenja): 3 [Каляндар падзеяў. 1946a. „З беларускага жыцця” № 6 (9 чэрвеня): 3].
- Kaljandar padzejaŭ. 1946b. "Z belaruskaha žyc'sja" № 11 (12 lipenja): 4 [Каляндар падзеяў. 1946b. "З беларускага жыцця" № 11 (12 ліпеня): 4].
- Kaljandar padzejaŭ. 1946c. "Z belaruskaha žyc'sja" № 15 (9 žniŭnja): 3 [Каляндар падзеяў. 1946c. "З беларускага жыцця" № 15 (9 жніўня): 3].
- Kiryla Turaŭski. 1946. "Z belaruskaha žyc'sja" № 22 (27 verasnja): 3 [Кірыла Тураўскі. 1946. "З беларускага жыцця" № 22 (27 верасня): 3].
- Kliment Smaljacič. 1946. "Z belaruskaha žyc'sja" № 20 (13 verasnja): 1 [Клімент Смаляціч. 1946. "З беларускага жыцця" 13.09.1946, № 20 (13 верасня): 1].
- Klišėvič Uladzimer. 1946. *Nja budz' adzinokim!*. "Z belaruskaha žyc'sja" № 18 (30 žniŭnja): 1 [Клішэвіч Уладзімер. 1946. *Ня будзь адзінокім!*. "З беларускага жыцця" № 18 (30 жніўня): 1].
- Knjaz' Ras'cislai Smalenski. 1946. "Z belaruskaha žyc'sja" № 18 (30 žniŭnja): 1–2 [Князь Расьціслаў Смаленскі. 1946. "З беларускага жыцця" № 18 (30 жніўня): 1–2].

- Knjaz' Al'herd*. 1946. “Z belaruskaha žyc'cja” № 27 (2 listapada): 2 [*Князь Альгерд*. 1946. “З беларускага жыцця” № 27 (2 лістапада): 2].
- Kunicki M.* 1946. *Maladyja hady*. “Z belaruskaha žyc'cja” № 27 (2 listapada): 1 [*Куніцкі М.* 1946. *Малаяды гады*. “З беларускага жыцця” № 27 (2 лістапада): 1].
- List*. 1946. “Z belaruskaha žyc'cja” № 30 (30 žniŭnja): 1 [*Ліст*. 1946. “З беларускага жыцця” № 30 (30 жніўня): 1].
- Moskwin Andriej*. 2018. *Białoruskie czasopiśmiennictwo emigracyjne: „Пагоня”, „Сакавік”, „Напепад!”*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski.
- Naša dolja*. 1946a. “Z belaruskaha žyc'cja” № 20 (13 verasnja): 3 [*Наша доля*. 1946a. “З беларускага жыцця” № 20 (13 верасня): 3].
- Naša dolja*. 1946b. “Z belaruskaha žyc'cja” № 21 (20 verasnja): 2 [*Наша доля*. 1946b. “З беларускага жыцця” № 21 (20 верасня): 2].
- Novaja pastanoŭka ukrainskaha dramatyčnaha tèatru*. 1946. “Z belaruskaha žyc'cja” № 33–34 (22 snežnja): 5 [*Новая пастаноўка украінскага драматычнага тэатру*. 1946. “З беларускага жыцця” № 33–34 (22 снежня): 5].
- Padzjaka*. 1946a. “Z belaruskaha žyc'cja” № 5 (5 červenja): 1 [*Падзяка*. 1946a. “З беларускага жыцця” № 5 (5 чэрвеня): 1].
- Padzjaka*. 1946b. “Z belaruskaha žyc'cja” № 6 (9 červenja): 3 [*Падзяка*. 1946b. “З беларускага жыцця” № 6 (9 чэрвеня): 3].
- Padzjaka*. 1946c. “Z belaruskaha žyc'cja” № 9 (28 červenja): 2 [*Падзяка*. 1946c. “З беларускага жыцця” № 9 (28 чэрвеня): 2].
- Padzjaka*. 1946d. “Z belaruskaha žyc'cja” № 16 (16 žniŭnja): 2 [*Падзяка*. 1946d. “З беларускага жыцця” № 16 (16 жніўня): 2].
- Padzjaka*. 1946e. “Z belaruskaha žyc'cja” № 21 (20 verasnja): 2 [*Падзяка*. 1946e. “З беларускага жыцця” № 21 (20 верасня): 2].
- Paŭljuk Bahrym*. 1946. “Z belaruskaha žyc'cja” № 30 (23 listapada): 2–3 [*Паўлюк Багрым*. 1946. “З беларускага жыцця” № 30 (23 лістапада): 2–3].
- Perasjalenckija spravy*. 1946. “Z belaruskaha žyc'cja” № 30 (23 listapada): 3 [*Перасяленцкія справы*. 1946. “З беларускага жыцця” № 30 (23 лістапада): 3].
- Rahneda*. 1946. “Z belaruskaha žyc'cja” № 9 (28 červenja): 1–2 [*Рагнеда*. 1946. “З беларускага жыцця” № 9 (28 чэрвеня): 1–2].
- Rahvalod*. 1946. “Z belaruskaha žyc'cja” № 7 (16 červenja): 1 [*Рагвалод*. 1946. “З беларускага жыцця” № 7 (16 чэрвеня): 1].
- S'v. Afrasin'nja Polackaja*. 1946. “Z belaruskaha žyc'cja” № 19 (6 žniŭnja): 2–3 [*Сьв. Афрасіньня Полацкая*. 1946. “З беларускага жыцця” № 19 (6 жніўня): 2–3].
- Spravy peraselenyŭ*. 1946. “Z belaruskaha žyc'cja” № 18 (30 žniŭnja): 4 [*Справы пераселеных*. 1946. “З беларускага жыцця” № 18 (30 жніўня): 4].
- Usjaslaŭ Čaradzej*. 1946. “Z belaruskaha žyc'cja” № 13 (26 lipenja): 1 [*Усяслаў Чарадзеі*. 1946. “З беларускага жыцця” № 13 (26 ліпеня): 1].
- Usjaslaŭ Vasil'kavič*. 1946. “Z belaruskaha žyc'cja” № 16 (16 žniŭnja): 1 [*Усяслаў Васількавіч*. 1946. “З беларускага жыцця” № 16 (16 жніўня): 1].
- Vestki adusjul'*. 1946. “Z belaruskaha žyc'cja” № 17 (23 žniŭnja): 1 [*Весткі адусюль*. 1946. “З беларускага жыцця” № 17 (23 жніўня): 1].
- Vestki z' Belarusi*. 1946a. “Z belaruskaha žyc'cja” № 19 (6 verasnja): 2 [*Весткі зь Беларусі*. 1946. “З беларускага жыцця” № 19 (6 верасня): 2].
- Vestki z' Belarusi*. 1946b. “Z belaruskaha žyc'cja” № 20 (13 verasnja): 3 [*Весткі зь Беларусі*. 1946. “З беларускага жыцця” № 20 (13 верасня): 3].
- Vystavy ukrainskix tèatruŭ. Večar farterpijanavaj muzyki*. 1946. “Z belaruskaha žyc'cja” № 33–34 (22 snežnja): 5 [*Виставы українських тэатраў. Вечар фартепіянавай музыкі*. 1946. “З беларускага жыцця” № 33–34 (22 снежня): 5].
- Vystuplen'ni našaha paëta*. 1946. “Z belaruskaha žyc'cja” № 24 (12 kastryčnika): 1 [*Выступленьні нашага паэта*. 1946. “З беларускага жыцця” № 24 (12 кастрычніка): 1].

Z apošnix padzejaŭ. 1946. "Z belaruskaha žyc'cja" № 20 (13 verasnja): 1 [З апошніх падзеяў. 1946. "З беларускага жыцця" № 20 (13 верасня): 1].
 "Z belaruskaha žyc'cja" (Austria). 1946 (№ 1–37), 1947 (№ 1–3) [„З беларускага жыцця” (Аўстрыя). 1946 (№ 1–37), 1947 (№ 1–3)].
Zjalěnka S'cjapan. 1946. *Dvaccac' pjaty*. "Z belaruskaha žyc'cja" № 25 (19 kastryčnika): 1–2 [Зялёнка Сьцяпан. 1946. *Дваццаць пяты*. "З беларускага жыцця" № 25 (19 кастрычніка): 1–2].

STRESZCZENIE: Artykuł skupia się na analizie białoruskiej gazety „З беларускага жыцця”, wydawanej w jednym z obozów DP niedaleko Salzburga w latach 1946–1947. Przedstawione badania pokazują, jak wielką uwagę gazeta zwracała na dobór materiałów, żeby rozszerzyć krąg odbiorców. Autor skupił się na takich aspektach, jak związki z ojczyzną, białorusko-ukraińskie kontakty literackie, twórczość białoruskich literatów oraz powstanie kanonu historycznego.

SŁOWA KLUCZOWE: emigracja, powojenna historia, prasa, „З беларускага жыцця”, Austria, Displaced Person.

РЭЗЮМЕ: Артыкул прысвечаны аналізу беларускага выдання “З беларускага жыцця”, якое выдавалася ў адным з лагераў для перамешчаных асоб каля Зальцбурга ў 1946–1947 гадах. Прадстаўленае даследаванне дэманструе, наколькі вялікую ўвагу газета надавала адбору матэрыялаў. Рэдакцыя імкнулася пашырыць сваю аўдыторыю. Аўтар засяроджваецца на такіх аспектах, як сувязі з радзімай, беларуска-ўкраінскія літаратурныя сувязі, творчасць беларускіх пісьменнікаў і фарміраванне гістарычнага канону.

КЛЮЧАВЫЯ СЛОВА: эміграцыя, пасляваенная гісторыя, прэса, “З беларускага жыцця”, Аўстрыя, перамешчаная асоба.

Віктар Халіпаў ♦ Victor Khalipov

Клайпедскі ўніверсітэт, Літва

Klaipeda University, Lithuania

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0328-7716>

e-mail: victor.khalipov@gmail.com

Рамантызацыя і экзатызацыя вобраза літоўца ў творах У. Караткевіча, А. Куляшова і А. Якімовіча пра паўстанне 1863–1864 гадоў

Romanticization and Exoticization of the Image of a Lithuanian in the Works of U. Karatkevich, A. Kulashou and A. Yakimovich about the Uprising of 1863–1864

Romantyzacja i egzotyzacja obrazu Litwina w utworach U. Karatkiewicza, A. Kulaszoua i A. Jakimowicza o powstaniu 1863–1864

ABSTRACT: In U. Karatkevich's works about the 1863–1864 uprising, the image of the Lithuanian acquires new features previously uncharacteristic of Belarusian literature – he is romanticized and exoticized. As a hetero-image, the Lithuanian contrasts with the auto-image of the Belarusian not as 'bad', 'evil' or 'wrong', but as 'strange', 'unusual' and 'unaccustomed.' His social status also changes: now he is often associated with the heroic figures of Catholic priests. This new tradition is continued by some other authors of the second half of the 20th century, such as A. Kulashou and A. Yakimovich.

KEYWORDS: ethnotype of a Lithuanian, imagology, exoticisation, Catholic priest, Belarusian literature.

У творах беларускай літаратуры, прысвечаных паўстанню 1863–1864 гадоў, цэнтральнае месца займаюць вобразы саміх беларусаў. Аднак важную ролю ў некаторых з іх адыгрываюць і персанажы, якія з'яўляюцца прадстаўнікамі іншых народаў, што актыўна бралі ўдзел у апісаных падзеях. Некаторыя з такіх вобразаў маюць рэальных гістарычных прататыпаў, аднак нават яны нярэдка выяўляюць рысы этнічных стэрэатыпаў, характэрных для беларускай літаратурнай традыцыі –

не кажучы ўжо пра персанажаў, якія цалкам з'яўляюцца плёнам мастацкай выдумкі пісьменніка. Пры гэтым тэксты, створаныя праз шмат гадоў пасля апісаных падзей, часткова праецыруюць на сваіх этнічна маркіраваных персанажаў уяўленні, якія склаліся ўжо ў сучаснай беларускай культуры.

Вобраз літоўца ў творах беларускіх аўтараў пра паўстанне 1863–1864 гадоў амаль не вывучаны, ды і ў цэлым асаблівасці мастацкага ўвасаблення гэтага этнатыпу ў нацыянальнай літаратурнай традыцыі даследаваліся досыць мала – у адрозненне, напрыклад, ад этнатыпу паляка. Ёсць працы, прысвечаныя вобразу літоўца ў традыцыйным беларускім фальклоры [Лобач, Внуковіч 2011] альбо часткова датычныя гэтай тэмы [Мечковская 2002; Внуковіч 2010]. Некаторыя важныя і цікавыя высновы адносна літоўскіх рэалій у публіцыстыцы нашаніўскага часу робіць Віктар Корбут [2023]. Сярод нешматлікіх навуковых праектаў, якія ў нейкай ступені закранаюць уяўленні аб літоўцах у аўтарскай мастацкай літаратуры, можна назваць імагалагічныя даследаванні Наталлі Бахановіч [2018, 2023], аднак яна звяртаецца толькі да прыгожага пісьменства Беларусі XIX стагоддзя і ў асноўным аналізуе вобразы саміх беларусаў; меркаванні пра ўспрыманне літоўцаў у беларускай культуры ёсць ва Уладзіміра Тапарова [1990], пра вобраз літоўцаў у беларускай літаратуры першай трэці XX стагоддзя піша Анжэла Мельнікава [2016], аднак усё гэта толькі дастаткова кароткія назіранні, зробленыя ў больш шырокім супастаўляльным кантэксце. У той жа час аўтару гэтага артыкула невядомы філалагічныя працы, якія былі б спецыяльна цалкам прысвечаны дадзенай праблематыцы¹.

Метадалогія гэтай працы – імагалагія ў яе нідэрландска-нямецкім варыянце, не вельмі характэрная для даследаванняў этнічна маркіраваных вобразаў беларускай літаратуры, асабліва ў плане трактоўкі сістэм нацыянальных стэрэатыпаў як *мадэрных* з'яў, у тым ліку з пазіцый канструктывізму. Імагалагічныя тэрміны, якія маюць рознае тлумачэнне, даюцца ў трактоўцы Юпа Лейрсена [2007, 2016, 2022]. Адпаведна, пад тэрмінам *этнатып* разумеецца этнічны стэрэатып, якому нададзена літаратурная форма, мастацкі вобраз. Часта (але не заўсёды) ён уяўляе сабой спрошчаны, клішаваны тыпаж, мастацкі складнік якога зводзіцца толькі да пазнавальнасці. З сукупнасці этнатыпаў (вобразаў персанажаў асобных твораў) складаецца *імагатып* – абагульнены сукупны вобраз

¹ Напрыклад, у фундаментальнай манаграфіі *Беларуска-еўрапейскія літаратурныя ўзаемасувязі і імагалагія*, створанай Нацыянальнай акадэміяй навук Беларусі, даследуюцца вобразы беларусаў, палякаў, украінцаў, рускіх, нават іспанцаў і брытанцаў у беларускай літаратуры, – аднак літоўцы абыдзены ўвагай [Гніламёдаў, Мікуліч (рэд.) 2022].

аднаго народа (або краіны) у літаратуры і культуры іншага народа. У сваю чаргу, з наратываў, якія аперыруюць імагатыпамі ў якасці катэгорый, складаецца нацыянальная *імагаміфалогія* [Meltzer 2001], якая спрабуе асэнсаваць і апісаць нацыю або народ праз супастаўленне з іншымі нацыямі і народамі. У гэтай школе імагалогіі лічыцца, што мастацкая літаратура не толькі фіксуе і рэтрансліруе нацыянальную імагаміфалогію, але і актыўна фармуе яе. У дачыненні да тэмы дадзенага даследавання гэта азначае, што некаторыя аўтары не толькі выкарыстоўваюць пры стварэнні мастацкіх вобразаў элементы ўжо існуючых этнічных стэрэатыпаў, але і дадаюць ім новыя рысы, не характэрныя для прадстаўнікоў гэтых народаў у папярэдняй літаратурнай традыцыі – у сваю чаргу, у далейшым некаторыя з такіх рыс выкарыстоўваюцца і іншымі пісьменнікамі, што садзейнічае іх распаўсюджванню ўжо ў якасці стэрэатыпных.

Галоўны аб'ект даследавання ў дадзеным артыкуле – трагедыя *Кастусь Каліноўскі. Смерць і неўміручасць* (1963)² Уладзіміра Караткевіча, чья творчасць не толькі вельмі моцна паўплывала на шляхі развіцця беларускай літаратуры, але і прывяла да некаторых змен у найноўшай беларускай ідэнтычнасці³. Яго ўздзеянне на нацыянальную імагаміфалогію пераважна адчувальнае ў плане развіцця аўтавобраза саміх беларусаў, аднак закранае і гетэравобразы іншых народаў, актуальныя для беларускай культурнай прасторы. Адным з такіх з'яўляецца этна-тып літоўца, які ў цэлым у творах беларускіх аўтараў прадстаўлены не вельмі шырока.

Важны персанаж трагедыі У. Караткевіча *Кастусь Каліноўскі. Смерць і неўміручасць* – Бронюс Марцявічус, вобраз якога дазваляе выявіць некаторыя рысы, якія меркавана маюць дачыненне да імагатыпа літоўца ў беларускай літаратурнай традыцыі ў цэлым. Вобраз гэты вельмі незвычайны і з'яўляецца адным з самых яскравых у творы; ён займае асаблівую пазіцыю ў сістэме дзейных асоб п'есы, сярод якіх, акрамя беларусаў, ёсць палякі, рускія, немцы і французжанка.

Усе персанажы трагедыі падзелены У. Караткевічам на групы ў залежнасці ад іх стаўлення да паўстання і ролі ў ім. Марцявічус аднесены пісьменнікам да *сейбітаў* – гэта ідэйныя натхняльнікі і кіраўнікі

² Гэтая п'еса не толькі паспяхова ставілася ў тэатрах і на радыё, але нават стала асновай беларускага комікса па яе матывах [Сінькова 2015: 156-157].

³ “У той час, калі У. Караткевіч прыходзіць у літаратуру, у беларускай традыцыі моцна ўкараніўся «сялянскі» варыянт нацыянальнага міфа, які арганічна ўпісваўся ў ідэалагічную дактрыну савецкай дзяржавы. Пісьменнік паслядоўна разбурае стэрэатыпы ўспрыняцця беларускай нацыі выключна як сялянскай і стварае цэлы шэраг твораў, якія мы схільныя вызначаць як нацыятворчыя <...>” [Бутырчык, Казлоўская 2016: 10].

паўстання, яго актыўныя ўдзельнікі, пераважна шляхта⁴. У спісе дзейных асоб п'есы ён пазначаны як *кінжальшчык*. Кінжальшчыкі – гэта ўзброеная арганізацыя дыверсійна-тэрарыстычнай накіраванасці, якая актыўна дзейнічала ў 1863–1864 гадах на тэрыторыі Польшчы, Літвы і Беларусі. У іх функцыі, апроч іншых, уваходзіла выкананне смяротных прысудаў здраднікам, шпіёнам, а таксама іншым асобам, па рашэнню судаў паўстанцаў. Такім чынам, У. Караткевіч робіць Бронюса Марцявічуса не проста адным з інсургентаў, а прадстаўніком найбольш радыкальнай з падпольных структур паўстання.

Гэта выключны герой у выключных абставінах, вобраз якога вытрыманы ў эстэтыцы неарамантызму. Упершыню мы знаёмімся з ім у сцэне на канспіратыўнай кватэры ў Вільні; як і належыць у падполлі, ён называе сакрэтны пароль і распавядае іншым інсургентам пра сваю місію. Перад намі паўстае таямнічая, змрочная і трагічная постаць, якая вяшчае глухім голасам з-пад каптура, а часам і зусім пераходзіць на шэпт. Калі ён нечакана ўступае ў гутарку, гэта палохае некаторых з прысутных дам, бо, як тлумачыць сам У. Караткевіч у сваёй аўтарскай рэмарцы, “чалавек – страшны” [Караткевіч 1990: 26]. “Змрочны, маўклівы і доўгі, як Мефістофель” [Караткевіч 1990: 37], – апісвае яго аўтар у іншай сцэне. Па ходзе развіцця дзеяння Марцявічус не раз параўноўваецца з Мефістофелем, а эмацыйная напружанасць гэтага вобраза акцэнтуюцца аўтарам рэмаркамі тыпу “на яго страшна глядзець”.

Высвятляецца, што Бронюс прыбыў у Вільню з Усходняй Беларусі, з Магілёўшчыны, дзе паўстанне было жорстка задушана царскімі войскамі, разам з іншым інсургентам, шляхціцам Вітаўтам Парафіяновічам, які і распавядае пра гэтыя трагічныя падзеі прысутным. Сам Марцявічус вызначае сваю місію так: “Я прыйшоў з ім, каб паслухаць, як ён раскажа аб усім” [Караткевіч 1990: 29], але гэта зусім не пасіўны слухач, ён кантралюе дакладнасць інфармацыі і актыўна ўмешваецца ў ход размовы, карэктуючы і дапаўняючы звесткі.

Бронюс паводзіць сябе вельмі незалежна і ганарліва ў адносінах да іншых персанажаў, якія прысутнічаюць у гэтай сцэне, – не гледзячы на тое, што гэта ў асноўным беларускія і польскія шляхціцы, а сам ён, як высвятляецца, – незаконнанароджаны сын ксяндза. “Я тое, што людзі завуць «байструком»” [Караткевіч 1990: 29], – з уласцівай яму змрочнай іроніяй гаворыць ён пра сябе. Аднак падобнае “маргінальнае” паходжанне таксама служыць ва У. Караткевіча адным са спосабаў стварэння вакол дадзенага персанажа арэолу незвычайнасці і выключнасці, яго экзатызацыі ў традыцыях эстэтыкі неарамантызму.

⁴ Таксама і алегарычны вобраз самой Беларусі.

Сам бацька Бронюса Марцявічуса, ксёндз Малявічус, не з'яўляецца ў п'есе непасрэдна ў якасці персанажа, яго вобраз складаецца з прысвечаных яму рэплік сына. Гэта каталіцкі святар з правінцыйнага мястэчка, які блаславіў мясцовых сялян на паўстанне, а пасля быў павешаны за гэта падчас расправы з яго ўдзельнікамі. Дадзены вобраз, хоць і слаба канкрэтызаваны, таксама, безумоўна, акружаны рамантычным арэолам. "У бога быў сын, а чаму мне нельга?" [Караткевіч 1990: 29], – вальнадумна тлумачыў ён з'яўленне ў яго дзіцяці. Паводле даследаванняў Алеся Макарэвіча, пятнаццаць персанажаў п'есы маюць рэальных гістарычных прататыпаў [Макарэвіч 2022: 108–109] – з вялікай доляй верагоднасці гэта таксама адносіцца і да ксяндза Малявічуса. Можна меркаваць, што гэта літоўскі святар Антанас Мацкявічус (1828–1863), адзін з правадыроў паўстання, які пасля адмовы выдаць паплечнікаў быў павешаны Мураўёвым [Ilgūnas 2007].

Постаць Антанаса Мацкявічуса з'яўляецца прэцэдэнтнай для беларускай літаратурнай традыцыі – так, напрыклад, у Аркадзя Куляшова мы бачым яго сярод дзейных асоб драматычнай паэмы *Хамуціус* (1975), дзе ён выступае ўжо непасрэдна пад сваім сапраўдным прозвішчам [Куляшоў 2003]. Вобразу літоўца тут прысвойваюцца некаторыя характарыстыкі, падобныя да тых, што мы бачым ва У. Караткевіча, а сама паэма ў цэлым выяўляе пэўную пераемнасць з трагедыяй *Кастусь Каліноўскі. Смерць і неўміручасць*, напісанай дванаццаццю гадамі раней⁵.

У паэме А. Куляшова дзеянне часткова адбываецца ў Вільні і лакалізуецца ў касцёле, дзе праходзяць сустрэчы кіраўнікоў інсургентаў. Антанас Мацкявічус прыбывае сюды з Панявежы з важнай інфармацыяй пра падтрымку паўстання замежнымі дзяржавамі. Аднак ён паўстае перад намі не проста як свайго роду сувязны, які паспяхова ажыццяўляе канспіратыўную камунікацыю дзякуючы карпаратыўнай салідарнасці каталіцкага кліру. Гэта адзін з правадыроў паўстання, які застаецца маральным і духоўным аўтарытэтам для паплечнікаў нават пасля сваёй смерці. Цікава, што ў А. Куляшова Мацкявічус звяртаецца да Каліноўскага "Костас, браце" [Куляшоў 2003: 229], выкарыстоўваючы літоўскую форму яго імя. Зварот *Kostas* сугучны беларускаму *Кастусь*, у творы героя так называюць толькі яго каханая і блізкія паплечнікі.

Антанас Мацкявічус апісваецца як прыхільнік рэвалюцыйных метадаў барацьбы, арыентаваны на сялянства:

⁵ Таксама даследчыкі адзначаюць, што гэтая паэма была створана А. Куляшовым у нейкай меры пад уплывам трылогіі *Mindaugas, Katedra, Mažvydas* Юстынаса Марцінкявічуса (1930–2011) [Харошка 2006: 113].

[...] Каб міліён талераў
Я меў, то, божы занядбаўшы сан,
Наймаў бы генералаў, каб сялян
Вучылі за мяжой на афіцэраў... [Куляшоў 2003: 283]

Пры гэтым у А. Куляшова і Кастусь Каліноўскі, і Антанас Мацкявічус – гэта вернікі, што (як і сам факт вывядзення практыкуючага каталіцкага святара ў якасці станоўчага героя) для беларускай літаратуры савецкага часу з’яўляецца не вельмі характэрным. У паэме згадваюцца і некаторыя іншыя вядомыя клірыкі Літвы, якія адкрыта ці таемна падтрымалі паўстанне. Гэта “біскуп <...> у Ворні”⁶ [Куляшоў 2003: 229] – маецца на ўвазе Матэіус Валанчус (1801–1875), біскуп Жамойціі, выбітны літоўскі пісьменнік, гісторык і асветнік. Ва ўмовах забароны царскімі ўладамі кнігадрукавання на літоўскай мове ён быў адным з арганізатараў нелегальнага распаўсюджвання літоўскіх кніг, выдадзеных ва Усходняй Прусіі [Žemaitytė-Narkevičienė 2000]; некаторы час ён служыў капеланам у горадзе Мазыры на тэрыторыі Беларусі. Таксама гэта “ксёндз Ішора” [Куляшоў 2003: 282] – Станіслаў Ішора (1838–1863), вікарый жалудкоўскай парафіі⁷. Ён зачытаў у касцёле маніфест з заклікам да паўстання, а затым непасрэдна далучыўся да атрада Людвіка Нарбута [Jackiewicz 2024: 101–102]; публічна расстраляны ў 1863 г. – гэта было першым выкананнем смяротнага прысуду ваенна-палявых судоў Мураўёва [Нікольскі, Дудкоў, Лочмель (рэд.) 1940, 2: 522–523].

У якасці персанажа Антанас Мацкявічус дзейнічае і ў аповесці Алеся Якімовіча *Кастусь Каліноўскі* (1971). Гэты твор таксама развівае рамантызаваную традыцыю вобраза паўстання і яго ўдзельнікаў, выяўляючы ў той жа час рысы паэтыкі сацыялістычнага рэалізму. Тут ксёндз Мацкявічус паўстае перад намі як камандзір аднаго з атрадаў паўстанцаў, які непасрэдна ўдзельнічае ў баявых дзеяннях з царскімі войскамі. Яго статус як святара рэдукаваны, акцэнт у стварэнні вобраза пераносіцца на трактоўку персанажа як бясстрашнага змагаара за вызваленне ад царызму, якога пасля яго смерці проста няма кім замяніць [Якімовіч 1978: 404, 408].

Важна, што Антанас Мацкявічус у А. Якімовіча – менавіта *літоўскі* патрыёт (у той час як у адносінах да некаторых іншых персанажаў кантэкст твора часта не дазваляе зрабіць адназначнай высновы аб тым, кім лічыць іх аўтар – палякамі, літоўцамі ці беларусамі). У тэксце шмат разоў акцэнтуюцца, што Мацкявічус – “малады літоўскі ксёндз з гарахам

⁶ літ. *Varniai* – горад у Цяльшыйскім павеце Літвы; да 1864 г. тут знаходзіўся цэнтр епархіі.

⁷ Жалудок – цяпер гарадскі пасёлак у Гродзенскай вобласці Беларусі.

сэрцам і вольнымі думкамі” [Якімовіч 1978: 299], “думаў і клапаціўся толькі пра сваіх прыхаджан – літоўскіх сялян” [Якімовіч 1978: 299], “сабраў свой атрад з адных літоўскіх мужыкоў” [Якімовіч 1978: 357]⁸. Такім чынам, Мацквячус у А. Якімовіча паказаны не толькі як свайго роду рэвалюцыянер, змагар з царызмам, але і як фігура, якая мае дачыненне менавіта да “літоўскага сялянскага патрыятызму”, вылучаючыся ў гэтым плане сярод іншых правадыроў паўстання. У аповесці згадваюцца і іншыя каталіцкія святары, у тым ліку і ўдзельнікі таемнай вызваленчай арганізацыі – напрыклад, ксёндз Гінтаўт – аднак мы не можам дакладна меркаваць аб тым, лічыць кагосьці з іх аўтар літоўцамі ці не⁹.

У гэтым кантэксце заслугоўвае ўвагі вось які факт. У першай рэдакцыі п’ёсы У. Караткевіча *Кастусь Каліноўскі. Смерць і неўміручасць* персанаж-літовец мае прозвішча Ябланаўскас [Гарноўская 2010: 28], у пазнейшай рэдакцыі яно было заменена аўтарам на Марцвячус – больш падобнае да прозвішча магчымага прататыпа бацькі героя. У сваю чаргу, прататыпам Ябланаўскаса ў першым варыянце п’ёсы, відаць, таксама быў рэальны ўдзельнік паўстання – літоўскі клірык Валянцінас Ябланоўскіс, арыштаваны 11 мая 1863 года [Katilius 2009: 103]. Вось што піша пра гэта Альгімантас Кацілюс: “Aktyviai sukilime dalyvavo vienintelio Vilniaus vyskupo Rasnos marijonų vienuolyno vienuoliai. Kaltinimai buvo pateikti penkiems šio vienuolyno vienuoliams: (...) Bresto parapijos vikarui Valentinui Jablonovskiui”¹⁰ [Katilius 2007: 105]. Расна цяпер – аграгарадок у Брэсцкай вобласці Беларусі, размешчаныя там марыянскі манастыр і касцёл былі зачыненыя ў 1868 г. у пакаранне за ўдзел манахаў і мясцовых жыхароў у паўстанні. Аднак у Беларусі ёсць і яшчэ адна Расна, у мінулым цэнтр аднайменнага ваяводства, цяпер – вёска ў Магілёўскай вобласці

⁸ Вызначэнне *літоўскі* выкарыстоўваецца А. Якімовічам менавіта ў якасці этнанімічнага, а не харанімічнага, яно выразна супрацьпастаўлена ў гэтым плане вызначэнню *беларускі*.

⁹ Пры гэтым у аповесці А. Якімовіча парадаксальным чынам прысутнічаюць і анты-каталіцкія выпадкі, якія, аднак, накіраваныя ўжо супраць *польскіх* святароў, напрыклад: “Не меншая распач ахапіла і самых шчырых служак рымска-каталіцкага касцёла – польскіх ксяндзоў. Стагоддзямі яны па загаду рымскіх папаў ірваліся на ўсход услед за легіёнамі польскіх каралёў і магнатаў. Крывавым мечам і святым крыжам акаталічвалі і апалячвалі літоўцаў, беларусаў, украінцаў” [Якімовіч 1978: 316]. Гэта адзін з вядомых наратываў літаратуры беларускага сацыялістычнага рэалізму, на станаўленне якога моцна паўплываў антыпольскі дыскурс савецкай прапаганды 1920–1930-х гадоў, у тым ліку і ў плане фармавання адпаведных этнічных стэрэатыпаў.

¹⁰ “Актыўна ўдзельнічалі ў паўстанні манахі Расненскага марыянскага манастыра, адзінага ў Віленскім біскупстве. Абвінавачанні прад’яўлены пецярэм манахам гэтага манастыра: <...> Валянцінасу Ябланоўскісу, вікарыю Брэсцкай парафіі” (*lit.*). Пераклад з літоўскай аўтара артыкула.

Беларусі, якраз прыкладна там, адкуль у п'есе У. Караткевіча персанаж Бронюс Марцявічус прыязджае да папличнікаў з навінамі аб разгроме. У 1863 годзе гэты населены пункт быў ненадоўга заняты інсургентамі, якія спалілі архівы царскай паліцыі.

Магчыма, увесь гэты комплекс культурных асацыяцый паўплываў на У. Караткевіча падчас працы над трагедыяй. У любым выпадку відавочны намер пісьменніка ўвязаць вобраз свайго персанажа з фігурамі каталіцкіх святароў-літоўцаў, якія актыўна ўдзельнічалі ў апісаных гістарычных падзеях¹¹; прытрымліваюцца ў гэтым плане такой традыцыі і А. Куляшоў, і А. Якімовіч. Пры гэтым у творах беларускай літаратуры першай паловы ХХ ст., прысвечаных падзеям 1863–1864 гг., мы не бачым не толькі вобраза Антанаса Мацкявічуса і іншых літоўскіх святароў – але і ўвогуле якіх-небудзь літоўцаў, гэты этнатып тут не сустракаецца. Маюцца на ўвазе п'еса *Кастусь Каліноўскі* (1923) Еўсцігнея Міровіча [1957: 3–68], апавяданне *Палёт у мінулае. Ад Каліноўскага да нашых дзён* (1924) Андрэя Александровіча [1924: 33–52], паэмы *Кастусь Каліноўскі* (1926) Анатоля Вольнага [1926: 3–20] і *Смерць Кастуса Каліноўскага* (1934) Міхася Машары [1934], лібрэта *Кастусь Каліноўскі* (1944) Міхася Клімковіча [1959, 2: 24–52].

У другой палове ХХ стагоддзя імагатып літоўца не толькі актуалізуецца для беларускай літаратуры, але і эвалюцыянуе ў плане характарыстык, звязаных з саслоўна-сацыяльным статусам персанажаў. У рэалістычных творах пачатку ХХ стагоддзя, напрыклад, у Максіма Гарэцкага, таксама часам ёсць вобразы клірыкаў-літоўцаў, аднак дамінуючымі тут з'яўляюцца этнатып літоўца-сяляніна і стэрэатыпны вобраз Літвы як сельскай краіны, блізкі ў гэтым плане вобразу Беларусі. Акрамя таго, у М. Гарэцкага святары-літоўцы – гэта нязначныя другарадныя персанажы, якія не адыгрываюць істотнай ролі ў падзеях, пасіўныя, часам

¹¹ У п'есе апісваецца і рознае стаўленне да паўстання прадстаўнікоў розных хрысціянскіх канфесій: калі каталіцкае духавенства падтрымлівае яго, то праваслаўнае – актыўна супрацьдзейнічае: “Поп казаў у нядзелю, што, маўляў, гэта паны, што прыгон вярнуць хочучь. Цар вызваліў, дык яны паўставаць. З амбона казаў – не брэша” [Караткевіч 1990: 9]. Гэтая сітуацыя была яшчэ больш ускладненая прымусовым пераводам уніятаў у праваслаўе, які адбыўся раней, – у тым ліку і варварскімі гвалтоўнымі метадамі. Вось што піша з гэтай нагоды, напрыклад, рускі пісьменнік Аляксандр Герцэн у сваім нарысе *Гродненская істория* (1858): “<...> полицейский <...> сёк людей до тех пор, пока человек не соглашался принять причастие от православного попа” (“<...> паліцэйскі <...> сёк людзей датуль, пакуль чалавек не згадаўся прыняць ад праваслаўнага папа”) [Герцен 1958, 13: 390]. Іншымі словамі, з'яўленне элементаў, звязаных з канфесіяльнай праблематыкай, у творах беларускай літаратуры, прысвечаных паўстанню 1863–1864 гг., з'яўляецца далёка не выпадковым.

сентыментальныя, але ніяк не гераізаваныя і не рамантызаваныя. У плане саслоўна-сацыяльнага статусу стэрэатыпы беларускай традыцыі транслююць уяўленні аб тым, што літоўцы-сучаснікі XIX–XX стст. – гэта сяляне, або святары, зрэдку рабочыя і інтэлігенты, сярод іх няма абшарнікаў, магнатаў ды і проста заможных людзей.

У. Караткевіч часткова прытрымліваецца гэтай традыцыі, аднак у значнай меры развівае і змяняе яе. Літовец Бронюс Марцявічус у яго – гэта не шляхціц, не дваранін, але і зусім не прасталюдзін. Нягледзячы на свой суровы і трагічны вобраз, гэта галантны кавалер, які ўмее паводзіць сабе з дамамі ў адпаведнасці з правіламі этыкету, чалавек, які ўпэўнена адчувае сабе і сярод беларускай і польскай шляхты, і ў асяроддзі рускіх дваран на балі ў губернатара, якія ўспрымаюць яго як аднаго са сваіх (пры гэтым ён удзельнічае там у выкраданні царскага палкоўніка, пасля пакаранага ім жа).

У вобразе Бронюса Марцявічуса непакісная воля, бязлітаснасць да ворагаў і апантанасць асабістай помстай спалучаюцца з прыродным тактам, далікатнасцю ў адносінах да папличнікаў. Гэты змрочны кінжалышчык – не бяздумны выканаўца загадаў кіраўнікоў паўстання, ён выдатна ўсведамляе, што і для чаго робіць, а яго ўчынкi дыктуюцца хутчэй асабістым выбарам, уласнымі ўяўленнямі аб справядлівасці і пакаранні, прыхільнасцю пэўным ідэям, якія падзяляюцца і іншымі інсургентамі. У пэўнай ступені Марцявічус сам з’яўляецца ініцыятарам падзей, якія складаюць адну з важных сюжэтных ліній твора.

Пры ўсёй яго адданасці ідэалам паўстання Бронюс – і не фанатык, яму ўласцівы рэфлексія і ў цэлым філасофска-сентыментальны погляд на жыццё, што становіцца больш зразумела толькі ў канцы п’есы, калі ён паступова прывыкае да сваіх новых папличнікаў-беларусаў і раскрываецца і з гэтага свайго боку. Паказальная ў гэтым плане, напрыклад, сцэна апошняй размовы Марцявічуса з Бабаедам і Каліноўскім перад самым арыштам Кастуся. Яна нясе ў сістэме дзеяння важную сэнсавую нагрузку, вытрымана ў падкрэслена рамантычнай эстэтыцы і носіць сімвалічны характар.

Дзеянне адбываецца ў Вільні, поўнай царскіх жандараў і вайскоўцаў, якія паўсюль шукаюць інсургентаў. Каліноўскі і яго папличнікі пакідаюць небяспечную канспіратыўную кватэру і хаваюцца ў знакавым для гісторыі Літвы і Беларусі месцы – Свентаянскіх мурах, пустым будынку абсерваторыі закрытага царскімі ўладамі Віленскага ўніверсітэта, ужо сама абстаноўка якой кантрастуе са штодзённай паўсядзённай рэчаіснасцю як дзіўнае, незвычайнае і таямнічае месца (старадаўнія нябесныя сферы, секстант, знакі знакаў задзяка, тэлескопы, адзін з якіх накіраваны скрозь прыадчыненыя створкі купала ў зорнае неба).

Не менш незвычайнымі з'яўляюцца і рэплікі героя, якія ў гэтай сцэне па сутнасці не паўстаюць дыялагічным сродкам камунікацыі з іншымі персанажамі, а паступова складаюцца ў нейкае падабенства фрагментаванага філасофскага маналогу, прасякнутага рамантычным і нават сентыментальным пафасам. У пустых залах абсерваторыі, якая не працуе пасля пажару, Бронюс адчувае сябе нібы ў пустыні, быццам усе людзі на зямлі памерлі, і ён адзіны жывы. Ён глядзіць на зорнае неба, успрымаючы яго як чуд, які рэзка кантрастуе з недасканаласцю навакольнай рэчаіснасці: “Чорт ведае чым людзі займаюцца: стрэлы, шыбеніцы, подласць. А тут... такое дзіва...” [Караткевіч 1990: 74].

Нягледзячы на небяспеку, Бронюс гаворыць натхнёна і ўзнёсла, адчуваючы сябе сам-насам з небам: “Што людзі будучага перад намі? Нікога не здзівіць чалавек сярод людзей. А вось чалавек сярод ваўкоў, свіней, гіен – вось што варта здзіўлення. А нараджаецца, жыве чалавекам сярод поскудзі. Значыць, ад прыроды – харошы... А я раней не бачыў неба... як многія...” [Караткевіч 1990: 76]. У гэтай філасофскай сцэне пад купалам абсерваторыі ўзнёслыя рамантычныя рэплікі Марцявічуса аказваюцца шмат у чым сугучнымі рэплікам галоўнага героя п'есы – Каліноўскага. Невыпадкава трэці ўдзельнік гэтай незвычайнай гутаркі – беларускі селянін Бабаед – кажа пра іх абодвух так: “Гэта вы... паэты... Са зброяй спіцё... Без жонак, без дзяцей, без грошай. Так, за народнае дзякуй” [Караткевіч 1990: 75].

Надзелены аўтарам літоўскім імем і прозвішчам, Бронюс Марцявічус і ў спісе дзеючых асоб, і ў аўтарскіх рэмарках, і ў рэпліках персанажаў вызначаецца як *жмудзін*. У беларускай літаратурнай традыцыі такое бывае, калі аўтару важна падкрэсліць, што гэта прадстаўнік балцкага, а не славянскага насельніцтва, а такая намінацыя зусім не абавязкова мае на ўвазе жамойта ў вузкім сэнсе, а можа быць назвай літоўцаў-балтаў у цэлым. Пры ўсёй ідэйнай блізкасці галоўных герояў трагедыі на працягу ўсёй п'есы аўтар выразна супрацьпастаўляе Бронюса менавіта як літоўца персанажам-беларусам.

Вобраз літоўца ў творчасці У. Караткевіча – гэта не заўсёды персанаж, які па-сяброўску ставіцца да беларусаў. Так, напрыклад, у рамане *Каласы пад сярпом тваім* (1965) мы сутыкаемся з Альгердам Корвідам, які паўстае тут як адзін з антаганістаў галоўнага героя, Алеся Загорскага. І сам аўтар-апавядальнік, і яго персанаж падкрэслена акцэнтуюць, што Альгерд – гэта менавіта літовец. “<...> я не разумею, якія адносіны да Польшчы мае немец Фан дэр Фліт, рускі Воранаў, літовец Корвід” [Караткевіч 1981: 330] – іранічна заўважае герой У. Караткевіча.

Сярод інтэрнацыянальнай па сваім складзе групы праціўнікаў Алеся Загорскага літовец Альгерд Корвід вылучаецца як асабліва небяспечны

супернік, які ў адрозненне ад астатніх валодае нейкімі таемнымі прыёмамі рукапашнага бою. Адным непрыкметным ударам ён можа “кінучь чалавека ў непрытомнасць і вывесці з бойкі на доўгі час” [Караткевіч 1981: 328]. Гэты таямнічы экзатычны навук выдатна ўсведамляецца таварышамі Альгерда, якія выкарыстоўваюць яго менавіта ў якасці свайго асноўнага байца. “Тое, што бойкі не мінуць, ён зразумеў адразу. Іначай на якога д’ябла ім быў патрэбен Корвід?” [Караткевіч 1981: 329].

Альгерд маўклівы, за ўвесь час ён прамаўляе толькі адну кароткую рэпліку: “Ясна, – змрочна сказаў Корвід” [Караткевіч 1981: 331]; нават моцна траўміраваўшы руку, ён не ўскрыквае і не стогне, а *шыпіць*. Незвычайнасць персанажа спалучаецца з апісаннем яго знешнасці, характэрнай для рамантычнага героя: “Прыгожае, жорсткае аблічча Альгерда было абыхавае” [Караткевіч 1981: 328]. Пры гэтым яго адрозненне ад таксама рамантызаванага вобраза галоўнага героя-беларуса ляжыць менавіта ў плоскасці *экзатычнай* эстэтызацыі¹².

У імагалогіі мяркуецца, што аснову мадэлявання ўяўнага этнічнага ландшафту ў літаратуры заўсёды складае апазіцыя “ethnocentrism vs. exoticism or xenophobic” [Leerssen 2016: 47]. Мы бачым, што ва У. Караткевіча беларускае, якое разумеецца як нармальнае, нейтральнае, супрацьпастаўляецца літоўскаму – як экзатычнаму, незвычайнаму. Пры гэтым мы не бачым тут этнацэнтрчнага супрацьстаяння *Свайго* як “правільнага”, “добрага” – *Чужому* як “няправільнаму”, “дрэннаму”, “злому”, як гэта было б у ксенафобнай парадыгме.

Супастаўленне этнатыпа літоўца ва У. Караткевіча з сучаснымі стэрэатыпнымі ўяўленнямі пра літоўцаў выяўляе дастаткова вялікую колькасць супадзенняў. Так, напрыклад, паводле вынікаў невялікага сацыялагічнага апытання 2009 года [Волынец 2009: 19–20], беларусы адзначылі наступныя рысы нацыянальнага характару, уласцівыя, на іх думку, літоўцам: *спакойныя, працавітыя, незалежныя, асцярожныя, флегматычныя, скрытныя, дзіўныя, суровыя*. Многія з гэтых рысаў можна аднесці і да Бронюса Марцявічуса, і да Альгерда Корвіда, а таксама да вобразаў літоўцаў у А. Куляшова і А. Якімовіча. Персанажы-літоўцы ў беларускай літаратуры першай паловы XX стагоддзя, умоўна “да Караткевіча”, адпавядаюць гэтым сучасным стэрэатыпным уяўленням у меншай ступені.

¹² Яшчэ адным творам У. Караткевіча, які часткова адсылае нас да падзей 1863–1864 гг., з’яўляецца раман *Нельга забыць* (1962). Тут аўтар стварае ўжо вобраз літоўца другой паловы XX стагоддзя, таксама рамантызаваны і экзатызаваны [Караткевіч 1988].

ВЫСНОВЫ

У цэлым вобраз літоўца ў творах У. Караткевіча, А. Куляшова, А. Якімовіча, прысвечаных паўстанню 1863–1864 гг., з пункта гледжання імагалогіі характарызуецца наступнымі важнымі асаблівасцямі:

1. Мае выразную этнічную маркіраванасць, якая маніфестуецца аўтарамі з дапамогай яго літоўскіх імя і прозвішча, аўтарскіх рэмарак і рэплік персанажаў-беларусаў, якія атрыбуюць яго па нацыянальнай прыкмеце.

2. Як гетэравобраз ён супрацьпастаўлены аўтавобразу беларуса, аднак гэтае супрацьпастаўленне носіць досыць мяккі характар і можа быць асэнсавана не ў катэгорыях архаічнай парадыгмы *Свой / Чужы*, а ў яе мадэрным варыянце *Свой / Іншы*. Адпаведна, тут не адбываецца размежавання па крытэрыях аксіялагічнага характару з прысваеннем этнатыпу разнастайных негатыўных характарыстык, на падставе якіх ён успрымаўся б як непрымальны і варожы (хоць і можа лічыцца патэнтнай на небяспечным). Addзяленне персанажа ад *Сваіх* пераносіцца ў плоскасць эстэтычнага, што дасягаецца шляхам яго *экзатызацыі*: яму прыпісваюцца якасці, у прынцыпе прымальныя і для беларусаў, але, на іх думку, не вельмі характэрныя для іх саміх. У такой парадыгме літовец адрозніваецца ад беларуса не тым, што ён «злы» ці «дрэнны» (ён такім не лічыцца), а тым, што ён «дзіўны», «незвычайны», «нязвычайны».

3. Некаторыя рысы, якімі У. Караткевіч надзяляе вобразы літоўцаў, карэлююць з адпаведнымі стэрэатыпнымі ўяўленнямі, якія выяўляюцца ў беларускай літаратурнай традыцыі, іншыя – не маюць да гэтага дачынення, а з’яўляюцца элементамі неарамантычнай паэтыкі твораў альбо сродкамі індывідуалізацыі персанажаў, не звязанымі з іх этнічнай прыналежнасцю. Аднак іх не так проста карэктаваць: спецыфікай літаратурнай спадчыны пісьменніка з’яўляецца тое, што ён не толькі акумуляваў у сваёй творчасці ўжо існуючыя элементы беларускай нацыянальнай культурнай традыцыі, але і актыўна тварыў яе, дапаўняючы новымі. Пераасэнсаваныя пісьменнікам наратывы нацыянальнай культуры пасля часта працягвалі рэтранслявацца ў яе сістэме менавіта ў рэакцыі, прапанаванай У. Караткевічам. У тым ліку гэта мае дачыненне і да беларускай нацыянальнай імагаміфалогіі. Можна сцвярджаць, што пісьменнік як бы распачаў працэс стварэння новых, умоўна “высокіх” ці “рамантычных”, версій некаторых імагатыпаў, часткова альтэрнатыўных іх ранейшым версіям, характэрным для беларускага рэалізму і сацрэалізму. Рысы персанажаў-літоўцаў ва У. Караткевіча шмат у чым карэлююць са стэрэатыпнымі ўяўленнямі пра літоўцаў у сучаснай беларускай культуры і ў пэўнай ступені адрозніваюцца ад

тых, што былі зафіксаваны ў творах беларускай літаратуры першай паловы XX стагоддзя.

4. У сацыяльна-саслоўным плане імагатып літоўца можа ўвязвацца са сферай каталіцкага кліру, пры гэтым самі вобразы літоўцаў-святароў гераізуюцца і рамантызуюцца. Гэтая традыцыя набывае развіццё ў драматычнай паэме А. Куляшова *Хамуціус* і аповесці А. Якімовіча *Кастусь Каліноўскі*.

References

- Aleksandrovič Andrėj. 1924. *Palët u minulae. Ad Kalinoŭskaha da našyx dzën*. "Maladnjak" 5: 33–52 [Александровіч Андрэй. 1924. *Палёт у мінулае. Ад Каліноўскага да нашых дзён*. "Маладняк" 5: 33–52].
- Baxanovič Natal'ja, 2018. *Obrazy poljaka i belorusa-litvina v mnogojazyčnoj literature Belarusi XIX stoletija*. „Studia Rossica Gedanensia” 5: 233–250 [Бахановіч Наталля, 2018. *Образы поляка и белоруса-литвина в многоязычной литературе Беларуси XIX столетия*. „Studia Rossica Gedanensia” 5: 233–250].
- Baxanovič Natallja, Varabej Maryna, Trafimčyk Anatol'. 2023. *Mastacki vobraz Bac'kaŭščyny ŭ litaratury Belarusi XIX stahoddzja*. Minsk: *Belaruskaja navuka* [Бахановіч Наталля, Варабей Марына, Трафімчык Анатоль. 2023. *Мастацкі вобраз Бацькаўшчыны ў літаратуры Беларусі XIX стагоддзя*. Мінск: Беларуская навука].
- Butyrčyk Hanna, Kazloŭskaja Maryna. 2016. *“Kalasy pad sjarpom tvaim” Uladzimira Karatkeviča jak al'tèrnatyŭny varyjant nacyjanal'naha mifa*. U: Hanna Butyrčyk (rèd.). *Slavjanskija litaratury ŭ kantèksce susvetnaj: da 750-hoddzja sa dnja narodžennja Dantè Alih'ery i 85-hoddzja Uladzimira Karatkeviča: matèryjaly XII Mižnar. navuk. kanf*, Minsk, 22–24 kastr. 2015 h. U 2 č. Č. 2. Minsk: RIVŠ. 8–22 [Бутырчык Ганна, Казлоўская Марына. 2016. *“Каласы пад сярпом тваім” Уладзіміра Караткевіча як альтэрнатывуны варыянт нацыянальнага міфа*. У: Ганна Бутырчык (рэд.). *Славянскія літаратуры ў кантэксце сусветнай: да 750-годдзя са дня нараджэння Дантэ Аліг'еры і 85-годдзя Уладзіміра Караткевіча: матэрыялы XII Міжнароднага навукова-метадычнага зборніка*. Мінск, 22–24 кастрычніка 2015 г. У 2 ч. Ч. 2. Мінск: РІВШ. 8–22].
- Gercen Aleksandr. 1958. *Grodzenskaja istorija (Semaško, Filaret)*. U: Gercen Aleksandr. *Sobranie sočinenij: v 30 tomax*. T. 13. Moskva: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR [Герцен Александр. 1958. *Гродненская история (Семашко, Филарет)*. У: Герцен Александр. *Собрание сочинений: в 30 томах*. Т. 13. Москва: Издательство Академии наук СССР. 390–391].
- Harnoŭskaja Vera. 2010. *Tèkstalahičnae pračytanne trahedyi U. Karatkeviča “Kastus’ Kalinoŭski” (varyjanty 1963, 1990 hh.)*. U: Ljudmila Sin'kova (rèd.). *Belaruskaje litaraturaznaŭstva: navukova-metadyčny zbornik*. Vyp. 8. Minsk: BDU, Parkus pljus. 27–30 [Гарноўская Вера. 2010. *Тэксталагічнае прачытанне трагедыі У. Караткевіча “Кастусь Каліноўскі” (варыянты 1963, 1990 гг.)*. У: Людміла Сінькова (рэд.). *Беларускае літаратуразнаўства: навукова-метадычны зборнік*. Вып. 8. Мінск: БДУ, Паркус плюс. 27–30].
- Hnilamëdaŭ Uladzimir, Mikulič Mikalaj (rèd.). 2022. *Belarуска-еўрапейскія літаратурныя ўзаемасувязі і імагалогія*. Minsk: *Belaruskaja navuka* [Гніламёдаў Уладзімір, Мікуліч Мікалай (рэд.). 2022. *Беларуска-еўрапейскія літаратурныя ўзаемасувязі і імагалогія*. Мінск: Беларуская навука].
- Ilgūnas Gediminas. 2007. *Antanas Mackevičius: sukilimo žygiai ir kovos*. Vilnius: Versus Aureus.

- Jackiewicz Mieczysław. 2024. *Maria Kiersnowska z Kupryszek – prababką marszałkini Senatu RP*. „Znad Wili” 3(99): 101–106.
- Jakimovič Ales'. 1978. *Kastus' Kalinoŭski*. U: Ales' Jakimovič. *Zbor tvoraŭ u 3-x tamax*. T. I. Minsk: Mastackaja litaratura. 189–437 [Якімовіч Алесь. 1978. *Кастусь Каліноўскі*. У: Алесь Якімовіч. *Збор твораў у 3-х тамах*. Т. I. Мінск: Мастацкая літаратура. 189–437].
- Katilius Algimantas. 2007. *Marijonų vienuolynai 1863 m. sukilime ir jų uždarymas*. „Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis” 30: 97–126.
- Katilius Algimantas. 2009. *Lietuvos vienuolių dalyvavimas 1863–1864 m. Sukilime*. „Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis” 32: 79–112.
- Karatkevič Uladzimir. 1981. *Kalasy pad sjarpom tvaim*. Minsk: Junactva [Караткевіч Уладзімір. 1981. *Каласы пад сярпом тваім*. Мінск: Юнацтва].
- Karatkevič Uladzimir. 1988. *Nel'ha zabyc'*. U: Uladzimir Karatkevič. *Zbor tvoraŭ: u 8 t*. T. 3. Minsk: Mastackaja litaratura. [Караткевіч Уладзімір. 1988. *Нельга забыць*. У: Уладзімір Караткевіч. *Збор твораў: у 8 т*. Т. 3. Мінск: Мастацкая літаратура. 5–335].
- Karatkevič Uladzimir. 1990. *Kastus' Kalinoŭski. Smerc' i neŭmiručasc'*. U: Uladzimir Karatkevič. *Zbor tvoraŭ: u 8 t*. T. 8. Minsk: Mastackaja litaratura. 5–97 [Караткевіч Уладзімір. 1990. *Кастусь Каліноўскі. Смерць і неўміручасць*. У: Уладзімір Караткевіч. *Збор твораў: у 8 т*. Т. 8. Мінск: Мастацкая літаратура. 5–97].
- Klimkovič Mixas'. *Kastus' Kalinoŭski*. U: Mixas' Klimkovič. *Zbor tvoraŭ: u 2 t*. T. 2. Minsk: Dzjaržvyd BSSR, 1959. 24–52 [Клімковіч Міхась. *Кастусь Каліноўскі*. У: Міхась Клімковіч. *Збор твораў: у 2 т*. Т. 2. Мінск: Дзяржвыд БССР. 24–52].
- Korbut Viktor. 2023. *Litoŭcy i litoŭska-belaruskija adnosiny na staronkax hazet "Naša Dolja" i "Naša Niva" ŭ 1906–1907 hh*. „Studia Interkulturowe Europy Środkowo-Wschodniej” 16: 41–67 [Корбут Віктар. 2023. *Літоўцы і літоўска-беларускія адносіны на старонках газет "Наша Доля" і "Наша Нива" ў 1906–1907 гг.* „Studia Interkulturowe Europy Środkowo-Wschodniej” 16: 41–67].
- Kuljašoŭ Arkadz'. 2003. *Xamucius*. U: Arkadz' Kuljašoŭ. *Darohi: Veršy, paëmy*. Minsk: Mastackaja litaratura. 179–302 [Куляшоў Аркадзь. 2003. *Хамуціўс*. У: Аркадзь Куляшоў. *Дарогі: Вершы, паэмы*. Мінск: Мастацкая літаратура. 179–302].
- Leerssen Joep. 2007. *Imagology: History and method*. In: Manfred Beller, Joep Leerssen (eds.). *Imagology: The cultural construction and literary representation of national characters. A critical survey*. Amsterdam: Rodopi. 17–32.
- Leerssen Joep. 2016. *Imagology: On using ethnicity to make sense of the world*. „Iberical, Revue d'études ibériques et ibéro-américaines” 10: 13–31.
- Leerssen Joep. 2022. *Enmity, Identity, Discourse: Imagology and the State*. U: Katharina Edtstadler, Sandra Folie, Gianna Zocco (eds.). *New perspectives on imagology*. Leiden: Brill. 49–69.
- Lobač Uladzimir, Vnukovič Juras'. 2011. *Vobraz litoŭcaŭ u belaruskaj narodnaj kul'tury*. U: Alesja Korsak (rėd.). *Belaruskae Padzvinne: vopyt, metodyka i vyniki paljavux i miždyscyplinaryx dasledavannjaŭ: u 2 častkax*. Č. 2. Navapolack: PDU. 167–178 [Лобач Уладзімір, Внуківіч Юрась. 2011. *Вобраз літоўцаў у беларускай народнай культуры*. У: Алеся Корсак (рэд.). *Беларускае Падзвінне: вопыт, методыка і вынікі палявых і міждyscyплінарных даследаванняў: у 2 частках*. Ч. 2. Наваполацк: ПДУ. 167–178].
- Makarėvič Ales'. 2022. *Asablivasci mastackaha svetu trahedyi U. Karatkeviča "Kastus' Kalinoŭski (Smerc' i neŭmiručasc')" jak mastackaj versii historyčnyx faktaŭ*. „Acta Albaruthenica” 22: 97–122 [Макарэвіч Алесь. 2022. *Асабліваці мастацкага свету трагедыі У. Караткевіча "Кастусь Каліноўскі (Смерць і неўміручасць)" як мастацкай версіі гістарычных фактаў*. „Acta Albaruthenica” 22: 97–122].

- Mašara Mixas'. 1934. *S'merc' Kastusja Kalinoŭskaha*. Vil'nja: Vydan'ne St. Hl'jakoŭskaha i Jaz. Najdzjuka [Машара Міхась. 1934. *Сьмерць Кастуся Каліноўскага*. Вільня: Выданьне Ст. Глякоўскага і Яз. Найдзюка].
- Mečkovskaja Nina. 2002. *Nacional'no-kul'turnye oppozicii v mental'nosti belorusov (na materiale beloruskix paremij i frazeologizmov s etnolingvonimami i toponimami)*. U: Galina Neščimenko (rèd.). *Vstreči ètničeskix kul'tur v zerkale jazyka v sopostavitel'nom lingvokul'turnom aspekte*. Moskva: Nauka. 215–231 [Мечковская Нина. 2002. *Национально-культурные оппозиции в ментальности белорусов (на материале белорусских паремий и фразеологизмов с этнолингвонимами и топонимами)*. У: Галина Нешименко (ред.). *Встречи этнических культур в зеркале языка в сопоставительном лингвокультурном аспекте*. Москва: Наука. 215–231].
- Mel'nikava Anžëla. 2016. *Nacyjanal'na-svetapohljadnyja kaardynaty belaruskaj litaratury peršaj trëci XX stahoddzja*. Homel': HDU imja F. Skaryny [Мельнікава Анжэла. 2016. *Нацыянальна-светапоглядныя каардынаты беларускай літаратуры першай трэці XX стагоддзя*. Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны].
- Meltzer Francoise. 2001. *For Fear of the Fire: Joan of Arc and the Limits of Subjectivity*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Mirovič Eüscihnej. 1957. *Kastus' Kalinoŭski*. U: Eüscihnej Mirovič. *P'esy*. Minsk: Dzjaržaŭnae vydavectva BSSR, 1957. 3–68 [Міровіч Еўсцігней. 1957. *Кастусь Каліноўскі*. У: Еўсцігней Міровіч. *П'есы*. Мінск: Дзяржаўнае выдавецтва БССР. 3–68].
- Nikol'ski Nikalaj, Dudkoŭ Dzanis, Ločmel' Iosif (rèd.). 1940. *Dokumenty i materyjaly pa historyi Belarusi*. T. 2: (1772–1903 hh.). Minsk: Vydavectva AN BSSR [Нікольскі Нікалай, Дудкоў Дзяніс, Лочмель Іосіф (рэд.). 1940. *Дакументы і матэрыялы па гісторыі Беларусі*. Т. 2. (1772–1903 гг.). Мінск: Выдавецтва АН БССР].
- Sin'kova Ljudmila. 2015. *Komiks: z historyi žanru i jaho funkcyjanavannja na staronках belaruskaha peryjadyčnaha druku*. U: Sergej Dubovik (rèd.). *Vizual'no-semantičeskie sredstva sovremennoj mediaindustrii: materialy Respublikanskoj naučno-praktičeskoj konferencii. Minsk, 20–21 marta 2015 g.* Minsk: Izdatel'skij centr BGU. 154–158 [Сінькова Людміла. 2015. *Комікс: з гісторыі жанру і яго функцыянавання на старонках беларускага перыядычнага друку*. У: Сергей Дубовик (ред.). *Визуально-семантические средства современной медиаиндустрии: материалы Республиканской научно-практической конференции. Минск, 20–21 марта 2015 г.* Минск: Издательский центр БГУ. 154–158].
- Toporov Vladimir. 1990. *Obraz "sosedu" v stanovlenii ètničeskogo samosoznanija (rusko-litovskaja perspektiva)*. U: Gennadij Litavrin (rèd.). *Slavjane i ix sosedi. Ètnopsichologičeskij stereotip v srednie veka*. Moskva: Institut slavianovedeniya i balkanistiki AN SSSR. 4–14 [Топоров Владимир. 1990. *Образ "соседа" в становлении этнического самосознания (русско-литовская перспектива)*. У: Геннадий Литаврин (ред.). *Славяне и их соседи. Этно-психологический стереотип в средние века*. Москва: Институт славяноведения и балканистики АН СССР. 4–14].
- Vnukovič Juras'. 2010. *Litoŭcy Belarusi. Ètnalaħičnae dasledavanne*. Minsk: Belaruskaja navuka [Внуковіч Юрась. 2010. *Літоўцы Беларусі. Этналагічнае даследаванне*. Мінск: Беларуская навука].
- Vol'ny Anatol'. 1926. *Kastus' Kalunoŭski*. U: Anatol' Vol'ny. *Čornakudraja radas'c'*. Minsk: Vydan'ne CB "Maladnjaka". 3–20 [Вольны Анатоль. 1926. *Кастусь Каліноўскі*. У: Анатоль Вольны. *Чорнакудрая радасць*. Менск: Выданьне ЦБ "Маладняка". 3–20].
- Volynec Tat'jana. 2009. *Ètnostereotipy i ix otryaženie v jazykovom soznanii belorusov*. U: Ivan Rovdo (rèd.). *Russkij jazyk: sistema i funkcionirovanie (k 70-letiju filologičeskogo fakul'teta): sb. materialov IV Meždunar. nauč. konf., g. Minsk, 5–6 maja 2009 g.: v 2 č. Č. 1*. Minsk: RIVŠ. 16–24 [Волюнец Татьяна. 2009. *Этностереотипы и их отражение в языковом сознании белорусов*. У: Иван Ровдо (ред.). *Русский язык: система и функционирование (к 70-летию филологического факультета): сб. материалов IV Междунар. науч. конф., г. Минск, 5–6 мая 2009 г.: в 2 ч. Ч. 1*. Минск: РИВШ. 16–24]

и их отражение в языковом сознании белорусов. У: Иван Ровдо (ред.). Русский язык: система и функционирование (к 70-летию филологического факультета): сб. материалов IV Международ. науч. конф., г. Минск, 5–6 мая 2009 г.: в 2 ч. Ч. 1. Минск: РИВШ. 16–24].

Xaroška Hanna. 2006. „Хамуційс“ Arkadzja Kuljašova – vjaršynnae dasjahnenne dramatyčnaha èpasu. U: Arkadij Ruseckij (rèd.). *Učenyje zapiski UO „Vitebskij gosudarstvennyj universitet im. P. M. Mašerova“*. T. 5. 111–132 [Харошка Ганна. 2006. „Хамуціўс“ Аркадзя Куляшова – вяршыннае дасягненне драматычнага эпасу. У: Аркадзій Русецкі (ред.). *Ученые записки УО „Витебский государственный университет им. П. М. Машерова“*. Т. 5. 111–132].

Žemaitytė-Narkevičienė Ona. 2000. *Vyskupas Motiejus Valančius ir jo kariai*. Kaunas: Naujasis amžius.

STRESZCZENIE: W pracach U. Karatkiewicza dotyczących powstania z lat 1863–1864 obraz Litwina nabiera nowych cech, które wcześniej nie były charakterystyczne dla literatury białoruskiej – jest on romantyzowany i egzotyzowany. Jako hetero-obraz kontrastuje on z auto-obrazem Białorusina nie jako „zły”, „niegodziwy” lub „niewłaściwy”, ale jako „dziwny”, „niezwykły” i „niezwyczajny”. Zmienia się również jego status społeczny: obecnie często kojarzony jest z heroicznymi postaciami księży katolickich. Tę nową tradycję kontynuują niektórzy inni autorzy drugiej połowy XX w., tacy jak A. Kulaszou i A. Jakimowicz.

SŁOWA KLUCZOWE: etnotyp Litwina, imagologia, egzotyzacja, postać księdza katolickiego, literatura białoruska.

АНАТАЦЫЯ: У творах У. Караткевіча пра паўстанне 1863–1864 гадоў вобраз літоўца набывае новыя, раней не характэрныя для беларускай літаратуры, рысы – рамантызуецца і экзатызуецца. Як гетэравобраз ён супрацьпастаўляецца аўтавобразу беларуса не як „дрэнны”, „злы”, „няправільны”, а як „дзіўны”, „незвычайны”, „нязвыклы”. Змяняецца і яго сацыяльны статус, цяпер ён часта ўвязваецца з гераізаванымі постацямі каталіцкіх святароў. Гэтай новай традыцыі прытрымліваюцца і некаторыя іншыя аўтары другой паловы XX ст. – А. Куляшоў і А. Якімовіч.

КЛЮЧАВЫЯ СЛОВЫ: этнатып літоўца, імагалогія, экзатызацыя, вобраз каталіцкага святара, беларуская літаратура.

Алена Ляшкевіч ♦ Alena Leshkevich

Варшаўскі ўніверсітэт, Польшча

University of Warsaw, Poland

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-8376-7736>

e-mail: alena.i.leshkevich@gmail.com

Апісанне вяселля ў рамане Фларыяна Чарнышэвіча *Nadberezyńcy* як этнаграфічная крыніца¹

*The Wedding Scene in Florian Czarnyszewicz's Novel NADBEREZYŃCY
as an Ethnographic Source*

*Opis wesela w powieści Floriana Czarnyszewicza NADBEREZYŃCY jako
źródło etnograficzne*

ABSTRACT: This article analyses the description of a wedding in the novel *Nadberezyńcy* (1942) by the Polish writer Florian Czarnyszewicz (1900–1964), born in eastern Belarus. According to the plot, the wedding ceremony takes place in 1918 in the village of Smolarnia, inhabited by petty nobility. The prototype of Smolarnia was the village of Peresieka, where the writer lived from 1911–1920. The village of Peresieka no longer exists; its closest present-day equivalent is the village of Ubołoć in the Kličaŭ district (Mahilioŭ region, eastern Belarus). This article, having established the place and time of the wedding ritual described by Czarnyszewicz, compares the writer's description with data from ethnographic sources. For the comparative analysis, the article focuses on elements that most clearly reflect the regional specificity of the wedding (songs), as well as the *pasad* – a part of the ritual that could take place differently at petty nobility and peasant weddings. This analysis demonstrates that in the novel *Nadberezyńcy*, set in eastern Belarus, the author also uses ethnographic details from western Belarus, where he lived in the early 1920s.

KEYWORDS: family rituals, wedding, wedding songs, Florian Czarnyszewicz, Belarusian Poles, petty nobility.

¹ Артыкул напісаны падчас рэалізацыі стыпендыі фонду Цяшкоўскага (Fundacja Augusta hr. Cieszkowskiego).

Уступ

У гэтым артыкуле аўтарка спрабуе адказаць на пытанне, наколькі раман Фларыяна Чарнышэвіча (1900–1964) *Надбярэзінцы* (1942) можна лічыць этнаграфічнай крыніцай пра жыццё ўсходнебеларускай дробнай шляхты. Дзеля гэтага аналізуецца апісанне вяселля (яго абрадавай часткі і тэкстаў вясельных песень) у творы. Згодна з сюжэтам, вяселле адбываецца напярэдадні Вялікага посту (то бок у лютым) 1918 г. у Смалярні, роднай вёсцы маладой, шляхцянкай Ганны Пятроўскай, недалёка ад мястэчка Вонча, прататыпам якога ў рамане стаў г. Клічаў Магілёўскай вобласці. Пад назвай Смалярня ў рамане апісваецца шляхецкая вёска Перасека². Малады, адпаведна сюжэту рамана, – шляхціц Іпаліт Вяндлінскі з в. Мурашкі³ пад Бялынічамі. Родныя вёскі жаніха і нявесты знаходзяцца на адлегласці каля 50 км. Да моманту сватання маладыя ні разу не бачыліся. У вяселлі ўдзельнічаюць родныя і сябры з абодвух бакоў.

Апісанне давясельнай і ўласна вясельнай частак абраду⁴ займае 15 раздзелаў рамана. Назвы некаторых з іх маглі б пасаваць для этнаграфічнай літаратуры: *Swaty, Zaręczyny, Panieński wieczór, Błogosłowieństwo, Korowaj* [Czarnyszewicz 2016: 247–303]. Большасць апісаных этапаў⁵ характэрныя для ўсёй тэрыторыі Беларусі, але ў розных рэгіёнах яны былі акцэнтаваныя ў рознай ступені. У апісанні Ф. Чарнышэвіч выразна зазначае, якія з частак вясельнага абраду паходзяць са Смалярні, а якія – з-пад Бялынічаў. Па ініцыятыве родных маладога з-пад Бялынічаў адбываецца пасад маладой на дзяжу; яны ж выконваюць песню „Da odkryciaż, rakażyciaż! / Da sztoż tam za grafinią”. Асноўная частка вяселля адбываецца на ўзор, прыняты ў Смалярні, але родныя маладога актыўна ўдзельнічаюць на ўсіх этапах, з чаго можна зрабіць выснову, што вясельныя звычай ім знаёмыя і пад Бялынічамі былі падобныя.

Істотная частка апісання вяселля – пададзеныя аўтарам тэксты вясельных песень. Яны ў большай ступені, чым апісанне абрадавай часткі, адлюстроўваюць рэгіянальную спецыфіку цырымоніі. Параўноўваючы

² Чарнышэвіч не даваў у сваіх раманах сапраўдных назваў малых населеных пунктаў, якія мелі рэальныя прататыпы ў яго родных мясцінах, акрамя некаторых вёсак пад Бабруйскам [Bajków, Maksimiuk 2024: 248–249, 260–263]. Затое ў яго творах фігуруюць пад уласнымі назвамі Магілёў, Бабруйск, Рагачоў, Бялынічы, Варшава.

³ Рэальную вёску-прататып Мурашак пакуль што ўсталяваць не атрымалася [Bajków, Maksimiuk 2024: 264]. Цяперашні Бялыніцкі раён суседнічае з Клічаўскім.

⁴ Выкарыстана тэрміналогія Л. Малаш [1989b: 126].

⁵ Акрамя выпякання каравая, якое не зафіксавана ў некаторых мясцовасцях Паўночнай Беларусі [Варфаламеева 2017: 13].

вясельныя песні, прыведзеныя Чарнышэвічам, з тэкстамі з навуковых этнаграфічных зборнікаў, дзе пазначана месца запісу, можна даведацца, ці сапраўды пісьменнік узгадаў песні са сваіх родных мясцін. Пішучы раман *Надбярэзінцы ў эміграцыі*, ён мог выкарыстаць дэталі, характэрныя для Заходняй Беларусі, дзе жыў на пачатку 1920-х і дзе прайшло яго ўласнае вяселле, альбо дэталі з вяселляў палякаў, якія назіраў у Аргенціне⁶. Для параўнання былі выкарыстаны агульнабеларускія зборнікі і даследаванні [Гілевіч 1979; Захарава 1984; Варфаламеева 2017], у т. л. кнігі, прысвечаныя вяселлю, серыі “Беларуская народная творчасць” [Цвірка і інш. 1978; Малаш і інш. (рэд.) 1981; Малаш, Мажэйка, Фядосік (рэд.) 1988], рэгіянальныя фальклорныя зборнікі [Варфаламеева 1998; Варфаламеева (рэд.) 2006; Варфаламеева (рэд.) 2010; Новак 2010; Новак (рэд.) 2014], палявыя запісы аўтаркі і іншых даследчыкаў⁷. Варыянты песні *W zielonym gaiczku kanarejek nuci* зафіксаваны ў зборніках польскага фальклору [Mazurowski 1927; Dworakowski 1935; Skwarczyński 1984; Cieśluk 2013; Majchrzak 2014; Szymańska i in. (red). 2016].

Для параўнання выкарыстаны этнаграфічныя матэрыялы, запісаныя ад вяскоўцаў, якія з’яўляюцца і нашчадкамі сялян, і дробнай шляхты, і каталіцкага, і праваслаўнага веравызнання. Такі падыход апраўданы адсутнасцю навуковых этнаграфічных публікацый пра ўсходнебеларускую дробную шляхту і блізкасць яе ладу жыцця да сялянскага. Вясельныя песні – архаічны і ў той жа час досыць устойлівы жанр беларускага фальклору. Таму здаецца апраўданым параўноўваць апісанне вяселля ў Ф. Чарнышэвіча, якое, згодна з сюжэтам рамана, адбываецца ў 1918 г., як з больш раннімі, так і з больш познімі этнаграфічнымі крыніцамі.

У пошуках адпаведнікаў тэкстаў вясельных песень, пададзеных Ф. Чарнышэвічам, прааналізаваныя крыніцы з усёй Беларусі, з асаблівай увагай да запісаў з яго родных мясцін у шырокім сэнсе – Клічаўскага і суседніх раёнаў, гістарычных Бабруйскага, Ігуменскага і суседніх павеатаў. Каштоўнымі былі таксама звесткі з паўночна-заходняй Беларусі (гістарычнай Віленшчыны), дзе Ф. Чарнышэвіч жыў у 1921–1924 гг.

⁶ У рамане *Losy Pasierbów*, які лічыцца заснаваным на рэальных падзеях, хоць і не дакументальным, як *Nadbereżyńcy*, Чарнышэвіч згадвае вяселле, якое наведваў у Аргенціне галоўны герой [Czarnyszewicz 2017: 100–110]. Аўтар не падае тэкстаў вясельных песень. Магчыма, у Аргенціне іх не спявалі, бо вяселле выглядае вельмі скарочаным: вячканне, збор грошай для маладых, прамова на іх добрае жыццё, танцы.

⁷ Запісы былі зробленыя ў 2011 г. падчас экспедыцыі Рэспубліканскага моладзевага грамадскага аб’яднання “Студэнцкае этнаграфічнае таварыства” (далей СЭТ). Некаторыя архіўныя матэрыялы СЭТ у гэтым артыкуле ўпершыню ўводзяцца ў навуковы абарот.

Фларыян Чарнышэвіч і яго Надбярэзінцы

Для разумення кантэксту рамана істотная біяграфія пісьменніка. Фларыян Чарнышэвіч нарадзіўся ва Усходняй Беларусі, на хутары Тучы Бабруйскага павета⁸ ў сям'і дробнай засцяпковай каталіцкай шляхты, якая лічыла сябе палякамі. У 1911 г. сям'я пераехала ў “польскую” (шляхецкую) вёску Перасека⁹. Будучы пісьменнік вучыўся па-руску ў школе ў Клічаве і ў гарадскім вучылішчы ў Бабруйску, а польскую мову вывучыў у падпольных польскіх школах. Потым ён сам выкладаў у такіх школах. У яго сям'і, хутчэй за ўсё, размаўлялі на мяшанцы беларускай і польскай моў. Ф. Чарнышэвіч удзельнічаў у польска-савецкай вайне як разведчык і жаўнер, служыў у паліцыі ў Бабруйску.

Пасля падпісання Рыжскай мірнай дамовы ў 1921 г. Ф. Чарнышэвіч пакінуў родныя мясціны, працаваў паліцыянтам у мястэчку Войстам¹⁰. У 1922 г. ажаніўся са Станіславай Плёска з недалёкай ад Войстама в. Навасады¹¹. Пасля звальнення з паліцыі спрабаваў зарабляць на жыццё, дапамагаючы сялянам у складанні афіцыйных дакументаў, але ў 1924 г. па эканамічных прычынах разам з сям'ёй эміграваў у Аргенціну, дзе працаваў на складзе бойні ў Берыса. Быў актыўным удзельнікам Саюза палякаў у Аргенціне. Памёр у 1964 г. у г. Вілья Карлас Пас, дзе і пахаваны. На яго магіле зроблены надпіс „Soldado, Obrero, Escritor y Patriota Polaco” (Жаўнер, рабочы, пісьменьнік і польскі патрыёт).

У эміграцыі Ф. Чарнышэвіч напісаў па-польску раманы *Nadberezyńcy* (Надбярэзінцы¹², 1942), *Wicik Żywica* (1953), *Losy pasierbów* (1958) і *Chłopczy z Nowoszysek* (1963). Дзеянне двух першых твораў адбываецца ва Усходняй Беларусі, трэцяга – у Аргенціне, а чацвёртага – на Віленшчыне, дзе пісьменнік працаваў у паліцыі. Лічыцца, што ў аснову сюжэтаў лёг жыццёвы досвед самога аўтара. У раманах шмат этнаграфічных дэталей. Пісьменнік дастаткова доўга жыў і ва ўсходняй, і ў заходняй частках Беларусі, каб добра ведаць мясцовыя рэаліі¹³. Варта падкрэсліць, што і ва Усходняй, і ў Заходняй Беларусі Ф. Чарнышэвіч меў магчымасць назіраць чужыя вяселлі. Яго ўласнае вячанне адбылося, верагодна,

⁸ Ужо не існуе; бліжэйшыя вёскі – Бёрда і Перасопня Клічаўскага раёна Магілёўскай вобласці, Усходняя Беларусь.

⁹ Ужо не існуе; цяпер – тэрыторыя Клічаўскага раёна, бліжэйшая вёска – Убалаць.

¹⁰ Цэнтр гміны ў Свянцянскім павеце, недалёка ад Смаргоні; цяпер вёска ў Смаргонскім раёне Гродзенскай вобласці, Заходняя Беларусь.

¹¹ Гміна Войстам; цяпер у складзе Вілейскага раёна Мінскай вобласці.

¹² Выдадзены па-беларуску ў 2017 г.

¹³ Даведацца больш пра жыццёвы шлях творцы можна ў кнізе *Florian Czarnyszewicz. Biografia*, t. 1: *Znad Berezyny nad La Platę* [Bajków, Maksimiuk 2024].

у капліцы ў Войстае [Bajków, Maksimiuk 2024: 102], а працяг шлюбнай цырымоніі – хутчэй за ўсё, у цешчы ў Навасадах.

Дзеянне рамана *Nadberezyńcy* адбываецца ў 1911–1920 гг. у родных мясцінах аўтара. Падзагалолак твора – “powieść w trzech tomach osnuta na tle prawdziwych wydarzeń”. Асновай тэксту сталі ўспаміны пісьменніка, якія ён запісваў ужо ў эміграцыі [Янучонак 1952: 321; Bajków, Maksimiuk 2024: 247–251], то бок ад падзей, адлюстраваных у рамане, прайшло мінімум ад чатырох да трынаццаці гадоў, а ад апісанага вяселля, якое нібыта адбылося ў 1918 г., – мінімум шэсць гадоў. На пачатку 1940-х раман быў гатовы і пачалася праца над яго выданнем. Твор выйшаў у 1942 г. у Буэнас-Айрэсе [Bajków, Maksimiuk 2024: 273–279]. Даследчыкі адзначаюць дакументальную вартасць твораў Чарнышэвіча [Zadencka 1995: 31; Міхалец 2017: 197]. Але *Nadberezyńcy* – гэта ў першую чаргу мастацкі твор. Як адзначаюць біёграфы пісьменніка, “fabuła stanowiła fikcję literacką, a nie reportaż historyczny”; згадваюць таксама магчымыя недакладнасці ў дэталях і храналогіі падзей у рамане [Bajków, Maksimiuk 2024: 250–251]. Верыфікацыя этнаграфічных дэталей апісання вяселля ў рамане *Nadberezyńcy* наблізіць нас да лепшага разумення ступені дакументальнасці твораў Чарнышэвіча.

Абрадавая частка вяселля: пасад

Апісанне абрадавай часткі вяселля ў Ф. Чарнышэвіча складаецца са шматлікіх элементаў, вядомых па апісаннях пераважна сялянскіх шлюбных цырымоній па ўсёй тэрыторыі Беларусі. Складана казаць пра іх усходнебеларускую спецыфіку, таму абмяжуемся толькі асобнымі заўвагамі аб апісанні пасаду маладой, якое, магчыма, адлюстроўвае розніцу між шляхецкім і сялянскім вяселлем.

Па сюжэце рамана кабеты з бялыніцкай шляхты, якая была больш беларусізаванай і мела лад жыцця, бліжэйшы да сялянскага, у адрозненне ад шляхты са Смалярні, якая мацней трымалася шляхецкіх звычаяў і польскасці, хацелі, каб нявеста села на дзяжу, пакрытую абрусом. Такім чынам маладая паказала б, што яна цнатлівая. Ганка Пятроўская не хацела гэтага рабіць, аргументуючы, што ў Смалярні няма такога звычаю:

– Ja nie będę siadała; u nas nie ma takiego zwyczaju – zaprotestowała Hańka wstawszy.

– Ni będziesz siadać?! Znaczyć winowata – boisz si! Znaczyć ty w chacie pa polsku pnieszsia, a za wuhłami z chłopcami treszisia?! Hetkajaz z ciebie Palaczka?! – podjęty wrzask białynieckie baby [Czarnyszewicz 2016: 261].

Далей Ганка ўсё ж сядзе на дзяжу, але ўспрымае гэта як абразу для сябе. Яна ў слязах просіць бацьку дазволіць ёй не выходзіць замуж за Іпаліта Вяндлінскага і кампенсаваць бялынічцам выдаткі на вяселле. Пасля доўгіх угавораў, аднак, едзе да шлюбу.

Гэты эпізод дазваляе паставіць пытанне адрозненняў шляхецкіх звычаяў ад сялянскіх і розніцы між шляхтай з розных мясцовасцей. Апрача пасаду, больш ніякіх грунтоўных адрозненняў у вясельным абрадзе шляхты са Смалярні і з-пад Бялынічаў Ф. Чарнышэвіч не прыводзіць. Варта адзначыць, што сяданне нявесты на дзяжу зафіксавана ў крыніцах канца XIX ст. у розных рэгіёнах Польшчы пад назвай *posadziny* [Гура 2009]. У Мазовіі быў вядомы звычай *rozpleciny*, падчас якога маладая сядзела на дзяжы. Як адзначыў С. Дваракоўскі ў 1935 г., у дробнай шляхты “*ów zwyczaj zupełnie zarzucono, pozostała tylko sama nazwa*”, а ў сялянскіх вёсках традыцыя захавалася [Dworakowski 1935: 68].

Трансфармацыю пасада маладой у побыце заходнебеларускай шляхты ў другой палове XIX ст. апісвае Міхал Федароўскі: у сялян цнатлівую маладую саджалі на пакрытую кажухом дзяжу, а тую, што страціла “дзявоцкую красу” – на табурэтку, у той час як у шляхты Ваўка-выскага павета, адпаведна нататкам этнографа, датаваным 1878 г., “маладую заўсёды саджаюць на крэсле, накрытым футрам. Толькі ў ваколіцах г. Нараўкі ў шляхты датрымаўся звычай, што маладую саджаюць на дзяжы, накрытай футрам” [Цвірка і інш. 1978: 149–150].

У палескай дробнай шляхты таксама вясельныя звычаі змяняліся хутчэй, чым у навакольных сялян, застаючыся, тым не менш, пад уплывам сялянскага асяродку даволі архаічнымі. Этнограф С. Дваракоўскі ў 1939 г. пісаў:

Obrzędowość rodzinna p o l e s k i e ¹⁴ szlachty zagrodowej posiada dziś jeszcze wiele momentów archaicznych, niespotykanych w Polsce centralnej. Ogólny jej charakter jest „poleski”, t. zn. zarówno układ sytuacji obrzędowych, jak i ich przebieg jest niemal taki jak u chłopów-poleszuków. Są jednak i pewne, choć nieznaczne różnice.

Zwyczaje weselne szlacheckie są nieco bardziej ogładzone od włościańskich, gdyż szlachta w przeszłości była bezwątpienia elementem światlejszym od chłopów. Podlegała ona w silniejszym stopniu wpływowi ogólnopolskiego środowiska szlacheckiego i szlacheckiej kultury, niż warstwy włościańskie. Przy tym sama szlachta dbała zawsze o dystans dzielący ją od chłopów i chętnie przyjmowała wytwory „pańskie”. Jednym z takich jest np. „tort” weselny, który zastępuje chłopski „korowaj”. Oczywiście tort ów nie wiele różni się od korowaja, ale w rozmowie szlachcic zawsze podkreśla, że u nich na weselu nie piecze się korowaja, jak u chłopów, ale tort [Dworakowski 1939: 60–61].

¹⁴ Тут і далей выдзяленне С. Дваракоўскага.

Шукаючы адрозненні між шляхецкай і сялянскай шлюбнай цырымоніяй, апрача згаданага “торта” С. Дваракоўскі заўважыў адсутнасць у шляхты рытуальнага пераапраанання ў канцы вяселля. І сяляне, і шляхта спявалі тыя ж самыя песні, але даследчык адзначае розніцу ў манеры іх выканання: “Brak jednak w melodiach tych pieśni specjalnej krzykliwości, która cechuje melodie ze wsi włościańskich” [Dworakowski 1939: 68]. Даследаванні слядамі С. Дваракоўскага ў 2021 г. паказалі, што адрозненні між шляхецкімі і сялянскімі вясельнымі звычаямі амаль не захаваліся ні ў памяці нашчадкаў сялян, ні дробнай шляхты [Ляшкевіч 2022].

Што да пасада, то С. Дваракоўскі яго не апісвае, але падае тэкст вясельнай песні з в. Асавая Столінскага раёна, дзе ён згадваецца, з пазнакай “за сталом у маладой, перад шлюбам спяваюць” і адзначае, што гэту песню выконвалі і на шляхецкіх, і на сялянскіх вяселлях:

Da letiëły hùsońki czèrez sad,
kryknuły na diëwońku na posàd... [Dworakowski 1939: 62].

Падчас даследаванняў 2021 г. шляхцянка з вёскі Відзіборац, суседняй з Асавой, дзе была запісана песня, патлумачыла, што пасад не прадугледжваў сядання маладой на дзяжы:

Посад – это сажалы за стол, прымерно... пара молодая, там жэніх і невеста, і потым колы іх ужо садылы, это говорылы “дружка” – это подруга этое молодое, а “дружок” – это ўжэ был молодого друг. Оны прыежжалы до молодое, ужэ там это садылы іх [Ляшкевіч 2022: 246].

Мяркуючы па апісанні, тут ідзе размова пра сумесны пасад маладога і маладой, які Л. Малаш класіфікуе як асобны тып гэтага звычаю, не менш архаічны за пасад нявесты на дзяжу [Малаш 1989а; Малаш і інш. (рэд.) 1981: 34].

У вясельных песнях са зваротам да маладой, нахштальт той, што прыводзіць С. Дваракоўскі, альбо не раскрываецца, што такое *пасад*, альбо спяваецца толькі пра тое, чым ён засланы (кажух, коўдра, кавёр, падушачка, ручнічок), альбо згадваюцца іншыя прадметы (*крэслечка залатое*), але часам – дзежка [Малаш і інш. (рэд.) 1981: 268–481]. У песнях, запісаных у 2011 г.¹⁵ у Клічаўскім р-не, згадваецца *пасад*. У той жа экспедыцыі занатавана апісанне, як цнатлівая маладая на вяселлі сядала на дзяжу:

¹⁵ Такія песні зафіксаваны падчас экспедыцыі 2011 г., арганізаванай СЭТ, у в. Дзмітраўка і Заполле. Аўдыяфайлы ў архіве СЭТ: 110810_Rosica_Dzmitrauka_001, 110810_Rosica_Dzmitrauka_003, 110814_SHPIL_Zapolle, 110815_GE_01_Zapolle.

– Дзежка і кажух. Заўсёгда замуж ідзеш, вянок надзеваць – кажух, дзежка, і садзіся. А дзежка – яка дзежка, дзежка-хлебніца. Што хлеб пякуць. Вот накрываюць яе, дзежачку тую, хлебніцу. Накрываюць сьпецыяльнаю. Ды шчэ ў мяне дык і каруначкі я зьдзелала, і вышыла яе. І то хлеб тады накрываюць. Вот хлебніцу тую засцеляюць, а наверх – кажух. І маладая садзіся. Вот есьлі нячэсная, тады нельзя. Тады на дзежцы табе ніхто не дась. А есьлі маладуха, яна сама нячэсна, то яна кажа: “Мне дзежку не нясіце, не нада”. Эта правільна.

– І ні на што не садзілі яе тады, ні на лаўку, нікуды?

– На стулік, стулічак такі, толькі ж не на дзежку¹⁶.

Няма інфармацыі, што ў вёсках Клічаўскага р-на, дзе запісаны песні са згадкай пасада і апісанне абрада, жыла шляхта. Мяркуючы па тым, што на пачатку ХХІ ст. у родных мясцінах Ф. Чарнышэвіча нашчадкі сялян памятаюць пра пасады маладой, ён бытаваў і ў 1918 г., калі адбываецца вяселле, апісанае ў рамане *Надбярэзінцы*, прынамсі сярод сялян. Частка ўсходнебеларускай шляхты, як вынікае з сюжэта твора, у той час успрымала гэты звычай як не свой. Зыходзячы з гэтага, адмову гераніні сядзець на дзяжу можна тлумачыць сацыяльным чыннікам (пасады лічыўся нешляхецкім, сялянскім звычаем). Магчыма, мог адыграць ролю таксама рэлігійны фактар (пасады успрымаўся як праваслаўны звычай). Ускосна пацвярджае гэтыя высновы аргументацыя адмовы дзяўчат ад велікоднага пацалунка з хлопцамі ў іншай частцы рамана *Nadberezyńcy*:

– Chrystus zmartwychwstał!

– Prawdziwie wstał! – odpowiedzieli ludzie chorem.

Zaczęli ze sobą się witać. Niektórzy całowali się **zwyczajem ruskim**¹⁷. Chłopcy sypnęli do dziewcząt, domagając się wielkanocnego całusa. Ale te w większości broniły się przed tym zwyczajem, **nazywając go mużyckim** [Czarnyszewicz 2016: 77].

Сацыяльнае і рэлігійнае мяшаецца і праяўляецца ў апазіцыі шляхецкае-каталіцкае versus сялянскае-праваслаўнае і ў іншых частках рамана. Яшчэ адзін красамоўны прыклад – развагі герояў пра “праваслаўных палякаў”, якія пакінулі каталіцызм праз тое, што касцёл далёка ад іх вёсак, але гатовыя вярнуцца ў каталіцкую веру, калі пабудуюць касцёл

¹⁶ Зап. Г. Емялёва, Н. Шыманская і С. Шпілеўскі ў экспедыцыі СЭТ 2011 г. ад жанчын з в. Доўгае Клічаўскага р. Аўдыяфайл у архіве СЭТ 110811_Shpil_Douhaje_04.

¹⁷ Тут і ніжэй выдзяленне тлустым Алёны Ляшкевіч. На думку аўтаркі, у гэтым фрагменце “рускі” выкарыстоўваецца ў значэнні “праваслаўны”, як часта ў іншых частках рамана. Напрыклад:

– Ja ni ruski, ni polski. <...> Ojciec ruski, a matka polska

– Jeżeli wasz ojciec ruski, to was musieli chrzcić w cerkwi i wy też ruski [Czarnyszewicz 2016: 112].

у Вончы. Размову падсумоўвае фраза, у якой згадваецца знаўца каталіцкіх малітваў па мянушцы Кантычка, які ўбярог шляхту-аднавяскоўцаў ад “ператварэння ў мужыкоў” (сялян): “Dobrze, że poszczęściło się dla nas swojego oto bohomoła mieć – zadrwił z Kantyczki, – a gdyby tak nie on, dawno by cała Smolarnia na muzyków się przewróciła” [Czarnyszewicz 2016: 74].

Вясельныя песні

У рамане *Nadberezyńcy* Чарнышэвіч падае фрагменты чатырох тэкстаў вясельных песень з наступнымі пачаткамі:

- „Chodźcie dziewczęta do chaty / Bo u Hańki piją swaty”;
- „W zielonym gaiczku kanarejek nuci. / Już twoje Haniczko panieństwo nie wróci”;
- „Da odkryciaż, pokażyciaż! / Da sztoż tam za grafinia”;
- „A my prosimy Hipolka z powagi, / Żeby nie było Hańce zniewagi” [Czarnyszewicz 2016: 253, 269, 271, 303].

Усе песні, апрача трэцяй, выконваюць жыхары Смалярні. Тэксты пададзены па-польску з дамешкам беларускіх слоў. Трэцюю песню спяваюць родныя маладога з-пад Бялынічаў. Чарнышэвіч адзначае, што бялыніцкая шляхта размаўляла па-беларуску, а польскую мову ведала значна горш за жыхароў Смалярні. Усе песні, апрача першай, маюць адпаведнікі ў этнаграфічных крыніцах.

Песня *Chodźcie dziewczęta do chaty*

Першую вясельную песню Чарнышэвіч падае ў раздзеле *Zaręczyny*:

Chodźcie dziewczęta do chaty
Bo u Hańki piją swaty.
Piją, piją, przepijają,
Naszą Hańkę zaręczają.
Lecz my z tobą nie usiedziem,
Wódki twojej pić nie będziem.
Będziem śpiewać dla parady,
Doli prosić, dawać rady.
By ze ślubem nie spieszyła –
Wprzódty dobrze rozpatrzyła.
Rozpatrzyła, rozpytała,
Ludzi dobrych posłuchała.
Może twój Hipol pjanico,
Może wielki ładaczniczo.
Może baciara zadziraka,
Żonki będzie zabijaka.

[Czarnyszewicz 2016: 253]

У этнаграфічных крыніцах не атрымалася адшукаць песень, падобных да гэтага тэксту. На карысць таго, што аўтар мог яго папросту выдумаць, сведчыць выкарыстанне слова *baciar*¹⁸, якое на той час было новым ва Усходняй Беларусі [Bajków, Maksimiuk 2024: 260] і наўрад ці паспела б увайсці ў тэкст абрадавай песні.

Песня *W zielonym gaiczku kanarejek nuci*

Згодна з сюжэтам рамана, гэту песню выконвалі ў хаце бацькоў нявесты пасля вяртання з касцёла, калі маладыя і госці сядзелі пры сталае. Спявала “grono smolarzanek” – жанчыны з вёскі Смалярня, адкуль родам маладая [Czarnyszewicz 2016: 269].

Падобныя тэксты запісаны ў заходняй Беларусі: у Воранаўскім, Гродзенскім, Ваўкавыскім раёнах [*Polskie pieśni...* (online)]¹⁹, на Лідчыне [*Wesele kresowe* (online)]. Ёсць фіксацыі таксама на беларуска-польска-літоўскім памежжы: на Падляшшы [Szymańska i in. (red.) 2016: 81–83, 302–303] і ў Сувалкіі [Cieśluk 2013: 201]. Усе гэтыя песні – на мясцовых гаворках польскай мовы. Этнамузыкалаг Наста Някрасава, якая запісала варыянты аналізаванай песні на Гарадзеншчыне, заўважыла, што ў гэтым рэгіёне „pieśni w języku polskim są śpiewane zarówno przez Polaków mieszkających w Białorusi jak i Białorusinów, przez katolików i prawosławnych, przez osoby w różnym wieku i o różnym statusie społecznym, mające różne doświadczenie muzyczne” [*Polskie pieśni...* (online)].

Гэта назіранне не адносіцца непасрэдна да песні *W zielonym gaiczku kanarejek nuci*, але да ўсяго палявога матэрыялу аўтаркі, які ўлучае ў т. л. пазначаны тэкст.

Польскамоўныя варыянты песні *W zielonym gaiczku kanarejek nuci* з Падляшша запісаны ў вёсках, з якіх паходзяць і песні на мясцовых усходнеславянскіх гаворках. Варыянты гэтага тэксту зафіксаваны таксама ў розных частках Польшчы: на Любліншчыне, Куявіі, Кашубіі [Mazurowski 1927: 101; Szymańska i in. (red.) 2016: 83], у Вялікапольшчы [Majchrzak 2014: 144], Лодзьскім ваяводстве [Skwarczyński 1984: 343]. Таму праўдападобнай здаецца версія, што гэта агульнапольская песня, распаўсюджаная таксама ў заходняй Беларусі.

Параўнайма тэкст, які, згодна з раманам *Надбярэзінцы*, выконвалі ва ўсходняй Беларусі ў хаце маладой пасля вяртання з касцёла пасля шлюбу:

¹⁸ У львоўскай гарадской гаворцы – вулічны хуліган.

¹⁹ Адпаведныя песні можна знайсці на старонцы па інцыпіце „W zielonym gaiku”.

W zielonym gaiczku kanarejek nuci.
Już twoje Haniczko panieństwo nie wróci.
Nie wróci, nie wróci, bo wrócić nie może:
Dwa serca związane, wrzucono klucz w morze
[Czarnyszewicz 2016: 269]

І першыя радкі запісу з в. Падзітва Воранаўскага раёна:

W zielionym gaiku skowroneczek nuci,
Pamiętaj, dziewczyna, panienstwo nie wróci – 2.
Nie wróci, nie wróci i wrócić nie może,
Dwa serca związane, klucz rzucony w morze...
[Polskie pieśni... (online)]

Як бачым, тэксты даволі падобныя. Істотна параўнаць таксама прымеркаванасць песень да пэўнага моманту вясельнага абраду, якая можа адрознівацца ў розных мясцовасцях. Прымеркаванасць прыведзенага тэксту з в. Падзітва не пазначана. У Сувалкіі песню з такім тэкстам выконвалі на перадвясельным дзявочым вечары [Cieśluk 2013: 201], а на Падляшшы – падчас ачэпінаў [Szymańska i in. (red.) 2016: 302–303] альбо бласлаўлення маладых перад выездам у касцёл [Szymańska i in. (red.) 2016: 81–83]. Як *pieśni oczepinowe*, падобныя тэксты былі запісаныя ад мазавецкай дробнай шляхты [Dworakowski 1935: 115–116]. Прыпеўку з падобным тэкстам спявалі *druhny* пасля вяртання маладых з касцёла, калі іх вітала маці нявесты, у Лодзьскім ваяводстве [Skwarczyński 1984: 343], што збліжае гэта апісанне са звесткамі Ф. Чарнышэвіча.

Пісьменнік мог пачуць песню *W zielonym gaiczku* на Віленшчыне ці ўжо ў Аргенціне ад іншых палякаў. Пішучы раман пра Усходнюю Беларусь, Ф. Чарнышэвіч мог выкарыстаць знаёмы тэкст для аздабы дзеяння. Магчыма таксама, што гэта шырока распаўсюджаная польская песня выконвалася на шляхецкіх вяселлях, а сялянам не была вядомая, і таму падобных тэкстаў няма ва ўсходнебеларускіх фальклорных зборніках, якія грунтуюцца пераважна на матэрыяле, сабраным ад сялян. Супраць другой версіі, аднак, сведчыць адсутнасць адпаведнага тэксту ў падрабязным апісанні палескага шляхецкага вяселля канца 1930-х гг. у в. Асавая (цяпер Столінскі раён Брэсцкай вобласці), якое зрабіў этнограф Станіслаў Дваракоўскі, апублікаваўшы ў т. л. тэксты 20 вясельных песень [Dworakowski 1939: 57–69]. Дваракоўскі неаднаразова адзначае, што ў частцы Палесся, якую ён даследаваў, на шляхецкіх і сялянскіх вяселлях гучалі адны і тыя ж песні. Наўрад ці твор польскага паходжання, пра які пісаў Ф. Чарнышэвіч, быў бы больш распаўсюджаны ва Усходняй Беларусі ў 1918 г., чым у міжваенны перыяд, калі працаваў С. Дваракоўскі, у частцы Палесся, якая ўваходзіла ў склад польскай дзяржавы.

Этнамузыкалаг Томаш Новак класіфікуе песню *W zielonym gaiczkę skowroneczek nuci* як непрымеркаваную (*powszechna*) і любоўную (*miłosna*) і лічыць, што яна набыла функцыі вясельнай для сялян у вёсках пад Вільняй падчас “вынаходніцтва” новага абрадавага рэпертуару, якое стала вынікам прыняцця польскай нацыянальнай ідэнтычнасці і польскіх песень ад дробнай шляхты ў XIX ст. Гэты працэс суправаджаўся знікненнем старэйшых абрадавых песень, якія выконваліся па-беларуску і па-літоўску [Nowak 2005: 127–128, 218].

Песня *Da odkryciaż, pakażyciaż!*

Песня з інцыпітам *Da odkryciaż, pakażyciaż!* пабудавана ў манеры жарту, кпінаў з удзельнікаў урачыстасці. У гэтым выпадку рытуальнаму асмейванню падлягаюць маладыя. Па сюжэце рамана песню спяваюць родныя з боку жаніха, седзячы пры сталае ў хаце нявесты:

Da odkryciaż, pakażyciaż!
 Da sztoż tam za grafinia.
 Da sztoż tam za grafinia,
 Da czy budzić dobra haspadynia.
 Da czy ni budzić z harszka sala ciahac.
 Sala ciahac, w atymałku chawać.
 Da Hipolkaż chwaliwsia: za hranicu pajedu.
 Da Hipolkaż chwaliwsia: carsku doczku prywiazu.
 Da ahłanisiaż Hipolka na wsih nas –
 Da ni lepszaż twoja Hańka za nas

[Czarnyszewicz 2016: 271]

Адпаведнікі гэтай песні запісаны на гістарычнай Віленшчыне, дзе Ф. Чарнышэвіч мог іх пачуць на пачатку 1920-х гг.:

Ой, развяжыце дый пакажыце,
 Што там за графіня,
 Ці будзе добра гаспадыня?
 [Малаш, Мажэйка, Фядосік (рэд.) 1988: 98]

Гэту песню выконвалі ў в. Карвелі Астравецкага р-на падчас сустрэчы маладых у хаце жаніха, як і наступную, запісаную ў в. Занарач Мядзельскага раёна:

Адвяжыце, пакажыце,
 Што ж там за княгіня?
 А княгіня – не княгіня,
 А ці будзе гаспадыня?
 Каб ля печы не стаяла,
 З гаршка сала не цягала...
 [Малаш, Мажэйка, Фядосік (рэд.) 1988: 98].

На тэрыторыі Свянцянскага павета фрагмент падобнага тэксту зафіксаваны ў складзе песні, якую выконвалі ў канцы вяселля, перад ад'ездам родных нявесты з хаты жаніха [Цвірка і інш. 1978: 205]. Варыянты гэтай песні нешматлікія і вузка лакалізаваныя ў паўночна-заходняй Беларусі [Гілевіч 1979: 471, 475; Малаш, Мажэйка, Фядосік (рэд.) 1988: 478], у т. л. у Вілейскім раёне, адкуль паходзіла жонка Ф. Чарнышэвіча.

Адпаведнік другой часткі песні, прыведзенай Ф. Чарнышэвічам, занатаваны ў в. Шутавічы Смаргонскага раёна:

А чаму ж ты, млоды Васілька, наманіў?
А ты казаў, што за граніцу паедзеш,
А ты казаў, царскую дачку прывязеш.
Агляніся, млоды Васілька, на ўсех нас,
Чым лепшая царская дачка за ўсех нас?
(кожны радок паўтараецца двойчы)
[Варфаламеева (рэд.) 2006: 396]

Такім чынам, нешматлікія запісы тэкстаў вясельных песень, якія можна лічыць варыянтамі песні *Da odkryciaż, pakażyciaż!*, пададзенай у рамане *Надбярэзінцы*, зроблены на гістарычнай Віленшчыне, дзе Ф. Чарнышэвіч жыў на пачатку 1920-х гг. Варыянты занатаваны ў т. л. на тэрыторыі сучасных Віленскага і Смаргонскага раёнаў, недалёка ад мясцін, дзе пісьменнік служыў у паліцыі і з якіх паходзіла яго жонка. Запісаў падобных тэкстаў ва Усходняй Беларусі не выяўлена.

Песня *A my prosimy Hipolka z powagi*

У частцы рамана, дзе прыведзена наступная песня, раптоўна з'яўляецца постаць аўтара, хаця амаль увесь твор напісаны ад трэцяй асобы:

Kiedy przyszło do żegnania się z rodziną, dziewczęta zaśpiewały pieśń, trzy strofki, które pozostały w mojej pamięci:

A my prosimy Hipolka z powagi,
Żeby nie było Hańce zniewagi.
– Żeby nie stała nocka pod okienkiem,
Żeby nie ocierała łezki rękawkiem.
Żeby nie była powietka za chatkę,
Żeby nie była sąsiadka za matkę...
[Czarnyszewicz 2016: 303]

Адпаведна сюжэту рамана, гэта песня прагучала ў момант ад'езду маладых з хаты нявесты. Выказванне аўтара ад першай асобы ў іншай частцы *Надбярэзінцаў* біёграфы Чарнышэвіча лічаць магчымай

рэдактарскай недапрацоўкай і рэшткай першапачатковага тэксту ўспамінаў, пераробленых пазней у раман [Bajków, Maksimiuk 2024: 259]. Калі б у апісанні вяселля адбылося тое ж самае, то гэта сведчыла б на карысць таго, што песню *A ty prosimy Hipolka z rowagi* Чарнышэвіч сапраўды чуў у родных мясцінах.

Падобныя песні па-беларуску сустракаюцца па ўсёй краіне. Тэксты амаль ідэнтычныя польскамоўнаму варыянту, пададзенаму Ф. Чарнышэвічам, але па-беларуску, занатаваны ў в. Харомцы Акцябрскага раёна [Захарава 1984: 168] і ў в. Нарач Мядзельскага раёна. Улічваючы, што в. Нарач знаходзіцца блізка ад мясцін, дзе Ф. Чарнышэвіч жыў на пачатку 1920-х гг., працытуем тэкст адтуль цалкам:

Просім ў цябе, наш Ванячка, спавагі,
Каб ня было нашай Марынца знявагі:
Каб ні стаяла цёмнай ночкаю пад акном,
Каб не ўцірала дробных слёзак падалком.
Каб ня была паветачка за хатку,
Каб ня была суседачка за матку
(кожны радок пайтараецца двойчы)
[Варфаламеева (рэд.) 2010: 546]

Такое моцнае падабенства тэкстаў можа сведчыць на карысць таго, што песню *A ty prosimy Hipolka z rowagi* Чарнышэвіч добра запамніў менавіта на Віленшчыне. Варыянт з в. Нарач гучаў у канцы вяселля ў хаце маладога. Падобны тэкст, але са зваротам да нявесты, зафіксаваны ў в. Рыбакі Смаргонскага раёна – зусім недалёка ад в. Войстам, дзе Ф. Чарнышэвіч служыў у паліцыі, – з пазнакай “як пакідаюць маладую ў маладога: *Прасі, Галячка, свайго Мішачку спавагі...*” [Варфаламеева 1998: 120].

Падобныя песні сустракаюцца і недалёка ад родных мясцін Ф. Чарнышэвіча ва Усходняй Беларусі. Напрыклад, варыянт, запісаны ў суседнім з Клічаўскім Асіповіцкім р-не ў 1927 г., дзе, аднак, адрасатам песні з’яўляецца не малады, як у рамане, а сваты:

Ох вы, свашачкі, ох вы, пташачкі,
Просім вас,
Каб не было нашаму дзіцяці
Ганьбы ў вас...
[Цвірка і інш. 1978: 450]

Гэту песню выконвалі на другі дзень вяселля ў хаце жаніха, калі ад’язджалі сваякі нявесты. Такая ж прымеркаванасць песні і зварот у ёй да сватоў зафіксаваны па ўсёй Беларусі [Малаш, Мажэйка, Фядосік (рэд.) 1988: 337–341; Варфаламеева 1998: 107; Варфаламеева (рэд.) 2006: 412;

Новак 2014: 76]. Проста з пазнакай “застолле ў маладога” падобны тэкст запісаны ў в. Гайна Лагойскага раёна [Варфаламеева 2017, CD: 75]. Запісы сустракаюцца ў т. л. у Вілейскім (в. Карпавічы) [Малаш, Мажэйка, Фядосік (рэд.) 1988: 338] і ў недалёкіх ад Клічаўскага Чэрвеньскім (в. Волма) [Малаш, Мажэйка, Фядосік (рэд.) 1988: 338] і Пухавіцкім (в. Седча) [Варфаламеева (рэд.) 2010: 546] раёнах. У в. Берлеж таго ж раёна падобную песню спявалі, прывёзшы нявесту да жаніха [Цвірка і інш. 1978: 499]. У падобным творы з в. Засецце Дзятлаўскага раёна, у адрозненне ад больш распаўсюджанага звароту да сватоў на пачатку песні – зварот да “суседачак” [Варфаламеева 1998: 108], як і ў в. Кашалёў Буда-Кашалёўскага раёна [Новак 2010: 66], а варыянт з в. Уздрыгалавічы Вілейскага раёна пачынаецца зваротам да швагра [Малаш, Мажэйка, Фядосік (рэд.) 1988: 338, 341].

Падобны тэкст быў часткай песні, якую на Наваградчыне выконвалі, калі маладая з’язджала з роднай хаты [Стагановіч 2012: 118], а ў Свянцянскім павеце – перад ад’ездам сваякоў нявесты з хаты жаніха [Цвірка і інш. 1978: 205]. На Палессі такую песню спявалі родныя нявесты, прыходзячы пасля вяселля да маладых у адведзіны (*пярэзвы ці перажоў*) [Захарава 1984: 48; Варфаламеева 2017, CD: 76].

Фрагмент тэксту, падобны да прыведзенага Ф. Чарнышэвічам, запісаны ў Ашмянскім павеце ў складзе песні, якую выконвалі для маці нявесты ў хаце жаніха, просячы яе навучыць зяця добра абыходзіцца з дачкой [Цвірка і інш. 1978: 276]. Падобны фрагмент сустракаецца таксама ў песні з в. Несіна Лепельскага раёна, у якой апавядаецца пра прыезд *прыданака*²⁰ у хату жаніха [Малаш, Мажэйка, Фядосік (рэд.) 1988: 251]. Як бачым, выкананне аналізаванай песні можа прымяркоўвацца да розных частак вясельнага абраду, але найчасцей яе спявалі ў хаце жаніха, бліжэй да канца вяселля. Толькі на Наваградчыне частку падобнага тэксту выконвалі ў складзе песні, што гучала на тым жа этапе вяселля, што і ў рамане *Надбярэзінцы* – падчас ад’езду маладой з роднай хаты. У любым выпадку найчасцей падобныя песні завяршаюць пэўны этап вяселля і выконваюцца перад ад’ездам з хаты нявесты ці жаніха.

Адзін з аўтараў беларускага эмігранцкага часопіса “Веда”, што выходзіў у Нью-Ёрку, Др. П. Янучонак²¹, лічыў, што Чарнышэвіч “падаець за польскую перакладзеную на польскую мову беларускую песьню” [Янучонак 1952: 334; Bajków, Maksimiuk 2024: 440, 442], маючы на ўвазе *A ty prosimy Hipolka z powagi*. Калі гэта сапраўды Ян Станкевіч, то ён

²⁰ Гасцей з боку нявесты.

²¹ Падобна, што гэта адзін з псеўданімаў рэдактара Яна Станкевіча, які падпісваўся таксама “Ян Янушонак” і “Д-р Я. Станкевіч”.

мог ведаць пазначаную песню з маленства, бо нарадзіўся ў в. Арляняты Ашмянскага пав. (цяпер Смаргонскі раён) – недалёка ад мясцін, дзе Чарнышэвіч жыў у 1920-х. Гэта дадатковае сведчанне на карысць таго, што на Віленшчыне песня бытавала ў беларускамоўным варыянце.

Такім чынам, тэксты, падобныя да *A my prosimy Hipolka z powagi*, які прыводзіць Ф. Чарнышэвіч у якасці песні на ад'езд вяселля з хаты маладой, сустракаюцца ў розных частках Беларусі, у т. л. досыць блізка ад родных мясцін пісьменніка (Асіповіцкі, Пухавіцкі і Чэрвеньскі раёны) і на Віленшчыне (Свянцянскі і Ашмянскі паветы, Смаргонскі, Вілейскі і Мядзельскі раёны). Можна зрабіць выснову, што Ф. Чарнышэвіч мог пачуць такую песню і ва Усходняй, і ў Заходняй Беларусі, у т. л. на ўласным вяселлі. Варта, аднак, звярнуць увагу, што тэкст, амаль ідэнтычны прыведзенаму ў рамане, быў запісаны ў в. Нарач Мядзельскага раёна – у Заходняй Беларусі. У гэтым жа рэгіёне сустракаецца прымеркаванасць песні такая ж, як у Чарнышэвіча, – на ад'езд маладой. У той жа час моцны аргумент за тое, што пісьменнік пачуў песню *A my prosimy Hipolka z powagi* ў сваіх родных мясцінах ва Усходняй Беларусі – каментар ад першай асобы пры тэксце песні, які, магчыма, сведчыць на карысць таго, што гэты фрагмент рамана быў перароблены з тэксту ўспамінаў.

ВЫСНОВЫ

Аналіз апісання ўсходнебеларускага вяселля ў рамане Ф. Чарнышэвіча *Надбярэзінцы* дазваляе зрабіць выснову, што абрадавая частка цырымоніі, якая мае слаба выражаную рэгіянальную спецыфіку, паказана этнаграфічна дакладна. Канфлікт, які вынікае з адсутнасці ў дробнай шляхты з роднай вёскі нявесты на тэрыторыі сучаснага Клічаўскага раёна старажытнага вясельнага звычаю пасаду маладой на дзяжу, які ўсё яшчэ бытуе ў 1918 г., калі адбываецца апісанае ў рамане вяселле, у бялыніцкай шляхты і, верагодна, у навакольных сялян, адлюстроўвае зменлівасць вясельнага абраду і ўзрастанне розніцы між шляхецкім і сялянскім побытам. У іншых частках Беларусі, напрыклад, на Палессі і Гарадзеншчыне, у канцы XIX – пачатку XX ст. адбываюцца падобныя працэсы.

Параўнанне тэкстаў вясельных песень, якія пісьменнік падаў нібыта па памяці [Czarnyszewicz 2016: 303], з навуковымі этнаграфічнымі крыніцамі не дазваляе станоўча адказаць на пытанне, ці мог Ф. Чарнышэвіч чуць іх усе ва Усходняй Беларусі, дзе жыў да пачатку 1920-х гг. Тэкстаў, падобных да *Chodźcie dziewczęta do chaty*, у этнаграфічных крыніцах не выяўлена. Варыянты песні з інцыпітам *A my prosimy Hipolka z powagi* сустракаюцца па ўсёй Беларусі, запісаны і недалёка ад родных мясцін

пісьменніка, і на Віленшчыне, дзе ён жыў у 1921–1924 гг. і адкуль паходзіла яго жонка Станіслава. Тэксты, падобныя да песні *Da odkryciaż, rakazyciaż!*, вузка лакалізаваныя ў паўночна-заходняй Беларусі, і можна сцвярджаць, што адпаведны тэкст у рамане *Надбярэзінцы* паходзіць з Віленшчыны. Песня *W zielonym gaiczkę kanarejek puci* – агульнапольская, на тэрыторыі Беларусі запісана толькі па-польску, у той час як астатнія дзве прааналізаваныя песні – па-беларуску. Ф. Чарнышэвіч мог яе пачуць у Заходняй Беларусі альбо ўжо ў эміграцыі ў Аргенціне, куды пераехаў у 1924 г., ад іншых палякаў²².

Такім чынам, апісанне ўсходнебеларускага вяселля ў рамане *Надбярэзінцы* нельга лічыць этнаграфічнай крыніцай, бо ў ім Ф. Чарнышэвіч выкарыстаў песні і з Усходняй, і з Заходняй Беларусі²³.

References

- Bajków Bartosz, Maksimiuk Diana. 2024. *Florian Czarnyszewicz. Biografia*, t. 1: *Znad Berezyny nad La Platę*. Białystok–Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej.
- Cieśluk Krystyna. 2013. *Ocalić od zapomnienia – dawne ludowe tradycje weselne w gminie Lipsk*. „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” 19: 183–224.
- Cvirka Kastus', Mažejka Zinaida, Bandarčyk Vasil', Fjadosik Anatol' (ukl. i rėd.). 1978. *Vjaselle: Abrad*. Minsk: Navuka i tėchnika [Цвірка Кастусь, Мажэйка Зінаіда, Бандарчык Васіль, Фядосік Анатоль (укл. і рэд.). 1978. *Вяселле: Абрад*. Мінск: Навука і тэхніка].
- Czarnyszewicz Florian. 2016. *Nadbereżyńcy*. Kraków: Arcana.
- Czarnyszewicz Florian. 2017. *Losy pasierbów*. Łomianki: Wydawnictwo LTW.
- Dworakowski Stanisław. 1935. *Zwyczajne rodzinne w powiecie Wysoko-Mazowieckim*. Warszawa: Towarzystwo Naukowe Warszawskie.
- Dworakowski Stanisław. 1939. *Szlachta zagrodowa we wschodnich powiatach Wołynia i Polesia*. Warszawa: Komitet do spraw szlachty zagrodowej.
- Gura Aleksandr. 2009. *Posad*. V: Nikita Tolstoj (red.). *Slavjanskije drevnosti. Ètnolingvističeskij slovar'*. T. 4. Moskva: Meždunarodnye otnošenija. 183–186 [Гура Александр. 2009. *Посад* (183–186). В: Никита Толстой (ред.). *Славянские древности. Этнолингвистический словарь*. Т. 4. Москва: Международные отношения. 183–186].
- Hilevič Nil (ukl). 1979. *Liryka belaruskaha vjasellja*. Minsk: Vyšėjšaja škola [Гілевiч Ніл (укл). 1979. *Лірыка беларускага вяселля*. Мінск: Вышэйшая школа].
- Januščonak Dr. P. 1952. *Traheadyja z' njas'vedamas'ci (z' historyi Belarusi XIX–XX stahodz'dzjaŭ)*, “Veda” 11–12(16–17) (listapad – snežan'): 321–334 [Янучонак Др. П. 1952. *Трагедыя*

²² Біёграф пісьменніка Б. Байкаў скаментаваў гэты тэзіс падчас аднаго з публічных выступаў аўтаркі. Даследчык паведаміў, што ў эміграцыі Ф. Чарнышэвіч кантактаваў пераважна з палякамі-выхадцамі з тэрыторыі сучаснай Беларусі, а не Польшчы. Да таго ж, шмат распавядаць пра традыцыйную культуру сваіх родных мясцін магла жонка пісьменніка. Зрэшты, уласнае вяселле Ф. Чарнышэвіча таксама прайшло на Віленшчыне.

²³ Да падобных выскоў аўтарка артыкула прыйшла, аналізуючы апісанне валачобнага абраду ў рамане *Wicik Żuwica*, дзеянне якога таксама адбываецца ў родных мясцінах пісьменніка. Частка вынікаў гэтага даследавання ўжо апублікавана [Ляшкевіч 2025], а частка яшчэ праходзіць рэцэнзію.

- зь нясьведамасьці (зь гісторыі Беларусі XIX–XX стагодзьдзяў), “Веда” 11–12(16–17) (лістапад – снежань): 321–334].
- Leshkevich Alena. 2022. *Apisanne šliachieckaha palieskaha viasiellia 1930-ch hh. u Stanislava Dvarakouškaha i sučasnyja zapisy pa jaho sliadach*. “Bielaruski fałklor: Materyjaly i dasliedavanni” 9: 228–254 [Ляшкевіч Алена. 2022. *Апісанне шляхецкага палескага вяселля 1930-х гг. у Станіслава Дваракоўскага і сучасныя запісы па яго слядах*. “Беларускі фальклор: Матэрыялы і даследаванні” 9: 228–254].
- Leshkevich Alena. 2025. *Apisanne abrađa valačobnictva ŭ ramane Flaryjana Čarnyšëviča “Vicik Žyvica” jak ètnahrafičnaja krynica*. “Bielaruski fałklor: Materyjaly i dasliedavanni” 12: 169–189 [Ляшкевіч Алена. 2025. *Апісанне абрада валачобніцтва ў рамане Фларыяна Чарнышэвіча “Віцік Жывіца” як этнаграфічная крыніца*. “Беларускі фальклор: Матэрыялы і даследаванні” 12: 169–189].
- Majchrzak Józef. 2014. *Folklor ziemi kępińskiej*. Kępno: Muzeum Ziemi Kępińskiej im. T.P. Potworowskiego.
- Malaš Leanila, Mažëjka Zinaida, Hrynblat Masej, Fjadosik Anatol’ (ukl. i rëd.). 1981. *Vjaselle: Pesni*. U 6-ci kn. Kn. 2. Minsk: Navuka i tэхnika [Малаш Леаніла, Мажэйка Зінаіда, Грынблат Масей, Фядосік Анатоль (укл. і рэд.). 1981. *Вяселле: Песні*. У 6-ці кн. Кн. 2. Мінск: Навука і тэхніка].
- Malaš Leanila, Mažëjka Zinaida, Fjadosik Anatol’ (ukl. i rëd.). 1988. *Vjaselle: Pesni*. U 6-ci kn. Kn. 6. Minsk: Navuka i tэхnika [Малаш Леаніла, Мажэйка Зінаіда, Фядосік Анатоль (укл. і рэд.). 1988. *Вяселле: Песні*. У 6-ці кн. Кн. 6. Мінск: Навука і тэхніка].
- Malaš Lieanila. 1989a. *Pasad*. U: Ivan Šamjakin (rëd.). *Etnahrafija Bielarusi: encykłapiedyja*. Minsk: Bielaruskaja savieckaja encykłapiedyja. 390–391 [Малаш Леаніла. 1989а. *Пасад*. У: Іван Шамякін (рэд.). *Этнаграфія Беларусі: энцыклапедыя*. Мінск: Беларуская савецкая энцыклапедыя. 390–391].
- Malaš Lieanila. 1989b. *Vjaselle*. U: Ivan Šamjakin (rëd.). *Etnahrafija Bielarusi: encykłapiedyja*. Minsk: Bielaruskaja savieckaja encykłapiedyja. 126–128 [Малаш Леаніла. 1989b. *Вяселле*. У: Іван Шамякін (рэд.). *Этнаграфія Беларусі: энцыклапедыя*. Мінск: Беларуская савецкая энцыклапедыя. 126–128].
- Mazurowski Zygmunt. 1927. *Cisownicka pieśń ludowa*. Luków: nakładem autora.
- Mixajlec Mixail. 2017. *Raman Flaryjana Čarnyšëviča “Nadbjarëzincy” jak krynica vyvučënnja kul’tury paljakaŭ Uschodnjaj Bielarusi pačatku XX st*. U: Valjancin Mixedz’ka (rëd.). *Belarus’ u XIX–XXI st.: ètnakul’turnyja tradycy i nacyjanal’na-dzjaržaŭnyja pracësy*. Homel’: HDU imja F. Skaryny. 196–202 [Міхайлец, Міхаіл. 2017. *Раман Фларыяна Чарнышэвіча “Надбярэзінцы” як крыніца вывучэння культуры палякаў Усходняй Беларусі пачатку XX ст.* У: Валянцін Міхедзька (рэд.). *Беларусь у XIX–XXI ст.: этнакультурныя традыцыі і нацыянальна-дзяржаўныя працэсы*. Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны. 196–202].
- Nowak Tomasz M. 2005. *Tradycje muzyczne społeczności polskiej na Wilenszczyźnie*. Warszawa: Towarzystwo Naukowe Warszawskie, Instytut Muzykologii Uniwersytetu Warszawskiego.
- Novak Valiancina. 2010. *Fałklarystyka: tekst liekcyi pa temie “Riehijanaŭnyja asablivasci viasielnych tradycy” dla studentaŭ spiecjalnasci 1- 21 05 01 “Bielaruskaja filalohija”*. Homieł: HDU imia F. Skaryny [Новак Валянціна. 2010. *Фалькларыстыка: тэкст лекцыі па тэме “Рэгіянальныя асаблівасці вясельных традыцый” для студэнтаў спецыяльнасці 1- 21 05 01 “Беларуская філалогія”*. Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны] [online] <https://elib.gsu.by/bitstream/123456789/1887/1/%D0%D0%9E%D0%92%D0%90%D0%9A%D0%92~4.pdf> [15.07.2024].
- Novak Valiancina (red.). 2014. *Hlyboččyny duchoŭnasci hlybini: narodnaja duchoŭnaja kul’tura Hlybockaha rajona*. Minsk: BieŁTA [Новак Валянціна (рэд.). 2014. *Глыбоччыны духоўнасці глыбіні: народная духоўная культура Глыбоцкага раёна*. Мінск: БЕЛТА].
- Polskie pieśni z Grodzieńszczyzny* [online] <https://www.polskiepiesni.pl/> [10.06.2024].

- Stahanovič Maryja. 2012. *Maе ўспаміны*. Minsk: Limaryus [Стагановіч Марыя. 2012. *Мае ўспаміны*. Мінск: Лімарыус].
- Szymańska Janina, Dahlig Piotr, Przerębski Zbigniew, Belawski Ludwik (red). 2016. *Podlasie. Część II. Pieśni i obrzędy rodzinne*. Warszawa: Instytut sztuki PAN.
- Skwarczyński Zdzisław. 1984. *Przyśpiewki weselne Jezowa i okolic*. „Prace Polonistyczne” 40: 335–372.
- Varfalameeva Tamara. 1998. *Pesni belaruskaha Panjamonnja*. Minsk: Belaruskaja navuka [Варфаламеева Тамара. 1998. *Песні беларускага Панямоння*. Мінск: Беларуская навука].
- Varfalameeva Tamara (red.). 2006. *Tradycyjnaja mastackaja kul'tura belarusaj*. U 6 t. T. 3. *Hrodzenskaje Panjamonne*. U 2 kn. Kn. 1. Minsk: Vyšejšaja škola [Варфаламеева Тамара (рэд.). 2006. *Традыцыйная мастацкая культура беларусаў*. У 6 т. Т. 3. *Гродзенскае Панямонне*. У 2 кн. Кн. 1. Мінск: Вышэйшая школа].
- Varfalameeva Tamara (red.). 2010. *Tradycyjnaja mastackaja kul'tura belarusaj*. U 6 t. T. 5. *Cėntral'naja Belarus'*. U 2 kn. Kn. 1. Minsk: Vyšejšaja škola [Варфаламеева Тамара (рэд.). 2010. *Традыцыйная мастацкая культура беларусаў*. У 6 т. Т. 5. *Цэнтральная Беларусь*. У 2 кн. Кн. 1. Мінск: Вышэйшая школа].
- Varfalameeva Tamara. 2017. *Sjamejnyja abrađy i zvyčai* (z CD). Minsk: Vyšejšaja škola [Варфаламеева Тамара. 2017. *Сямейныя абрады і звычай* (з CD). Мінск: Вышэйшая школа].
- Wesele kresowe* [online] https://zl.pawet.net/zl/1996_21/12.html [10.06.2024].
- Zacharava Viera (ukl. i red.). 1984. *Palieskaje viasiellie*. Minsk: Vydaviectva “Univiersiteckaje” [Захарава Вера (укл. і рэд.). 1984. *Палескае вяселле*. Мінск: Выдавецтва “Універсітэцкае”].
- Zadencka Maria. 1995. *W poszukiwaniu utraconej ojczyzny: obraz Litwy i Białorusi w twórczości wybranych polskich pisarzy emigracyjnych*. Uppsala: AUU.

STRESZCZENIE: W artykule poddano analizie opis wesela w powieści *Nadbereżyńcy* (1942) autorstwa polskiego pisarza Florian Czarneckiego (1900–1964), pochodzącego ze wschodniej Białorusi. Według fabuły obrzęd ma miejsce w 1918 r. w drobnoszlacheckiej wsi Smolarnia. Pierwowzorem Smolarni była wieś Peresieka, w której pisarz mieszkał w latach 1911–1920 i która już nie istnieje, a której najbliższą współczesną miejscowością jest wieś Ubołoń w rejonie kłiczewskim (obwód mohylewski, wschodnia Białoruś). Znając czas i miejsce, w którym odbyło się opisywane wesele, autorka artykułu porównała niektóre elementy obrzędu z danymi ze źródeł etnograficznych. Do analizy porównawczej wybrano elementy najlepiej oddające specyfikę regionalną wesela (pieśni), a także *posad* – część ceremonii, która mogła przebiegać inaczej na weselach drobnoszlacheckich i chłopskich. Analiza wykazała, że w powieści *Nadbereżyńcy*, której akcja rozgrywa się we wschodniej Białorusi, autor wykorzystał także szczegóły etnograficzne charakterystyczne dla zachodniej Białorusi, gdzie mieszkał na początku lat 20. XX w.

SŁOWA KLUCZOWE: obrzędy rodzinne, wesele, pieśni weselne, Florian Czarnecki, Polacy białoruscy, drobna szlachta.

АНАТАЦЫЯ: У артыкуле аналізуецца апісанне вясельнага абраду ў рамане *Надбярэзінцы* (1942) польскага пісьменніка родам з Усходняй Беларусі Фларыяна Чарнышэвіча (1900–1964). Згодна з сюжэтам, вяселле адбываецца ў 1918 г. у дробнашляхецкай вёсцы Смалярня. Яе прататыпам стала вёска Перасека, дзе пісьменнік жыў у 1911–1920 гг. і якая ўжо не існуе; бліжэйшыя населены

пункт – в. Убалаць Клічаўскага раёна. Ведаючы час і месца, дзе адбывалася апісанае вяселле, аўтарка артыкула параўнала некаторыя складовыя часткі абраду са звесткамі з этнаграфічных крыніц. Для параўнальнага аналізу былі выбраны элементы, якія ў найбольшай ступені адлюстроўваюць рэгіянальную спецыфіку вяселля (песні), а таксама *пасад* – частку абраду, якая магла праходзіць па-рознаму на шляхецкіх і сялянскіх вяселлях. Аналіз паказаў, што ў рамане *Надбярэзінцы*, дзеянне якога разгортваецца ва Усходняй Беларусі, аўтар выкарыстаў этнаграфічныя дэталі, характэрныя для Заходняй Беларусі, дзе ён жыў у пачатку 1920-х. гг.

КЛЮЧАВЫЯ СЛОВЫ: сямейныя абрады, вяселле, вясельныя песні, Фларыян Чарнышэвіч, беларускія палякі, дробная шляхта.

RECENZJE

РЭЦЭНЗІІ

REVIEWS

Nina Barszczewska

Uniwersytet Warszawski, Polska

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0483-0549>

e-mail: nbarszcz@uw.edu.pl

Mirosław Jankowiak. 2025. *Běloruská nářečí v Lotyšsku jako příklad lexikálního dědictví balto-slovanského pomezí = Gwary białoruskie na Łotwie jako przykład leksykalnego dziedzictwa pogranicza bałtycko-słowiańskiego*. Praha: Slovanský ústav Akademie věd České republiky, v. v. i. 351 s.

Przenikanie się kilku (wielu) kultur i języków na pograniczach etnicznych od stuleci wywołuje zainteresowanie badaczy. Procesy konwergencyjne obserwowane na pograniczach bałtycko-słowiańskich zarówno są opisywane pod kątem rozwoju historycznego narodów tworzących owo pogranicze, ich tożsamości, kultury i języka, jak i znajdują swoje odbicie w pracach ujmujących dany problem z pozycji synchronicznych. Podejście kompleksowe uwzględniające nie tylko obecny stan pogranicza, lecz także uwarunkowania historyczne pozwala na pełniejsze ukazanie zjawisk kulturowo-językowych oraz lepsze zrozumienie ich przyczyn.

Jednym z takich badaczy pograniczy bałtycko-słowiańskich, zarówno litewsko-słowiańskiego, jak i łotewsko-słowiańskiego jest dr hab. Mirosław Jankowiak, mający wykształcenie lingwistyczno-historyczne, co niewątpliwie ułatwia mu całościowy ogląd procesów zachodzących na tych pograniczach. Ten wytrawny badacz ma bardzo bogaty dorobek naukowy, dotyczący wspomnianych pograniczy (monografie: *Gwary białoruskie na Łotwie w rejonie krasławskim. Studium socjolingwistyczne* [Jankowiak 2009] i przekład na język białoruski *Беларускія гаворкі ў Краслаўскім раёне Латвіі. Сацыялінгвістычнае даследаванне* [Jankovjak 2012], *Současná běloruská nářečí v Lotyšsku. Charakteristika. Výběr textů* [Jankowiak 2018], we współautorstwie z Kiryłem Kascianem *In the Shadow of Others. Belarusian-Latvian Relations from the Past to Nowadays* [Jankowiak, Kascian (red.) 2022], *Lexikum běloruských nářečí v Litvě. Jazykové dědictví balto-slovanského pomezí*)

[Jankowiak 2022], w którego problematykę wpisuje się recenzowana monografia. Oprócz wymienionych pozycji książkowych M. Jankowiak ma w swoim dorobku ponad 100 artykułów, z czego niemal połowa dotyczy pogranicza białorusko-łotewskiego, co plasuje Autora w ścisłym gronie badaczy tego pogranicza.

Recenzowana monografia, poświęcona leksyce, jest naturalną kontynuacją wcześniejszych badań M. Jankowiaka i jest szczególnie cenna w związku z obserwowanym zanikaniem wiejskiej odmiany języka białoruskiego na Łotwie spowodowanym naturalnymi procesami demograficznymi – odchodzeniem pokolenia posługującego się gwarą białorską. Chcąc ukazać specyfikę analizowanego regionu oraz dokonać szeregu odniesień do całego pogranicza białorusko-bałtyckiego wraz z ujęciem aspektów arealnych i czasowych, Autor skonstruował monografię o leksyce gwar białoruskich na Łotwie pt. *Běloruská nářečí v Lotyšsku jako příklad lexikálního dědictví balto-slovanského pomezí = Gwary białoruskie na Łotwie jako przykład leksykalnego dziedzictwa pogranicza bałtycko-słowiańskiego* [Jankowiak 2025] według schematu podobnego do książki o leksyce gwar białoruskich na Litwie *Lexikum běloruských nářečí v Litvě. Jazykové dědictví balto-slovanského pomezí = Leksyka gwar białoruskich na Litwie. Dziedzictwo językowe pogranicza bałtycko-słowiańskiego* [Jankowiak 2022].

W swojej pracy M. Jankowiak przeanalizował leksykę gwar białoruskich funkcjonujących na obszarze południowo-wschodniej Łotwy w kilku aspektach: arealnym, tematycznym i historycznym. Omawiany obszar „został ukształtowany przez osadnictwo bałtofińskie, bałtyckie, a następnie niemieckie, polskie i wschodniosłowiańskie. Poszczególne etnosy pozostawiły po sobie znaczący wkład w mowę lokalnej ludności” [Jankowiak 2025: 22].

Leksemy różnego pochodzenia (białoruskiego, rosyjskiego, polskiego, bałtyckiego) zapożyczane były w różnych okresach historycznych, mają różny areal, jak też stopień adaptacji do białoruszczyzny. Zauważalny jest nie tylko wysoki poziom idiolektalności, lecz także bogactwo synonimiczne. Obszary występowania poszczególnych leksemów wskazują na chronologię zapożyczeń, przynależność gwarową, natomiast opis słownictwa w podziale na kręgi tematyczne może świadczyć o zakresie „wpływów języków i dialektów wchodzących w kontakt z białoruszczyzną z punktu widzenia domen tematycznych” [Jankowiak 2025: 23].

Główne cele monografii Autor zdefiniował w następujący sposób:

1. potwierdzenie funkcjonowania wybranych leksemów na terytorium Łotwy oraz określenie strefy ich występowania, 2. pokazanie, które z grup gwarowych oraz języków (dialektów) sąsiednich wywarły największy wpływ na ukształtowanie białoruskich gwar na Łotwie; 3. opisanie procesów konwergencyjnych w warunkach pograniczności, 4. tematyczne i arealne ukazanie lokalnej leksyki

gwarowej wraz z zapożyczeniami; 5. porównanie wyników badań z wynikami zamieszczonymi w siostrzanej monografii o leksyce gwar białoruskich na Litwie [Jankowiak 2025: 23].

Wykorzystana w recenzowanej pracy baza materiałowa składa się z dwóch części: pierwszą stanowią nagrania własne, zebrane przez autora w trakcie badań terenowych (174 godziny z ponad 300 godzin wywiadów), natomiast drugą – *Słownik gwar białoruskich północno-zachodniej Białorusi i jej pogranicza* (2955 stron) [Mackevič (red.) 1979–1986]. Rozmowy przeprowadzono z najstarszym pokoleniem respondentów, ponieważ tylko w ich przypadku można mówić o funkcjonowaniu gwary białoruskiej, natomiast osoby młodsze posługują się już językiem rosyjskim z elementami białoruskimi.

Tak obszernie zaprezentowany materiał egzemplifikacyjny jest istotnym walorem rozprawy. Jest on analizowany z wykorzystaniem kilku metod: metody opisu lingwistycznego, elementów statystyki i badań ilościowych oraz metody leksykograficznego opracowania słownictwa gwarowego. Autor szeroko cytuje literaturę naukową, dzięki czemu recenzowana praca znakomicie wpisuje się w coraz bogatszą literaturę dotyczącą pogranicza białorusko-łotewskiego.

Niezwykle cenne jest zawarcie w jednej monografii kilku aspektów badań: dokładnej charakterystyki materiału i terenu badawczego; zasad klasyfikacji leksyki gwarowej; historyczno-społecznych uwarunkowań funkcjonowania na Łotwie gwar białoruskich, dawnych dialektów bałtofińskich, gwar łotewskich i łątgalskich, języka rosyjskiego i gwar rosyjskich oraz języka polskiego i polszczyzny północno-kresowej; zasad klasyfikacji leksyki białoruskiej ze względu na jej pochodzenie i przynależność dialektalną oraz występowanie w poszczególnych strefach dialektalnych ze szczególnym zwróceniem uwagi na leksykę typową dla gwar białoruskich na Łotwie i strefy pogranicznej; klasyfikacji zapożyczeń z uwzględnieniem procesu ich etymologizacji; analizy funkcjonowania leksyki na pograniczach w warunkach wielojęzyczności i wielokulturowości; zaprezentowania całości omawianej leksyki w postaci słownika.

Przyjęte w monografii założenia badawcze wpłynęły na jej kształt. Rozprawa składa się z dwóch części: część pierwsza pt. *Leksyka gwar białoruskich na Łotwie* (s. 19–115) zawiera dokładny opis badanych problemów, podstawowe pojęcia i terminy z zakresu badań dialektologicznych, zarys historyczny eksplorowanego obszaru ze szczególnym uwzględnieniem jego wielojęzyczności oraz charakterystykę socjolingwistyczną i gwarową, natomiast część druga to *Słownik* (s. 117–243) zawierający białoruską leksykę gwarową oraz zapożyczenia z języków sąsiednich.

W części pierwszej autor szczegółowo przedstawił cel i metody badań oraz ich stan, scharakteryzował zebrany materiał i źródła oraz omówił terminy

stosowane w pracy. W opisie uwarunkowań społeczno-historycznych zwrócił uwagę na fakt ukształtowania badanego terenu przez dialekty bałtofińskie, bałtyckie, wschodniosłowiańskie, języki: niemiecki, polski, rosyjski i w ostatnich latach ponownie łotewski, a także omówił kontakty ludów bałtyckich z gwarami wschodniosłowiańskimi. Główną uwagę skupił na białoruskiej leksyce gwarowej i zapożyczeniach.

Leksykę gwarową M. Jankowiak scharakteryzował, uwzględniając podział na grupy gwarowe oraz kręgi tematyczne. „Zgodnie z tradycyjnym podziałem przyjętym przez dialektologów białoruskich, wszystkie gwary białoruskie funkcjonujące na Łotwie stanowią naturalne przedłużenie północno-wschodniego dialektu języka białoruskiego” [Jankowiak 2025: 62], w którym wyodrębniana jest północna grupa gwar granicząca z południowo-wschodnią Łotwą, co oznacza – jak słusznie zauważa autor – że:

narzecza białoruskie na Łotwie są przedłużeniem tej grupy. Po stronie białoruskiej obejmują swym zasięgiem spory obszar na północy kraju, a południową granicę dialektologowie wyznaczyli mniej więcej po linii: Łożna – Lepel – Doksyce – Miadzioł – Postawy. (...) Badania lingwistów pokazują, że arealnie obejmują nie tylko obszar północnej Białorusi, ale również przylegające do Białorusi ziemie Federacji Rosyjskiej (północna Smoleńszczyzna oraz południowe ziemie obwodu pskowskiego), litewskie (rejon ygnaliński i święciański), a także łotewskie (Łatgalia) [Jankowiak 2025: 63].

Badacz zwrócił uwagę również na Witebszczyznę nie ze względu na wydzielanie witebskiej podgrupy z grupy północnej, lecz na wspólną historię, ponieważ „ziemie Łatgalii tworzyły jeden obszar administracyjny, wchodząc w skład guberni witebskiej Imperium Rosyjskiego przez dziesiątki lat (1802–1924)” [Jankowiak 2025: 64]. Z Łotwą graniczy też połocka grupa gwar, której wpływ – jak pokazuje liczba wyekscerpowanych leksemów – jest jednak mniej istotny.

Przy klasyfikacji zapożyczeń M. Jankowiak zwrócił uwagę na proces ich etymologizacji oraz na pośrednictwo sąsiednich języków w przenikaniu obcych wyrazów do gwar białoruskich. Autor skupił się „głównie na zapożyczeniach z języków będących bezpośrednimi dawcami, tj. z bałtyckich (litewski, łotewski), polskiego oraz rosyjskiego. W ramach tych języków słownictwo zostało ułożone według kręgów tematycznych, analogicznie jak przy opisie leksyki gwarowej” [Jankowiak 2025: 69]. Trudności niejednokrotnie nastrocza rozdzielenie zapożyczeń i leksyki substratowej spowodowane koegzystowaniem na wspólnym areale kilku języków (szczególnie słowiańskich) przez kilkaset lat.

Istotne miejsce w publikacji zajmują strefy dialektalne jako przykład kontaktów językowych, ponieważ badany obszar jest miejscem krzyżowania się trzech stref dialektalnych: północno-zachodniej (wpływy bałtyckie),

zachodniej (wpływy polskie) oraz wschodniej (wpływy rosyjskie). Kształtowanie się północno-zachodniej strefy „i jej typowych cech wynika z kilku historycznych etapów – bałtyzmy to zapożyczenia najdawniejsze, z kolei polonizmy i rusycyzmy są o wiele młodsze” [Jankowiak 2025: 76]. Zachodnia strefa dialektalna „ukazuje szereg uwarunkowań historycznych, jak procesy osadnicze Polaków, procesy polonizacyjne miejscowej ludności, poczynając od czasów średniowiecza (Grodzieńszczyzna), poprzez czasy Wielkiego Księstwa Litewskiego i Rzeczypospolitej po unii lubelskiej, do okresu międzywojennego” [Jankowiak 2025: 77]. Z kolei „zasięg występowania wschodniej strefy dialektalnej pokrywa się w przybliżeniu z granicą pomiędzy Polską a Związkiem Sowieckim okresu międzywojennego, kiedy ziemie białoruskie były podzielone pomiędzy te dwa państwa” [Jankowiak 2025: 79]. Strefy dialektalne w dialektologii białoruskiej zostały opisane pod koniec lat 60. XX w., a obecnie nie są analizowane szczegółowo ze względu na brak bogatego materiału gwarowego zebranego w krajach sąsiednich oraz brak badań historycznych prowadzonych w aspekcie arealnym, więc tym bardziej recenzowana monografia zyskuje na znaczeniu, ponieważ w znacznym stopniu wypełnia powstałą lukę, ukazując obecność badanych leksemów w strefach dialektalnych.

Charakteryzując zapożyczenia, autor bardzo dokładnie omówił cechy, kręgi tematyczne oraz sposób zaklasyfikowania leksemów jako rusycyzmy (s. 80–89), polonizmy (s. 89–96), zapożyczenia z języków bałtofińskich (s. 96–97), bałtyzmy ogólne i lituanizmy (s. 97–104), lettyzmy (s. 104–108), łatgalizmy (s. 109).

Niezwykle interesujący jest rozdział traktujący o funkcjonowaniu leksyki na pograniczach w warunkach wielojęzyczności i wielokulturowości (s. 111–115), w którym autor wyjaśnia wpływ czynników zarówno wewnętrzny językowych, jak i ekstralingwistycznych na dzisiejszy stan gwar białoruskich na Łotwie. Obecność różnych grup etnicznych i narodów, nakładanie się kilku arealów dialektalnych o różnej genezie powstania i chronologii, zmiany granic administracyjnych i państwowych – wszystkie te czynniki mają wpływ na bogatą synonimię leksykalną, idiolektalność, różny stopień adaptacji zapożyczeń. Autor pesymistycznie widzi szansę na zachowanie gwar białoruskich na obszarze południowo-wschodniej Łotwy.

Żywotność gwary jest bardzo ograniczona z wielu powodów. Składa się na to szereg czynników, tak wewnętrzny językowych, jak też zewnętrzny językowych. Gwarą białoruską posługuje się tam niewielka grupa ludności, którą obecnie można szacować zaledwie na kilkadziesiąt osób. Są to respondenci urodzeni w latach 20., 30. i częściowo 40. XX w. Wraz z ich odejściem zaniknie i lokalna białoruszczyzna [Jankowiak 2025: 113].

Niezwykle cenne jest też porównanie gwar białoruskich na Łotwie i na Litwie, wskazanie na istniejące podobieństwa i różnice między obydwooma arealami.

Bardzo istotne znaczenie ma zamieszczony w części II pracy *Słownik* (s. 117–243) obejmujący leksykę białoruską z różnych sfer życia i uwzględniający zapożyczenia. W *Słowniku* autor zastosował podział na kręgi tematyczne (meteorologia, ukształtowanie terenu, czas; świat roślin; świat zwierząt; gospodarka wiejska; człowiek; warunki życia; kultura ludowa i duchowa; państwo, gospodarka, edukacja, administracja, miasto; pozostała leksyka) oraz zasięg terytorialny występowania poszczególnych leksemów (obszar Łotwy, dialekt północno-wschodni, grupa północna, Witebszczyzna, połocka grupa gwar, północno-zachodnia strefa dialektalna, zachodnia strefa dialektalna, wschodnia strefa dialektalna).

Dodatkowym walorem rozprawy są tabele i diagramy prezentujące dane statystyczne, skład narodowościowy mieszkańców Łotwy oraz mapy ukazujące zasięg terytorialny dialektów białoruskich, grup gwarowych i stref dialektalnych oraz teren objęty badaniami.

Praca wzbogacona została o Aneks (s. 245–297) zawierający kilka spisów: informatorów, przebadanych miejscowości, skrótów, kręgów tematycznych oraz alfabetyczny wykaz leksemów. Niezwykle bogata jest różnorodna (polsko-, litewsko-, łotewsko-, białorusko-, rosyjsko-, anglojęzyczna) literatura (s. 299–314) obejmująca prace z dziedziny dialektologii, etnografii i historii badanego terenu, opisująca genezę stosunków narodowościowych oraz kulturowo-językowych.

Przy określaniu geograficznej przynależności leksemu do opisywanych grup M. Jankowiak zauważył, że pomija słownictwo charakterystyczne dla białoruskiego języka literackiego, ale z pewnymi wyjątkami (szkoda, że te wyjątki nie zostały określone), leksykę ogólną typową dla większości gwar białoruskich na terytorium Republiki Białorusi oraz taką, którą trudno jest nawet w przybliżeniu arealnie odnieść do analizowanych maszywów gwarowych. Podkreślił też, że przypisanie konkretnych wyrazów do arealów zostało oparte o istniejące w danym momencie opublikowane teksty i jest świadom tego, że kolejne ekspedycje dialektologiczne mogą potwierdzić występowanie danego leksemu także na innym obszarze, ponieważ w dobie powszechnego dostępu do mediów i edukacji oraz swobodnego przemieszczania się ludności nie można takiej sytuacji wykluczyć [Jankowiak 2025: 43]. Nie zawsze można też jednoznacznie stwierdzić, że jakiś leksem występuje tylko i wyłącznie w danej strefie dialektalnej ze względu na jego brak w słowniku czy atlasie opisującym inne strefy, ponieważ często pozostaje to w sprzeczności z zakresem jego użycia w utworach literackich.

Omawiając przynależność arealną poszczególnych leksemów Autor posłużył się bogatym dorobkiem leksykograficznym: *Dialektologicznym atlasem języka białoruskiego* [Avanesaŭ, Atraxovič, Mackevič (red.) 1963], *Leksykalnym atlasem białoruskich gwar ludowych* [Mackevič (red.) 1993–1998], atlasem *Lingwistyczna geografia i ugrupowanie gwar białoruskich* [Avanesaŭ, Atraxovič, Mackevič (red.) 1968–1969], słownikami tematycznymi: *Świat zwierząt* [Kuncëvič, Kryvicki (red.) 1999], *Świat roślin* [Kuncëvič, Kryvicki (red.) 2001], *Człowiek* [Kuncëvič, Kryvicki (red.) 2006], *Gospodarka wiejska* [Kuncëvič, Kurcova (red.) 2010], *Flisactwo* [Kurcova (red.) 2019], białoruskimi słownikami gwarowymi: *Witebski słownik gwarowy* [Kas’pjarovič 2011 (preprint z 1927)], *Mowa Siennienszczyzny* [Kurcova, Kuncëvič (red.) 2015], *Połockie diamenty* [Kurcova (red.) 2016], *Regionalny słownik Witebszczyzny* [Zlobin (red.) 2012–2014], *Słownik gwar białoruskich północno-zachodniej Białorusi i jej pogranicza* [Mackevič (red.) 1979–1986] oraz narodowym korpusem języka białoruskiego [Belaruski N-Korpus] [Jankowiak 2025: 43]. Wśród tego bardzo bogatego wykazu prac leksykograficznych zabrakło fundamentalnej pracy, a mianowicie 5-tomowego *Objaśniającego słownika języka białoruskiego* [Atraxovič (red.) 1977–1984], wnoszącego do języka ogólnego liczne leksemy regionalne, chociaż w innych częściach pracy autor wielokrotnie odwołuje się do tego słownika.

Reasumując, należy stwierdzić, że bardzo istotnym walorem monografii jest szeroko zakrojony i obszernie zaprezentowany materiał egzemplifikacyjny oraz problemowy układ pracy i sposób ujęcia pełnej leksykalnej złożoności badanego pogranicza, bogactwa kulturowego oraz różnorodności etymologicznej prezentowanego materiału. Dodatkową wartością książki jest sposób prezentacji zebranego materiału z ukazaniem pól znaczeniowych analizowanych leksemów oraz ich zakresu geograficznego. Autor swobodnie porusza się po tym częściowo zbadanym, lecz jakże trudnym i skomplikowanym pod względem narodowościowo-językowym terenie, wywiązując się bez zastrzeżeń z podjętych obowiązków i zadań badawczych. Dokładne omówienie specyfiki badanego pogranicza bałtycko-słowiańskiego, kompleksowe ujęcie tematu dziedzictwa językowego kilku narodów, szczegółowe przedstawienie zasobu leksykalnego mieszkańców badanego terenu z uwzględnieniem specyfiki gwar białoruskich oraz wpływów języków sąsiednich: rosyjskiego, polskiego i litewskiego – to niewątpliwe atuty omawianej książki. Recenzowana praca jest cenna zarówno pod względem naukowym – uzupełnia wiedzę o pograniczach Białorusi, jak i edukacyjnym – może służyć pomocą studentom w zdobywaniu wiedzy z zakresu dialektologii białoruskiej i zagadnień pograniczy językowych.

References

- Atraxovič Kandrat (Krapiva Kandrat) (rèd.). 1977–1984. *Tlumačal'ny sloŭnik belaruskaj movy*. T. 1–5, Minsk: Akadèmija navuk BSSR [Атраховіч Кандрат (Крапіва) (рэд.). 1977–1984. *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы*. Т. 1–5, Мінск: Акадэмія навук БССР].
- Avanesaŭ Ruben, Atraxovič Kandrat (Krapiva Kandrat), Mackevič Juzèfa (rèd.). 1963. *Dyjalektalahičny atlas belaruskaj movy*. Minsk: Vydavectva Akadèmii navuk BSSR [Аванесаў Рубен, Атраховіч Кандрат (Крапіва Кандрат), Мацкевіч Юзэфа (рэд.). 1963. *Дыялекталагічны атлас беларускай мовы*). Мінск: Выдавецтва Акадэміі навук БССР].
- Avanesaŭ Ruben, Atraxovič Kandrat (Krapiva Kandrat), Mackevič Juzèfa (rèd.). 1968–1969. *Linhvistyčnaja heahrafija i hrupojka belaruskix havorak*. Minsk: Navuka i tэхnika [Аванесаў Рубен, Атраховіч Кандрат (Крапіва), Мацкевіч Юзэфа (рэд.). 1968–1969. *Лінгвістычная геаграфія і групоўка беларускіх гаворак*. Мінск: Навука і тэхніка].
- Belaruski N-Korpus [Беларускі N-Корпус] [online] <https://bnkorporus.info/index.html> [11.09.2025].
- Jankowiak Mirosław. 2009. *Gwary białoruskie na Łotwie w rejonie krasińskim. Studium socjolingwistyczne*. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy Instytutu Slawistyki Polskiej Akademii Nauk.
- Jankovjak Miraslaŭ. 2012. *Belaruskija havorki ŭ Kraslaŭskim raëne Latvii. Sacyjalinhvistyčnae das'ledavan'ne*. Belastok-Vil'nja: Belaruskae historyčnae tavarystva. Instytut belaruskaj movy [Янковяк Міраслаў. 2012. *Беларускія гаворкі ў Краслаўскім раёне Латвіі. Сацыялінгвістычнае дасьледаваньне*. Беласток-Вільня: Беларускае гістарычнае таварыства. Інстытут беларусістыкі].
- Jankowiak Mirosław. 2018. *Současná běloruská nářečí v Lotyšsku. Charakteristika, Výběr textů = Współczesne gwary białoruskie na Łotwie. Charakterystyka. Wybór tekstów*. Praha: Slovanský ústav AV ČR. v.v.i.
- Jankowiak Mirosław, Kascian Kiryl (eds.). 2022. *In the Shadow of Others. Belarusian-Latvian Relations from the Past to Nowadays*. Praha: Slovanský ústav AV ČR. v.v.i.
- Jankowiak Mirosław. 2022. *Lexikum běloruských nářečí v Litvě. Jazykové dědictví balto-slovanského pomezí = Leksyka gwar białoruskich na Litwie. Dziedzictwo językowe pogranicza bałtycko-słowiańskiego*. Praha: Slovanský ústav AV ČR. v.v.i.
- Jankowiak Mirosław. 2025. *Běloruská nářečí v Lotyšsku jako příklad lexikálního dědictví balto-slovanského pomezí = Gwary białoruskie na Łotwie jako przykład leksykalnego dziedzictwa pogranicza bałtycko-słowiańskiego*. Praha: Slovanský ústav AV ČR. v.v.i.
- Kas'piarovič Mikalaj. 2011 [preprint z 1927]. *Vicebski kraëvy sloŭnik*, Minsk: Instytut Belaruskaj Kul'tury [Касьпяровіч Мікалай. 2011 [preprint z 1927]. *Віцебскі краёвы слоўнік*, Мінск: Інстытут Беларускай Культуры].
- Kuncëvič Ljuboŭ, Kryvicki Aljaksandr (rèd.). 1999. *Žyvėl'ny svet. Tèmatyčny sloŭnik*. Minsk: Belaruskaja navuka [Кунцэвіч Любоў, Крывіцкі Аляксандр (рэд.). 1999. *Жывёльны свет. Тэматычны слоўнік*. Мінск: Беларуская навука].
- Kuncëvič Ljuboŭ, Kryvicki Aljaksandr (rèd.). 2001. *Raslinny svet. Tèmatyčny sloŭnik*. Minsk: Belaruskaja navuka [Кунцэвіч Любоў, Крывіцкі Аляксандр (рэд.). 2001. *Раслінны свет. Тэматычны слоўнік*. Мінск: Беларуская навука].
- Kuncëvič Ljuboŭ, Kryvicki Aljaksandr (rèd.). 2006. *Čalavek. Tèmatyčny sloŭnik*. Minsk: Belaruskaja navuka [Кунцэвіч Любоў, Крывіцкі Аляксандр (рэд.). 2006. *Чалавек. Тэматычны слоўнік*, Мінск: Беларуская навука].
- Kuncëvič Ljuboŭ, Kurcova Veranika (rèd.). 2010. *Sel'skaja haspadarka. Tèmatyčny sloŭnik*. Minsk: Belaruskaja navuka [Кунцэвіч Любоў, Курцова Вераніка (рэд.). 2010. *Сельская гаспадарка. Тэматычны слоўнік*. Мінск: Беларуская навука].

- Kurcova Veranika (rèd.). 2016. *Polackija dyjamenty. Dyjalektny sloŭnik*. Minsk: Belaruskaja navuka [Курцова Вераніка (рэд.). 2016. *Полацкія дыяменты. Дыялектны слоўнік*. Мінск: Беларуская навука].
- Kurcova Veranika (rèd.). 2019. *Plytnictva. Tèmatyčny sloŭnik*. Minsk: Belaruskaja navuka [Курцова Вераніка (рэд.). 2019. *Плытніцтва. Тэматычны слоўнік*. Мінск: Беларуская навука].
- Kurcova Veranika, Kuncèvič Ljuboŭ (rèd.). 2015. *Mova Sennensščyny. Dyjalektny sloŭnik: u 2 t.* Minsk: Belaruskaja navuka [Курцова Вераніка, Кунцэвіч Любоў (рэд.). 2015. *Мова Сенненшчыны. Дыялектны слоўнік: у 2 т.* Мінск: Беларуская навука].
- Mackevič Juzèfa (rèd.). 1979–1986. *Sloŭnik belaruskix havorak rajnočna-zachodnjaj Belarusi i jae pahraničča: u 5 t.* Minsk: Navuka i tèhnika [Мацкевіч Юзэфа (рэд.). *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: у 5 т.* Мінск: Навука і тэхніка].
- Mackevič Juzèfa (rèd.). 1993–1998. *Leksičny atlas belaruskix narodnyx havorak*. T. I–V. Minsk: Akadèmiya navuk Belarusi [Мацкевіч Юзэфа (рэд.). 1993–1998. *Лексічны атлас беларускіх народных гаворак*. Т. I–V. Мінск: Акадэмія навук Беларусі].
- Zlobin Lidzija (rèd.). 2012–2014. *Rèhijanal'ny sloŭnik Vicebščyny: u 2 č.* Vicebsk: UA "VDU imja P. M. Mašèrava" [Злобін Лідзія (рэд.). 2012–2014. *Рэгіянальны слоўнік Віцебшчыны: у 2 ч.* Віцебск: УА "ВДУ імя П. М. Машэрава"].

Ніна Баршчэўская ♦ Nina Barszczewska

Варшаўскі ўніверсітэт, Польшча

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0483-0549>

e-mail: nbarszcz@uw.edu.pl

Уладзіслаў Гарбацкі. 2023. *Вацлаў Ластоўскі. Мовазнаўчыя працы*. London: Skaryna Press. 238 с.

Вацлаў Ластоўскі – выдатны беларускі вучоны, пісьменьнік і грамадзкі дзеяч, які ў вялікай ступені прычыніўся да беларускага адраджэння на пачатку XX стагоддзя, працуючы ў розных навуковых і грамадзкіх сферах. Займаўся гісторыяй, этнаграфіяй, літаратурай, літаратуразнаўствам і мовазнаўствам, выдавецкай дзейнасцю, а таксама палітыкай і дыпламатыяй. “Чалавек-аркестар” – так акрэсьліў яго Уладзіслаў Гарбацкі (Уладзіслаў Іваноў) у *Прадмове ўкладальніка* да зборніка мовазнаўчых артыкулаў В. Ластоўскага. *ЛЯ вытокаў беларускай сацыялінгвістыкі* [Гарбацкі 2023: IX–XI] – такі загалавак прадмовы ярка сьведчыць пра сённяшняе ўспрыняццё В. Ластоўскага як вучонага, які адышоў ад клясычнага мовазнаўства на карысць сацыяльнай лінгвістыкі, адыгрываючы ў ёй важную ролю і ўпісваючыся гэтым самым у дыскусію паміж прыхільнікамі і праціўнікамі абедзвюх плыняў.

У 2023 годзе Беларусь адзначала 140-годдзье выбітнага дзеяча й навукоўца, і кніга *Вацлаў Ластоўскі. Мовазнаўчыя працы* цудоўна ўпісалася ў гэты юбілей, падкрэсьліваючы ўнёсак Влада¹ ў мовазнаўства.

Упершыню сабраныя разам, выдаюцца цікавыя, сьмелыя і наватарскія мовазнаўчыя тэксты В. Ластоўскага, якія дасюль выклікаюць спрэчкі, дэбаты і жвавы інтарэс. Каб асучасніць мовазнаўчыя дэбаты і ацаніць геній расстралянага саветамі беларуса, важна і зручна мець усю ягоную спадчыну ў моўнай галіне пад адной вокладкай [Гарбацкі 2023: XI].

¹ В. Ластоўскі карыстаўся многімі псеўданімамі і крыптонімамі: Власт, В. Л., В-т, Юры Верашчака, Ю. В., О. І., Пагашчанін.

Зразумела, кніга не магла памясьціць усяе мовазнаўчае спадчыны В. Ластоўскага, на якую апрача артыкулаў склаліся таксама мовазнаўчыя кнігі. Ён падрыхтаваў і выдаў *Падручны расійска-крыўскі (беларускі) слоўнік* [Ластоўскі 1924а] ды *Гісторыю беларускай (крыўскай) кнігі* [Ластоўскі 1926]. Укладальніку ўдалося пад адной вокладкай рэцэнзаванай кнігі сабраць 70 артыкулаў В. Ластоўскага і гэтым самым стварыць лёгка доступ да ягоных прац, якія варта чытаць, перачытваць, каб зразумець яго падыход да беларускае мовы і да працы з родным словам. Кніга заканчваецца *Пасьляслоўем* аўтаркі дадзенай рэцэнзіі [Баршчэўская 2023].

Пра падыход В. Ластоўскага да роднае лексыкі сьведчыць *Прадмова* да слоўніка:

Слова, гэта ня умоўны знак для выражэньня мысьлі, але мастацкі абраз, вызваны найжывейшымі пачуваньнямі, якія прырода і жыцьцё выклікалі ў перабытным чалавеку. Яно знаходзіцца ў цесным зьвязку з народным бытам, яго сьветаглядам, гісторыяй, звычаямі й абычаямі, а дзеля гэтага мова ёсьць вялікай нацыянальнай легендай і скарбніцай, сьвятой спадчынай, каторая пераходзіць з пакаленьня ў пакаленьне, з дзядоў, на ўнукаў. Ўвесь сьветагляд і паэзія нашых прадзедаў замыкаліся ў мове. Кождае слова было легендай-пагудкай, мітам; было поўнае зьместу і паэзіі: бо міт асновываўся на легендзе, а легенда замыкалася ў слове. Слова ёсьць творчасцю ўсяго народу; формы слова шліфаваліся многімі пакаленьнямі і сталяцямі, пакуль сталіся тым, чым яны сягоньня ёсьць [Ластоўскі 1924ц: I].

Гэты сацыялінгвістычны падыход дацэньваецца сёньня беларускімі мовазнаўцамі:

Слоўнік – гэта суцэльны твор, цікавы, дынамічны, арганізаваны вакол адзінай ідэі – нацыянальнай. Так званая экстралінгвістычная частка слоўніка – гэта не толькі гістарычна-этнаграфічны матэрыял; яна ўключае і асобу аўтара, яго адносіны да прадмету даследавання – мовы [Ніякоўская 1995: 302].

Найбольш артыкулаў В. Ластоўскі апублікаваў у часопісе “Крывіч”², але таксама на старонках “Нашай Нівы”, “Крывічаніна”, “Узвышша”... А цяпер можна пазнаёміцца з імі ў кнізе, апрацаванай У. Гарбацкім. У артыкулах Влада закраналіся такія моўныя пытаньні, як: найменьні і гісторыя розных плямёнаў (*Народны падзел між беларусамі, Аб найменьні “Крывічы”, Смэрды, Аб імені Ятвягі*), уласныя асабовыя і геаграфічныя, астранамічныя ці міталёгічныя назовы (*Крыўска-Беларускі іменнік, Эпітэт сьмерці “Кастуся”*), назвы расьлін (*Матэрыялы да беларускага*

² Часопіс “Крывіч” (№№ 1–12) выдаваўся ў Коўне ў 1923–1927 гадох пад рэдакцыяй В. Ластоўскага і К. Дуж-Душэўскага.

зельніка), суадносіны паміж мовай і народам (*Родная мова, Падручны расійска-крыўскі (беларускі) слоўнік / Прадмова*), прысутнасць беларускае мовы ў сьвятынях (*U sprawie towy u cerkwach, Duchojnaja katalickaja literatura ŭ biełaruskaj towie*), гісторыя мовы (*З-пад праху вякоў*), погляд іншых народаў на беларускую мову (*Погляд расійскіх вучоных на беларускую мову, Даль аб беларускай мове*), прычыны заняпаду беларускае мовы (*Прычыны заняпаду крыўскай мовы ў XVII ст.*). Вялікае значэнне надавалася чысьціні беларускае мовы, і таму паяўлялася шмат артыкулаў пра запазычаныя з другіх моваў і моўныя ўзаемаўплывы (*Пляновая асыміляцыя, Аб слове “кабета”, Калі беларуска-крыўскае слова “разьдзел” уведзена ў польскую мову, Хто ў каго запазычае?, Якімі найўнымі спосабамі польскія прафэсары полёнізуюць Вільню, Аб слове “страніца”, Корэктыва да слоў “земляробства” і “хлебаробства”*). Істотнае месца адводзілася лексычнай сынаніміцы ў беларускай мове (*Умец, мастак, кудзьбіт; Аднасловы, Беларускія аднасловы, Таўтолегія, Рэзаць, кроіць, стругаць, кружаць*), сэмантыцы канкрэтных словаў, часам блізкіх па гучаньні, часта з улікам іх этымалёгіі (*Што такое “дунай”, Выцябкі і поцябкі, Матэрыялы да беларускага слоўніка, Навец, наўскі, Тэрміналёгія да анатоміі і фізыялёгіі, Аб значэньні слова “бонда”, Слова “друя”, Ярасьць і юрнасьць, Эпітэты, Кузулька, Матэрыялы да крыўскага слоўніка, Аб слове мурава, Матэрыялы да слоўніка беларускай (крывічанскай) мовы, Рачное імязоўніцтва, Дойлід, Аб слове гаспадар, Аб словах “сьвет” і “сьвятло”*), стылістыцы (*Крыўскі (беларускі) старадаўны лістоўны стиль*), словаўтварэньню (*Карэнь “гал” і выводныя ад яго словы і паняцьці ў крыўскай мове, Карэнь “корс”, “корх”, выводныя ад яго словы і паняцьці ў крыўскай мове, Дзіцячы слоўнік, Аб караню “віт”, “вет” і выводных словах і паняцьцях, Словачын “рымзаць” і выводныя ад яго словы і паняцьці*) ды фанэтыцы і графіцы беларускае мовы (*У справе рэформы кірылаўскае азбукі, Аб напісаньні “ўл” ў крыўскай пісьменнасьці*).

Вельмі займальны артыкул Влада пра беларускія імёны пад загалоўкам *Крыўска-Беларускі іменнік* [Ластоўскі 1923ц: 60–75]. Паведамляецца ў ім пра зьмены гучаньня імёнаў пры пераходзе з аднаго ўзросту ў іншы. Дзеля прыкладу: малы хлопчык Петрык, падростаючы, атрымліваў імя Пятрук, становячыся кавалерам, пачынаў называцца Петрусём, пасья жаніцьбы пераўтвараўся ў Пятра, а пастарэўшы й ажаніўшы сваіх дзяцей, – у Петраша. Аднак гэтае багацьце беларускае мовы паддалася нівэлюючаму чужому ўплыву. Першымі прыкметамі зьменаў сталася ўжываньне жаночых канчаткаў у мужчынскіх дэмінутыўных імёнах, як Янка, Генька, Стаська. Гістарычная літаратура паказвае нам, – заўважае Влада, – што раней гэтакіх жаночых формаў у мужчынскіх імёнах не ўжывалі. Там маем формы Янусь, Генюсь, Стасік альбо Янцісь, Генцісь.

Часта выкарыстоўваліся таксама формы мужчынскіх імёнаў з націскным канчаткам **-о**: Янко, Станько, Грынько. У згаданым артыкуле Власт прывёў усе формы для 219 беларускіх мужчынскіх і жаночых імёнаў.

Палемікай з расейскімі вучонымі В. Ластоўскі заняўся ў артыкуле *Пагляд расійскіх вучоных на беларускую мову* [Ластоўскі 1923ф: 21–27], дзе аспрэчвае меркаваньні расейскіх вучоных, адны зь якіх лічылі беларускую мову дыялектам вялікарускай мовы, другія – украінскай, і толькі некаторыя прызнавалі яе самастойнай мовай. Ластоўскі адзначае, што за апошнія сто гадоў гэта вялікаруская мова прыблізілася да беларускай і формамі, і слоўнікам, а не наадварот. Прыкладам можа быць слоўнік Насовіча (каля 30 000 лексэм), цалкам уключаны ў *Расійскі Акадэмічны слоўнік*, ня кажучы ўжо аб ранейшых запазычаньнях.

У *Матэрыялах да беларускага слоўніка* [Ластоўскі 1923е: 49–52] Власта прыводзіцца этымалёгія некаторых слоў, напр. *мара*:

Галоўнай эмблемай нячыстай сілы ў славянаў была Марана, Морэна, Марва ад санскрыц. *mri* – паміраю, сьмерць, лац. *mors* – багіня сьмерці, зімы і ночы, аднаго караня са славамі: мор, паморак – пошастная хвароба, морак – цемень, мары – насілка для нябошчыкаў, мара – нячыстая сіла, сонны кашмар, прывід, марыць – мучыць, мерат – чорт, зьмерк, меркаць, зьмеркаць – цемень, цямнець, мрэц, мярцьвец, мярляк – нябошчык, мярэкаць – мала знаць, біцца ў цямнаце, з трудом распазнаваць, разумець, марокаваць – хмарыцца, дуцца, амарока – зацяменьне, марочыць – дурыць, мярцьвец – заміраць, сморад, сьмярдзец – мець блага пах, хмара – туча, хомар, хомарна – (на Палесьсі) туман, імгла, мароз [Ластоўскі 1923е: 50].

Матэрыялы да беларускага зельніка [Ластоўскі 1923д: 90–98] Власт сабраў у гадох 1911–1914, часткова на Лепельшчыне й Дзісеншчыне, а часткова ў Пружанскім павеце. Сьпіс назоваў расьлін павялічаны, дзякуючы выкарыстаньню прац Міхала Фэдэроўскага *Lud Białoruski na Rusi Litewskiej* [Federowski 1897] ды Івана Насовіча *Словарь белорусскаго наречія* [Носович 1870]. З працы М. Фэдэроўскага В. Ластоўскі прывёў некалькі дзясяткаў найменьняў расьлін, сабраных на Барысаўшчыне каля 1820 г., а з працы І. Насовіча – найменьні расьлін, запісаныя на Гарадзеншчыне ў 1890-х гадох. Зельнік уложаны паводле лацінскай тэрміналёгіі й ахоплівае 276 назоваў расьлін.

В. Ластоўскі асьцярожна ставіўся да ўсялякага роду запазычаньняў у беларускай мове. У артыкуле *Хто ў каго запазычвае?* [Ластоўскі 1923г: 151–162] разглядаў гістарычную мінуўшчыну ды польска-беларускія ўзаемаўплывы, абпіраючыся на працы польскіх вучоных, у прыватнасьці Браніслава Хлябоўскага. Аўтар адзначаў, што:

...ад абраньня Ягайлы на караля польскага, ў Кракаве пачала функцыянаваць яго прыбочная, літоўская канцаларыя, якая пісала ўсе дакуманты па

беларуску, і, што, пераходзячы ад лаціны і нямецчыны да пісаньня ў сваей мове, палякі бралі жыўцом формы дакумантаў, юрыдычныя тэрміны і сказы з беларускай мовы. Урэшце прыпомнім пераклад Статуту Вял. Кн. Літоўскага з беларускай мовы на польскую, і тое, што тэрміналогія беларуская была ўзята да польскага перакладу жыўцом у мову польскую. Узьўшы ўсё гэта пад увагу мы зразумеем, які аграмадны запас лексычнага беларускага і украінскага матэрыялу быў прысвоены палякамі ў працягу, ад XIV да XVII ст. Але польскія запазычаныя на XVII ст. не спыніліся. І ў XVIII ст. найбольшы культурны уклад ў польскую літэратуру зрабілі людзі ўзгадаваныя ў нашым краю. <...>

Найбольшыя захваты беларускага лексычнага матэрыялу ў польскую мову прыпадаюць на XIX ст., калі палякі, утраціўшы палітычную незалежнасьць і будучы разьдзелены на тры часьці, паставілі сабе свядома заданьне, у мэтах збліжэньня ўсіх быўшых у межах Польшчы зямель, лучыць іх на грунце адзінай літэратуры. А дзеля гэтага пастаноўлена было дасканаліць польскую мову пры помачы “правінцыялізмаў”. Як ведама найбольшы лік польскіх пісьменьнікаў XIX ст. былі родам з Беларусі... <...> Хоць за 500 летняе сужывецтва і ў нашу мову увашло шмат польскіх слоў [Ластоўскі 1923г: 160–162].

В. Ластоўскі праяўляў клопат пра чысьціню беларускае мовы, крытыкуючы празьмерную колькасьць русыцызмаў у беларускай мове [Ластоўскі 1924б: 126–133], такіх як: *вопыт мінулага* замест *практыка мінуўшага* альбо *мінуўшчыны*, *вучасткі зямлі* замест *дзялянкі зямлі*, ці *прыняты ўсе меры* замест *зроблены захады* і г. д.

З гістарычнай практыкі ведама нам, да чаго гэткая асыміляцыя давяла нашу мову ў XVI ст.: давяла яна да таго, што ўжо ў XVII ст. крыўская кніжная мова сталася аднолькавай з польскай. У некаторых помніках рожніца між адной і другой была толькі ў літарах, дык урэшце-рэшт крыўская (беларуская) мова, як мова палітычна слабейшай нацыі, павінна была ўступіць мейсца польскай. Калі-ж у Радавай Беларусі (Крывіі) пойдзе далей такая асымілятарская работа, то ці ня станеца гэта самае і другі раз? Гісторыя, кажуць, паўтараецца... [Ластоўскі 1924б : 130–131]

Толькі на гэты раз пагрозу аказвае расейская мова.

В. Ластоўскі вялікае значэньне прыдаваў сынаніміцы, пра што сьведчаць ягоныя артыкулы пра аднасловы ў беларускай мове [Ластоўскі 1923а: 32–37, 1923б: 42–47]. Пісаў, што аднасловы прыносяць вялікую карысьць кожнай мове, таму што надаюць ёй гнуткасьць і вытанчанасьць. Але, з другога боку, патрабуюць вельмі ўважлівых адносінаў з увагі на розныя адценьні значэньняў, напр., дзеля адлюстраваньня працэсу маўленьня можна выкарыстоўваць словы: *казаць* ‘не ўзаемнае выказваньне, а ад першай, другой ці трэцяй асобы’, *гаварыць* ‘спакойна размаўляць’, *гаманіць* ‘гаварыць голасна, запальчыва, сварыцца’, *галакаць* ‘гаварыць крыкам, крычаць’, *галёкаць* ‘крычаць на ўвесь голас’, *гутарыць*

‘гаварыць спакойна, разважліва’, *размаўляць* ‘сярэдняе па значэнню – паміж гаварыць і гутарыць’, *гукаць, дудукаць* ‘весьці прыязную размову прыцішаным голасам, так аб усім’, *зюкаць* ‘гаварыць голасным свісьцячым шэптам’, *зяпаць* ‘бяссьільна крычаць, гаварыць крыкліва й бяз сэнсу’. В. Ластоўскі вялікае значэнне прыдаваў таксама сэмантыцы ды заклікаў да большай дакладнасці, асабліва ў тэрміналогіі.

Гледзячы на спадчыну Вацлава Ластоўскага, можна паўтарыць ўслед за Янам Станкевічам, што В. Ластоўскі належыць да тых нешматлікіх беларусаў, якія ня толькі ўсёй душою аддаліся беларускай справе, але аддалі ёй і ўвесь свой час [Станкевіч 1954: 3–4]. Дзякуючы карпатлівай працы У. Гарбацкага (У. Іванова) і выхаду кнігі *Вацлаў Ластоўскі. Мовазнаўчыя працы* мы маем лягчэйшы доступ да мовазнаўчай спадчыны гэтага вялікага беларускага адраджэнца.

References

- Barščëŭskaja Nina. 2023. *Pas’ljasloŭe*. U: Harbacki Uladzislaŭ. *Vaclaŭ Lastoŭski. Movaznaŭčyja pracy*. London: Skaryna Press. 214–234 [Баршчэўская Ніна. 1923. *Пасьляслоўе*. У: Гарбацкі Уладзіслаў. *Вацлаў Ластоўскі, Мовазнаўчыя працы*. London: Skaryna Press. 214–234].
- Federowski Michał. 1897. *Lud białoruski na Rusi Litewskiej. Wiara, wierzenia i przesady ludu z okolic Wołkowyska, Słonima, Lidy i Sokółki*. Kraków: Akademia Umiejętności.
- Harbacki Uladzislaŭ. 2023. *Pradmova ŭkladaŭnika. Lja vytokaŭ belaruskaj sacyjalinhvistyki*. U: Harbacki Uladzislaŭ. *Vaclaŭ Lastoŭski, Movaznaŭčyja pracy*. London: Skaryna Press. IX–XI [Гарбацкі Уладзіслаў. 2023. *Прадмова ўкладальніка. Ля вытокаў беларускай сацыялінгвістыкі*. У: Гарбацкі Уладзіслаў. *Вацлаў Ластоўскі, Мовазнаўчыя працы*. London: Skaryna Press. IX–XI].
- Lastoŭski Vaclaŭ. 1923a. *Adnaslovy*. U: Harbacki Uladzislaŭ. *Vaclaŭ Lastoŭski, Movaznaŭčyja pracy*. London: Skaryna Press. 32–37 [Ластоўскі Вацлаў. 1923a. *Аднасловы*. У: Гарбацкі Уладзіслаў. *Вацлаў Ластоўскі, Мовазнаўчыя працы*. London: Skaryna Press. 32–37].
- Lastoŭski Vaclaŭ. 1923b. *Belaruskija adnaslovy*. U: Harbacki Uladzislaŭ. *Vaclaŭ Lastoŭski, Movaznaŭčyja pracy*. London: Skaryna Press. 42–47 [Ластоўскі Вацлаў. 1923b. *Беларускія аднасловы*. У: Гарбацкі Уладзіслаў. *Вацлаў Ластоўскі, Мовазнаўчыя працы*. London: Skaryna Press. 42–47].
- Lastoŭski Vaclaŭ. 1923c. *Kryŭska-Belaruski imennik*. U: Harbacki Uladzislaŭ. *Vaclaŭ Lastoŭski, Movaznaŭčyja pracy*. London: Skaryna Press. 60–75 [Ластоўскі Вацлаў. 1923c. *Крыўска-Беларускі іменнік*. У: Гарбацкі Уладзіслаў. *Вацлаў Ластоўскі, Мовазнаўчыя працы*. London: Skaryna Press. 60–75].
- Lastoŭski Vaclaŭ. 1923d. *Materyjaly da belaruskaha zel’nika*. U: Harbacki Uladzislaŭ. *Vaclaŭ Lastoŭski, Movaznaŭčyja pracy*. London: Skaryna Press. 90–98 [Ластоўскі Вацлаў. 1923d. *Матэрыялы да беларускага зельніка*. У: Гарбацкі Уладзіслаў. *Вацлаў Ластоўскі, Мовазнаўчыя працы*. London: Skaryna Press. 90–98].
- Lastoŭski Vaclaŭ. 1923e. *Materyjaly da belaruskaha sloŭnika*. U: Harbacki Uladzislaŭ. *Vaclaŭ Lastoŭski, Movaznaŭčyja pracy*. London: Skaryna Press. 49–52. [Ластоўскі Вацлаў. 1923e. *Матэрыялы да беларускага слоўніка*. У: Гарбацкі Уладзіслаў. *Вацлаў Ластоўскі, Мовазнаўчыя працы*. London: Skaryna Press. 49–52].

- Lastoŭski Vaclaŭ. 1923f. *Pahljad rasijskix vučonyx na belaruskiju movu*. U: Harbacki Uladzislaŭ. *Vaclaŭ Lastoŭski, Movaznaŭčyja prasy*. London: Skaryna Press. 21–27. [Ластоўскі Вацлаў. 1923ф. *Пагляд расійскіх вучоных на беларускую мову*. У: Гарбацкі Уладзіслаў. *Вацлаў Ластоўскі, Мовазнаўчыя працы*. London: Skaryna Press. 21–27].
- Lastoŭski Vaclaŭ. 1923g. *Xto ŭ kaho zapazyčvae?*. U: Harbacki Uladzislaŭ. *Vaclaŭ Lastoŭski, Movaznaŭčyja prasy*. London: Skaryna Press. 151–162 [Ластоўскі Вацлаў. 1923г. *Хто ў каго запазычвае?*. У: Гарбацкі Уладзіслаў. *Вацлаў Ластоўскі, Мовазнаўчыя працы*. London: Skaryna Press. 151–162].
- Lastoŭski Vaclaŭ. 1924a. *Padručny rasijska-kryŭski (belaruski) sloŭnik*. Коўна: Drukarnja A. Baka. [Ластоўскі Вацлаў. 1924а. *Падручны расійска-крыўскі (беларускі) слоўнік*. Коўна: Друкарня А. Бака].
- Lastoŭski Vaclaŭ. 1924b. *Pljanovaja asymiljacyja*. U: Harbacki Uladzislaŭ. *Vaclaŭ Lastoŭski, Movaznaŭčyja prasy*. London: Skaryna Press. 126–133 [Ластоўскі Вацлаў. 1924б. *Плянковая асыміляцыя*. У: Гарбацкі Уладзіслаў. *Вацлаў Ластоўскі, Мовазнаўчыя працы*. London: Skaryna Press. 126–133].
- Lastoŭski Vaclaŭ. 1924c. *Pradmovy*. U: *Padručny rasijska-kryŭski (belaruski) sloŭnik*. Коўна: Drukarnja A. Baka. I. [Ластоўскі Вацлаў. 1924ц. *Прадмова*. У: *Падручны расійска-крыўскі (беларускі) слоўнік*. Коўна: Друкарня А. Бака. I].
- Lastoŭski Vaclaŭ. 1926. *Historyja belaruskaj (kryŭskaj) knihi. Sproba pajas'nicel'naj kniopisi ad kanca X da pačatku XIX stahodz'dzja*. Коўна: Vyd. koštam Belaruskaha Cèntru ŭ Litve ŭ Drukarni Sakaloŭskaha i Lana [Ластоўскі Вацлаў. 1926. *Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі. Спраба паясьніцельнай кнігопісі ад канца X да пачатку XIX стагодзьдзя*. Коўна: Вых. коштам Беларускага Цэнтру ў Літве ў Друкарні Сакалоўскага і Лана].
- Nijakoŭskaja Alena. 1995. „*Rasijska-kryŭski sloŭnik*” *Vaclava Lastoŭskaha i belaruskaja nasyjanaŭnaja idėja*. U: „*Belarusika – Albaruthenica*”, № 4: 302 [Ніякоўская Алена. 1995. „*Расійска-крыўскі слоўнік*” *Вацлава Ластоўскага і беларуская нацыянальная ідэя*. У: „*Беларусіка – Albaruthenica*”, № 4: 302].
- Nosovič Ivan". 1870. *Slovar' bělorusskago narěčija*. Sanktpeterburg": Otd-nie Rus. jaz. i slovesnosti Imp. Akad. Nauk" [Носовичъ Иванъ. 1870. *Словарь бѣлорускаго нарѣчія*. Санктпетербургъ: Отд-ніе Рус. яз. и словесности Импер. Акад. Наукъ].
- Stankevič Janka. 1954. *Vjačaslaŭ Lastoŭski. "Вас'каўшчына"* 48: 3–4 [Станкевич Янка. 1954. *Вячаслаў Ластоўскі. "Бацькаўшчына"* 48: 3–4].

Radosław Kaleta

Uniwersytet Warszawski, Polska

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6892-9332>

e-mail: rkaleta@uw.edu.pl

Ігар Капылоў, Алена Лапцёнак, Наталля Паляшчук, аўтар ідэі праекта Уладзімір Гусакоў. 2024. *Белару- ская мова ад А да Я*. Мінск: Беларуская навука. 167 с.

*Не, я не супраць розных іншых моў,
Але мне роднай смак заўсёды мілы.
І я – падданы беларускіх слоў,
Тых, да якіх радзіма прычасціла.
Навум Гальпяровіч*

[Капылоў, Лапцёнак, Паляшчук 2024: 125]

Instytut Językoznawstwa Narodowej Akademii Nauk ma na celu zachowanie języka białoruskiego i jego popularyzację w społeczeństwie i dlatego wydał książkę *Беларуская мова ад А да Я* (pol. *Język białoruski od A do Z*) autorstwa dyrektora Instytutu Ihara Капылоўа oraz jego współpracowników: Aleny Łapcionak i Natalli Palaszczuk, choć pomysłodawcą wydania był przewodniczący prezydium Narodowej Akademii Nauk Białorusi Uładzimir Husakou, który napisał przedmowę. Recenzentami książki byli znani językoznawcy białoruscy – Alaksandr Bułyka oraz Siarhiej Ważnik. Książkę opracowano w ramach projektu *Państwowy język białoruski w kontekście bezpieczeństwa narodowego Republiki Białorusi* pod naukowym kierownictwem wspomnianego już Ihara Капылоўа.

Jak dowiadujemy się ze wstępu, książkę w przystępnej i popularno-naukowej formie przedstawia główne wydarzenia z historii rozwoju języka białoruskiego, jego cechy szczególne, ważne zabytki piśmiennictwa oraz współczesne wydania leksykograficzne. Dodatkowo cytowane są ciekawe wypowiedzi poetów oraz pisarzy białoruskich dotyczące umiłowania języka ojczystego (jednym z przykładów jest umieszczone wyżej motto). Prezentowana jest charakterystyczna oryginalna leksyka białoruska oraz porzekadła oddające białoruski koloryt lokalny. Książka jest pełna ilustracji i zdjęć, które przedstawiają

zabytki piśmiennictwa białoruskiego w celu ich spopularyzowania. Pokazane są także współczesne gramatyki i słowniki oraz charakterystyczne ornamenty białoruskie. Rozdziały książki są tak zaplanowane, że rozpoczyna je kolejna litera alfabetu białoruskiego i następnie tematyka, która zaczyna się na tę literę, np. *б – Бібілія, г – гукі беларускай мовы*.

Jest to wydanie uniwersalne, gdyż nie koncentruje się na jednym wybranym zagadnieniu językowym. Autorzy starali się podać jak najwięcej informacji o języku białoruskim i bardzo szeroko odpowiedzieć na pytanie, czym i jaki jest ten język. Pragnęli udowodnić, że język białoruski należy do najstarszych języków słowiańskich razem z polskim, słoweńskim, chorwackim, czeskim i innymi językami słowiańskimi. Jest to język dawnych plemion białoruskich (Dregowiczów, Radymiczów i Krywiczów), które zamieszkiwały terytorium współczesnej Białorusi. Jest to język narodowy, język twórczości ustnej, baśni, legend, kołysanek przekazywanych z pokolenia na pokolenie, przysłów i porzekadeł. Jest to język, w którym była napisana pierwsza konstytucja Białorusi – XVI-wieczne statuty litewskie, kroniki białoruskie oraz pierwsze w świecie Słowian wschodnich przekłady Pisma Świętego Francyska Skaryny (1517 r.). Czytelnik może zapoznać się z historią (s. 6–8), jak zmieniały się i nazywały litery np. w XI, XV, XVI, XVII w., jak pisano w czasach Skaryny, jak wyglądały litery w Statutach Wielkiego Księstwa Litewskiego. Jest to wyjątkowa okazja do zapoznania się z dawną cyrylicą, która bardzo różni się od współczesnej.

W książce jest także linia czasu zaczynająca się od 1229 r. – daty jednego z pierwszych dokumentów księcia Mscisłaua Dawydawicza, który w imieniu Smoleńska, Witebska i Połocka zawarł traktat z Rygą i Wybrzeżem Gotlandzkim, w którym znalazły odzwierciedlenie charakterystyczne cechy języka białoruskiego (s. 6). Ta linia czasu pokazuje, jak zmieniał się język białoruski aż do czasów współczesnych, kiedy wykorzystywana jest sztuczna inteligencja do badań nad językiem oraz do nauki języka, co podkreślane jest także w przedmowie.

Na s. 10–15 podano dość szczegółową informację o przekładach Biblii na język białoruski dla różnych wyznań chrześcijańskich, zarówno dla dorosłych, jak i w wariacie dla dzieci (w sumie ponad 20 przekładów). W 2017 r. – z okazji 500-lecia drukarstwa białoruskiego, czyli druku pierwszych ksiąg (Psałterza i Księgi Hioba) Francyska Skaryny – wydano po białorusku prawosławny przekład Nowego Testamentu, nad którym pracowano 25 lat (s. 12). Z tej samej okazji ukazał się także pierwszy, oficjalny katolicki przekład Nowego Testamentu, nad którym pracowano od 2002 r. i który zawiera ciekawe dodatki w postaci map, słowniczka biblijnego oraz tabel (s. 14). W obu przypadkach pokazano nie tylko okładki wydań, lecz także ilustracje fragmentów przekładów Ewangelii. Na uznanie zasługuje zaprezentowanie przekładów dotyczących różnych wyznań, co jest też naturalne ze

względem na to, że na Białorusi mieszka największa liczba małżeństw (rodzin) mieszanych prawosławno-katolickich. Szkoda jedynie, że w takim wydaniu wspomniano tylko o przekładach dla dzieci i ich nie zaprezentowano na ilustracjach, a przecież dzieci i młodzież są jednymi z ważniejszych adresatów omawianej książki.

Wydanie zawiera wiele ciekawych faktów, np. odpowiedź na pytanie, ile obecnie jest słów w języku białoruskim. Mimo że nie można dokładnie odpowiedzieć na to pytanie, istnieją opinie, że takich słów istnieje nie mniej niż pół miliona w języku literackim i dialektach. W obecnych czasach powstają nowe słowa, co pozwala wysnuwać tezę, że słów w białoruszczyźnie może być nawet około miliona, czyli dwa razy więcej [Kapyłoў 2025]. Czytelnik otrzyma także informację, w jaki sposób powstają nowe słowa, a inne się starzeją i wychodzą z użytku, czym różnią się gwary zachodniej i wschodniej Białorusi. Wydanie pokazuje, jak można dowiedzieć się o pochodzeniu imion, nazw wsi i miast, planet i gwiazdozbiorów. Prezentowane są typowo białoruskie słowa, jak np. *буслянка* (*buslanka*, s. 11) na określenia gniazda bociana (brus. *бусел* / *busieł*), żargony i slang młodzieżowy (tylko trzy przykłady): *краш* = асоба, якая падабаецца, *цюбік* = малады чалавек, які не падабаецца, *чыліць* = адпачываць, расслабляцца (s. 49), europeizmu (zapóżyczenia leksykalne z różnych języków – z polskiego np. *вяндліна*, *млын*, s. 40), warianty charakterystyczne dla białoruszczyzny (np. *кацяня* i *кацянё*, s. 21), a także wykrzykniki w języku białoruskim (s. 20). Omawiane są też zagadnienia takie, jak: metafory, neologizmy, frazeologizmy, terminologia, eufemizmy, etymologia. Dodatkowo czytelnik może się zapoznać ze zdjęciami i opisami słowników (np. historycznych, dialektologicznych, toponimicznych, nazw własnych, wyrazów obcojęzycznych, leksyki bezekwiwalentowej, trudności w języku białoruskim, dwujęzycznych białorusko-rosyjskich i białorusko-chińskich (niestety nie wspomniano o polsko-białoruskim [zob. Wołkawa, Awiława 2004]), opisowych, tematycznych, frazeologicznych, etymologicznych, gramatycznych, ortograficznych, akcentu w języku białoruskim, języka Kupały i Kołasa, Iwana Nasowicza).

Książka prezentuje też zasady gramatyczne różniące się od języka rosyjskiego, np. po liczebnikach 2, 3, 4 używa się przymiotników i rzeczowników w mianowniku, np. *два кемлівыя браты* (*dwa kiemliwija braty*), rekcja czasownika *дзякаваць*, *прабачыць каму*, *хварэць на што* (*хварэць на грып* a nie **грыпам*), oraz zasady ortograficzne dotyczące np. pisowni u krótkiego (*ŷ*), które doczekało się 2003 r. swego pomnika w formie zegara słonecznego (s. 114). Ukazano też białoruski język migowy, nie tylko w wariantie literackim, lecz także dialektalnym i w regionalnych odmianach białoruszczyzny. Dodatkowo czytelnik może się zapoznać z podstawowymi zasadami fonetycznymi (s. 24) oraz trudnymi przypadkami wymowy słów i ich używania,

np. *вусы* (por. ros. *усы*), *зала пасяджэнняў* (a nie **паседжанняў*). Inne omawiane tematy to: części mowy, stopniowanie przymiotników, elektroniczna gramatyczna baza języka białoruskiego z 2021 r. (której publikacja w formacie papierowym wymagałaby 50–66 tomów dużego formatu, s. 160), pokrewieństwo języków, interferencja białorusko-rosyjska, interpunkcja, paleografia, kitaby białoruskie napisane w języku starobiałoruskim pismem arabskim, języki sztuczne, etykieta językowa, ustawa o zasadach ortografii i interpunkcji białoruskiej oraz językowa mieszanka białorusko-rosyjska („trasianka”). Wydanie informuje jak ją traktować (s. 106). „Trasianka” jest zjawiskiem pozytywnym, jeśli jest etapem pośrednim do oswojenia literackiej białoruszczyzny, i negatywnym jeśli jest etapem końcowym, na którym użytkownik języka się zatrzymuje (warto tu zauważyć, że te uwagi dotyczą Białorusinów rosyjskojęzycznych) [Kapyloŭ 2025].

Z ciekawostek podano także informację o elementarzach białoruskich – pierwszy na terytorium Białorusi (niedaleko Orszy) ukazał się w 1631 r. (s. 11 i 17) i dotyczył nauki języka cerkiewnosłowiańskiego. Popularna nazwa to *буквар* (*bukwar*) od dawnych nazw drugiej (б = b) i trzeciej (в = w) litery cyrylicy – *буки* (*buki*) i *ведзі* (*wiedzi*). Wiele takich wydań publikowano pod nazwą *лемантар* (*lemantar*), co znaczą *элементарны* (*elementarny*). W 1906 r. w Petersburgu ukazał się *Беларускі лемантар або Першая навука чытання* – pierwszy elementarz w języku białoruskim (choć nie wspomina się, że wpierw wyszedł on w wersji łacinką jako *Biełaruski lementar abo Pierszaja nawuka czytańnia* [Ivanoŭski 1906], a dopiero później cyrylicą), a po nim *Першае чытанне для дзетак беларусаў* [Cjotka 1906] Alaizy Paszkiewicz, pseudonim Ciotka (s. 11), które kosztowało wówczas 6 kopiejek (tu z kolei jest już informacja o wydaniu łacinką i cyrylicą, s. 18). Wspomniany jest także bukwar Anatola Kłyszki z 1969 r., na którym wychowały się pokolenia Białorusinów [zob. Kłyška 1969], oraz współczesny bukwar z 2021 (s. 19). Informacja jest skrótowa, gdyż nie jest możliwe opisanie wszystkiego. Nie ma żadnej wzmianki o elementarzu Siarhieja Paŭłoviča dla nauczania domowego¹ [zob. Paŭłovič 1937] wydanego w Wilnie w 1937 r. w cenie „50 hrošaŭ”. Czytelnik nie dowie się także o wydaniach zagranicznych, np. o elementarzu Apolonii Radkiewicz wydanym w 1946 r. w Ratyzbonie [zob. Radkevič 1946] czy elementarzu dla szkół i nauczania domowego Jazepa Hładkiego wydanym w Nowym Jorku w 1964 r. [zob. H.J. 1964], zeskanowanego w 2002 przez białoruskiego blogera Uładzimira Katkouskiego [zob. Košał’ 2012: 3] i uwspółcześnionego i wydanego w Mińsku w 2012 r. przez Alaksandra Koszała [Košał’ 2012].

¹ Wydanie z mottem Janki Kupały: *Vučysia, niaboža! / Vučeńnie pamoža / Zmahacca z niadolaj...*

Zaledwie kilka zdań poświęcono gramatyce języka białoruskiego z 1918 r. autorstwa Bronisława Taraszkiewicza (s. 94) [zob. Taraškiévič 1918] i nie wspomniano w ogóle o innych wydaniach tego okresu, np. gramatyce Antona Łuckiewicza z 1916 r. [zob. Łuckiewiç 1916], o publikacji *Jak prawilna pisać pa biełarusku* [zob. Łuckiewiç 1917], o gramatyce Balasłaua Paczobki z 1918 r. [zob. Pačobka 1918], o wydaniu *Biełaruski prawapis* z 1918 r. autorstwa Antona Łuckiewicza i Jana Stankiewicza [zob. Łuckiewiç, Stankiewiç 1918] czy broszurze *Prosty sposab stacca u karotkim časie hramatnym* Rudolfa Abichta i Jana Stankiewicza z 1918 r. [zob. Abicht, Stankiewiç 1918]. O reformie ortografii jest króciutka wzmianka na s. 106, że się odbyła i że na jej podstawie wydano w 1934 r. *Праваніс беларускай мовы*. Wśród zaprezentowanych wydań Instytutu Językoznawstwa zabrakło współczesnej wydanej właśnie tam pozycji pt. *Жыццёвы лёс Браніслава Тарашкевіча (1892–1938)* [zob. Rusak (red.) 2023].

Z okazji 95-lecia Instytutu Językoznawstwa Narodowej Akademii Nauk Białorusi (NANB) pokazano poczet jego dyrektorów oraz wydania przygotowane przez pracowników. Ta część jest ciekawa, daje szansę zapoznać się z wybranym dorobkiem Instytutu (nie wszystkie publikacje zaprezentowano). Na pewno te treści (s. 100 i nast.) bardziej zainteresują naukowców, nauczycieli i kandydatów na studia doktoranckie niż młodzież szkolną. Bibliografia załączona do omawianej książki zawiera 105 pozycji, ale wszystkie to publikacje w języku białoruskim i rosyjskim (brak publikacji w językach kongresowych i językach krajów sąsiadujących, np. polskim, ukraińskim, litewskim), z czego literatura przedmiotu dotyczy wydań starszych i nowych z lat 1953–2024.

Jak podkreślono w przedmowie, wydanie jest wyjątkowe, bo krok po kroku prowadzi czytelnika po tajemnicach języka białoruskiego oraz nauki na jego temat – jest swoistą podróżą językową. Omawiane wydanie przypomina encyklopedię o języku białoruskim, ale nie stricte naukową, tylko popularno-naukową, mającą na celu popularyzację tematyki w sposób ciekawy i współczesny dla szerokiego grona odbiorców. Takie podejście zakłada selekcję tematów, gdyż inaczej książka musiałaby mieć znacznie więcej stron lub tomów. Ihar Kapyłou promował omawianą książkę w internecie w Radiu Kultura w audycji *Дыялогі пра культуру* [zob. Kapyloŭ 2025] i zapowiedział, że pierwsze wydanie książki natchnęło jej autorów do kontynuowania pracy i przygotowania serii wydawniczej.

Mimo niewątpliwych walorów samego pomysłu na książkę i ciekawych poruszonych tematów nie sposób nie poruszyć kwestii, które można by uzupełnić. Z braków należy wymienić: zdawkowe omówienie gramatyki B. Taraszkiewicza z 1918 r. (nie wspomniano o sześciu wydaniach gramatyki B. Taraszkiewicza) oraz tzw. reformy ortografii białoruskiej z 1933 r.

O ile dobrze jest opracowana część o dawnej historii białoruszczyzny i jej zabytków – np. przekład Biblii F. Skaryny z 1517 r., Statut Wielkiego Księstwa Litewskiego z 1588 (nie wiadomo, czemu na s. 56–57 zabrakło wzmianki o Statucie z 1529 r. i 1566 r.), gramatyka Ławrentija Zyzanija z 1596 r., gramatyka Melecjusza Smotryckiego z 1619 r. – o tyle zabrakło informacji o nowszej historii, np. o XIX-wiecznej gramatyce Pauła Szpileuskiego [zob. Špilevskij 1843], o gramatykach z lat 1916–1918, gazetach „Nasza Dola”, „Nasza Niwa”, elementarzach wydanych poza Białorusią). Ominięcie słownika polsko-białoruskiego z 2004 r. [Wołkawa, Awiława 2004] (II wyd. z 2005 r.), wydanego przecież przez Instytut Językoznawstwa NANB, także budzi zdziwienie w kontekście prezentacji innych słowników dwujęzycznych, jak białorusko-rosyjskich i białorusko-chińskiego, oraz faktu, że redaktor słownika prof. Hienadź Cyhun zmarł w 2024 r., więc można by przy okazji prezentacji słownika napisać także kilka zdań o Jego dorobku. Wśród wydań Instytutu zabrakło pisma „Беларуская лінгвістыка”, co dodatkowo wzmacniałoby przekaz, że białoruszczyzna może być językiem nauki jak wszystkie inne języki, zgodnie z cytatem Kandrata Krapiwy przytaczanym w książce („Граматычны лад нашай мовы настолькі дасканалы, што дае магчымасць пабудаваць любую фразу, выказаць любую думку”, s. 65).

Dobrze, że znalazła się informacja o nowej elektronicznej bazie gramatycznej języka białoruskiego, ale szkoda, że zabrakło informacji o korpusach białoruskich (mimo że N-korpus został bardzo okrojony) i innych ciekawych narzędziach językowych (jak konwenter fonetyczny, sprawdzanie pisowni) [zob. *Belaruski N-korpus*]. Brakuje tego przy opisach współczesnych przekładów Biblii na język białoruski, gdzie można by wspomnieć o korpusie biblijnym [zob. *Biblijny korpus*], oraz przy opisie słownika Iwana Nasowicza (s. 82), gdzie można by wspomnieć o jego elektronicznej wersji [zob. Nasovič 1870]. Humanistyka cyfrowa to obecnie jeden z priorytetowych kierunków naukowych i warto by pokazać osiągnięcia dotyczące białoruszczyzny także w tym kontekście. Brakuje także informacji dla obcokrajowców, którzy przecież interesują się językiem białoruskim i warto by było popularyzować białoruszczyznę za granicą. W książce nie ma odniesień do osiągnięć białorusistyki zagranicznej (np. niemieckiej, węgierskiej, ukraińskiej, angielskiej, polskiej), tekstów naukowych i twórczości pisarzy wydanych poza Białorusią. Daje to wrażenie hermetyczności, jak gdyby o języku, literaturze i kulturze Białorusi mówiło się tylko w granicach politycznych republiki. Usprawiedliwienia można szukać w tym, że wydanie to zostało przygotowane na Białorusi głównie dla rosyjskojęzycznych Białorusinów, żeby im pokazać dorobek języka narodowego oraz – co bardzo ważne – by zachować ten dorobek na przyszłość w niełatwych warunkach dominacji kultury rosyjskiej i języka rosyjskiego. To zachowanie spuścizny poprzez popularyzację niewątpliwie jest krokiem

w dobrym kierunku. Wydanie Instytutu Językoznawstwa w zamierzeniu miało pokazywać dorobek tej instytucji a nie „konkurencji”. Dobrym pomysłem było wydanie dużego nakładu (2 tys. egz.) w formie popularnej, obrazkowej encyklopedii, która poprzez skrótowe podawanie niektórych informacji oraz wiele ciekawych ilustracji i zdjęć zachęca do obcowania z tą książką i przyswajania zawartych w niej wiadomości, co jest ważne szczególnie w perspektywie myślenia o młodym pokoleniu Białorusinów.

References

- Abicht Rudolf, Stankiewicz Jan. 1918. *Prosty sposab stacca u karotkim časie hramatnym*. Breslau: drukam wydaŭ dr. F. Pribač.
- Belaruski N-korpus [Беларускі N-корпус] [online] <https://bnkorpus.info/> [29.01.2025].
- Biblijny korpus [Біблійны корпус] [online] <https://biblija.bnkorpus.info/> [29.01.2025].
- Cjotka. 1906. *Peršae čytanne dla dzetak belarusaj*. Pečjarburh: Zahljane soncè i ŭ našè vakoncè [Цётка. 1906. *Першае чытанне для дзетак беларусаў*. Пецярбург: Загляне сонцэ і ў нашэ ваконцэ].
- H.J. 1964. *LEMANTAR dla školaŭ chatniaha navučaŭnia = ЛЕМАНТАР для школаў і хатняга навучаньня для школаў і хатняга навучаньня*. New York: Zaranka.
- Ivanoŭski Vaclaŭ (?). 1906. *Biełaruski lementar abo Pierszaja nawuka čytaŭnia*. Piciarburh: Zahlanie sonce i ŭ nasze wakonce.
- Kapyloŭ Ihar, Lapcėnak Alena, Paljaščuk Natallja, aŭtar idėi praekta Uladzimir Husakoŭ. 2024. *Belaruskaja tova ad A da Ja*. Minsk: Belaruskaja navuka [Капылоў Ігар, Лапцёнак Алена, Паляшчук Наталля, аўтар ідэі праекта Уладзімір Гусакоў. 2024. *Беларуская мова ад А да Я*. Мінск: Беларуская навука].
- Kapyloŭ Ihar. 2025. *Belaruskaja tova ad A da Ja*. Radyė Kul'tura. *Dyjalohi pra kul'turu* [Капылоў Ігар. 2025. *Беларуская мова ад А да Я*. Радыё Культура. *Дыялогі пра культуру*] <https://www.youtube.com/watch?v=Kg2iGKqKh18> [29.01.2025].
- Kłyška Anatol'. 1969. *Bukvar*. Minsk: Narodnaja asveta [Клышка Анатоль. 1969. *Буквар*. Мінск: Народная асвета].
- Košaľ Aljaksandr. 2012. *J.H. LEMANTAR dla školaŭ chatniaha navučaŭnia = LEMANTAR dla školaŭ i hatnjaha navučan'nja dla školaŭ i hatnjaha navučan'nja*. New York 1964. Miensk: Zaranka [Кошаль Аляксандр. 2012. *Ј.Н. LEMANTAR dla školaŭ chatniaha navučaŭnia = ЛЕМАНТАР для школаў і хатняга навучаньня для школаў і хатняга навучаньня*. New York 1964. Miensk: Zaranka].
- Łuckiewicz Anton. (1916). *Biełaruskaja hramatyka pawodtuŭ lekcij, čytanych na Biełaruskich Wučyielskich Kursach u Wilni ŭ 1915–1916 h.h. Čaść I. Fonetyka i etymologija*. Wilnia. U: Hermann Bieder, Karl Gutschmidt (red.). 2017. *Studia Slavica Oldenburgensia* 28. 1–2.
- Łuckiewicz Anton. 1917. *Jak prawilna pisać pa biełarusku*, Wilnia: Drukarnia M. Kuchty.
- Łuckiewicz Anton, Stankiewicz Jan. 1918. *Biełaruski prawapis*. Wydaŭnie Biełaruskaha Kamitėtu. Wilnia: Drukarnia M. Kuchty.
- Nosovič" Ivan". 1870. *Slovar' bėlorusskago narėčija*. Sanktpeterburg": Otd-nie Rus. jaz. i slovesnosti Imp. Akad. Nauk" [Носовичъ Иванъ. 1870. *Словарь бѣлорусскаго нарѣчія*. Санктпетербургъ: Отд-ніе Рус. яз. и словесности Имп. Акад. Наукъ]. [online] <https://belarus.github.io/Slouniki-Nasovic/index.html> [29.01.2025].
- Pačobka Balaslaŭ. 1918. *Hramatyka biełaruskaj mowy*. Wilnia: Drukarnia Homan.
- Paŭlovič Siarhiej. 1937. *ZASIEŬKI. Biełaruski lementar dla chatniaha navučaŭnia. Z mnohim malunkami mastakoj – U. Paŭlukoŭskaha, J. Drzdoviča i M. Vasileŭskaha*. Vilnia: wydaŭnie biełaruskaha vydaviečtva Biełpres.

- Radkevič Apalėnija. 1946. *Belaruski lemantar*. Rėhensburh: b. v. [Радкевіч Апалёнія. 1946. *Беларускі лемантар*. Рэгенсбург: б. в.].
- Rusak Valjancina (rėd.). 2023. *Žyścėvy lėš Branislava Taraškeviča (1892–1938)*. Minsk: Belaruskaja navuka [Русак Валянціна (рэд.). 2023. *Жыццёвы лёс Браніслава Тарашкевіча (1892–1938)*. Мінск: Беларуская навука].
- Taraškiėwič Branisłau. 1918. *Biėlaruskaja hramatyka dla škol*. Wydańnie Biėlaruskaha Kamitėtu. Wilnia: Drukarnia M. Kuchty.
- Špilevskij Pavel. 1843. *Kratkaja grammatika belorusskogo narečija*. Rukopis' [Шпилевский Павел. 1843. *Краткая грамматика белорусского наречия*. Рукопись].
- Wołkawa Jauhieńnia, Awisława Walancina. (2004). *Słownik polsko-białoruski: ponad 40 000 haseł*. Red. Hienadź Sychun. Mińsk: Biėlaruskaja encykłapiedyja [Волкава Яаўгення, Авілава Валянціна. (2004). *Польско-беларускі слоўнік: звыш 40 000 слоў*. Рэд. Генадзь Цыхун. Мінск: Беларуская энцыклапедыя].

Паліна Маслянюкова ♦ Palina Masliankova

незалежная даследніца ♦ independent researcher

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-2346-554X>

e-mail: palina.masliankova@gmail.com

**Вадзім Шклярык. 2024. Як гавораць беларусы.
Мінск: Тэхналогія. 34 с.**

Выданне Вадзіма Шклярыка “Як гавораць беларусы” сталася важнай падзеяй для беларускай папулярнай лінгвістыкі апошніх гадоў, калі грамадскі запыт на даступныя, навукова-папулярныя і нацыянальна арыентаваныя тэксты істотна павялічыўся. Першае выданне, якое з’явілася ў 2024 годзе, разляцелася за некалькі месяцаў, і ў 2025 годзе было дадрукавана другое выданне, што сведчыць пра камерцыйны поспех кнігі. У чым жа моўна-адукацыйны патэнцыял сучаснага нон-фікшна пра беларускую мову?

Кніга “Як гавораць беларусы” – гэта не проста збор асобных лінгвістычных фактаў, адвольна абраных аўтарам, але лагічна збудаваны і добра прадуманы інтэрактыўны гайд па мове беларусаў. Ён вызначаеца выразнай навукова-папулярнай арыентацыяй, спалучаючы навуковую дакладнасць і даступнасць выкладу, што робіць яго прывабным як для спецыялістаў, так і для шырокага чытача.

Аўтар выдання Вадзім Шклярык – кандыдат філалагічных навук, былы старшы навуковы супрацоўнік аддзела дыялекталогіі і лінгвааграфіі Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа НАН Беларусі. Дзякуючы Вадзіму Шклярыку паўстаў адукацыйны відэапраект “Мова: як гаворыць краіна”, у межах якога аўтар вандраваў па Беларусі, апытваў мясцовых старажылаў і запісваў адметныя слоўцы вясковых бабуль. Кніга “Як гавораць беларусы”, якую можна назваць своеасаблівым падсумаваннем экспедыцый, была натхнёная падрыхтоўкай матэрыялу пра беларускія гаворкі для падлеткавага часопіса “Качели”. Магчыма, менавіта таму кніга атрымалася такой сучаснай паводле зместу і афармлення.

Прыемна ўражвае і прафесіяналізм усёй каманды: мовазнаўца Зміцер Санько рэдагаваў кнігу, навуковыя кансультацыі даваў доктар філалагічных навук Святаслаў Вербіч, кандыдат гістарычных навук

Зміцер Сяўрук, кандыдаты філалагічных навук Сяргей Запрудскі, Міхась Тарэлка і Вікторыя Голубева. Суаўтаркай гэтай кнігі стала беларуская мастачка Надзея Леановіч, чые выявы архітэктурных помнікаў з розных куткоў Беларусі дапаўняюць аповед, дазваляюць воку адпачыць і атрымаць задавальненне ад колеравых спалучэнняў, але не адцягваюць увагі ўласна ад тэксту, які ў гэтай кнізе адыгрывае першасную ролю. Трэба адзначыць і гарманічны дызайн выдання ад выдавецтва “Тэхналогія”, у якім шмат паветра, старонкі не перагружаныя тэкстам ды іншымі графічнымі элементамі. Магчыма, філолагу хацелася б больш мапаў і прыкладаў, але, трэба аддаць належнае аўтару, яму ўдалося не перагрузіць чытача – кніга лёгка чытаецца за адзін вечар або маленькімі дозамі па адной старонцы на дзень.

Кніга запаўняе відавочную лакуну: нягледзячы на наяўнасць грунтоўных акадэмічных прац, блізкіх па тэматыцы, беларускай навукова-папулярнай літаратуры пра мову недастаткова. Пра сувязь беларускай літаратурнай мовы з дыялектамі пісалі больш за 50 гадоў таму Фёдар Янкоўскі (“Роднае слова” 1967) і Аляксандр Крывіцкі (“Наша родная мова” 1973). Зміцер Санько, галоўны рэдактар выдавецтва “Тэхналогія”, у відэа пра гісторыю стварэння кнігі падкрэсліў, што падчас яго вандровак па Беларусі носьбіты дыялектаў часта выбачаліся за тое, што іх мова нячыстая, мяшаная, мабыць, параўноўваючы сваю гаворку з літаратурнай мовай. У грамадстве пануе стэрэатып, што вяскоўцы гавораць на “трасянцы”, хаця найчасцей гэта дыялект, а дыялекты – грунт і крыніца папаўнення беларускай літаратурнай мовы. Кніга Вадзіма Шклярыка разбурае гэты стэрэатып і проста моваю тлумачыць, як сфармавалася беларуская літаратурная мова і якая роля дыялектаў у яе стварэнні.

Структурна кніга складаецца з трох кароткіх, але насычаных раздзелаў. Першы з іх прысвечаны сістэматызацыі найбольш характэрных адрозненняў беларускай мовы ад суседніх усходнеславянскіх. Аўтар звяртае ўвагу на фанетычныя (зацвярдзелы *р*, дзеканне і цеканне), граматычныя (асаблівасці скланення, супрацьпастаўленне *два/дзе*, формы займеннікаў) і сінтаксічныя (канструкцыі тыпу *дзякаваць каму, захварэць на, смяяцца з каго*) рысы. Выкарыстанне аўтарскіх аналогій – напрыклад, параўнанне гістарычнай фіксацыі зацвярдзення гука *р* з першымі летапіснымі згадкамі гарадоў – дазваляе перадаць дынамічны характар моўных працэсаў і зрабіць аповед эўрыстычна насычаным.

Важным элементам першага раздзела выступае шырокае прыцягненне фонавай інфармацыі, што пашырае межы ўласна мовазнаўчага апісання. Аўтар звяртае ўвагу на ролю беларускіх татараў у гісторыі пісьмовай фіксацыі фанетычных асаблівасцяў мовы, указваючы на ўнікальныя знакі, якімі ў кітабах перадаваліся гукі, характэрныя для

беларускага маўлення. Важная і згадка пра з’яўленне асобнай літары для гукa [ŭ] спачатку ў лацініцы, а потым ужо і ў кірыліцы. Такія ўстаўкі робяць кнігу не толькі даведнікам пра моўныя адметнасці, але і культурна-гістарычным нарысам.

Другі раздзел прысвечаны дыялектнай аснове беларускай мовы, што ў кантэксце сучасных дыскусій пра стратэгіі нарматворчасці мае асаблівую актуальнасць. Аўтар паказвае, што многія нормы ўзнікалі ў сітуацыі канкурэнцыі розных тэрытарыяльных варыянтаў і часта замацоўвалі не самыя распаўсюджаныя, а лакальныя формы (напрыклад, аканне, мужчынскі род слова *яблык* або асобныя варыянты творнага, меснага і давальнага склонаў). Праз аналіз гэтых працэсаў В. Шклярык фактычна прапаноўвае канцэпцыю моўнай разнастайнасці, успрымаючы лексікаграфію як сферу, якая павінна адлюстроўваць багацце беларускіх гаворак, а не скарачаць яе да межаў адзінай нормы. Аўтар ухваляе дадаванне ў слоўнікі варыянтаў, сінонімаў і цікавых лакальных словаў, такіх як *жупіць* (*размаўляць*), *цяпельца* (*вогнішча*), *скочка* (*блыха*), *крушня* (*куча камення*), *дрэнчыць* (*не даваць спакою*) і інш. Вадзім Шклярык мяркуе: “Атрымаўшы з часам статус паўнаwartасных нарматыўных адзінак, гэтыя словы зрабляць сучасную беларускую літаратурную мову яшчэ больш адметнай”. Такая пазіцыя карэктна суадносіцца з сучаснымі падыходамі да апісання жывых нацыянальных моваў, дзе дыялектнае багацце разглядаецца як неад’емная частка літаратурнай традыцыі.

Трэці раздзел, прысвечаны асаблівасцям беларускіх гаворак, вылучаецца адметнай мастацкай арганізацыяй. Адмаўляючыся ад суровай акадэмічнай структураванасці і аддаючы перавагу эсэістычнаму апаведу, аўтар надае дыялектным фанетычным і лексічным асаблівасцям выразнае прасторавае і культурнае вымярэнне: апісанне оканання як яскравай адзнакі поўдня Беларусі факусуе ўвагу на сувязі моўнай рысы з этнаграфічнай спецыфікай рэгіёну. На карысць гэтага эфекту служаць і ілюстрацыі: рысы паўночна-ўсходняга дыялекту суправаджае касцёл у Камаях, што ў Віцебскай вобласці, а на старонцы пра оканне ў паўднёва-заходнім дыялекце размешчаная сядзіба Плятэраў у Заполлі, што ў Пінскім раёне.

Адметная рыса кнігі — гэта QR-коды, якія дазваляюць чытачу непасрэдна звяртацца да мапаў “Дыялекталагічнага атласа беларускай мовы” і “Лексічнага атласа беларускіх народных гаворак”. Тут можна прачытаць тэкст, паглядзець прыклады і ўбачыць, як тая або іншая моўная асаблівасць распаўсюджана на тэрыторыі Беларусі. QR-коды дазваляюць забяспечыць шматслойную інтэртэкстуальнасць, ведучы таксама на паэтычныя прыклады да лінгвістычных фактаў.

З навуковай перспектывы кніга вызначаецца дакладнасцю і професійнай падачай матэрыялу. Яна не прэтэндуе на ролю ўсебаковай

граматыкі або тэарэтычнай манаграфіі, але на сваю мэту – папулярызаванне ведаў пра беларускую мову – працуе бездакорна. Кніга таксама разбурае многія міфы, здымае страхі і стэрэатыпы: аказваецца, што *кукушка*, *пятух* і *вутка* — гэта не русізмы, а дыялектызмы, а формы зааганага ладу кшталту *пішэце*, *скажэце* – гэта не памылка, а рыса паўднёва-заходніх гаворак.

Такім чынам, “Як гавораць беларусы” – гэта ўдалае спалучэнне навуковасці, даступнасці і эстэтычнай завершанасці. Выданне дэманструе, што беларуская лінгвістычная нон-фікшн літаратура мае значны патэнцыял для развіцця і запаўнення культурна-асветніцкай нішы, а таксама можа служыць густойным падарункам для ўсіх аматараў беларускай мовы. Наклад, які імкліва разышоўся, сведчыць пра запатрабаванасць такіх выданняў. Магчыма, кніга Вадзіма Шклярыка паспрые больш паважліваму стаўленню да дыялектаў, да мясцовай гаворкі, якая дасталася нам ад дзядоў і прадзедаў, і ўвогуле да беларускай мовы і традыцыйнай культуры.

Аліна Страшкевіч ♦ Alina Strashkevich

Варшаўскі ўніверсітэт, Польшча

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9254-7000>

e-mail: a.straszkiev@student.uw.edu.pl

Andriej Moskwin (red.). 2025. *Literatura białoruska po 1986 roku. Nowe spojrzenie*. Warszawa: Katedra Białorutenistyki Uniwersytetu Warszawskiego. 222 s.

Пасля 1986 года беларуская літаратура ўвайшла ў новы этап – зменаў, пошукаў, пераасэнсавання і выпрабаванняў. Менавіта гэты перыяд стаў прадметам даследавання ў манаграфіі *Беларуская літаратура пасля 1986 года. Новы погляд* пад рэдакцыяй прафесара Варшаўскага ўніверсітэта, загадчыка кафедры беларусістыкі, аўтара шматлікіх манаграфій і публікацый, прысвечаных беларускай літаратуры і сучаснай беларускай драматургіі, Андрэя Масквіна.

Новае выданне пад яго рэдакцыяй – гэта не проста навуковы зборнік пра беларускую літаратуру, а важнае сведчанне часу. Аўтары – даследчыкі і пісьменнікі – азіраюцца на апошнія тры дзесяцігоддзі літаратурнага працэсу, спрабуючы зразумець, як пасля пералому 1986 года змяніліся мова, формы пісьма і само ўяўленне пра свабоду. Замест сухога аналізу тэкстаў чытач атрымлівае жывыя галасы, што разам ствараюць панарамную карціну беларускай культуры – ад канца савецкай эпохі да вопыту пратэстаў 2020 года.

Кніга складаецца з дзвюх частак. Першая частка ўключае навуковыя тэксты, падрыхтаваныя супрацоўнікамі кафедры беларусістыкі Варшаўскага ўніверсітэта, аспірантамі Доктарскай школы гуманітарных навук (і адначасна выпускнікамі) кафедры беларусістыкі, а таксама незалежнымі даследчыкамі з Беларусі і іншых еўрапейскіх краін. У другой частцы змешчаны кароткія эсэ, рэцэнзіі і ўспаміны, напісаныя даследчыкамі, літаратурнымі крытыкамі і пісьменнікамі.

Першы блок тэкстаў першай часткі манаграфіі прысвечаны інстытуцыям і трансфармацыям літаратурнага жыцця. Алесь Аркуш у серыі сваіх артыкулаў паказвае, як у 1990-я гады беларуская літаратура паступова вызвалялася ад дзяржаўнай сістэмы – новай асновай сталі незалежныя

выданні і выдавецтвы, такія як “Наша Ніва”, “Arche”, “Дзеяслоў”, “Калоссе”. У наступным тэксце А. Аркуш аналізуе маніфесты Таварыства Вольных Літаратараў і тое, як фармавалася самасвядомасць пакалення 1990-х, якое вырашыла абнавіць мову і мастацкія прынцыпы. У артыкуле пра наваполацкае аб’яднанне “Крыніцы” ён апісвае, як маладыя аўтары канца 80-х стварылі альтэрнатыўную школу творчасці, незалежную ад Саюза пісьменнікаў. Тэкст пра беларускі постмадэрнізм фіксуе першыя спрэчкі пра межы новай эстэтыкі і яе сувязь з нацыянальнай ідэнтычнасцю.

З гэтымі даследаваннямі пераклікаюцца артыкулы Віктара Жыбуля і Аліны Страшкевіч. В. Жыбуль прапануе ўласную перыядызацыю пакаленняў – ад “бум-бам-літоўскага” да “постбум-бам-літоўскага”, паказваючы, як перформанс і авангард праніклі ў беларускую літаратуру. А. Страшкевіч у гутарках з беларускімі пісьменнікамі аднаўляе гісторыю аб’яднання “Тутэйшыя” (1986–1989), якое стала лабараторыяй новай літаратурнай ідэнтычнасці і сімвалам адыходу ад савецкіх канонаў.

Адметны раздзел зборніка – артыкулы Яна Лайкова, прысвечаныя сучаснай прозе. У першым тэксце даследчык стварае своеасаблівую панараму сучасных аўтараў – ад Алены Брава і Андрэя Федарэнкі да іх маладзейшых калег Міколы Адама, Андрэя Адамовіча, Кірыла Стаселькі і Юліі Шаровай – і паказвае, як літаратура канца XX – пачатку XXI стагоддзя спалучае традыцыю і эксперымент. У другім сваім артыкуле Я. Лайкоў даследуе постапакаліптычныя сюжэты ў творах Алеся Адамовіча, Васіля Гігевіча, Юрыя Станкевіча і Віктара Марціновіча як спосаб мастацкага асэнсавання катастрофы і пераацэнкі каштоўнасцей.

Марыюш Каліцінскі ў сваім тэксце прадстаўляе і інтэрпрэтуе прыёмы сакралізацыі, якія выкарыстоўвае беларускі паэт Рыгор Барадулін, звяртаючыся да празаіка і свайго блізкага сябра Васіля Быкава.

Асаблівай ўвагі заслугоўвае артыкул рэдактара зборніка Андрэя Масквіна. Яго тэкст прысвечаны драме Андрэя Курэйчыка *Пакрыўджаныя. Беларусь(сія)*. Гэта адно з першых навуковых даследаванняў беларускай драматургіі, што нарадзілася з падзей 2020 года, – прыклад таго, як тэатр імгненна рэагуе на палітычную траўму і ператвараецца ў прастору грамадзянскага супраціву.

Другая частка манаграфіі – гэта, як адзначалася вышэй, збор эсэ, рэцэнзій і мемуараў даследчыкаў, пісьменнікаў і мастакоў. Яны ствараюць жывую і асабістую карціну беларускага літаратурнага працэсу апошніх дзесяцігоддзяў і прапануюць новы погляд на ўжо вядомыя з’явы, раскрываючы іх знутры – вачыма ўдзельнікаў і сведкаў эпохі.

Ігар Сідарук у сваіх успамінах вяртаецца да дзейнасці Таварыства Вольных Літаратараў, апісваючы атмасферу, людзей і ідэі, што сфармавалі незалежную літаратурную сцэну канца XX стагоддзя.

Алесь Аркуш звяртаецца да амаль забытага эпизоду літаратурнай гісторыі – спробы стварэння ў канцы 1980-х – пачатку 1990-х гадоў паэтычнай групы “Унія”. Яе ўдзельнікі імкнуліся аб’яднаць маладых аўтараў новай хвалі вакол агульных эстэтычных прынцыпаў і незалежнага погляду на мастацтва.

Зміцер Вішнёў прапануе асабістыя нататкі пра сучасную беларускую літаратуру – разважанні пра яе праблемы, развіццё і каштоўнасці. Тэксты пісьменніка поўныя іроніі і любові да роднай культуры, якую аўтар бачыць як жывы арганізм, што шукае свой шлях.

Мастачка Таццяна Козік распаўядае пра супрацу Таварыства Вольных Літаратараў з беларускімі мастакамі – перш за ўсё з Алесем Пушкіным, які актыўна падтрымліваў аб’яднанне і афармляў яго выданні. Яе тэкст злучае літаратуру і візуальнае мастацтва, паказваючы, як агульная энергія свабоды аб’ядноўвала творцаў розных напрамкаў.

Асобную частку манаграфіі складаюць рэцэнзіі, змешчаныя ў другой частцы выдання. Паэтка Вольга Гапеева ў сваіх тэкстах падрабязна разглядае два раманы Змітра Вішнёва – *Калі прыгледзецца – Марс сіні і Я – тое мяса, якое прыгатаваў Зміцер* (2025), паказваючы, як эксперымент з формай пераўтвараецца ў спосаб асэнсавання рэчаіснасці.

Вольга Бубіч звяртаецца да кнігі Вольгі Гапеевай *Кэмэл-Трэвэл*, разважаючы пра памяць, ідэнтычнасць і сталенне праз аналіз аўтабіяграфічнага досведу паэткі. Пра аўтабіяграфічны раман *Кэмэл-Трэвэл* піша і Уладзіслаў Гарбацкі. Даследчык таксама аналізуе зборнік В. Гапеевай *Чорныя макі* і кнігу *Словы, якія са мной адбыліся* – пра мову, маўчанне і жаночы досвед у трывожны час, дзе слова становіцца формай унутранага супраціву.

Такім чынам, рэдактару выдання Андрэю Масквіну ўдалося аб’яднаць акадэмічную дакладнасць і асабістае гучанне, сабраўшы тэксты, здольныя распавесці не толькі пра літаратуру, але і пра час, у якім яна жыве. Варта адзначыць, што манаграфія падрыхтаваная калектывам кафедры беларусістыкі Варшаўскага ўніверсітэта і выйшла ў вельмі важны для адзінкі момант – 70-годдзе гэтага падраздзялення, заснаванага ў 1956 годзе.

SPRAWOZDANIA
СПРАВАЗДАЧЫ
REPORTS

A.M. LaVey

New York Public Library, USA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9934-0624>

e-mail: AMLaVey@gmail.com

**Belarusian Studies at the 56th Annual Convention
of the Association for Slavic, East European, and Eur-
asian Studies (“Liberation”). Boston, Massachusetts,
USA. 21–24 November 2024**

Belarusian studies has long struggled with visibility and recognition within Slavic studies, with the absence of Belarusian topics on major academic platforms like the Association for Slavic, East European, and Eurasian Studies (ASEEES) contributing to its marginalization. However, growing interest in scholarship on Belarus, particularly following the political upheavals of 2020, has sparked renewed efforts to establish a more prominent presence in the academy.

The creation of a dedicated Belarusian stream for ASEEES 2024, spearheaded by scholars Sasha Razor and Jenya Mironava, marks a significant step in increasing the visibility of Belarus in academic discourse. Mironava, in an interview, reflected on her own academic journey, recalling how the lack of Belarus-focused research options led to initial reluctance to pursue Belarusian topics earlier in her career. Yet, as political events unfolded and the need to counter the Russification of Slavic curricula of the American academy became urgent, the importance of Belarusian representation became clear. This led to Mironava’s collaboration with Razor, an active advocate for Belarusian studies.

Their efforts have resulted in a meaningful shift at ASEEES, with the introduction of the Belarusian stream offering a variety of scholars – both in the United States and abroad – a platform and fostering a sense of community. The success of this initiative is evident in the increased number of panels, roundtables, papers and presentations dedicated to Belarus, signaling growing momentum within the field.

This report is divided into four parts: Panels (on which papers on a shared theme are presented), Roundtables (where a shared theme is discussed),

Individual papers (Belarusian-themed papers presented at non-Belarusian-themed panels) and a report on the literary event “Voices from Belarus: Conversation, Readings and Discussion.”

Panels

1. Belarus II: Belarusian Politics after 2020: From Repressions to Liberation

Chair: David Roger Marples (University of Alberta)

1. Belarus-EU Relations: Challenges and Opportunities / Victoria Leukavets (Stockholm Centre for Eastern European Studies)
2. Belarusian Political System: The Effect of Mentality or Applied Geopolitics? / Andrzej Pieczewski and Kacper Maciej Szpotarski (University of Łódź)
3. Women in Belarusian Politics: Unseen Architects and Pivotal Change-Makers / Katsiaryna Shmatsina (Independent Scholar)

Discussant: David Roger Marples (University of Alberta)

The panel's main focus is the Republic of Belarus in the period of independence. It covers the loss of democracy and the strengthening dictatorship under Lukashenka as well as the complex and variable relations of Belarus with the European Union. Particular attention is paid to the situation following the presidential elections of 2020, when the country came very close to a form of liberation, as thousands supported the opposition campaign of Sviatlana Tsikhanouskaya, and tens of thousands massed in the streets to protest the fabricated election results. Though these protests did not succeed in bringing about a change of regime, they clearly affected the mindset of many Belarusians. Some chose to join the Kalinouski Regiment fighting on the side of Ukraine against the Russian invasion. Others fled abroad. The situation that emerged is that of a divided nation, subjected to daily state propaganda and a coordinated effort by Moscow and official Minsk to propagate a strong anti-Western and anti-NATO narrative, trying to regain the initiative that was taken away from the regime in August 2020. Thus while some Belarusians continue to support Lukashenka, however passively, others have taken to arms – for instance, arguing that a victory for Ukraine is the best way to bring change in Belarus. Others have attempted to assemble alternative structures such as the Transitional Cabinet, the Free Belarus movement, and others. The future remains uncertain and repressions have continued, but the situation may not be as bleak as it appears.

2. Belarus III: Partisans, Empire, Revolution: Building the Belarusian Nation through Literature, Music, and Teaching of History

Chair: Jakob Wunderwald (University of Potsdam)

- a. Between Belarusian Partisans and The Beatles: Brezhnev's Nationality Policy and Globalization of Soviet Pop in the Music of the VIA 'Pesniary' / Lizaveta Lysenka (University of Bonn)
- b. Beyond the 'Partisan Republic': The Self-Portrait of Late Soviet Belarus in the Republic's Media / Natalya Chernysheva (Queen Mary University of London)
- c. Employing the Distant Past for Modern Nation-Building: Teaching the History of a Long-Defunct Empire in Secondary Education in Belarus / Yuliya Brel-Fournier (University of Delaware)
- d. Reconsidering Revolution: Uladzimir Karatkevich's Critique of Post-Stalinism via the 19th Century / Jakob Wunderwald (University of Potsdam)

Discussant: Alexander Wöll (University of Potsdam)

National liberation in the Soviet space has generally been treated within the framework of dissident movements with a distinctly anti-Soviet program. In the case of Belarus, the political failure of such movements has led to the retrospective assessment of a "weak nationalism" or an "unformed nation". To problematize this notion, the interdisciplinary panel aims to discuss specific modes of nation-building in Belarus during Soviet and post-Soviet times. Literary works, films, and popular music from the late socialist era embody the intertwining of Soviet nationality policies and the critical assertion of a romantic version of national history and culture. Several, sometimes contradictory historical narratives of the Belarusian nation are being constructed during that era, bringing together WWII partisans, 19th-century revolutionaries, and medieval empires. Their fluidity overcomes the imposed strict division between "Soviet colonial" and "liberated national" Belarusian identity. Where do those narratives stem from? How do they intersect? How does this historical legacy still inform any thinking on the Belarusian nation?

3. Belarus IV: Dispossession and Disruption: Belarusian Professional, Religious, and Vulnerable Communities in Exile

Chair: Sofie Bedford (Uppsala University)

- a. Solidarity Preempted: Teacher Professional Identity and Resistance in Belarus / Kate Antanovich (Pennsylvania State University)
- b. Exodus: The Impact of Migration from Belarus, Russia, and Ukraine after 2020 on Christian Communities in Poland / Ksenia Medvedeva (Institute of Philosophy and Sociology, Polish Academy of Sciences)

- c. Property as a Problem: Responses to Dispossession among Repressed Belarusians / Andrei Vazyanau (European Humanities University)
- d. Resistance and Care: Belarusian Disability and Pensioners' Communities in Exile / Volha Verbilovich (University of Massachusetts Amherst)

Discussant: Sofie Bedford (Uppsala University)

The panel "Dispossession and Disruption: Belarusian Professional, Religious and Vulnerable Communities in Exile" was chaired by Sofie Bedford, Uppsala University and featured four presentations. All of the papers, in different ways and from varying perspectives, successfully managed to highlight the resilience and agency of Belarusians, with a special focus on those currently living in exile. The panel also brought much needed attention to specific vulnerabilities of parts of Belarusian society caused by the authoritarian context and the repressive regime. Based on their ongoing research, the panelists suggested the need to reconceptualize resistance in authoritarian contexts like Belarus. They illustrated how focus on less examined spaces such as schools or religious institutions and frequently invisible practices like care and personal artefact preservation enhances our understanding of how ordinary citizens challenge the authoritarian state and resist its logic. While political exile is traditionally conceptualized as a spatially fixed community, the presented research projects show how Belarusian exiles constantly move and stay connected across borders and diverse social groups relying on the mediated networks of support formed from below as well as by various informal agreements, duties, and promises.

4. Belarusian Culture II: Literature

Chair: Roman Koropecyk (University of California, Los Angeles)

- a. The Emergence of Belarusian-Language Folk Drama: The *Codex of Orsha* and Structural Analysis of Academic Drama Intermezzi / Alesia Mankouskaya (University College London)
- b. On Belarusian Russophone Literature After 2020 / Jenya Mironava (Harvard University)
- c. The Discord and the Horror: Tony Lashden Decolonizing Belarusian Political Trauma in 'Chorny Les' / Yuliya Charnyshova (Yale University)

Discussant: Jenya Mironava (Harvard University).

Alesia Mankouskaya presented on Early Modern drama in the Grand Duchy of Lithuania, and focused on the vernacular (Belarusian, Ukrainian) *intermezzi* that punctuated otherwise Latin productions. Turning to contemporary literature (namely, Russophone literature produced by Belarusians),

Jenya Mironova highlighted in her talk a number of Belarusian poets who, following the August 2020 protests, problematized the linguistic and cultural boundaries between Russian and Belarusian in what Mironava argues to be an anti-colonial Russophone poetics; Yuliya Charnyshova picked up on similar threads but focused on the postcolonial implications of violence against the environment and migrants in her discussion of Tony Lashden's recent collection of eco-critical prose *Čorny Les*. No discussant comments were read, but a lively discussion followed the three presentations. Topics of discussion included theoretical models of the de- or anti-colonial as relevant to Belarusian literature; the relevance of postcolonial approaches from Ukrainian Studies and African literatures was introduced, as were examples—in Belarusian and the broader literatures of Central East Europe—of using a language associated with a history of violence to form an aesthetic critique of those very colonial practices.

5. Belarusian Diaspora and Exiled Civil Society: Re-establishment, Old and New Divides

Chair: Jenya Mironava, (Harvard University)

a. "Exiled Belarusian Civil Society in the Context of War in Ukraine." / Tatsiana Chulitskaya (Vilnius University)

Discussant: Natallia Hardziyenka (Belarusian Institute of Arts and Sciences, New York)

The panel opens space for discussion about the moments of empowerment, (re)establishment and (re)invention, as well as the deep struggles Belarusian diaspora communities and civil society in exile are experiencing after the 2020 uprising and with the beginning of the Russian full-scale war in Ukraine.

Until the presidential election of 2020 and the mass protests after, Belarusian society was mainly characterized as apolitical, while organized civil society in Belarus was primarily seen as weak and marginalized. However, the political crisis of 2020 caused unexpected protest and mass mobilization that resulted in the appearance of diverse new social movements and grass-roots initiatives, and the activation of the previously existing institutionalized civil society. After the Belarusian protests were heavily suppressed by authorities and mass repression started in the country, the civil activists and initiatives had no choice but to adapt themselves to the worsening environment. Some left the country and continued their activities abroad; some decided to stay and perform smaller-scale underground activities on the ground. Nevertheless, Belarusian political and civic activists in exile were able to create physical and virtual platforms and spaces for the newly emerged pro-democratic Belarusian diaspora. However, the war has changed previously

mostly positive public attitudes to Belarusians in democratic countries. Now, Belarusian opposition and civil society have to deal with the consequences of these changes, first and foremost, in the countries where most Belarusian organizations and activists are based: Poland, Lithuania and Georgia.

Based on thirty-seven semi-structured interviews conducted from February to July 2023, this paper explored the current state of Belarusian civil society in exile within the changing regional environment and the problems they face. Chulitskaya began with a description of the process of relocation and (re-)establishment of Belarusian civil society abroad and proceeded with analyzing their activities and the challenges they faced. Then, she discussed their reactions and actions regarding Russia's military aggression, and finally, summarized her findings related to the transborder/transnational experience of Belarusian civil society.

In her comments on Chulitskaya's paper, Natallia Hardziyenka offered a brief historical overview of emigration from Belarus and, in particular, highlighted parallels between the current wave of Belarusian emigration and the diaspora that emerged during World War II, noting that both groups fled due to fear of repression and, struggling both to maintain their cultural identity and advocate for democracy in Belarus, faced challenges in being understood and recognized in Western countries.

The discussion centered around the questions of whether history can provide insight into the challenges and opportunities faced by the current generation of Belarusian emigres; the similarities and differences between different "centers" of Belarusians abroad, e.g. London, Vilnius; the historical and contemporary role of the Church and different religious communities, including Orthodox, Roman Catholic and Greek Catholic groups in Belarus.

6. Identity, Resistance, and Solidarity: Decolonizing Narratives in Belarusian Cinema

Chair: Sasha Razor (University of California, Santa Barbara)

- a. Belarusian Horror Cinema through Postcolonial Lens / Volha Isakava (Central Washington University)
- b. Cinema at the Crossroads: Belarusian Uprising of 2020 in Documentary Films / Sasha Razor (University of California, Santa Barbara)
- c. Resisting Patriarchy in Contemporary Belarusian Cinema: Establishing the Female Gaze and Voice in the Films by Female Directors / Olga Klimova (University of Pittsburgh)
- d. The Art of Survival: Practices of Independent Belarusian Film Production and Distribution in an Authoritarian State in the 2000s / Andrei Kureichyk (Yale University)

Discussant: Sasha Razor (University of California, Santa Barbara)

This panel offers an exploration of Belarusian cinema, focusing on its unique contributions to the ongoing decolonization efforts in the region and centering themes of identity and resistance. The papers provide a comprehensive look into contemporary Belarusian cinema ranging from mainstream genre productions to documentary and feature films, including women's cinema and underground cinema. The panel addresses the following important questions: (1) how cinema bears witness and documents Belarusian resistance as a decolonial movement; (2) what insights cinema can offer on colonial legacies and complex structures of national identity and belonging, including engaging "feminist optics" and women's "horizontal solidarity"; (3) how independent and underground cinema in Belarus can find an audience while defying the totalitarian state.

These papers collectively examine the role of Belarusian cinema in challenging colonial narratives and authoritarian control: from exploring identity and belonging through horror genre, to documenting political resistance and engaging women's voices in arts and civil society, to highlighting the resilience of independent filmmaking in totalitarian conditions. These questions are particularly salient today, when Belarusian arts have to contend with the oppressive political climate, Russian imperialism and complicity of Lukashenka's regime in the war in Ukraine, in addition to the hardships of forced immigration, and challenges and accomplishments of diasporic cultural production, which includes establishment of the Belarusian Independent Film Academy in exile.

7. New Directions in Belarusian Visual Studies

Chair: A. M. LaVey (New York Public Library)

- a. Art as Infrastructure: Political Engagement and Collective Empowerment in Belarusian Contemporary Art / Antonina Stebur (European Humanities University)
- b. The Role of Artistic Practices in Memorialization and Deterritorialization of Soviet Belarus' Avant-Gardes / Tania Arcimovich (University of Erfurt)
- c. Subversive Visual Strategies in Decolonizing Belarusian Art and Culture Post-2020 / Almira Ousmanova (European Humanities University)
- d. Choreography of Resistance: Scoring Political Movement during the 2020 Belarusian Uprising and its Aftermath / Volha Sasnouskaya (Academy of Fine Arts Vienna)
- e. Frightened nationalism: The role of Mikola Schakaihin and InBelCult in the genesis of Belarusian art discourse / Hanna Karpenko (Independent Scholar)

- f. Lost Links and Lingering Legacies: Digital Challenges in Preserving Belarusian Contemporary Art Information / A. M. LaVey (New York Public Library)

Antonina Stebur's presentation focused on the intersection of art, political engagement and collective empowerment within Belarusian Contemporary art, using the Museum of Stones project as a central example. Stebur emphasized that contemporary art inherently reflects structures of power and coloniality, and suggested that Belarusian art history operates differently from Western norms, often existing outside formal institutions like galleries and museums. This context provides a distinct perspective where art serves as a tool for political imagination, social infrastructure, and activism.

The Museum of Stones emerged during the 2020-2021 Belarusian protests, blending traditional and digital forms of resistance. As a self-publishing protest newspaper and an art project, it enabled grassroots mobilization by allowing people to download, print and distribute the publication, providing an alternative means of communication during government crackdowns on independent media. The project served as a platform for marginalized voices, including LGBTQ+ communities, who were often excluded from official protest narratives.

Additionally, the project symbolically connected to the real Museum of Stones in Minsk, a site associated with Belarusian cultural and political geography. This physical museum, located near both the Belarus Hi-Tech Park and Soviet-era residential areas, became a spatial and conceptual nucleus for the art project. By reimagining protest newspapers and museums, the project highlighted the potential of revolutionary infrastructures to offer alternative interpretations of the past, present and future.

The presentation concluded by discussing the art project's role in expanding the notion of artistic and social infrastructures, intertwining political imagination with accessible, inclusive platforms for cultural expression. The Museum of Stones demonstrates how Contemporary art can actively reshape public discourse, critique power structures and support ongoing resistance movements in Belarus.

Tania Arcimovich's presentation explored the informal art scene in Soviet Belarus during the 1980s, focusing on its emancipatory, decolonial and counter-hegemonic potential. Arcimovich argued that these artistic practices challenge the dominant Eurocentric art historical narratives and should be understood as "border knowledge" within decolonial theory.

The analysis began by addressing the marginalization of Belarusian avant-garde art, which remains largely excluded from global art history due to knowledge hierarchies shaped by two main perspectives. First, Eurocentrism

prioritizes well-known radical movements, dismissing non-Western attempts as less modernist or radical. Second, post-Soviet scholarship struggles to detach local avant-garde expressions from being absorbed into the Russian avant-garde, with the Vitsebsk Art School frequently labeled as a Russian phenomenon despite its complex identity.

Historical erasure by Soviet ideology further obscured Belarusian avant-garde memory, as experimental arts were repressed from the 1930s onward. The speaker highlighted the 1988 performance “Revival of Kazimir” by artists Ludmila Rusava and Ihar Kaskurevic as a symbolic culmination of prior cultural movements. This performance, seen as an act of reclaiming Belarusian art history, disrupted established narratives by revisiting and reinterpreting avant-garde legacies.

Through decolonial and transnational frameworks, the presentation advocated for re-examining art history to include local narratives and artistic gestures as valid forms of knowledge production, resisting dominant Western or Russian models. Ultimately, the speaker argued that Belarusian art history should be recognized for its diverse and multifaceted expressions beyond its association with well-known figures like Chagall or Malevich.

Almira Ousmanova’s presentation focused on decolonizing the artistic imagination through iconoclastic differentiation, cultural re-coding and irony, using examples from recent years. Ousmanova reflected on how decolonial practices in Belarus and the broader post-Soviet space have evolved – especially since 2020, with a renewed urgency following political upheavals and Russia’s war in Ukraine.

The speaker highlighted the importance of post-colonial theory in analyzing post-socialist contexts, referencing early works, such as David Chioni Moore’s critique of the limited application of post-colonial optics to the former Soviet sphere. Decolonization efforts were discussed in the Belarusian context, noting their suppression under authoritarian rule but resurgence as a practical necessity for cultural actors in exile.

Key themes included the cultural delinking from Soviet ideological legacies, with a focus on visual language. Decolonization was framed as an ongoing process encompassing diverse approaches, such as implementing cultural diversity, challenging imperial narratives and embracing multilingualism.

A central semiotic approach was explored in visual culture, particularly in recoding Soviet signs to create new meanings. Ousmanova discussed the concept of recoding as not merely rewriting visual texts but transforming their semiotic structure. The works of artists like Antonina Slobodchikova, Vladimir Tsesler and Sergey Shabohin exemplified this semiotic process, using familiar Soviet imagery to critique and reconstruct historical narratives, thus fostering a decolonial dialogue through visual language.

Volha Sasnouskaya's presentation explored the dynamics of collective movements and political agency in Belarus, using movement scores to analyze choreographies of protest and other mass actions. It examined the evolution from Soviet-era mass events to the 2020-2021 Belarusian anti-government protests, highlighting the exhaustion of traditional forms of protest and the emergence of new social networks and practices of care.

Sasnouskaya emphasized the fluidity of protest techniques, which allowed for ongoing resistance even beyond the time and space of the uprising. The project engaged with movement scores as tools to capture the complexities of political action and temporality, revealing gaps and ruptures in both state-controlled archives and fragmented protest documentation.

The analysis drew on feminist and post-colonial perspectives to critique linear understandings of history, proposing that non-linear, plural temporalities characterize so-called "post-socialism." This approach seeks to unsettle traditional narratives and activate historical documents through dynamic re-interpretation, embracing interruptions and absences as meaningful elements in the ongoing struggle for political change.

Anna Karpenko's presentation focused on the complexity and challenges of contextualizing so-called "national" projects in Belarusian art history. Karpenko referred to the figure of Mikola Shchakatsikhin as an example of this type of contextualization. A Russia-born, Russian-speaking art historian, Shchakatsikhin came to Minsk in 1921 to join the newly established Belarusian State University. He was the first person in Belarusian art history to attempt to develop a national art history project, and emphasized the distinctiveness and uniqueness of Belarusian heritage in contrast to that of the Russian Empire or Poland. Shchakatsikhin was later repressed and died in exile in Bashkortostan, and his name—like many of the representatives of the Belarusian national revival—has been forgotten.

In today's context, the use of the term "national" elicits a wide range of reactions. For example, in Saxony, Germany, where Karpenko is based, she said it is almost impossible to use the word without controversy. Ironically, the cornflower—the symbol of the Belarusian revival, which is somewhat sentimentalized and romanticized—is used in Germany by right-wing parties and movements, which are heavily supported and financed by Russia.

Belarus' long-standing dependence on Russia can be seen in social and cultural projects such as the art collection of Belgazprombank—part of the Russian Gazprom, which was headed by Viktor Babariko, one of the 2020 presidential candidates and former political prisoner. The collection presents a questionable approach to a "national" art history, with an emphasis on bringing prominent figures like Chagall and Bakst back to Belarus.

A.M. LaVey's presentation highlighted the marginalization of Belarusian art in global art history due in part to insufficient, outdated digital resources. This has limited international recognition of Belarusian artists and made research challenging, exacerbated by systemic archiving issues linked to state censorship of independent artists. Documentation of Belarusian art, especially for politically sensitive projects, remains fragmented and precarious, with content often found only on social media or in remaining reviews.

LaVey emphasized the urgent need for robust archiving initiatives, particularly given the complexities added by the emigration of Belarusian artists. An assessment of digital resources revealed significant access and currency issues, with many resources deteriorating or disappearing due to political upheaval, and the dominance of Russian-language content. Additionally, outdated platforms limit access to current scholarship, undermining their authority and reliability as information sources.

From a semiotic perspective, the absence of key cultural texts disrupts the transmission of cultural meanings, impeding Belarusian self-representation and shared cultural narratives. LaVey's presentation called for collaboration among artists, researchers, cultural institutions and information professionals to develop innovative digital resources that preserve Belarusian art history and reclaim cultural space for future generations.

7. Print Finds a Way: Russian and Belarusian Emigré Publishing Past and Present

Chair: Jon Giullian (University of Kansas)

1. Belarusian Emigre Periodicals in Toronto in the 1950s / Natalya Barykina (University of Toronto)
2. Collecting Contemporary Belarusian Emigre Materials / Anna Rakityanskaya (Harvard University)

Discussant: Thomas Francis Keenan (Princeton University)

This panel brings together four presentations about Russian and Belarusian émigré publishing. The panel offers perspectives from both the past and present, showing the continuities and changes in the development of publishing in exile.

Natalia Barykina's presentation addressed the Belarusian émigré periodicals published in Toronto in the 1950s. Following the end of the Second World War, many Belarusians arrived in Canada, some via displaced persons camps in Europe. The new immigrants established Belarusian community organizations and began to publish Belarusian language newspapers. These periodicals constitute a part of the collection from the estate of Valentyna and Michael Pashkievich at the University of Toronto Libraries. By resurfacing

and making use of materials in Pashkievich's remarkable collection, this presentation contributed to the historical study of the publishing activities of the postwar Belarusian diaspora in Canada. Through thematic analysis, the presenter investigated how early émigré periodicals addressed experiences during and after the Second World War and the subsequent resettlement of immigrants in their host country.

Anna Rakityanskaya's presentation noted that following the crackdown on the 2020 political protest, in Belarus the country's independent publishing industry suffered a focused attack from the government, resulting in the loss of the Union of Belarusian Writers, PEN Belarus and several publishers in 2021-2022. Consequently, Belarusian publishing outside Belarus experienced a renaissance, with many newly-created publishing outlets joining the already established émigré publishers in Poland, Lithuania, the Czech Republic and Great Britain. This brought a new challenge for Slavic collections in Western libraries that had been relying on traditional country-centric approval plans for Belarusian publications. In December 2023 Harvard Library established a special approval plan for Belarusian publishers outside Belarus, working closely with book vendors and community organizations. In her presentation, Rakityanskaya discussed the challenges and discoveries made in this process as well as the preliminary results of the plan's performance in its first year.

Thomas Keenan asked questions related to the eternal and increasingly confounding problem of defining scope when nearly everything can be looked at as grist for the scholarly mill. How do we define this new diaspora print literature as a target for collection? Does it have any discernible boundaries? As area studies librarians responding to the extreme political and cultural moment that has scattered large numbers of Russians and Belarusians into Central and Western Europe and beyond, it seems the impulse is to try to document the phenomenon of contemporary publishing of these new diasporas totally, to try to capture the total picture of what they're publishing. It is easy to imagine non-librarian scholars being very interested in this same question. How realistic, though, is this likely to be in the present and in the foreseeable future? If the number of diaspora publishers and the volume of the publishing output continues to expand, are there ways in which we can envision parts of it moving outside categories for which we feel responsible for capture, preservation and bibliographic control? If specific publishers or authors increasingly assimilate into their new environments and start publishing in other languages and for broader audiences, and on themes not directly related to their countries and cultures of origin, would they drift outside the purview of the kinds of efforts we're talking about here?

8. Belarusian Culture I: Language(s)

Chair: Jenya Mironava (Harvard University)

- a. Language Shifts in Belarus Post-2020: A Comparative Analysis with Ukraine / Maryna Antaniuk-Prouteau (Stanford University)
- b. Power as identity category: Discursive construction of politics via Russian-language political discourse in Belarus / Anton Dinerstein (Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences)
- c. Language politics and world literature in *Maladosć* / Natasha Kadlec (Harvard University)
- d. The Belarusian Language – breaking free from social and educational stereotypes / Radosław Kaleta (University of Warsaw)
- e. Borders, Identity and Language Use: Cross-Border Divergence among Russian Speakers in the Contemporary Belarusian-Russian Border Region / Curt Woolhiser (Boston College).

This interdisciplinary roundtable focuses on language use and discursive practices across diverse cultural, socio-political, and historical contexts in Belarus. Widely seen as the republic where the Soviet policies of Russification were most successful, the country is also unique among the post-Soviet states: after a brief period of national revival in the early 1990s, the Lukashenka regime has favored further Russification, which only intensified after the 2020 protests.

Bringing together scholars representing a variety of thematic and disciplinary perspectives (linguistics, literary and translation studies, political science, and language pedagogy), this roundtable explores the complex dynamic between Belarusian and Russian—two state languages of Belarus—and what may be termed “Belarusian Russian” spoken in the border regions. How are these languages used and for what purposes? What value judgments and stereotypes are attached to them? What is the relationship between language and power? How do pivotal political events (re)shape the linguistic landscape in the country and the diasporas? And why, despite its marginalized status in the titular nation, is Belarusian a language worthy of teaching in North American universities?

Antaniuk-Prouteau offered a contemporary sociolinguistic examination of the Belarusian and Ukrainian linguistic landscapes in the aftermath of significant political events. Her paper focused on the consequences of Russification efforts and initiatives towards de-Russification, highlighting the fragile position of the Belarusian language, which faces the threat of extinction due to an acceleration of Russification processes after the 2020 protests. The study contrasts the Belarusian experience with the situation in Ukraine, where there has been a notable push toward revitalizing the national language

among political and social turmoil. This comparative analysis sheds light on the Belarusian government's contradictory approach to its national language, characterized by a crackdown on language advocates, while simultaneously observing an increase in the popularity and use of the Belarusian language. This includes an increase in non-governmental Belarusian-language projects, efforts towards digitalization, and an enhancement of the language's social prestige.

The research stands out for its comparative methodology, examining the socio-political disruptions such as the Belarusian protests in 2020 and the ongoing war in Ukraine. These events have significantly impacted regional sociolinguistic patterns, altering language usage, politics, and perceptions, and underscoring the importance of national languages as emblems of unity and defiance in times of political conflict. Antaniuk-Prouteau aims to enrich the discourse on the sociolinguistic evolution within Belarus and Ukraine, addressing the challenges and opportunities for language policy. The research underscores the necessity of reevaluating the social functions and statuses of national languages in these contexts and advocates for the support and development of the Belarusian language as a critical component of the national identity of Belarusians.

Dinerstein's paper explores how the concept of power becomes an identity category in Russian-language political discourse. The Belarusian case shows how various actors, such as public officials, the opposition and regular citizens attribute personality traits to power when discussing political topics. This happens by using a set of political terms most salient in the local political discourse, such as "state," "country," "people" and "West," and via their relationship to the terms "power" and "authorities." As a result, such personification of power allows for the reproduction of a logical fallacy based on the metonymic use of key political terms that leads to the reproduction of discursive opposition between "authorities" and those not involved in direct political governance. Eventually, this leads to a specific understanding of politics that discursively excludes those not affiliated with official political posts and institutions from the political process, thus discursively depriving them of the political will. Since these political terms are employed by the populace at large, another complication arises—political discussions are being conducted in populist terms by various actors across the political spectrum. As a result, the existing Russian-language political vocabulary may be one of the important factors that make local political discourse prone to populism no matter who speaks on a political topic or makes a political statement.

Kadlec's presentation discussed the early years of the Belarusian-language periodical *Maladosć*, founded in 1953. As the 1950s went on, the journal rapidly transformed from a largely agitational organ of the *Kamsamol* to a serious

literary journal, and by publishing works of world literature in Belarusian translation as well as original Belarusian literature, it played a role in combating the increasing Russification of the cultural sphere in the BSSR.

Confronted with the “great” Russian language, Belarusian has often been marginalised, falsely regarded as a dialect of Russian. It has been even often said that the Belarusians have been silent *на-беларуску*. The war in Ukraine is also a war for the Ukrainian identity, for the language and culture that differentiate Ukraine from Russia. “Free Belarus” has a similar goal and wants to liberate the Belarusian language, culture and literature from stereotypes, to come out from the shadows of Russia’s “great brotherly nation.” Kaleta’s research aims at de-stereotyping the Belarusian language, restoring it to its rightful position, showing its rich history and intrinsic value, and the value of teaching Belarusian to foreigners. The presentation analysed materials from 2018-2023 on the teaching of Belarusian, and discussed prospects and strategies for the development of the Belarusian language.

Over the last two decades researchers have drawn attention to signs of a nascent national variety of Russian in Belarus, differing from Moscow-based standard Russian with respect to a number of phonological, morphological and lexical features. Nonetheless, the linguistic and educational establishments and language planners in Russia and Belarus have to date largely resisted the concept of “Belarusian Russian” as a distinct non-dominant standard variety, akin to other European non-dominant standard varieties such as Austrian German, Belgian French, Belgian Dutch, Scottish Standard English and Irish English.

The question of the potential pluricentricity of modern Russian is thrown into particularly sharp relief in the contemporary Belarusian-Russian border region, where a once fairly uniform group of transitional Belarusian-Russian dialects is transected by a national border that only vaguely follows the frequently shifting historical frontier between the Grand Duchy of Lithuania and Muscovite Russia.

Woolhiser discussed some of the preliminary results of a pilot online survey of residents of a number of cities and towns along both sides of the Belarusian-Russian border (Viciebsk and Mahiloŭ regions of Belarus and the western part of the Smolensk region of Russia) that he conducted in June- September 2022, focusing on use of, and attitudes toward, a number of features characteristic of “Belarusian Russian” in the speech repertoires of local Russian speakers. Data on informants’ social identities and views on the relationship between Belarus and Russia were also elicited to investigate whether use of “Belarusian Russian” variants may be influenced not only by country of residence (Belarus or Russia), but also by speaker identities, socio-political attitudes and stances.

Analysis of the linguistic and sociolinguistic data from the pilot survey indicates that despite a process of de-dialectization, that is, convergence of transitional Belarusian-Russian dialects toward Russian on both sides of the border, there is a significant “border effect” in terms of respondents’ awareness of and reported use of typical features of “Belarusian Russian.” In the case of Belarusian respondents in the border region, there is evidence of a correlation between reported use of “Belarusian Russian” variants and perceived distance between the Belarusian and Russian peoples, and attitudes toward a potential Belarusian Anschluss with Russia.

Roundtables

1. Belarus I: Civil Resistance in Contemporary Belarus

Anna Rakityanskaya (Harvard University), Emily Curtin (University of North Carolina at Chapel Hill), Andrei Kureichyk (Yale University), Alexei Lalo (North Carolina State University) and Olena Nikolayenko (Fordham University).

This roundtable brings together scholars from political science, comparative literature, theater studies and anthropology to discuss the civil resistance that erupted in the aftermath of the 2020 Belarusian presidential election. What factors can explain the unprecedented mobilization of tens of thousands of protestors from all segments of Belarusian society? How have the repercussions of this “failed revolution” played out in the intervening four years? Olena Nikolayenko examined diverse methods of resistance that industrial workers employed to signal their disapproval of the brutal regime. Emily Curtin discussed how new ideas about health, bodies, and self-improvement ushered in by the mid-2010s consumer culture boom helped to galvanize mass resistance against the state. Andrei Kureichik traced the far-reaching consequences of the choices made by several Belarusian theater workers. Finally, Alexei Lalo compared and contrasted patterns of mass mobilization in Ukraine (2013-2014) and Belarus (2020). The roundtable’s focus on civil resistance aligned with the convention’s focus on different practices of liberation in Eastern Europe.

2. Between Past and Future: Liberating the Post-Socialist World through Children’s Literature II

Serguei Alex Oushakine (Princeton University), Bella Delacroix Ostromoukhova (University of Paris, Sorbonne), Svetlana Efimova (Ludwig Maximilian University of Munich), Gun-Britt Johanna Maria Kohler, (University of Oldenburg) and Daria Semenova (Vilnius University).

This roundtable explored the ways how contemporary children's literature fosters liberal thinking in an epistemic transition between reflecting on the past and facing the future. This section focused on three societies in the state of an ongoing war: Ukraine, Belarus and Russia. Our discussions combined aesthetic, institutional and political perspectives on the children's book market.

What strategies do independent authors and publishers use to circumvent political pressure in contemporary Belarus and Russia and to bring subversive, non-conformist children's literature onto the book market? At the same time, the roundtable addressed Ukrainian books showing the experience of everyday life in an authoritarian society and juxtaposing it to democratic agency as a basic value.

Section II also continued the discussion on genre variety dealing with the past in contemporary children's literature. Roundtable participants looked at several representations of the Soviet experience in Ukrainian historical fiction and young adult fantasy, as well as in Russian non-fiction books, emphasizing the history of the dissident movement.

3. The Decolonization of Education and Research in Belarus and Ukraine: Theoretical Challenges and Practical Tasks

Tatiana Shchyttsova (European Humanities University), Valeria Korablyova (Charles University in Prague), Aliaksei Lastouski (Uppsala University) and Andrzej W. Tymowski (American Council of Learned Societies).

Presentation of the special issue of the *Topos* journal "Decolonizing Knowledge Production in Belarus and Ukraine": <https://journals.ehu.lt/index.php/topos/issue/view/71>.

The session discusses the urgency of decolonization as a process of overcoming structural, political, and cultural subjugation by the empire, particularly within the context of Belarusian and Ukrainian education and scholarly research. Key topics include national liberation and decolonization in/of education, decommunization, de-Sovietization, knowledge production, self-colonization in research, and overcoming the post-Soviet paradigm. This roundtable aims to develop theoretical and methodological foundations for decolonization during and after the war, addressing global research prospects.

The full-scale war launched by Russia against Ukraine in 2022 and supported by the Lukashenka regime has focused attention on the urgency of decolonization as a process of overcoming the structural, political, and cultural subjugation by the "empire." Decolonization as a practical task unites Belarusians and Ukrainians in their aspirations for national independence including liberation from the Russian imperial ideology in such key fields

of knowledge (re)production as education and academic research. The journal issue to be presented and discussed at the round table is concentrated on determining the meaning and relevance of the concept of decolonization with regard to the system of education and scholarly research in Belarus and Ukraine. Thereby it aims to develop the theoretical and methodological foundations for decolonization both in today's conditions and after the end of the war. Speaking in practical terms, the issue addresses the question: How exactly is decolonization to be achieved in education and in humanistic and social science research? The participants of the discussion (resp. the authors of the issue) are going to touch upon the following topics:

1. National liberation and decolonization in/of education;
2. Decommunization, de-Sovietization, decolonization;
3. Knowledge production and the phenomenon of self-colonization in scholarly research;
4. Overcoming the "post-Soviet" paradigm and the prospects for Belarusian and Ukrainian research in the global context.

4. Envisioning Post-Violent Times in Ukraine and Belarus

Olga Plakhotnik (University of Greifswald), Oleksandr Chertenko (University of Giessen), Roman Dubasevych (University of Greifswald) and Iryna Ramanava (European Humanities University).

The inhumane ferocity and suffering brought about by the war in Ukraine and, to a lesser extent, by severe repressions in the wake of the mass protests in Belarus necessarily prioritized the issues of trauma and violence in public discourse and academia. Being utterly important in terms of witnessing the atrocities and giving voice to previously overheard perspectives, these often highly emotional testimonies of violence, however, mostly exclude the prospects of any post-violent/post-war reconciliation, i.e., by promoting the ideal scenarios of "total victory" or "regime collapse." But is such thinking of post-violent coexistence really so "untimely" and "offensive" to the victims?

With our roundtable focusing on Ukraine and Belarus, we sought to initiate this debate, which was beforehand virtually non-existent, and reflect upon the possible modalities—or even the plain possibility—of post-violent reconciliation. Could warring parties and violence-induced internal cleavages—exiled/refugees vs. non-migrants, civilians vs. combatants, dissidents vs. loyalists, peace-doves vs. bellicists—be overridden culturally and politically, and if yes—in what way? What frameworks might (and should) be built to "disinvent" war(s) and stop violence? What post-violent futures do culture and intellectual elites conceive, if any? What lessons can be derived from other comparable historical situations, e.g., the 19th century confrontations

between empires and their national challengers, the peacebuilding after the two world wars, or the post-Cold War military conflicts in Yugoslavia, Chechnya or Nagorno Karabakh? And, finally, in what way, if indeed any, can the perpetuation of trauma and violence be curtailed?

5. Practices of Decolonial Writing

Antonina Stebur (European Humanities University), Volha Kastsiuk (Independent Scholar) Hanna Komar (University of Brighton), Tony Lashden, (Independent Scholar), Tatiana Shchyttsova (European Humanities University) and Tatsiana Zamirouskaya (Independent Scholar).

This roundtable is envisioned as a forum for scholars, activists, and writers to discuss diverse practices of decolonial writing that are emerging in the contemporary Belarusian world of letters. What does decolonial writing entail? What forms does it take? What strategies of subversion does it employ? And what opportunities for resistance and liberation does it create? Central to this practice is linguistic decolonization. Notably, within the Belarusian context, both Belarusian and Russian can serve as suitable tools for—and expression of—decolonial critique that aims to liberate thought, individual and cultural identity, personal and collective memory from imposed norms and inherited narratives. The goal is to cultivate a more authentic and inclusive literary discourse.

6. Relocation: Professional Trajectories and Life Stories

Elena Gapova (Western Michigan University / European Humanities University) Maria Mayofis (Amherst College), Sciapan Sturejka (European Humanities University) and Jessica Zychowicz (U.S. Fulbright Program / Institute of International Education, Ukraine).

The roundtable explores the phenomenon of ‘relocation’ (or exodus) from their native countries of thousands of academic professionals, intellectuals and literati after the rigged election and violence in Belarus in 2020 and the Russian invasion of Ukraine in 2022. The events that pushed out Ukrainian refugees are unprecedented; Belarusians and Russians mostly left either to escape persecution and incarceration or in disagreement with the politics of their governments and in solidarity with the Ukrainian cause; many are active in helping war refugees. The issues pursued in the discussion mostly concern their professional and intellectual trajectories in the new situation.

The idea was to bring together refugees from Belarus, Russia and Ukraine and to have a conversation on professional trajectories and life stories. That

proved difficult, as most Ukrainian scholars currently employed in American academic institutions would not agree to sit at the same table with Belarusians and Russians considering them (us) 'aggressors,' in spite of the fact that we are talking of scholars who are anti-war and most are currently without any professional positions – and quite often without any legitimate status at all.

7. Russia's Unrecognized Crimes: Colonial Erasure of Culture and Theft of Cultural Identities, Archives and Artefacts

Alesia Mankouskaya (University College London), Ksenya I. Kiebusinski (University of Toronto) and Oksana Semenik (Ukrainian Museum, New York).

By interrogating the intersections of power, identity, and representation embedded within literature, fine art and theatre, this roundtable underscored the diverse national identities that have shaped the stolen cultures of Ukraine and Belarus. Alesia Mankouskaya interrogated Russian literary and theatrical discourses in the 17th century by highlighting the poet Simeon of Polotsk's Belarusian legacy as well as the Ukrainian legacy of Theophan Prokopovich, the dramatist from Kyiv-Mohyla Academy. Oksana Semenik spoke about Russia's theft of Ukrainian art, both symbolic and physical. The symbolic refers to the appropriation of Ukrainian art history by Russia as well as the erasure of Ukrainian identity among artists. The physical refers to museum valuables that were taken from Ukrainian museums during the Russian Empire and Soviet period in Ukraine, along with the destruction of art works and art schools. Finally, Ksenya Kiebusinski spoke about Russia's theft and ongoing holdup of Ukrainian archives. By amplifying the voices of Ukrainian and Belarusian scholars, artists and librarians, the speakers embark on a journey of rediscovery and affirmation of their cultural identity and, ultimately, of regaining the agency to define their own culture, putting an end to Russians' long-standing erasure of national cultures.

8. Teaching Russian in 2022–2024 I: Breaking down Putin's Russia and Lukashenka's Belarus

Diana Avdeeva (University of Illinois at Urbana-Champaign), Olga Klimova (University of Pittsburgh), Alexandra Shapiro (University of Georgia) and Veronika Williams (University of Arizona).

The Kremlin's full-scale invasion of Ukraine unleashed on February 24, 2022, has become a significant event for the field of Slavic studies. The aggression of the Russian state backed by the Belarusian government against its sovereign neighbor did not only bring due attention to the studies of Ukraine,

but also boosted the relevance of the opposition in Russia and Belarus. Becoming the new reality for these states, new quickly-introduced oppressive laws, mass persecution of Russians and Belarusians speaking out against the war and the regimes, and growing opposition movements inside and outside both countries call for academic attention and inclusion of these themes into the conversations on Russian language pedagogy.

The roundtable sought to fill the gap in the discussion on how to teach the Russian language and culture in the context of the aggressive appropriation and weaponization of these elements by Putin and Lukashenka's regimes. It is of crucial importance to draw a clear line between utilizing a language for the propagation of hostile nationalistic discourse and employing it as a means to express disagreement with and protest against the regime. Thus, it becomes necessary for Russian language pedagogy and Russian studies more broadly to discuss the Russian language in the context of political resistance. Along with discussion, this roundtable presented practical ideas and activities to integrate the above-mentioned topics into language and culture classrooms, such as specialized courses, digital humanities projects, and other educational resources for the students of the Russian language.

Individual papers

1.The Liberatory Potentials of Memory Activism in Central-East Europe and the Balkans.

a. Inclusive Actionism: Disability Performance as Liberatory Force in Belarus / Margarita Kompelmakher (Alliance Theatre)

Kompelmakher's presentation develops the concept of "inclusive actionism" through the lens of the Ability for Disability project by students in the Belarus Free Theatre's educational program, Studio Fontibras. Conducted in Minsk in 2015, this series of thirteen performative actions raised awareness about accessibility and the rights of people with disabilities in Belarus. Kompelmakher situates "inclusive actionism" within a regional movement of actionism and contrasts it with Belarus' authoritarian model of "paternal care," which perpetuates dependency and exclusion. The project's tactics—such as direct requests for accommodations, disruption of public routines, recasting disability into empowered roles, and challenging binaries of "disabled" and "healthy"—were analyzed for their liberatory potential. By modeling radical care and collaboration, these actions redefined activism as relational and generative. Finally, the presentation explored how Ability for Disability prefigured broader mobilizations, including the mass protests of 2020, reframing vulnerability as a source of strength in resisting oppressive systems.

The discussant asked if Ability for Disability was indicative of a shift in strategy for the Belarus Free Theatre and if it was unique in the context of disability performance in other places. The discussant also asked a broader question to the group about how performance might be an everyday social practice of resistance.

2. War, Liberation, Repression: Trials as Storytelling in the USSR and Post-Soviet Space

a. Beyond Death: 'Genocide' Trials in Belarusian Courts / Gundula Pohl (University of Hagen)

Since 2021, Belarusian state actors have been developing a master narrative about a "genocide of the Belarusian people" that is said to have taken place between 1941 and 1951. The development of this narrative is closely based on the concept of the "genocide of the Soviet people" pursued in Russia, but differs, e.g., in terms of time period and territory. Under the guise of historical reappraisal, the Belarusian state leadership is attempting to control civil society opposition by means of "memory laws." By aggressively propagating a historical master narrative, the regime also wants to create legitimacy and a basis for national identity. In April 2021, the General Prosecutor's Office opened criminal proceedings for the "genocide of the Belarusian people" and began investigating former Nazi perpetrators and their collaborators, mainly of Latvian, Lithuanian, Ukrainian and Estonian nationalities. Amendments to the Belarusian Code of Criminal Procedure now allow posthumous trials. On February 8, 2024, the trial of Volodymyr Katriuk, who had been involved in the 1943 Khatyn massacre as a member of the *Schutzmannschaft* Battalion 118, began at the Belarus Supreme Court. The case of Katriuk, who emigrated to Canada in 1951, was investigated several times while he was alive, but he was never convicted. Katriuk died in 2015. This paper discusses the approach of the General Prosecutor's Office to prosecuting individuals as National Socialism perpetrators under the specially created criminal acts even after their death and using this approach to legitimize the regime in terms of historical politics.

Discussant Diana Dumitru (Georgetown University) asked the following questions:

1. What contribution will this research make to East European studies?
2. Does the Office of the General Prosecutor produce material that could be important for scientific research on the war of extermination and the Holocaust?
3. Is there cooperation with "Western" countries?
4. How is the diaspora in Canada reacting?
5. How did the Canadian state react?

Questions from the audience:

1. Were cultural sources also used as evidence in the court case?
2. Is there any cooperation between the Russian and the Belarusian project?
3. Which Soviet sources were used as evidence in the court case?

3. From Eurovision to Military Propaganda: Reckoning with Liberation and Violence in Contemporary Media

- a. Genre of Satirical Review of Russian and Belarusian Authoritarian and Military Propaganda on YouTube / Tatsiana Amosava (Carleton University)

Humor against autocracy in Russia and Belarus, and against war in Ukraine has different genres: political satirical animation, satirical song, and others make up this humorous arsenal. One of the most prominent genres of satire practiced by YouTubers is a satirical political review of authoritarian and military propaganda. Many influential agents involved in politics often have their own shows made in this genre. The YouTubers working in this genre, undermine Russian and Belarusian authorities through showing a huge contrast between life of Russians and Belarusians, and life of the civilized world. They often show that human excrement flows in the center of a Russian city, as well as half-destroyed hospitals in the Moscow region that are still functioning. They broadcast pictures of horrible hallways of residential buildings, where (as the frequent joke goes) Joe Biden urinated and wrote swear words with his feces on the walls, because Russian propaganda teaches Russians to complain about America if something goes wrong in Russia. If a drunk villager drowns in the toilet, it's also Biden's fault. Their subscribers send them videos from both Russia and the rest of the world which is "being frozen to death without Russian gas," or which is rotten "due to rotten Western ideology." This genre has a fairly uniform character, because often YouTubers respond to the same political or social news, following the same rules of satirizing the reality. This presentation demonstrated that humor and satire are an effective weapon against autocracy.

Discussant Mariya Rohozha asked about the presence of catharsis in the modern satire. Amosava responded, saying "if we understand catharsis like purification of the soul, I don't think that it is present in modern satire. However, if we perceive catharsis as the relief from heavy emotions, it is definitely there." Panel chair Olena Pavlova mentioned that usually satire does not influence the military or political situation directly, to which Amosava agreed.

A member of the audience asked about the reaction of the Russian and Belarusian authorities and propagandists to the satire aimed against

them since Russians usually ignore their opponents as they ignored Navalny. Amosava responded, saying “I know about one particular reaction from the most disgusting Belarusian propagandist Grigorii Azarenok to the satirical songs of Margarita Levchuk and Andrey Pauk, aimed against him personally and against Lukashenka. It was a very vivid reaction in which Azarenok used obscene vocabulary in relation to Margarita Levchuk. In their turn, Margarita and Andrey used this insulting utterance of Azarenok in their next song against him.”

4. Revolutionary Life beyond the State

- a. ‘The Locals’: Alternatives to Nationalism in Ianka Kupala’s *‘Tutejshiia’* / Oliver Okun (University of Chicago)

During the years after World War I Belarus saw a brief reprieve from intensive censorship and repression. The thinkers who gathered around Belarusian language journals and periodicals such as *Nasha Niva* and *Polymia* could suddenly express some of their most daring ideas. Literary great Ianka Kupala took this opportunity to prime his readers for a new form of social and political organization based on *tutejshiia*, a uniquely East European expression of radical localness. This current of thought tragically met its demise in one night of mass executions in October 1937. Yet still, this alternative to the state continues to set the stage for a pluralistic and democratic Belarus.

5. Counter-Monuments, Poetic Myth, and Coal: New Vantage Points on the Holocaust in Eastern Europe

- a. Walking and Remembering: The Ghetto in the Cityscape of Minsk / Anastasia Mitrofanova (Russian State University for the Humanities)

The theoretical framework of this presentation is based on J. Young’s (1992) concept of the “counter-monument.” Unlike traditional solid, immobile, and territorially localized monuments, counter-monuments differentiate themselves through their dispersed, performative, and participatory nature. These monuments often commemorate traumatic events deliberately silenced and excluded from the dominant collective memory.

The author’s field research focuses on preserving the memory of the Jewish ghetto in the cityscape of Minsk, Belarus. In large cities, commemoration necessarily encompasses vast territories that undergo massive reconstructions and population migrations. This underscores the importance of material memorial signs. However, the topic of the Holocaust clashes with the dominant historical narrative depicting Belarus as a ‘partisan republic.’

While the existence of the ghetto is not silenced, its memory is not clearly integrated into the cityscape. The ghetto area underwent renovation, with most streets renamed (none in memory of the ghetto), and memorial signs scattered across a vast territory, lacking a concise memorial route. Some signs contribute to oblivion, such as a plaque commemorating a specific part of the ghetto where Jews from Europe were interned. There are no specific signs indicating the location of important buildings or the gallows. The memory of the resistance movement is almost excluded from the cityscape.

To restore the ghetto's space in one's memory, visitors must use its old map overlaying it onto the modern cityscape. This practice requires active interaction with memorial sites, transforming them into a 'walking monument' (T. Schult), and turning movement through the former ghetto into a counter-monumental practice.

6. Digital Politics, Dissent, and Mobilization in Ukraine, Belarus, and Russia.

- a. We are 97%: Network and Content Analyses of Belarusian Grassroot Activism via Local Telegram Channels / Larissa Doroshenko (Northeastern University) and Steven Lloyd Wilson (Brandeis University)

This project analyzes the network structure and content of local Telegram chats in Belarus using the theoretical framework of connective action logic (Bennett and Segerberg, 2013) and its premises for organizing decentralized grassroots movements in the digital age. We argue that the network structure of these chats is crowd-enabled and resembles the dispersed power signature of the network of networks. With almost 800 local chats and over 440,000 unique users, this network follows the scale-free model (Barabási and Albert, 1999) with several important hubs of regional cities; however, it also has smaller hubs within country's regions, smaller cities, and city districts, connecting parts of the network together and enabling coordination among members of various chats. This network also presents an opportunity to explore the role of Belarusian diasporas abroad and their central role in supporting pro-democratic movements.

This project demonstrates the role of local Telegram chats in enabling and sustaining pro-democratic movements in Belarus in the conditions of an authoritarian political regime. These findings advance our understanding of digital technologies in social movements, while also pointing out its limitations against non-democratic regimes.

7. Radio, Television, Social Media: The Art of Transmission as Liberation

a. Weaponizing Colors: Red and White as Protest Signifiers in Belarusian Cyberculture / Elena Gapova (Western Michigan University)

This paper explores how the combination of red and white—colors with significant cultural meaning in Belarus—has been reinterpreted in cyberspace. It treats this combination as a “semantic system” (a concept developed by structuralist thinkers like Derrida and Levi-Strauss), operating within the Belarusian section of the internet. On the web, colors and shapes can be easily altered, a phenomenon referred to as “participatory culture,” where users take an active role in creating and modifying content. This process, known as *produsage*, involves users producing content by remixing or changing existing media.

This is similar to early Soviet photomontage, but online manipulations are more complex due to the rise of Web 2.0 in the 2000s. Web 2.0 introduced social software that made it easier for users to create content. Today, internet users share, remix, tag, edit, and transform various forms of media—text, images and audio—moving them across different digital platforms. As people now live in a world shaped by digital devices, the influence of signs, symbols, and images has grown. According to J. Hartley, in the postmodern world, the image has become more important than reality itself. The internet has amplified this shift, providing a space for visual messages to be shared with a larger, more dispersed audience that relies on digital devices and a variety of media sources.

Literary event: Voices from Belarus

On November 22, the “Voices from Belarus: Conversation, Readings and Discussion” event brought together authors, translators, scholars, readers and Boston’s Belarusian community for an insightful discussion on the state of Belarusian literature, its diaspora and its cultural future. Hosted by Sasha Razor (University of California, Santa Barbara) and Jenya Mironava (Harvard University), the event provided a unique platform for discussions on Belarusian identity, the challenges faced by Belarusian writers in exile and the role of language and literature in the context of immigration and conflict.

Mironava addressed the current state of Belarusian studies in the United States, noting the absence of a formalized academic field dedicated to Belarus and the limited offerings of Belarusian language courses, available only at institutions such as Harvard and Yale. Despite this, Mironava emphasized the power of the Belarusian diaspora, which continues to serve as a significant force for the preservation and dissemination of Belarusian culture and literature abroad.

Siarhiej Šupa: On the role of literature in exile

The event began with an engaging conversation with Siarhiej Šupa, a renowned literary translator, publisher and editor who has dedicated much of his career to translating foreign literature into Belarusian. Šupa's deep involvement in the Belarusian literary scene, particularly post-2020, provided valuable insights into the challenges faced by Belarusian writers and publishers in exile.

In response to Razor's questions, Šupa shared his personal experience during the political upheavals of August 2020, which saw widespread protests in Belarus following the disputed presidential elections. Working for Radio Free Europe/Radio Liberty at the time, Šupa witnessed firsthand the repression that followed the protests, which directly impacted his work and the operations of his publishing house Vesna, which had been sending books into Belarus until 2021. He explained that the Belarusian literary market is no longer viable within the country due to the ongoing repression, leading many writers, cultural activists and publishers to relocate abroad. While the Belarusian literary scene has shifted to the diaspora, with major events and publications now occurring outside Belarus, Šupa expressed hope for the future and a continued dedication to preserving and promoting Belarusian literature globally.

The conversation also delved into the significance of Belarusian Yiddish literature, particularly the works of Moyshe Kulbak, who Šupa believes is a writer whose legacy has been overlooked. Šupa noted that Yiddish literature was once an integral part of Belarusian cultural life but was almost entirely eradicated due to the tragic consequences of both Bolshevik and Nazi repressions: "Belarus was known as a place for Yiddish literature until the Bolsheviks killed all the writers and the Nazis killed all the readers," he said. Šupa's Vesna seeks to reclaim and preserve this vital part of Belarusian cultural heritage.

Finally, in response to a question about the impact of the Russian invasion of Ukraine, Šupa discussed the shifting relationships between Belarusian and Ukrainian writers. While these communities had previously enjoyed close cultural ties, the war has strained relations due to Belarus's role in facilitating Russian military actions. Despite these tensions, Šupa expressed solidarity with Ukraine, wishing for its victory.

Literary Readings

Following the conversation with Šupa, the audience was treated to live readings from three Belarusian writers who have navigated the complexities of exile and migration.

Tatsiana Zamirouskaya, an author and journalist, read from her experimental novel in English about Kosciuszko Street in Brooklyn, N.Y, exploring the intersection of Belarusian, Russian and American identities in the United States. Zamirouskaya also read from her short story *Can I Speak to a Real Person?*, a whimsical yet poignant tale about a woman who believes her grandfather's ghost resides in a robot dog, raising questions about identity, memory and technology in contemporary life.

Maria Malinovskaya, a poet and doctoral student at Stanford, presented her powerful poetry that addresses themes of identity and protest. Malinovskaya's work, including the poem "Finding a reversible language: Find the words," was read in both Belarusian and English. She also shared an excerpt from her most recent poetry collection, *The Line of Escape*, exploring the unstable nature of language and identity, as captured in the poem "B(y)e_la_lo_rus(s)ian: The unstable name of my language."

Yuliya Charnyshova, a poet and doctoral student based in New Haven and Lviv, read selections from her prose piece "One Heart Left for Us All," a deeply personal autofiction about the early weeks of the Russian invasion of Ukraine, written while she was in Lviv. The work offers a raw and emotional testimony of her experiences and those of her family during the war, capturing the upheaval and displacement faced by many in the region.

A Conversation on immigration and exile

At the heart of the event was a discussion on how immigration and exile shape the creative writing of Belarusian authors. Each of the writers reflected on how their experiences of displacement have influenced their work. Zamirouskaya spoke about the effect of her "limbo" state on her relationship with the Russian language, which she has embraced in its "broken" form, integrating Belarusian words and expressions into her writing. Malinovskaya acknowledged the challenge of maintaining a connection to her homeland and the question of how to represent Belarus through her poetry, which grapples with themes of loss and dislocation. Charnyshova described how the war forced her to confront the question of identity as an emigre, and how her writing—once focused on Ukrainian literature and culture—has now returned to her Belarusian roots. Razor emphasized the importance of restoring normalcy for displaced authors, urging collective action to re-establish connections between authors and readers, both within the diaspora and beyond.

Commentary

“Voices from Belarus” resonated deeply with the convention’s theme of liberation, particularly when viewed through the lens of cultural memory, semiotics, and the role of the diaspora in preserving and transforming identity. The interaction between the center and periphery, and the understanding of how exile and displacement shape cultural expression, provides a compelling framework for understanding the experiences shared by the writers at this event.

The diaspora is not simply a site of loss or absence but a dynamic cultural space where identity is both preserved and reinvented. The writers featured in the event exemplified this dual process of maintaining continuity with their Belarusian heritage while also adapting to new linguistic and cultural contexts. As Šupa explained, the relocation of Belarusian literary life to the diaspora is not an end but a transformation. In this way, exile becomes a form of liberation—a space where new forms of expression and collective memory can emerge, even in the face of political repression. The diaspora serves as a semiotic space where cultural meanings are both translated and reinterpreted in response to changing historical and political conditions.

Through the works of Zamirouskaya, Malinovskaya and Charnyshova, the event demonstrated how the Belarusian diaspora continues to function as a crucial site of cultural production and resistance. Their works are not merely reflections of a lost homeland but are actively shaping new narratives of belonging, protest and hope. These writers are part of a larger, evolving Belarusian cultural system that transcends borders, creating new meanings and solidarities that affirm the possibility of liberation through art and language.

In this sense, the writers at the event are participating in a form of cultural liberation that sees the Belarusian diaspora as a space where cultural memory is both preserved and liberated from the constraints of centralized state power. Their voices challenge the forces that seek to suppress Belarusian identity, offering a dynamic and transformative view of what it means to be Belarusian.

Вольга Трацяк ♦ Volha Tratsiak

Варшаўскі ўніверсітэт, Польшча

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8803-7075>

e-mail: vratsiak@uw.edu.pl

**Дванаццаты Міжнародны Кангрэс даследчыкаў
Беларусі (25–27 верасня 2025, Берлін)**

Міжнародны Кангрэс даследчыкаў Беларусі быў заснаваны 6 кастрычніка 2010 года ў Коўне (Літва). Ініцыятарамі правядзення такога з'езду выступілі Інстытут “Палітычная сфера”, Інстытут Вялікага Княства Літоўскага і Універсітэт Вітаўта Вялікага.

Як адзначаюць арганізатары, Кангрэс з'яўляецца самай прадстаўнічай штогадовай акадэмічнай падзеяй, у працы якой удзельнічаюць усе асноўныя цэнтры даследавання палітыкі, грамадства і культуры Беларусі. Місія Кангрэса – гэта развіццё супольнасці навукоўцаў, аналітыкаў і экспертаў, а таксама спрыянне глыбокаму разуменню Беларусі ў акадэмічным і грамадскім асяроддзі краіны, рэгіёну і свету.

Удзел у Кангрэсе прымае шырокае кола спецыялістаў з розных краін свету, у тым з Беларусі, Еўрапейскага саюза, Украіны, Расіі, ЗША. Штогод у Кангрэсе ўдзельнічае ад 300 да 500 даследчыкаў. Праца з'езду праводзіцца ў форме эксперцкіх панэляў, круглых сталоў і публічных прэзентацый.

На XII Кангрэсе даследчыкаў Беларусі было заяўлена 13 секцый:

- 1) Міжнародныя адносіны. Рэгіянальная бяспека. Знешняя палітыка,
- 2) Палітыка. Палітычныя інстытуты,
- 3) Грамадства і грамадскія інстытуты,
- 4) Медыя і камунікацыя,
- 5) Палітычная філасофія,
- 6) Адукацыя і навука,
- 7) Гісторыя Вялікага Княства Літоўскага,
- 8) Гісторыя Беларусі XIX і XX стагоддзяў,
- 9) Філалогія,
- 10) Гістарычная і культурная спадчына,

- 11) Культура і культурныя даследаванні,
- 12) Права,
- 13) Эканоміка.

Арганізатарамі Кангрэса ў 2025 г. выступілі: Інстытут “Палітычная сфера” (Беларусь), Інстытут Вялікага Княства Літоўскага (Літва), Берлінскі ўніверсітэт імя Гумбальта (Германія), Універсітэт Вітаўта Вялікага (Літва), *Free Belarus Journal* (Беларусь), *Institute of Slavic and Hungarian Studies* (Германія), *Forum for Historical Studies of Belarus* (Германія), пры падтрымцы Фонду імя Конрада Адэнаўэра (Германія) і Еўрапейскага саюза.

Кафедру беларусістыкі Варшаўскага ўніверсітэта на XII Кангрэсе даследчыкаў Беларусі прадстаўлялі 5 навукоўцаў, 2-е дыдактыкаў, 1 аспірант і 4 студэнты 1 курса II ступені. Прафесар Андрэй Масквін і кандыдат філалагічных навук Катажына Дрозд-Урбаньска былі ініцыятарамі публічнай дыскусіі на тэму: *Кафедра беларусістыкі Варшаўскага ўніверсітэта – пошукі новага падыходу ў даследаваннях у галіне беларусістыкі*, у якой таксама прыняў удзел прафесар Радаслаў Калета. Падчас дыскусіі прафесар А. Масквін і к. ф. н. К. Дрозд прадставілі кафедру беларусістыкі, яе гісторыю, акадэмічныя і навуковыя дасягненні. Яны падкрэслілі, што сёння ўстанова прыкладае значныя намаганні для своечасовага рэагавання на сучасныя выклікі: стварае новыя навукова-даследчыя групы з удзелам польскіх і замежных спецыялістаў, выбірае актуальныя напрамкі даследаванняў, выдае манаграфіі, арганізуе навуковыя канферэнцыі (два разы на год) і пашырае кантакты з іншымі славістычнымі асяродкамі.

Літаратуразнаўчыя даследаванні кафедры беларусістыкі прадстаўлялі прафесар Мікола Хаўстовіч, прафесар Андрэй Масквін і к. ф. н. К. Дрозд-Урбаньска. Прафесар М. Хаўстовіч выступіў з рэфератам пад загалоўкам “*Выклікатыя паэты*” Беларусі XIX стагоддзя – іх адкрыццё і вывучэнне біяграфій ды творчасці ў XX стагоддзі ў секцыі Асэнсаванне канцэпту “*выклікатыя паэты*” як культурнай і сацыяльнай з’явы ў кантэксце беларускага літаратурнага працэсу XX – пачатку XXI ст. У рэфератае Міколы Хаўстовіча была зроблена спроба асэнсаваць дзейнасць гісторыкаў літаратуры і біёграфаў, якія ў XX ст. адкрывалі для шырокай грамадскасці, а таксама даследавалі жыццё ды творчасць літаратараў XIX ст., якіх у пэўнай ступені можна лічыць “выклікатымі”. Ішла гаворка пра патрэбу сістэматызаваць і абагульніць вопыт знаных навукоўцаў: Міхася Ларчанкі, Любові Фіглоўскай, Антона Семяновіча, Сцяпана Александровіча, Генадзя Кісялёва, Уладзіміра Казберука, Рыгора Семашкевіча, Уладзіміра Мархеля, Генадзя Каханоўскага, Янкі Саламевіча і інш. Прасочана, як даваенныя даследаванні і публікацыі гісторыкаў літаратуры маглі паўплываць на Уладзіміра Караткевіча, калі той пісаў

свае знакамітыя вершы Паўлюк Багрым і Багдановічу; як паэзія пазамінулага стагоддзя адгукалася ў творчасці шэрагу беларускіх літаратараў, якія прысвячалі свае радкі “выклятым паэтам” XIX ст.

Прафесар А. Масквін прачытаў рэферат на тэму *Сучасная беларуская драма пра падзеі 2020 года ў секцыі Беларуская літаратура: спробы выйсці за межы рэзервацыі*, у якім адзначыў, што за апошнія два дзесяцігоддзі беларуская драматургія стала вядомай не толькі ў краінах Усходняй Еўропы, але і шырэй. Кажуць нават пра феномен беларускай драматургіі. Прычын некалькі, адна з галоўных – рэакцыя на сацыяльныя змены ў Беларусі. Тое ж самае адбылося і пасля падзей 2020 года. Драматургі (а таксама акцёры і рэжысёры) стваралі тэксты, якія па-рознаму апісваюць гэтыя падзеі. Увага прафесара Масквіна была сканцэнтравана на творчасці Андрэя Курэйчыка.

Катажына Дрозд-Урбанска прадставіла рэферат *Дэтэктыўны раман – “Забойства на вуліцы Макаёнка” як прыклад змен у сучаснай беларускай літаратуры ў секцыі Беларуская літаратура ў свеце: ад тэксту да сцэнічнага ўвасаблення*. Па словах даследчыцы, твор *Забойства на вуліцы Макаёнка*, апублікаваны ў 2024 годзе і ўключаны ў кароткі спіс Літаратурнай прэміі імя Ежы Гедройця, вылучаецца як тэматыкай, так і формай. Аб’ектам аналізу даследчыцы была сацыяльна-палітычная рэчаіснасць і яе ўплыў на падзеі, а таксама лёсы асобных персанажаў. Перажыванні галоўных герояў, як і выпадковых асоб, з’яўляюцца прыкладным увасабленнем досведу ўсяго грамадства. Менавіта сітуацыя ў дзяржаве вызначае лёс чалавека, задае пэўныя межы дзеяння і спосабу мыслення. Яна таксама з’яўляецца адным з важнейшых фактараў, якія ўплываюць на адносіны паміж людзьмі.

Прафесар мовазнаўства Міраслаў Янковяк удзельнічаў у секцыі *Беларуская мова за межамі Беларусі: сферы рэалізацыі, перспектывы, сацыякультурныя і лінгвістычныя асаблівасці* і выступіў з рэфератам пад загалоўкам *Балтызмы ў беларускіх гаворках Польшчы*. У рэфератае М. Янковяк прадставіў балтызмы, зафіксаваныя ў сучасных беларускіх гаворках Польшчы, на падставе матэрыялаў, сабраных ім у апошнія гады. Прафесар прааналізаваў лексічныя запазычанні, спосабы іх адаптацыі і акрэсліў перспектывы іх функцыянавання.

Мовазнаўчыя даследаванні на Кангрэсе таксама прэзентавала магістр Марыля Хаўстовіч, якая выступіла з рэфератам *Сінонімы і барбарызмы ў “Аповесці пра трох каралёў” у секцыі Палімоўнасць, поліэтнічнасць, поліканфесійнасць Вялікага Княства Літоўскага*. У сваім выступленні яна прэзентавала вынікі параўнання трох тэкстаў “trium regum” – лацінскага, польскага і старабеларускага, дзе ўвага была засяроджана на канструкцыях двух тыпаў а) “кніжнае слова” + злучнік “або”

+ “тлумачэнне значэння кніжнага слова”, дзе прадстаўлены старабеларускія эквіваленты запазычаных слоў; б) “пераклад лацінскага слова” + злучнік “або” + “пераклад лацінскага слова” (сінонімы ці ўдакладненні ў лацінскім тэксце перададзеныя моўнымі сродкамі старабеларускай мовы). Былі падведзены вынікі аналізу частотнасці выяўленай лексікі з прыведзеных канструкцый.

Трое навукоўцаў кафедры беларусістыкі прынялі ўдзел у працы глотадыдактычнай секцыі, якая ў гэтым годзе была арганізавана па ініцыятыве к. ф. н. Вольгі Трацяк. У секцыі *Беларусістычная глотадыдактыка: праблемы выкладання беларускай мовы як замежнай у кантэксце культур* з рэфератамі выступілі: прафесар кафедры беларусістыкі, намеснік дэкана факультэта прыкладной лінгвістыкі Варшаўскага ўніверсітэта Радаслаў Калета, які прадставіў рэферат пад загалоўкам *Беларуская мова ў англамоўным асяроддзі*. У сваім выступленні прафесар Р. Калета паказаў гісторыю і сучасны стан вывучэння беларускай мовы ў англамоўным асяроддзі. Ён закрануў пытанні матывацыі вывучэння беларускай мовы, падрыхтоўкі падручнікаў для навучання беларускай як замежнай і як спадчынай. У прэзентацыі былі прадэманстраваныя выбраныя публікацыі, прысвечаныя беларускай мове, а таксама ўзгаданыя міжнародныя навуковыя канферэнцыі, на якіх абмяркоўваліся пытанні, звязаныя з беларускай мовай як замежнай. У секцыі глотадыдактыкі выступіла таксама к. ф. н. Анна Бэрэніка Сівірска з рэфератам *Хто вывучае беларускую мову ў Варшаўскім універсітэце*. У сваім выступленні А. Сівірска прадставіла вынікі анкетавання, праведзенага сярод цяперашніх і былых студэнтаў беларускай філалогіі. Аналіз інтэрв’ю са студэнтамі і выпускнікамі беларусістыкі быў накіраваны на выяўленне змен у профілі кандыдата Варшаўскай беларусістыкі і меў на мэце паказаць, хто сёння выбірае навучанне на кірунку *беларуская філалогія з дадатковым вывучэннем англійскай мовы*. Атрыманая аналітычная інфармацыя можа дапамагчы больш дакладна прафіляваць праграмы навучання для студэнтаў-беларусістаў і садзейнічаць развіццю беларускай філалогіі за межамі Беларусі. Прэзентацыя вынікаў даследавання А. Сівірскай стала штуршком да дыскусіі ў коле спецыялістаў, якія ў розных замежных акадэмічных асяродках займаюцца выкладаннем беларускай мовы як замежнай. У рэфераце к.ф.н. Вольгі Трацяк пад загалоўкам *Дыдактычны эксперымент на занятках “Беларуская мова ў бізнесе”* быў прадэманстраваны інавацыйны спосаб працы з групай. У якасці базавай метадалагічнай мадэлі была абраная канцэпцыя “перакуленага класа”, якая прадугледжвае пераразмеркаванне функцый выкладчыка і студэнтаў, акцэнтуюе ўвагу на самастойнай і групавой працы студэнтаў. Дадаткова, праведзены эксперымент дазволіў уключыць навучэнцаў у працэс ства-

рэння адукацыйнага кантэнту. Мэта эксперыменту фармулявалася як выпрацоўка і тэставанне мадэлі калектыўнай распрацоўкі дыдактычных матэрыялаў па беларускай мове ў бізнесе, у тым ліку дзелавой камунікацыі. У выступленні было адзначана, што большасць навучэнцаў на пачатку курса *Беларуская мова ў бізнесе* не валодала практычным досведам у распрацоўцы дыдактычных матэрыялаў і ажыццяўленні навучальнай дзейнасці. Дадзены фактар быў улічаны як метадалагічны выклік, які надаваў эксперыменту дадатковы даследчы характар і дазваляў вывучыць дынаміку фарміравання ў студэнтаў кампетэнцый у сферы метадычнай і педагогічнай працы.

Асобна варта адзначыць удзел аспіранта і студэнтаў кафедры беларусістыкі ў сёлетнім Кангрэсе. Аспірант Арцём Сізінцаў выступіў з рэфератам: *Беларуская спартовая тэрміналогія: паміж запазычанымі і пурызмам у секцыі Беларуская навуковая тэрміналогія ў 21 ст.: выклікі і напрацоўкі*. Студэнткі магістратуры Вольга Хвоін і Вікторыя Яфімава выступілі ў секцыі *Медыя і камунікацыя*. Вольга Хвоін з рэфератам на тэму *Канструяванне вобраза ворага сярод беларускай міграцыі ў матэрыялах газеты “Звязда” ў перыяд палітычнай выбарчай кампаніі 2024–2025 гг.*, у якім прадставіла аналіз матэрыялаў з вэб-старонкі газеты “Звязда”, а таксама матэрыялаў, узятых з тэлеграм-канала выдання ў часе кампаніі прэзідэнцкіх выбараў 2024–2025 гг. на прадмет таго, як рэдакцыя вылучае катэгорыі тых, хто цяпер для Рэспублікі Беларусь, а дакладней яе ўладаў, з’яўляецца ворагам, а хто саюзнікам, і нават вялікім перспектыўным партнёрам. Адметна, што “Звязда” ў сваёй рэдакцыйнай палітыцы прытрымліваецца іншых нарацый і падыходаў, чым многія іншыя дзяржаўныя СМІ. У прыватнасці, размова ідзе пра тое, што рэдакцыя пазбягае распальвання відавочнай варожасці ў грамадстве, а таксама адкрытай і масавай нянавісці ў дачыненні да знешніх актараў (дзяржаў, уладаў, палітыкаў). Паводле матэрыялаў можна адсачыць стварэнне вобраза Рэспублікі Беларусь, якая насуперак санкцыям не ў ізаляцыі, а таксама пабачыць, хто цяпер яе партнёр і саюзнік. Падчас працы секцыі адбываліся дыскусіі ў кантэксце таго, як інфармацыйная стратэгія медыя фарміруе светапогляд, чаму ўлады даюць зялёнае святло для пэўных СМІ ісці ў іншым, адрозным ад генеральнай лініі, рэчышчы сэнсавых нарацый, як камунікатыўныя стратэгіі дазваляюць дасягаць пастаўленых мэтаў.

Вікторыя Яфімава ў сваім рэфераце пад загалоўкам *Рэкламны дыкурс як адлюстраванне двухмоўнасці камунікацыйнай прасторы Беларусі і “мяккая сіла” захавання беларускай мовы* разглядала ўжыванне беларускай мовы ў рэкламных і маркетынгавых камунікацыях пасля 2020 года з трох перспектыв: сацыялінгвістычнай – рэклама як люстэрка

асіметрычнага білінгвізму і адначасова як інструмент фарміравання прэстыжу беларускай мовы ў публічнай прасторы; прагматычнай – эфектыўнасць стварэння гібрыдных паведамленняў з пункту гледжання камерцыйных задач, а таксама іх дадатковы ўнёсак у культурны кантэкст; камунікатыўнай – праявы гібрыднасці былі разгледжаныя на трох узроўнях камунікацыі: мікра- (канкрэтнае паведамленне), меза- (камунікатыўныя адзінкі ў межах розных медыяканалаў), макра- (моўная і культурная стратэгія брэнда).

Студэнты Станіслаў Раманчук і Дзяніс Шлыкаў працавалі ў секцыі *Графічныя, правапісныя, артаэпічныя нормы беларускай мовы і іх кадыфікацыя*, дзе прадставілі свае рэфераты: С. Раманчук *Досвед і перспектывы выкарыстання адметных асаблівасцяў беларускай фанетычнай сістэмы пры адаптацыі запазычанняў*, у якім было паказана, якія “ўнікальныя” (адсутныя ў суседніх, блізкароднасных мовах) гукі маюцца ў беларускай мове (с', з', ц', дз', х', ў, в і інш.) і як яны могуць быць сістэмна выкарыстанымі ў практычнай транскрыпцыі пры перадачы іншамоўных імёнаў. Падчас выступлення быў дадзены агляд фанетычнага інвентару беларускай мовы ў IPA і праілюстраваны існуючыя і магчымыя рашэнні на матэрыяле англійскай, кітайскай, японскай, польскай і партугальскай моў. Дзяніс Шлыкаў прадставіў рэферат на тэму *Змены правапісных нормаў беларускай мовы ў 1941–1944 гадах*, у якім разглядаў змены правапісных нормаў беларускай мовы, што праводзіліся на тэрыторыі Беларусі ў перыяд яе акупацыі нямецкімі войскамі ў 1941–1944 гадах. Асабліва ўвага надавалася аналізу перадумоў стварэння *Беларускага правапісу* Антона Лёсіка (1943) – працы, якая стала вынікам сістэматызацыі і абагульнення напрацовак у справе змен правапісных нормаў.

Удзел у Кангрэсе даследчыкаў Беларусі – гэта выдатная магчымасць сустрэч і абмену думкамі ў шырокім коле даследчыкаў з розных навуковых галін. Тут ствараюцца магчымасці для нараджэння новых ідэй, адкрываюцца перспектывы для супольных даследаванняў і ўмацоўваюцца навуковыя кантакты. Чакаем чарговага XIII Кангрэса даследчыкаў Беларусі, які запланаваны на 2027 год у Варшаве.

Mirosław Jankowiak

Uniwersytet Warszawski, Polska

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6212-1463>

e-mail: m.jankowiak3@uw.edu.pl

Sprawozdanie z praktyk dialektologicznych na Podlasiu (30.06 – 05.07.2025 r.)

W okresie od 30 czerwca do 5 lipca 2025 r. odbyły się praktyki dialektologiczne na Podlasiu. Zostały one zorganizowane w ramach międzynarodowego Zespołu Badań nad Dialektami Białoruskimi, działającego przy Katedrze Białorutenistyki Uniwersytetu Warszawskiego, a dofinansowane przez Wydział Lingwistyki Stosowanej w ramach Funduszu Doskonałości Dydaktycznej. Ekspedycję przygotował i przeprowadził dr hab. Mirosław Jankowiak. Udział wzięli studenci I roku studiów magisterskich: Viktoryia Yafimova, Volha Khvoin, Stanislau Ramanchuk oraz Dzianis Shlykau. Na miejscu dużą pomoc logistyczną okazała dr Grażyna Charytoniuk-Michiej, pracowniczka Uniwersytetu w Białymstoku i sołtys wsi Cieluszki.

Podczas ekspedycji dialektologicznej odwiedzono następujące miejscowości: Cieluszki, Czyże, Gorodczyna, Kaniuki, Klejniki, Orla, Pawły, Reduty, Ryboły oraz Trześcianka, nagrano łącznie około 33 h rozmów z 24 respondentami. Jako obszar do badań wybrane zostały wioski, których mieszkańcy posługują się gwarami przejściowymi pomiędzy białoruskimi i ukraińskimi [por. Gliński, Obrębska-Jabłońska, Siatkowski (red.) 2014: Mapa 1; Barszczewska, Jankowiak 2012: 152–156]. Na badanym obszarze nie występuje już *akanie* (*za sobóju*, *bez żadnoho*), funkcjonują z kolei miękkie /dz'/ i /c'/ (*polóci*, *vyhladáci*, *budováci*), protetyczne /h/ (*na húlicu*), dyftongi (*kuoń*), formy czasowników trzeciej osoby liczby mnogiej typu (*pláčemo*, *kážemo*, *sidimó*), końcówka -ovi w celowniku i miejscowniku rzeczowników (*u majóvi*, *na konióvi*) czy formy zaimków osobowych typu (*von*, *voný*, *mené*). Obszar ten znacząco odróżnia się także od białoruskich gwar akających słownictwem. Występują tam takie leksemy, jak np.: *špichiér* 'budynek gospodarczy do przechowywania m.in. zboża', *kúteń* 'żołądek', *soróčka* 'koszula', *ankiér* 'sypialnia', *týžden* 'tydzień'. Zanotowano także kilka bałtyzmów, jak np.: *paršúk* 'wieprz', czy *kumpiák* 'szynka'.

Uczestnicy praktyk dialektologicznych w muzeum we wsi Puchły, od prawej: M. Jankowiak, G. Charytoniuk-Michiej, I. Matus, S. Ramanchuk, V. Khvoin, V. Yafimava, Dz. Shlykau.

Podczas ekspedycji dialektologicznej studenci mieli zwrócić uwagę na szereg aspektów, jak sytuacja socjolingwistyczna w badanych wsiach, struktura gwar (cechy fonetyczne, morfologiczne, składniowe) i słownictwo oraz kwestie tożsamości narodowej. Podczas wywiadów poruszane były różne zagadnienia, jak życie przed wojną, czasy powojenne, funkcjonowanie w czasach PRL, kwestie związane z religią, zwyczaje i obrzędy (np. chrzciny, śluby i wesela), praca na ziemi, kultura, kuchnia itd.

W ostatnich latach obszar ten jest intensywnie badany i opisywany przez lingwistów i działaczy społecznych, prezentujących go jako areał funkcjonowania języka podlaskiego [por. np. Maksimjuk 2014; Maksymiuk 2024]. Trwają burzliwe dyskusje nad mową mieszkańców tego regionu, która jest przez część naukowców uważana za przejściową pomiędzy gwarami białoruskimi i ukraińskimi, przez innych za język regionalny, a przez lingwistów ukraińskich za dialekt języka ukraińskiego. Wybór takiego areału podyktowany był chęcią pokazania studentom miejsca nie tylko przejściowego i ciekawego pod względem językowym i kulturowym, ale także regionu, który stał się obiektem dyskusji i możemy mówić o powstawaniu języka regionalnego na naszych oczach.

Podczas praktyk dialektologicznych studenci mieli możliwość zapoznania się także z regionem, kulturą i tradycjami. Odwiedzone zostały m.in. zabytki Bielska Podlaskiego, Hajnówki, dr hab. Irena Matus oprowadziła uczestników ekspedycji po swoim muzeum w Puchłach i przybliżyła historię wsi nadnarwiańskich [por. Matus 2000], dr Grażyna Charytoniuk-Michiej opowiedziała o tradycjach i zwyczajach regionu i o „Krainie otwartych okiennic”. W specyfikę lokalnego języka i sytuację socjolingwistyczną wprowadził z kolei dr hab. Mirosław Jankowiak.

References

- Nina Barszczewska, Jankowiak Mirosław. 2012. *Dialektologia białoruska*. Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy SOW. Instytut Sławistyki PAN.
- Glinka Stanisław, Obrębska-Jabłońska Antonina, Siatkowski Janusz (red.). 2014. *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny. Tom 1*. Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy SOW. Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk [reprint z 1980 r.].
- Jan Maksymjuk. 2014. *Čom ne po-svojomu*, Białostok: Struha Editions.
- Jan Maksymiuk. 2024. *Pisownia i gramatyka języka podlaskiego*. Białystok: Struha Editions.
- Irena Matus. 2000. *Lud nadnarwiański*. Białystok: KKB UwB.

Spis treści ♦ Змест

IN MEMORIAM

- 9 **Nina Barszczewska**, *Profesor UW Mikołaj Timoszuk (15.06.1944 – 21.08.2025)*

STUDIA I ARTYKUŁY ♦ ДАСЛЕДАВАННІ І АРТЫКУЛЫ

- 15 **Jadwiga Kozłowska-Doda**, *Obrzędowe i codzienne pożywienie w polszczyźnie północnokresowej (na podstawie narracji dawnych mieszkańców wsi na pograniczu białorusko-litewskim)*
- 57 **Віктар Корбут**, *Назвы дзён тыдня ў газеце “Наша Ніва” (“Наша Ніва”), у сучаснай беларускай літаратурнай мове і дыялектах*
- 75 **Mirosław Jankowiak**, *Granice zasięgu gwar białoruskich w świetle badań lingwistów. Część III: pogranicze białorusko-litewskie*
- 97 **Мацвей Ян Квяткоўскі**, *Самавызначэнне беларускамоўнага насельніцтва Горадзеншчыны і ваколіц у мінулых стагоддзях і Сакольшчыны ў сучаснасці*
- 119 **Лена Леванцэвіч**, *Мянушка як складнік дыялектнай рэгіянальнай моўнай карціны свету*
- 133 **Уладзіслаў Іваноў**, *Мужчынскі род як “генэрычны” ў беларускай мове: сацыялінгвістычныя заўвагі*
- 153 **Паліна Маслянкова**, *Мова і тоеснасць: карані матывацыі вывучэння беларускай мовы сярод дарослых беларусаў*
- 165 **Ульяна Верына**, *Канфлікт з “роднай мовай” і транснацыянальны паварот у сучаснай беларускай літаратуры*
- 189 **Alesia Mankouskaya**, *A Theatrical Analysis of Intermezzi in Jesuit Drama: The Codex of Orsha and the Use of the Vernacular*

- 205 **Andriej Moskwin**, „З беларускага жыцця” („Z białoruskiego życia”) *na tle emigracyjnej prasy białoruskiej*
- 227 **Віктар Халіпаў**, *Рамантызацыя і экзатызацыя вобраза літоўца ў творах У. Караткевіча, А. Куляшова і А. Якімовіча пра паўстанне 1863–1864 гадоў*
- 243 **Алена Ляшкевіч**, *Апісанне вяселля ў рамане Фларыяна Чарнышэвіча Nadberezuńsu як этнаграфічная крыніца*

RECENZJE ♦ РЭЦЭНЗІІ

- 265 **Nina Barszczewska**, Mirosław Jankowiak. 2025. *Běloruská nářečí v Lotyšsku jako příklad lexikálního dědictví balto-slovanského pomezí = Gwary białoruskie na Łotwie jako przykład leksykalnego dziedzictwa pogranicza bałtycko-słowiańskiego*. Praha: Slovanský ústav Akademie věd České republiky, v. v. i. 351 s.
- 275 **Ніна Баршчэўская**, Уладзіслаў Гарбацкі. 2023. *Вацлаў Ластоўскі. Мовазнаўчыя працы*. London: Skaryna Press. 238 s.
- 283 **Radosław Kaleta**, I. Л. Капылоў, А. М. Лапцёнак, Н. В. Паляшчук, аўтар ідэі праекта У. Р. Гусакоў. 2024. *Беларуская мова ад А да Я*. Мінск: Беларуская навука. 167 с.
- 291 **Паліна Маслянкова**, Вадзім Шклярык. 2024. *Як гавораць беларусы*. Мінск: Тэхналогія. 34 с.
- 295 **Аліна Страшкевіч**, Andriej Moskwin (red.). 2025. *Literatura białoruska po 1986 roku. Nowe spojrzenie*. Warszawa: Katedra Białorutenistyki Uniwersytetu Warszawskiego. 222 s.

SPRAWOZDANIA ♦ СПРАВАЗДАЧЫ

- 301 **A.M. LaVey**, *Belarusian Studies at the 56th Annual Convention of the Association for Slavic, East European, and Eurasian Studies (“Liberation”). Boston, Massachusetts, USA. 21–24 November 2024*
- 331 **Вольга Трацяк**, *Дванаццаты Міжнародны Кангрэс даследчыкаў Беларусі (25–27 верасня 2025, Берлін)*
- 337 **Mirosław Jankowiak**, *Sprawozdanie z praktyk dialektologicznych na Podlasiu (30.06 – 05.07.2025 r.)*

Contents

IN MEMORIAM

- 9 **Nina Barszczewska**, *Profesor UW Mikołaj Timoszuk (15.06.1944 – 21.08.2025)*

STUDIES AND ARTICLES

- 15 **Jadwiga Kozłowska-Doda**, *Ritual and Daily Dishes in the Polish Language of the Northern Borderlands (Based on the Narratives of Former Villagers on the Belarusian-Lithuanian Border)*
- 57 **Viktar Korbut**, *The Names of Days of the Week in the Newspaper „Nasza Niwa” („Naša Niwa”), in the Contemporary Belarusian Literary Language, and in Dialects*
- 75 **Mirosław Jankowiak**, *The Limits of the Range of Belarusian Dialects in Linguistic Research. Part III: The Belarusian-Lithuanian Borderland*
- 97 **Mateusz Jan Kwiatkowski**, *Self-identification of the Belarusian-speaking Population of the Grodno Region and its Surroundings in Previous Centuries and of the Sokółka Region Today*
- 119 **Lena Levantsevich**, *The Nickname as a Component of the Regional Dialectic Linguistic Worldview*
- 133 **Uladzislau Ivanou**, *The Masculine as “Generic” in the Belarusian Language: Sociolinguistic Notes*
- 153 **Palina Masliankova**, *Language and Identity: The Roots of Motivation for Learning Belarusian Among Adult Belarusians*
- 165 **Ulyana Veryna**, *Conflict with the “Mother Tongue” and the Transnational Turn in Contemporary Belarusian Literature*
- 189 **Alesia Mankouskaya**, *A Theatrical Analysis of Intermezzi in Jesuit Drama: The Codex of Orsha and the Use of the Vernacular*

- 205 Andriej Moskwin**, “З беларускага жыцця” (“From Belarusian Life”) in the Context of the Belarusian Emigration Press
- 227 Victor Khalipov**, *Romanticization and Exoticization of the Image of a Lithuanian in the Works of U. Karatkevich, A. Kulashou and A. Yakimovich about the Uprising of 1863–1864*
- 243 Alena Leshkevich**, *The Wedding Scene in Florian Czarnyszewicz’s Novel Nadberezyńcy as an Ethnographic Source*

REVIEWS

- 265 Nina Barszczewska, Mirosław Jankowiak. 2025.** *Běloruská nářečí v Lotyšsku jako příklad lexikálního dědictví balto-slovanského pomezí = Gwary białoruskie na Łotwie jako przykład leksykalnego dziedzictwa pogranicza bałtycko-słowiańskiego. Praha: Slovanský ústav Akademie věd České republiky, v. v. i. 351 s.*
- 275 Nina Barszczewska**, Уладзіслаў Гарбацкі. 2023. *Вацлаў Ластоўскі. Мовазнаўчыя працы*. London: Skaryna Press. 238 с.
- 283 Radosław Kaleta**, I. Л. Капылоў, А. М. Лапцёнак, Н. В. Паляшчук, аўтар ідэі праекта У. Р. Гусакоў. 2024. *Беларуская мова ад А да Я*. Мінск: Беларуская навука. 167 с.
- 291 Palina Maslianikova**, Вадзім Шклярыйк. 2024. *Як гавораць беларусы*. Мінск: Тэхналогія. 34 с.
- 295 Alina Strashkevich, Andrej Moskwin (red.). 2025.** *Literatura białoruska po 1986 roku. Nowe spojrzenie*. Warszawa: Katedra Białorutenistyki Uniwersytetu Warszawskiego. 222 s.

REPORTS

- 301 A.M. LaVey**, *Belarusian Studies at the 56th Annual Convention of the Association for Slavic, East European, and Eurasian Studies (“Liberation”). Boston, Massachusetts, USA. 21–24 November 2024*
- 331 Volha Tratsiak**, *Дванаццаты Міжнародны Кангрэс даследчыкаў Беларусі (25–27 верасня 2025, Берлін)*
- 337 Mirosław Jankowiak**, *Sprawozdanie z praktyk dialektologicznych na Podlasiu (30.06 – 05.07.2025 r.)*

